ЖЮЛЬ ВЕРН

ДІТИ КАПІТАНА ГРАНТА

ДВУ

ЖЮЛЬ ВЕРН

ДІТИ КАПІТАНА ГРАНТА

Переклали:
Нат. Романович-Ткаченко
та Нат. Ходкевич

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
1929

Бібліографічний опис та шифри для бібліотечних каталогів на цю книгу вміщено в „Літописі Українського Друку“ та „Картковому репертуарі“ Української Книжкової Палати

Надруковано на замовлення Державного Видавництва України Видавничим Т-вом „ЧАС“ у Київі в кількості 5.000 примірників

Обкладинка роботи художника ТИТАРЕНКА

Київський Окрліт № 1170. Тираж 5000 прим.

10 друкарня Трансдруку ім. Леніна, Золотоворотська, 11. Зам. № 463.

ЧАСТИНА ПЕРША.

Розділ І.

Риба-молот.

Було саме 26 липня 1864 року. За міцним північно-східнім вітром серед хвиль Північного каналу повною ходою мчала препишна яхта. Англійський прапор маячив на задніх щоглах, а на шпилі передньої щогли вирізнялися золоті ініціяли „Е. Г.“ під герцогською короною. Це був „Дункан“. Власник яхти, лорд Гленарван—один із шіснадцятьох шкотських перів, що засідають у Вищій Палаті, був також і найвидатніший член „Королівського Яхт-Клубу“, такого славнозвісного на все Великобританське Сполучене Королівство.

Лорд Едвард Гленарван їхав із своєю молодою дружиною, леді Еллен, та родичем одним, майором Мек Наббсом.

Що-йно збудований „Дункан“ випробував свою силу за кілька миль від Кляйдської затоки, а тепер саме мав увійти до Глазго. Уже острів Аран ледве мріяв ген-ген на обрії. Коли раптом вартовий матрос вказав на величезну рибу, що хутко пливла поруч яхти. Капітан Джон Мангльс вмить повідомив лорда Едварда. Той зразу-ж опинився на помості вкупі з майором Мек Наббсом. Зацікавлений лорд Едвард запитав капітана:

— Що ви думаєте про цю тварину?

— Гадаю, мілорде,—це чудесний екземпляр акули.

— Тут, у цих водах, акула?!—неймовірно скрикнув Гленарван.

— Проте, це так, можу запевнити вас,—відповів капітан.— Річ, бачте, в тому, що за нами пливе акула, яку можна здибати у всіх морях під кожною широтою. Це є так звана „риба-молот“ і я глибоко переконаний, що маємо справу саме з таким дивоглядом. Коли ви, мілорде, не заперечуєте та коли леді Гленарван сподобається думка подивитися цікаві лови,— ми незабаром побачимо, чого нам триматися.

— А ваша думка, Мек Наббсе?—вдався лорд Гленарван до майора:—може спробуймо? Як вам така пригода?

— Моє бажання завжди відповідає вашому,—спокійно відказав майор.

— До речи, — зауважив Джон Мангльс, тепер взагалі ретельно винищують ці страшні тварюки. Отже, скористуймося з цього випадку. Як що ви, мілорде, пристаєте на це, ми влаштуємо цікаве видовисько. Та й, крім того, це буде добрий вчинок.

— Починайте, Джоне! — сказав лорд Гленарван.

Він послав попередити леді Еллен. Дуже зацікавлена цими надзвичайними ловами, вона також прийшла на поміст.

Чудове море було в цю мить; на поверхні так легко можна було стежити за прудкими рухами акули: вона то поринала, то з дивовижною силою випливала знову нагору. Джон Мангльс віддав потрібні накази. Матроси кинули через правий борт міцного мотуза з гострим залізним гаком, що на нього причеплено було великий кусень сала. В такий спосіб гадали принадити цю акулу. І ця велика риба-молот, хоч була на відстані десятьох ярдів, враз помітила здобич. Непереможна ненажерливість примусила її прудко кинутися до яхти. Плавниками своїми, чорними з сірими краями, міцно розбивала вона хвилі, а хвіст, мов стерно, допомагав їй триматися просто та рівно. Що більше акула наближалася, то чимраз дужче запалювалися величезні вирячені очі їй ненажерливою жадобою. А коли тварюка поверталася, в роззявлених щелепах вирізнявся чотирьокутник з великими зубами. Широка голова її виглядала, немов подвійний молоток, притятий до держала. Справді, Джон Мангльс не помилився, риба належала до найпрожерливішого роду з родини акул: англійці звуть цю тварину „риба-молот“.

Напружена жвава увага. Всі пасажири не зводять очей з акули. Ось тварюка вже зовсім близько; ось-ось зможе схопити гака. Щоб зручніше зробити це, акула перевернулася на спину, і величезний кусень сала зник в її широченній пащі. Але в цю мить і сама зачепилася вона за гачок, міцно шарпнула линву, — і матроси потягли дивогляда на палубу мотузом, причепленим до кінця великої реї.

Акула страшенно пручалася та дібрали способу приборкати її завзятість. Скрутили з мотуза морський вузол і звязали їй хвоста, — отже рухати ним тварюка не могла. Ще кілька хвилин, і акулу витягнули на палубу яхти. Зараз же один матрос, що правда, дуже обережно, підійшов до страшної тварюки й дужим ударом сокири розрубав цього страшного хвоста.

Лови скінчено. Дивогляд уже не страшний, і моряки трохи заспокоїлися: помстилися вони добре. Але страшенно зацікавлені, вони нетерпляче очікували. Річ у тому, що на кожному кораблі є звичай уважно оглядати, в таких випадках, шлунок акули. Знаючи матроси її невибагливу зажерливість, чекають завжди чогось особливого від такого огляду. І сподіванки не завжди їх заводять. Леді Гленарван пішла собі з

палуби на поміст, — вона не хотіла бачити цього кривавого „огляду“.

Акула не дихала; завдовжки вона мала десять футів, а важила по-над шістьсот фунтів: об'єм такий і вага зовсім не є надзвичайні. Проте, хоч „рибу-молот“ не можна вважати за велетня з породи укул, вона належить до найстрашніших. Незабаром величезну тварюку любісінько випотрошили сокирою. Залізний гак дійшов самого шлунку, що, як виявилося, був зовсім порожній: очевидно, тварюка віддавна постилася. Заведені в своїх сподіванках матроси збиралися вже викинути

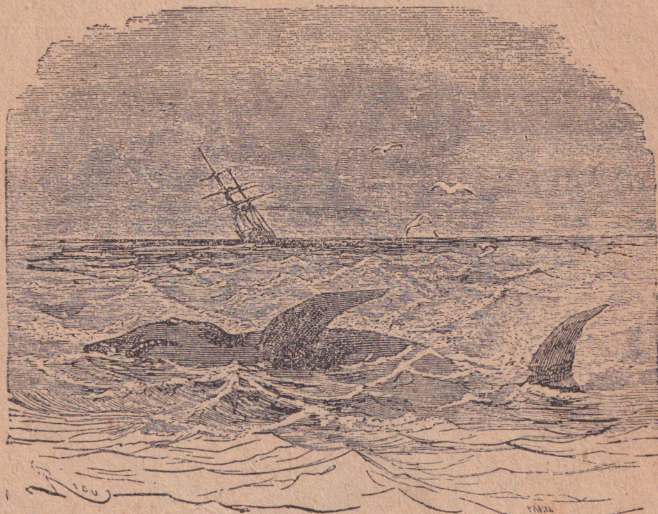

Акула то поринала, то з дивовижною силою випливала знову нагору.

рештки тварюки в море, коли це раптом начальник команди звернув увагу на якусь тверду річ, що заплуталася у тельбухах акули.

— А це що таке?—гукнув він.

— Це,—відказав один матрос,—є уламок скелі. Цей дивогляд запопав його у свій шлунок, щоб хоч чимсь задовольнити свою ненажерливість, і ще не встиг перетравити.

— Та мовчіть ви!— озвався Том Остін, капітанів помічник,— чи-ж то не бачите, що тварюка ця була справжнім п'яницею? Вона не задовольнилася самим вином, а проковтнула ще й пляшку.

— Як,— скрикнув лорд Гленарван,—то в шлунку акули є пляшка?!

— А так, так, найсправжнісінька пляшка, — відповів начальник команди.

— Тільки що не зараз з льоху.

— Ну, Томе,—сказав лорд Едвард, — обережненько витягайте її: знайдені в морі пляшки часто зберігають надзвичайно важливі документи.

— Ви гадаєте?—сказав майор Мек Наббс.

— Припускаю, принаймні, що це цілком можливо.

— О, я вам не перечу,— відказав майор, — може справді там є якась таємниця.

— А ось ми зараз довідаємося,—сказав лорд Гленарван.— Ну, що-ж, Томе?

— Ось вона,—і капітанів помічник показав якусь незграбну річ, що її з великими труднощами нарешті витягнув.

— Гаразд. Звеліть вимити цю гидоту та принести пляшку на поміст.

Ось, нарешті, пляшку, знайдену в таких дивних обставинах, поставлено на чотирьохкутному столі, і лорд Гленарван, майор Мек Наббс, капітан Джон Мангльс та леді Еллен розмістилися навколо.

На морі усе справляє подію. Враз запанувала тиша. Кожен запитливо розглядав цю хруску приблуду. Чи таємницю якогось лиха заховано там? Чи, може, тільки які незначні листи нудьгуючи довірив хвилям невідомий моряк? І лорд Гленарван заходився мерщій розглядати пляшку. Робив це яко-мога обережніше—виглядав мов той слідчий, що заглиблюється ретельно в подробиці важливої кримінальної справи. Бо частогусто найменша на око дрібниця ховає в собі вказівки до чогось важливого.

Раніше, ніж оглядати пляшку всередині, уважно досліджено нахідку зверху. На її міцній шийці були ще рештки іржавої залізної нитки, а дуже грубі стінки, здатні витримувати тиснення кількох атмосфер [1]), зраджували своє шампанське походження. Пляшками такими виноградарі Аї чи Епернея ламають стільці, не ушкоджуючи ані трохи самої пляшки. Отже й ця пляшка могла безпечно подорожувати серед різних морських пригод.

— Пляшка з фірми Кліко,—зауважив простодушно майор.

З його думкою, як і слід було чекати, всі мовчки погодилися.

— Любий майоре,—сказала леді Еллен:—байдуже нам, що це за пляшка, коли ми не знаємо, звідкіля вона.

— Ми знатимемо це, люба Еллен,—сказав лорд Едвард.— Вже й зараз можна мати певність, що пляшка ця здалеку. Ось гляньте, яка скам'яніла матерія її вкриває, матерія, що від впливу морської води перетворилася на мінерали. Довгий бо час ця річ перебула в океані, аж потрапила до шлунка акули.

---

[1]) Тиснення „однієї атмосфери“ дорівнює тисненню трохи більше, як 16 фунтів на один квадратовий цаль.

— Але звідкіля-ж пляшка?— спитала леді Гленарван.

— Чекайте, люба Еллен, чекайте, з такими пляшками треба мати терпець. Та й здається мені, що наша знахідка сама відповість на всі наші запитання.

Як?—скрикнув лорд Гленарван,—то в шлунку акули є пляшка?

І лорд Гленарван почав скребти тверді мінерали на шийці пляшки; незабаром стало видно затичку, дуже ушкоджену від морської води.

— Е-ех!—сказав лорд Едвард:—оце вже кепсько! Бо-ж коли там є будь-який папір, він матиме жахливий вигляд.

— Так, так, цього можна побоюватися,—сказав майор.

— Ще додам,—казав знову лорд Гленарван:—що ця пляшка, нещільно заткнута, неодмінно потонула-б; це щастя, що її проковтнула акула та принесла до нас на „Дункан“.

— Певна річ,—відповів Джон Мангльс:—та проте, краще було-б зловити цю знахідку серед широкого вільного моря, під певно визначеною довжиною та широтою. Тоді можна було-б визначити атмосферові та морські течії, отже, пізнати звідкіля, чи яким шляхом вона пропливла. Але з таким посередником, як ці акули, що можуть пливти і проти вітру, і проти морської течії, можна справді розгубитися.

— Ось побачимо,—сказав лорд Гленарван.

Саме на цю мить він надзвичайно обережно витягнув затичку, і міцний солений дух сповнив повітря.

— Ну, що-ж там? що?—по жіночому нетерпеливилася леді Еллен.

— Так!—гукнув Гленарван:—на моє вийшло! Папери!

— Документи! Документи!—скричала леді Еллен.

— Але,—гукнув Гленарван:—здається вони досить попсувалися, бо в пляшці вохко, і витягнути їх з середини неможливо; вони поприлипали до стінок.

— Розіб'ємо пляшку!—сказав Мек Наббс.

— Я-б волів зберегти пляшку цілу,—зауважив лорд Гленарван.

— Так само й я,—сказав майор.

— Так то воно так, — мовила леді Еллен:— але те, що в середині, коштовніше за своє вмістище, отже є рація пляшку зламати.

— Нехай мілорд відломить тільки шийку пляшки,—порадив Джон Мангльс,—і тоді можна буде витягнути документи, не попсувавши їх.

— Ну, швидче-ж, швидче, любий Едварде! — гукала леді Еллен.

Инакше зробити було годі, і лорд Гленарван зважився. Уламки шийки від удару впали на стіл, і присутні побачили кілька злиплих шматків паперу. Гленарван обережно їх витягнув, оддідив один од одного й розправив перед собою, а леді Еллен, майор і капітан тиснулися навколо нього.

Розділ II.

Три документи.

Ці напівзнищені шматки паперу лорд Гленарван уважно розглядав протягом кількох хвилин. На них можна було помітити лише кілька нерозбірних слів, що залишилися від майже зовсім стертих рядків. Він крутив це шмаття на всі боки, дивився на світло, вдивлявся в найнезначніші сліди

літер, нарешті кинув оком на приятелів своїх, що тривожно й пильно на нього дивилися.

— Тут,—сказав лорд Едвард,—є три окремі документи; власне, три копії одного документа трьома мовами: англійською, французькою та німецькою. Ось збереглося кілька слів, що цілком виразно це доводять.

— Але, принаймні, чи є який зміст в цих словах?— запитала леді Гленарван.

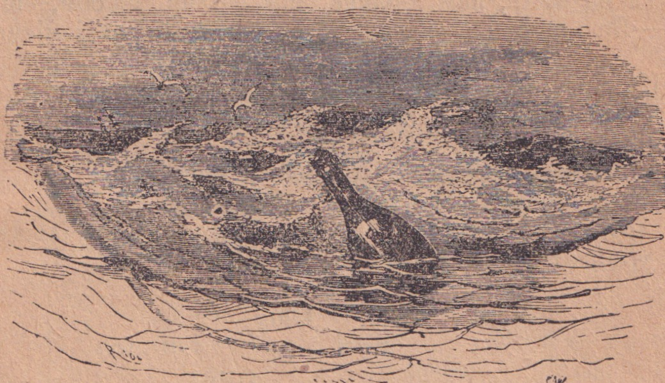

Краще було-б зловити цю знахідку серед широкого вільного моря...

— Важко сказати, люба Еллен, слова на цих документах дуже неповні.

— А чи не доповняють вони себе взаємно? — запитав майор.

— Повинні-б, — відповів Джон Мангльс:—бо-ж цілком неможливо, щоб морська вода винищила однакові рядки на всіх трьох текстах. Отже, сполучивши ці уривки речень, ми, гадаю, зможемо відновити якийсь більш-менш ясний зміст.

— Саме це ми й зробимо,—сказав лорд Гленарван:—але почнімо методично. Ось, насамперед, англійський документ.

Ця записка являла собою такий розподіл рядків і слів:

62		*Bri*	*gow*
sink			*stra*
	aland		
skipp	*gr*		
and		*that monit*	*of long*
	lost		*ssistance*

— З цього небагато можна зрозуміти,—розчаровано сказав майор.

— Хоч-би там що, — відповів капітан, — а це справжня англійська мова.

— Що до цього, не може бути жодного сумніву,—сказав лорд Гленерван:—слова: *sink, aland, that, and, lost* зовсім непошкоджені; *skip*, мабуть, утворює слово „шкіпер", і мова йде про якогось Гр...., мабуть, про капітана розбитого корабля.

— Додамо,—сказав Джон Мангльс,—слова *monit* та *ssistanse*, цілком зрозумілі всім нам.

— Ну, ось уже щось і виходить,—зауважила леді Еллен.

— Та на жаль, нам бракує іще цілих рядків,—відповів майор.—Як відновити назву розбитого корабля і місце його аварії?

— Це ми відновимо,—сказав лорд Едвард.

— Безперечно,—відповів майор, що завжди з усіма згоджувався:—але як?

— Доповнюючи одного документа иншим.

— Подивімось же!—гукнула леді Еллен.

На другому шматку паперу, попсованому ще більше, були тільки уривчаті слова, розкидані отак:

7 juni	*Glas*	
	zwei	*atrosen*
	graus	
	bringt ihnen	

— Це по-німецькому,—сказав Джон Мангльс, кинувши оком на папір.

— А ви, Джоне, знаєте цю мову?—спитав Гленарван.

— Бездоганно, мілорде.

— То скажіть-же нам, що означають ці слова?

Капітан уважно розглянув документа й почав пояснювати:

— Насамперед, ми вже знаємо, коли саме подія сталася. *7 juni*—це є 7-ме червня, а коли згадаємо цифру з англійського документу—62, ми маємо цілком виразно зазначений час—*7-е червня 1862-го року*.

— Чудесно!—скрикнула леді Еллен:—далі, Джоне, далі!

— А в тому самому рядку,—казав далі молодий капітан,—я бачу слово *Glas*, а поставивши його поруч із словом *gow* англійського документа, ми маємо *Глазго*. Очевидно, тут справа про корабель, що вийшов з порта Глазго.

— Така сама й моя думка,—обізвався майор.

— Другого рядка немає зовсім,—казав Джон Мангльс.— Але в третьому я вбачаю два важливих слова: *zwei*, що значить два, і *atrosen*, або краще *matrosen*, що по-німецькому значить—матроси.

— Виходить,—сказала леді Еллен:—мова йде про капітана та двох матросів?

— Очевидячки,—відповів лорд Гленарван.

— Мушу признатися, мілорде,—казав далі капітан,—що дальше слово завдає мені мороки. Не знаю, як його перекласти. Можливо, третій документ нам допоможе зрозуміти його. А от останні два слова дуже легко з'ясувати: *bringt ihnen* означає *„дайте їм“*, і якщо сполучити їх з англійським словом з того самого сьомого рядка першого документа—я маю на увазі слово *assistance*,—речення *„дайте їм допомогу“* складається само собою.

— Так. „Дайте їм допомогу“!—сказав Гленарван.—Але де вони, ці бідолахи? Досі в нас нема навіть найменшої вказівки що до місцевости; де саме сталася страшна пригода, нам зовсім невідомо.

— Будемо сподіватися, що французький документ нам краще з'ясує цю справу,—сказала леді Еллен.

— Погляньмо на французького папера, — відповів лорд Гленарван.—А що ми всі гаразд розуміємося на цій мові, наші шукання, гадаю, будуть легші.

Ось що було на третьому документі:

trois 'ats tania
gonie austral
abord
contin pr cruel indi
jeté ongit
èt 37° 11′ lat

— Тут є цифри!—скрикнула леді Еллен.—Дивіться, мої друзі, дивіться!

— Обміркуймо слова за порядком,—сказав лорд Гленарван,—і почнімо з першого. Дозвольте мені відновити ці розкидані та неповні слова одне по одному. Насамперед, бачу, що тут говориться про якийсь трьохщогловий корабель, і назва його за допомогою французького та англійського документів цілком збереглася: „Британія“. З двох дальших слів *gonie* та *austrael*, останнє ви всі розумієте.

— Оце вже важлива подробиця, — зацікавився Джон Мангльс.—Лихо скоїлося в південній півкулі.

— Це надто невиразно,—зауважив майор.

— Далі,—вів Гленарван.– А! Ось воно що. Слово *abor*— корінь дієслова *aborder*. Бідолашні десь вийшли на берег, але де? *Contin*! Чи це значить, що вони вийшли на суходіл?! *cruel*.

— *Cruel*!—гукнув Джон Мангльс.—Так он воно що значить німецьке слово *graus... grausam... cruel* (жорстокий).

— Далі! Далі!—скрикнув Гленарван.

З кожною хвилиною він чимраз більше зацікавлювався.

— *Indi*! Чи це часом не про Індію, де могло-б закинути цих матросів? І що означає це слово *ongit*? А! *longitude*!

Довжина. А ось, гляньте, гляньте, і широта є: тридцять сім градусів, одинадцять хвилин. Ось воно нарешті! Тепер ми маємо цілком ясні вказівки.

— Та бракує довжини,—зауважив Мек Наббс.

— Не можна-ж усе зразу, мій любий майоре,—відказав Гленарван,—і це вже щось значить—мати точний градус широти. Таки безумовно цей французький документ є найповніший з усіх. Цілком ясно, що кожний документ є достеменний переклад инших двох, бо скрізь однакове число рядків. Тепер треба їх сполучити, перекласти все однією мовою і шукати найправдоподібнішого, найлогічнішого, найяснішого змісту.

— Якою-ж мовою, — запитав майор,—хочете зробити ви цей переклад?

— Французькою, бо найбільше слів збереглося якраз на французькому документі.

— Маєте рацію, мілорде,—відказав Джон Мангльс,—та й до того, цю мову ми всі гаразд знаємо.

— Так ось я писатиму цього документа: буду сполучати рештки слів та уривки речень, а порожні місця, що їх відділяють, залишатиму, доповнюючи тільки цілком безсумнівні уривки. Відтак порівняємо та гарненько поміркуємо.

Гленарван зараз же взяв перо, і за кілька хвилин подав своїм товаришам такого папера:

7 червня 1862 трьохщогловий корабель „Британія“
Глазго розбився   гонії   південній
до землі   двоє матросів
капітан Гр   на берег
суход   пол жорсток   інд
цю записку   довжини
і 37° 11′ шир   Дайте їм допомогу
загинули

В цю мить з'явився матрос упередити капітана, що „Дункан“ увійшла до Кляйдської затоки, й спитав його наказу.

— Ваші наміри, мілорде?—запитав Джон Мангльс лорда Гленарвана.

— Дістатися як-найшвидче до Думбартона, Джоне. Звідтам леді Гленарван повернеться до Малькольм-Кестлю, а я рушу до Лондону віддати нашого документа до Морської Управи.

Джон Мангльс дав відповідні накази і матрос пішов їх переказувати.

— Тепер, друзі мої,—сказав лорд Гленарван,—обміркоуймо далі цю справу. Ми трапили на слід великої трагедії. Життя кількох людей залежить від нашої прозорливости. Напружмо-ж всі наші здібності розгадати цю загадку.

— Ми готові, мій любий Едварде,—відповіла леді Еллен.

— Насамперед, — сказав лорд Гленарван, — мусимо собі з'ясувати в справі цих документів три цілком різні питання:

1) те, що відомо, 2) те, що можна припускати, 3) те, що зовсім невідомо. Що ми знаємо? Знаємо, що 7-го червня 1862 року трьохщогловий корабель „Британія“ з Глазго розбився, що два матроси та капітан кинули цього документа в море під 37° 11′ широти й що вони благають порятувати їх.

— Цілком справедливо!—сказав майор.

— Що ми можемо припускати?—провадив Гленарван.—Поперше, що аварія сталася в південних морях, і зразу-ж я спиню вашу увагу на слові *гонія*. Чи не вказує воно на назву країни?

— Патагонія!—скрикнула леді Еллен.

— Безперечно.

— Але хіба Патагонія лежить під 37°?—спитав майор.

— В цьому легко пересвідчитись,—відповів Джон Мангльс, розгортаючи мапу південної Америки.—Так і є: Патагонія доходить 37 градуса. Він перерізає Аравканію, переходить Пампасами на півночі патагонських земель і губиться в Атлантичному океані.

— Чудесно! Даваймо далі. Двоє матросів та капітан опиняються... де-ж? на суходолі, чуєте—на суходолі, а не на острові! Що з ними трапилося? Тут є три спасенні літери, що віщують нам їхню долю. Так, їх безумовно взяли в *полон*. Хто? *Жорстокі індійці*. Ви переконалися? Правда-ж, слова ніби самі стають на свої порожні місця? Хіба цього документа не з'ясовано в ваших очах? Хіба світло розуміння не осяяло ваших думок?!

Гленарван промовляв переконано. В очах його світилася тверда надія. Запалом його перейнялися й слухачі. Як і він, гукнули всі враз:

— Це безперечно так! безперечно!

За хвилю лорд Едвард провадив далі:

— Друзі мої, я вважаю, що ці всі припущення є надзвичайно правдоподібні. Як на мене—трагічна подія сталася біля берегів Патагонії. Проте, я довідаюся в Глазго, де саме призначено було „Британію“, і тоді ми вже знатимемо, чи могла вона трапити до тих місцевостей.

— О, навіщо так далеко шукати?—озвався Джон Мангльс.—Ось маємо багато чисел „Торговельної та Корабальної Газети“, тут можемо за все довідатися.

— Ану-ну!—сказала леді Гленарван.

Джон Мангльс узяв купу газет 1862-го року й заходився швидко їх перегортати. Шукати капітанові довелося не довго, незабаром він задоволено сказав:

„30 травня 1862-го року. Пере, Кальяо, вантаж Глазго, „Британія“, капітан „Грант“.

— Грант! — скрикнув лорд Гленарван. — Цей відважний шкот [1]), що Нову Шкотію (Шотландію) хотів заснувати на водах Тихого океану.

[1]) Мешканців Шотландії називаємо „шкоти“, або шотландці.

— Так,—відповів Джон Мангльс,—це той самий, що року 1861 сів на „Британію“, і більше не було за нього жодної звістки.

— Нема сумніву! Нема сумніву!—сказав лорд Гленарван.— Безперечно, це він. „Британія“ вийшла з Кальяо 30-го травня, а 7 червня, цеб-то вісім днів після цього, загинула біля берегів Патагонії. Бачте, друзі мої, припущення наші були цілком слушні. Що-ж до фактів зовсім нам невідомих,—нам бракує тільки градуса довжини.

— Річ цілком зайва в даному випадкові, бо країна нам відома, і знаючи саму широту, я міг-би вирушити просто до місця аварії.

— Тоді ми знаємо все?—сказала леді Гленарван.

— Все, люба Еллен, і ці порожні місця в словах документа я доповню дуже легко, немов би мені диктував сам капітан Грант.

Лорд Гленарван узяв перо й не роздумуючи написав:

„7 червня 1862, трьохщогловий корабель „Британія“ *з* Глазго розбився *на берегах Пата*гонї *у* південній *півкулі. Прямуючи* до землі двоє матросів і капітан Г*рант намагатимуться* виплис*ти на беріг* суходо*лу, де вони потраплять у полон до* жорсто*ких* інд*ійців. Вони кинули* цю записку *на*. . .градусі довж*ини* і 37° 11′ ши*роти*. Дайте їм допомогу, або *вони* загинули“.

— Чудово! Чудово, любий Едварде,—сказала леді Еллен.— І якщо ці бідолахи ще побачуть свій рідний край, вони мають дякувати вам.

— І вони його побачать! Цей документ занадто виразний, занадто ясний, занадто повний, щоб Англія могла вагатися допомогти трьом синам своїм, закинутим на пустельний берег. Те, що вона зробила для Франкліна та багатьох инших, вона зробить тепер для цих моряків з „Британії“.

— Але безталанні напевне мають родини, що за ними плачуть,—зауважила леді Еллен.—Може, цей капітан Грант має дружину, діти...

— Так, так, моя люба леді, і я вважаю за свій обов'язок повідомити їх, що не можна ще остаточно втратити надію. А тепер, друзі мої, ходімо на поміст, бо ми вже недалечко від гавани.

Справді, „Дункан“ вже прискорила ходу; яхта йшла у цю мить вподовж берегів острова Бута, лишивши праворуч долину Ротзей з її чарівним містечком; потім вона попрямувала до найвужчого проходу затоки, пропливла перед Гріноком, і о 6-ій годині вечора закинула котвицю біля підніжжя базальтової скелі Думбартона, де височіє славнозвісний палац Уелса, шкотського героя.

Там поштова карета підчікувала леді Еллен, щоб повезти її з майором Мек Наббсом до Малькольм-Кестлю. Лорд Гленарван, поцілувавши свою молоду дружину, рушив поспішним потягом до Глазго.

Але наперед він переказав важливу новину найшвидчому розповсюдникові звісток. І за кілька хвилин електричний телеграф подав до лондонських газет таке оголошення:

„Про долю трьохщоглового корабля „Британія“ з Глазго, капітан Грант, вдаватися до лорда Гленарвана, Малькольм-Кестль, Люс, графство Думбартон в Шотландії“.

Розділ III.

Гості у Малькольм-Кестлі.

Замок Малькольм, один з найпоетичніших в горішній Шотландії, лежить біля селища Люс і панує над чарівними долами. Прозорі води Ломонського озера обмивають його гранітні мури. З давніх-давен владарі цього замку — Гленарвани заховували в країні Роб-Роя та Фергуса Мека-Грегора

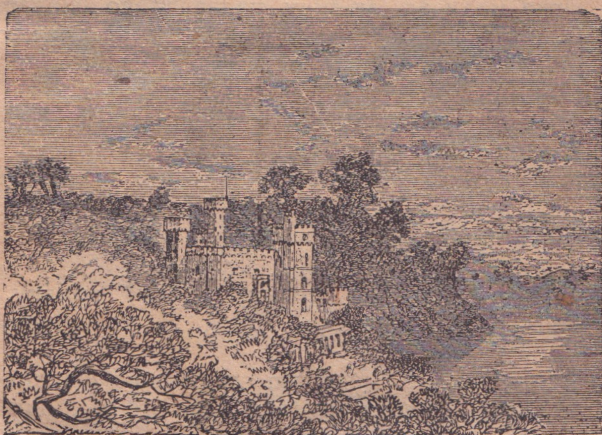

Щасливо жили Гленарвани серед прекрасної природи в Малькольм-Кестлі.

гостинні звичаї давніх героїв Вальтер-Скота. За часів соціяльного перевороту в Шотландії чимало хліборобів не могли платити великого чиншу своїм давнім панам, і їх вигнано з їхніх земель. Хто помер з голоду, хто рибалкувати почав, а инші то й зовсім покинули рідний край. По всій Шотландії — лихо і розпач. І споміж усього панства тільки Гленарвани вважали, що чесність обов'язкова для сильних так само, як і для слабших: вони додержували своїх давніх умов з фермерами. Отже, жоден фермер не залишив даху, що під ним народився; жодний не покинув землі, де спочивали його прадіди; всі, як і раніше, жили на землях своїх давніх панів. Так само й тепер, у цю добу, коли навкруги — відокремлення і розбрат, навколо Гленарванів і в замкові Малькольмі, і на „Дункані“ групувалися шотландці.

Лорд Гленарван мав величезні багатства й уживав їх на добрі діла. Він був представник від свойого графства в Палаті лордів, та з своїми якобінськими ідеями мало дбав про те, що подобається Ганноверському домові, і був не в надто добрих стосунках з державними мужами Англії, -- найбільше через те, що додержувався традицій своїх прадідів і рішуче ставив опір політичним намірам „людей з півдня".

Лорд Гленарван не був людина відстала, ані мало освічена, ані вузька. Але тримаючи двері свойого графства широко відчинені для поступу, він душею був шотландець і навіть на честь своєї батьківщини побивав рекорд в гонах королівського яхт-клубу.

Едвардові Гленарванові було тридцять два роки. Високий на зріст з трошечки суворими рисами обличчя і надзвичайно лагідним поглядом, він наче овіяний був шкотською гірською поезією. Його мали за людину надзвичайно відважну, замірисіу, за лицаря, хороброго та непохитного. Але насамперед, це була добра людина, що й останнього свойого плаща віддала-б гірським злидарям.

Лорд Гленарван оженився три місяці тому. За дружину він узяв собі міс Еллен Туфнель, доньку відомого мандрівника Вільяма Туфнеля, одної з численних жертв географічного знання і любови до відкрить.

Еллен не належала до шляхетської родини, та вона була шотландка, а це на думку лорд Гленарвана було почесніше за всяке шляхетство. Цю молоду жінку, чарівну, віддану, сміливу узяв собі державець Люса за товаришку свойого життя.

Лорд Гленарван з молодою дружиною щасливо жили в Малькольм-Кестлі, серед чудової дикої природи гірської Шкотії.

Так пролинули перші місяці їхнього подружнього життя. Але лорд Гленарван не забув, що жінка його є дочка славнозвісного мандрівника. Він казав собі, що в серці леді Еллен є мабуть поривання її батька. І він не помилявся. Збудовано „Дункана", що мав одвезти лорда та леді Гленарван у найпрекрасніші країни світу—на води Середземного моря, аж до самих островів Архипелагу. І якже зраділа леді Еллен, коли чоловік пропонував їй „Дункана". Справді чи є більші радощі, як подорожувати з коханою людиною до чарівних земель Греції, на чудові береги Сходу, вдвох приглядатися до ріжних див, вдвох учитися.

Лорд Гленарван, діставшися поспішним потягом до Глазго, подався далі до Лондону. Леді Еллен очікувала; чекала більш нетерпляче, аніж зажурено, бо-ж справа йшла про те, щоб врятувати безталанних моряків. Другого дня вона дістала депешу: він висловлює надію, що швидко повернеться; але вже того самого вечора листом лорд Едвард сповіщав: якісь

перешкоди, доведеться затриматися. А на третій день—знов лист: він не ховає вже свойого незадоволення з Морської Управи.

З того дня Еллен почала непокоїтися.

Увечері, як була вона сама в своїй кімнаті, управитель замку, Альберт, запитав, чи прийме вона молоду дівчину й хлопчика, що прийшли поговорити з лордом Гленарваном.

— Тутешні?

— Ні, пані,—відповів управитель,—я їх зовсім не знаю. Приїхали Балокською залізницею, а від Балоку до Люса прийшли пішки.

— Просіть їх увійти, Альберте,—сказала леді Гленарван.

За кілька хвилин до кімнати увійшли молода дівчина й хлопчик; надзвичайно були подібні один до одного, зразу було знати, що це брат та сестра. Дівчина мала шіснадцять років. Її чарівна, трохи втомлена постать, очі, що, видно, часто плакали, обличчя лагідне, але бадьоре, убоге, проте чисте вбрання,—все збуджувало симпатію до неї. Вона тримала за руку дванадцятилітнього хлопчика. Своїм рішучим виглядом мале хлоп'я немов говорило, що може оборонити свою сестру. І справді, якби хто образив молоду дівчину, тому довелося-б серйозну мати справу з маленьким лицарем.

Молода дівчина трохи збентежилася, опинившись перед леді Гленарван. Еллен поспішила почати розмову.

— Ви бажаєте говорити зі мною,—мовила вона, підбадьорюючи поглядом молоду дівчину.

— Ні,—рішуче відказав хлопчик, — не з вами, а з самим лордом.

— Не гнівайтесь на нього, пані,—сказала дівчина, дивлячись на брата.

— Лорда немає в замку, — відповіла леді Еллен, — але я його дружина, і як що можу заступити лорда...

— Ви леді Гленарван?—запитала дівчина.

— Так, міс.

— Дружина лорда Гленарвана з Малькольм-Кестлю, який видрукував об'яву що до розбитого корабля „Британія?“

— Так, так,—хутко відповіла Еллен,—а ви?

— Я—Мері Грант, а це мій брат Роберт.

— Міс Грант! Міс Грант!—скрикнула леді Еллен, обнімаючи дівчину й одначасово цілуючи кругле личко лицаря-брата.

— Пані, що вам відомо про це страшне лихо? Чи живий мій батько? Чи побачимо ми його коли-небудь? Благаю вас, скажіть!

— Люба дитино, в таких умовах я не можу відповідати вам легковажно, не хочу давати вам марну надію...

— Кажіть, кажіть! Я твердо зустрічаю лихо й можу все вислухати.

— Люба дитино, мала надія, та проте, можливо, ви побачите ще колись свойого батька.

— Боже мій! Боже мій!—скрикнула міс Грант. Вона не могла стримати сліз, а Роберт схопив руки леді Гленарван і в захваті цілував їх.

Коли минув перший вибух сумних радощів цих, дівчина нетерпляче почала розпитувати про все. Леді Еллен розповіла їй історію з документом, розказала, як „Британія" загинула біля берегів Патагонії, як капітан з двома матросами—єдині, хто залишився з розбитого корабля—мусіли вийти на берег півострова; як, нарешті, вони запискою, писаною трьома мовами, цілий світ благали порятувати їх, як кинули цю записку в хвилі океану...

Роберт їв очима леді Гленарван, немов життя його висіло на її вустах. В його дитячій жвавій уяві повставали страшні малюнки. Хлопець бачив батька на палубі „Британії", кидався за ним вглиб хвиль і чіплявся за надбережні скелі, волікся пісками змучений, але вже врятований від хвиль. Кілька разів він переривав напружену тишу.

— О, тату! мій бідний тату! — гукав він, тулячись до сестри.

Міс Грант мовчки слухала, склавши руки. Коли леді Еллен скінчила оповідати, дівчина скрикнула:

— О, леді Гленарван! Документ, документ!

— В мене немає його, люба дитино,—відповіла леді Еллен.

— Немає?

— Так, немає. Саме в інтересах вашого батька лорд Гленарван мусів завезти документа до Лондону. Але я вам переказала кожне слово, все, що містилося в документі, коли нам пощастило відновити його справжній текст. Поміж урваними, напівстертими реченнями, хвилі зберегли, проте, кілька цифр. На жаль, довжини...

— Без неї можна обійтися!—гукнув хлопчик.

— Так, містере Роберте, — посміхнулася з його рішучого тону леді Еллен.

— Отже, міс Грант, найдокладніші подробиці записки ви знаєте так само, як я.

— Так,—відповіла молода дівчина,—але я-б хотіла бачити слова, що писав мій батько.

— Ну, то завтра. Завтра, мабуть, лорд Гленарван повернеться. Він озброєний цим незаперечним документом, хотів показати його членам Морської Управи, щоб, не гаючися, заходилися шукати капітана Гранта.

— Невже?—скрикнула дівчина.—Ви це зробили?

— Так, моя люба міс, і що-хвилі я чекаю лорда Гленарвана.

— Леді Еллен,—захоплено гукнула глибоко вдячна дівчина—ви відроджуєте нас!

— Люба дитино, ми не заслуговуємо на подяку: кожний на нашому місці зробив би те саме. О, коли-б же справдилися наші надії! Поки повернеться лорд Гленарван, ви залишитеся в замку...

— Пані,—відказала молода дівчина, — я не хотіла-б зловживати тим співчуттям, що ви маєте до чужих вам людей...

— Чужих? Люба моя, ані ваш брат, ані ви не чужі в цьому домі, і я хочу, щоб повернувшись лорд Гленарван сам повідомив дітей капітана Гранта, яких заходів ужито, щоб врятувати їхнього батька.

Не можна було відмовитися від таких щирих, сердечних запросин. Вирішено було, що міс Грант та її брат почекають у Малькольм-Кестлі на лорда Гленарвана.

Розділ IV.

Що пропонувала леді Гленарван.

Підчас цієї розмови леді Еллен нічого не сказала про побоювання, висловлені в листі лорда Гленарвана, про його сумніви що до успіху в Морській Управі. Жодного слоза не було сказано й про те, що капітан Грант міг потрапити в полон до індійців полудневої Америки. Навіщо засмучувати цих безталанних дітей і зменшувати надію, яка що-йно спалахнула й їхніх душах? Справи це ані трохи не міняло. І леді Еллен, задовольнивши всі питання міс Грант, запитала її й собі про життя обох дітей, про становище дівчини в світі, де вона лишилася єдиною опікункою свойому братові.

Просту й зворушливу історію почула вона, і ще збільшилася симпатія леді Гленарван до молодої дівчини.

Мері та Роберт Грант були єдині діти капітана. Гаррі Грант втратив дружину, коли народився Роберт, і підчас своїх далеких мандрівок залишав дітей на опіку доброї старої родички.

Капітан Грант був відважний моряк і добре знався на своїй справі. Добрий моряк і добрий комерсант—він поєднував у собі ці обидві прикмети, такі цінні в капітанові торговельного корабля. Жив капітан Грант у місті Денді в графстві Перс, в Шотландії. Отже, він був тубілець; батько його, пастор церкви св. Катерини, дав йому ґрунтовну освіту, вважаючи, що це ніколи не пошкодить і може придатися навіть капітанові в далекій плавбі.

Підчас своїх перших далеких мандрівок морем, Грант так влаштував свої справи, що кілька літ по народженні Роберта він уже мав певний капітал.

Тоді саме йому спала на думку велика ідея, що зробила популярним ім'я його в Шотландії. Як Гленарвани та кілька

инших значних родин, він серцем, коли не вчинками, цурався завойовницької Англії. Вважав, що інтереси Шотландії не могли бути інтересами англо-саксонців, і щоб дати батьківщині самостійний розвиток, вирішив заснувати велику шотландську колонію на якомусь острові Океанії. Чи не мріяв він про ту незалежність у майбутньому, що її здійснили Сполучені Штати й без сумніву одержать коли-небудь Індія та Австралія? Може бути. Можливо також, що він перед ким і виявив свої таємні надії. Зрозуміло, що уряд відмовився допомагати його проєктові, ба навіть він чинив перешкоди, які в кожній иншій країні пригнітили-б людину. Та Гаррі не втратив бадьорости. Він удався з закликом до своїх земляків, офірував свої кошти на цю справу, збудував корабля і з добірним екіпажем вирушив досліджувати великі острови Тихого океану. Дітей своїх залишив він на опіку старої родички.

Це було року 1861. Протягом дванадцятьох місяців, аж до травня 1862 року, надходили відомості про Гранта. Але відколи він у червні виїхав з Кальяо, ніхто не чув більше за „Британію" і „Морська газета" мовчала про долю капітана.

Саме на цей час померла стара родичка Грантова, і двоє дітей залишилися на світі сами.

Мері Грант тоді мала тільки чотирнадцять років. Смілива дівчина не підупала духом, хоч дуже великого лиха завдала їй доля: вона присвятила себе цілком свойому братові, ще дитині.

Хлопця треба було виховувати, вчити. Мері дбала тільки за брата й мріяла про щасливу для нього будучину. Вже вирішила остаточно, що „Британія" загинула, і батько помер, безперечно помер. Якже схвилювалася дівчина, коли випадково газетне оголошення трапило їй на очі й раптово вирвало її з страшної безнадійности.

Вагатися не можна було. Вона зараз-же вирішила, що треба робити. Хоч би мала довідатись, що на якомусь безлюдному березі, або на дні розбитого корабля знайдено труп капітана Гранта! Все краще, аніж сумніви й вічна болюча невідомість.

Дівчина розповіла за все братові, і того самого дня Грантові діти рушили Пертською залізницею. Увечері вони опинилися в Малькольм-Кестлі, і до Мері після відчаю і туги знову повернулася надія.

Ось яку сумну історію розповіла Мері Грант; розповіла просто, не думаючи про те, що ці довгі роки бідування вона трималася, як героїня. Та леді Еллен подумала про це замість неї, і кілька разів з слізьми на очах обнімала дітей капітана Гранта.

А Роберт, здавалося, уперше чув за це все; він слухав свою сестру з широко відкритими очима; він зрозумів все, що вона перетерпіла. Обнявши її, він скрикнув:

— Мамо, моя люба мамо!

Цей поклик ішов з глибини серця малого хлопчика.

Отак і ніч надійшла. Леді Еллен розуміла, які потомлені діти, й не хотіла більше розмовляти. Мері та Роберта одвели до призначених їм кімнат, і вони заснули, мріючи про краще майбутнє.

Коли діти пішли, леді Еллен покликала майора й оповіла йому пригоди цього вечора.

— Прехороша молода дівчина, ця Мері Грант,—сказав майор, вислухавши оповідання кузини.

— О, коли-б мойому чоловікові пощастило, — відповіла леді Еллен,—бо-ж инакше становище цих двох дітей буде страшне.

— Йому пощастить,—сказав Мек Наббс, або хіба члени Морської Управи мають сердце твердіше, ніж каміння Портленду.

Проте, леді Еллен цілу ніч дуже хвилювалася і на мить не могла відпочити.

Другого дня Мері Грант та її брат, вставши вдосвіта, гуляли по великому подвір'ї замку, коли раптом почувся гуркіт екіпажу. То повертався своїми прудкими кіньми лорд Гленарван. Вмить леді Еллен побігла подвір'ям назустріч чоловікові. За нею ішов майор.

Лорд Гленарван був якийсь сумний, збентежений, роздратований. Він мовчки обняв жінку.

— Ну що-ж, Едварде?—скрикнула леді Еллен.

— Моя люба Еллен, ці люди не мають серця.

— Відмовили?

— Так, вони відмовилися дати корабля. Говорили про марно витрачені мільйони, коли шукали Франкліна. Казали, що документ наш не ясний, незрозумілий, що недоля цих безталанних триває вже два роки, що надто мало надії їх відшукати. Вони запевняють, що мандрівників, очевидно, взяли в полон тубільці й завели в глиб країни, і неможливо-ж перетрусити всю Патагонію, щоб знайти трьох людей—трьох шотландців. Ніби шукати цілком даремно, до того й небезпечно, що більше загине жертв, аніж пощастить врятувати. Власне навели всі лихі мотиви, як звичайно роблять люди, що хочуть відмовити. Вони пригадали навіть наміри капітана, отже бідолашний Грант загинув назавжди.

— Батьку, мій бідний батьку!—закричала Мері Грант.

— Ваш батько? як... міс?!..—здивовано дивився лорд Гленарван на молоду дівчину.

— Так, Едварде, міс Мері та її брат, діти капітана Гранта, що їх Морська Управа засудила на сирітство.

— Ах, міс,—мовив лорд Гленарван,—якби я знав, що ви тут...

Він не сказав більше нічого. Важка тиша запанувала в подвір'ї. Тільки ридання порушували її. Всі мовчали—і лорд

Гленарван, і Леді Еллен, і майор, і слуги замку. Але самим своїм виглядом всі ці шотландці висловлювали обурення проти поведінки англійського уряду.

За кілька хвилин майор промовив до лорда Гленарвана:

— Отже, більше не маєте жодної надії?

— Жодної!

— Ну,—гукнув юний Роберт,—я піду, я знайду цих людей, і ми побачимо...

Роберт не скінчив своєї погрози, бо сестра його спинила; але стиснутий кулак його свідчив, що наміри хлопчик мав зовсім не миролюбні.

— Ні, Роберте,—сказала Мері,—ні! Подякуємо цих добрих людей за те, що вони для нас зробили, будемо їм довіку вдячні, і рушаймо удвох.

— Мері!—скрикнула леді Еллен.

— Міс, де ви хочете йти?—спитав лорд Гленарван.

— Я хочу впасти до ніг королеві, і ми побачимо, чи буде вона глуха, коли діти благатимуть про життя свойого батька.

Лорд Гленарван похитав головою... не тому, щоб він мав сумніви що до серця королеви британської. Ні, але він знав, що Мері Грант не пощастить навіть побачити її... Прохачі не досягають східців трону, і, мабуть, на дверях королівських палат написано слова, що їх виводять англійці на кермі своїх кораблів:

„Пасажирів просять не розмовляти з керівничим“.

Леді Еллен зрозуміла чоловікову думку. Вона знала, що молода дівчина хоче зробити марну спробу. Вона бачила, що діти знов засуджені на давнє безпорадне існування.

І тут вмить її шибнула велика й благородна думка.

— Мері,—скрикнула вона,—зачекайте, дитино, ось послухайте, що я вам скажу!

Молода дівчина, тримаючи брата за руку, вже хотіла відійти. Вона зупинилася.

Леді Еллен з слізьми в очах, але твердим голосом, з запалом сказала чоловікові:

— Едварде, пишучи цього листа й кидаючи його в море, капітан Грант довірив його тому, до чиїх рук він потрапить. Він потрапив до нас. Сама доля вказує нам шляхи...

— Що ви хочете сказати, Еллен?—глянув на неї лорд Едвард.

Глибока тиша залягла навколо.

— Я хочу сказати,—відповіла леді Еллен, — що можна вважати за щастя, як доводиться подружнє життя починати добрим ділом. Ось ви, любий Едварде, щоб зробити мені приємність, проєктували прогулянку. Та чи-ж не краще, не приємніше врятувати безталанних, що їх занедбує їхня-ж батьківщина!

— Еллен!—скрикнув лорд Гленарван.

— Так, ви мене розумієте, Едварде. „Дункан“—порядний корабель. Він може витримати на хвилях полудневих морей. Він може зробити подорож навколо світу, і він її зробить. Ідьмо, Едварде, їдьмо-ж шукати капітана Гранта!

Лорд Гленарван обняв свою дружину. Він усміхався і міцно пригортав її до свойого серця, а Мері та Роберт цілували їй руки.

І на ці палкі слова у всіх присутніх вихопився поклик захоплення й вдячности.

Розділ V.

Дункан відпливає.

Вже була мова про те, що леді Еллен мала душу мужню й шляхетну. І найкращий доказ—те, що вона хотіла тепер зробити. Так, лорд Гленарван міг пишатися своєю дружиною, здатною його розуміти і йти за ним. Врятувати капітана Гранта самому—це спало на думку лордові Едвардові ще в Лондоні, коли Морська Управа рішуче відмовила на його клопотання, а що він не випередив леді Еллен—це тільки тому, що не міг іще зважитися на розлуку. Леді Еллен сама хотіла їхати. Вагатися вже було нічого.

Вирішено рушати. Не було чого гаятися, і того самого дня лорд Гленарван післав наказ Джонові Мангльсу привести „Дункана“ до Глазго й приготувати все до подорожи в полудневі моря, яка могла бути й подорожжю навколо світу. Леді Еллен, висловлюючи свій рішучий намір у такий далекий плав вибратися, не помилялася що до „Дункана“: дуже міцно збудована й швидка на ходу яхта могла сміливо рушити в далеку подорож.

Це була чудова парова яхта на 210 тон [1]). Перші кораблі, що прибилися до берегів Нового Світу—кораблі Колумба, Амеріґо Веспучі, Пінсона, Магеллана—були багато менші [2]).

Дункан мав дві щогли та все инше відповідне знаряддя. Вітрилля його було дуже добре, отже він міг іти за вітром. Але найбільше можна було сподіватися на механічну силу, що містилася в його боках: машина його, силою на сто шістдесят коней, збудована за новою системою, мала таке приладдя, щоб опалювати, яке давало найвищу напругу парі; вона давала найвищий тиск і пускала в рух подвійну пру-

---

[1]) Тона (морська або англійська)—62 пуди; звичайна (французька) 1000 кілограм—61 пуд.

[2]) Ось Христофор Колумб у четверту свою подорож вирушив з чотирма кораблями, що найбільший з них, яким їхав сам, мав тільки 70 тон, а найменший—50. Тепер такі розміром бувають тільки „каботажні“ кораблі—торговельні, що не відпливають далеко від морських берегів.

жину. Пущений „Дункан“ на всіх парах мчав надзвичайно прудко й міг сміливо пливти океаном та навіть зробити подорож навколо світу. Джонові Мангльсу треба було тільки подбати про харч та паливо.

Насамперед, він збільшив каюти в долішній частині яхти, щоб вмістити там як-найбільше вугілля, бо дорогою важко вже здобувати паливо. Так само й що до льохів: він також наказав їх побільшити й узяв харчів років на два. Грошей було досить, вистарчило навіть купити гармату, яку поставили на переді яхти: невідомо, що може трапитися.

Джон Мангльс це розумів. Хоч він командував тільки прогульковою яхтою, але був, проте, один з найкращих шкіперів у Глазго. Цей тридцятилітній чоловік з трохи грубим, але мужнім і добрим обличчям, виховувався в родині Гленарванів, що й зробили з нього чудесного моряка. Джон Мангльс в своїх далеких мандрівках виявляв надзвичайне вміння, енергію і спокійну впевненість.

Коли лорд Гленарван запропонував йому командувати „Дунканом“, він охоче згодився, бо дуже любив владаря Малькольм-Кестлю, як брата свого, і шукав, хоч поки що марно, нагоди виявити йому свою щирість.

Помічник Мангльсів, Том Остін, був старий моряк, якому можна було довіритися. Двадцять п'ятеро людей, серед них сам капітан та його помічник, складали екіпаж „Дункана“.

Джон Мангльс в клопотах навантажити й забезпечити харчами свій корабель, не забував обставити каюти лорда й леді Гленарван всім потрібним для довгої подорожи. Крім того, йому треба було влаштувати каюти дітям капітана Гранта, бо леді Еллен не могла відмовити Мері товаришувати їй на палубі „Дункана“.

Що-ж до юного Роберта,—він швидче згодився-б бути замкненим в трюмі на яхті, аніж лишитися на березі. Хоч би йому довелося виконувати обов'язки юнги, як Нельсонові або Франклінові, він однаково поїде на „Дункані“. Чи можна було заборонити це такому завзятцеві? Нікому така річ не спала й на думку. Довелося, навіть, згодитися і одмовити йому в титулі пасажира, бо він неодмінно хотів служити чи за юнгу, чи за учня, чи за матроса. Джонові Мангльсу доручено було вивчити хлопця обов'язків моряка.

— Гаразд,—мовив Роберт,—і як що я не так, як слід, буду робити, то нехай не обмине мене дев'ятихвістка.

— Не турбуйся, мій, хлопче—з серйозним виглядом відповів йому лорд Гленарван, не додавши, що вживати кішку-дев'ятихвістку заборонено і в кожному разі не потрібно на „Дункані“.

Щоб доповнити список пасажирів, треба згадати майора Мек Наббса. Майорові було років з п'ятдесят; спокійний і поважний на вигляд, це був чоловік, який ішов, де йому призначалося йти; людина скромна, мовчазна, лагідна, що

завжди згоджується з усіма і в усьому. Він ніколи не сперечався ні з ким, не сердився ніколи; однаковою ходою увіходив на сходи до своєї спальні і на вал, пробитий пострілами, нічим ніколи не бентежачись, навіть, під оком гармати, він без сумніву й помре, не дочекавшись нагоди розгніватись. Це була людина не тільки надзвичайно відважна з напрочуд дужими м'язами, але—це багато важливіше—дуже мужня, міцна духом. Мек Наббс, як родич Гленарванів, жив у замку Малькольм-Кестлі, а як майор, вважав за цілком природнє взяти участь у подорожі „Дунканом".

Ось які пасажири були на цій яхті, що цілком несподівано мала відбути одну з найдивовижніших мандрівок за нових часів. Відколи „Дункан" приїхав до пароплавної набережної в Глазго, все населення страшенно зацікавлене, віддавало йому багато уваги: щоденно приходило на нього подивитися дуже багато людей. Цікавилися тільки ним, говорили тільки за нього, на велике невдоволення инших капітанів, серед них і капітана Бертона, що командував „Шкотією". „Шкотія"—чудесний корабель—мав вирушити до Калькути й стояв біля „Дункана", міг дивитися на яхту лорда Гленарвана, як на корабель-„муху", а проте, цікавість людности до „Дункана" чим-раз збільшувалася.

Час від'їзду наближався. Джон Мангльс добре виявив свою вмілість: за місяць після спроби в Кляйдській затоці, „Дункан", навантажений харчами та всім потрібним, міг вийти в море. Вирушити призначено на 25-е серпня: це давало змогу яхті дістатися до полудневої широти саме на-провесні.

Коли намір лорда Гленарвана став відомий, не обійшлося без різних уваг що-до труднощів та небезпеки такої подорожи. Та він не звертав на те жодної уваги. А втім, багато з тих, що осуджували його, самі щиро йому дивувалися. Та й громадська думка одверто підтримала шотландського лорда, і всі газети, крім урядових органів, в одно—осуджували поведінку членів Морської Управи в цій справі. Лорд Едвард цілком байдуже ставився і до осудів, і до хвальби: він виконував свій обов'язок і ні про що більше не турбувався.

24-го серпня лорд Едвард, леді Еллен, майор Мек Наббс, Мері та Роберт Гранти, Ольбінет—завідувач господарства на яхті та його жінка, яку взяли вслуговувати леді Еллен, залишили Малькольм-Кестль, сердечно попрощавшися з челяддю. За кілька годин вони були на палубі яхти. Населення з Глазго співчутливо та здивовано дивилося на леді Еллен, молоду, таку відважну жінку, що відмовлялася від спокійних розваг забезпеченого життя і поспішала на поміч бідолашним морякам.

Приміщення лорда та леді Гленарван було на задній частині помосту „Дункана": дві спальні, вітальня та дві туалетні кімнати. Далі йшов чотирьокутник, оточений шістьома каютами: в п'ятьох розташувалися Мері та Роберт Грант, подружжя

Ольбінет та Мек Наббс. Каюти Джона Мангльса та Тома Остіна були на другому боці, біля горішньої палуби. Екіпаж яхти вигідно розташовано було поміж деків, бо на яхті иншого вантажу, опріч вугілля, харчів та збої не було... Об одинадцятій годині всі були на палубі. Джон Мангльс та матроси готувалися відчалити.

О півночі запалили вогні, чорний дим змішався з нічним туманом. Вітер був з південного заходу та не міг сприяти, тому вітрилля „Дункану“ сховано.

О 2-ій годині „Дункан“ почав тремтіти від хитання казана; вилітала пара свистячи; починало світати. Уже можна було рушати.

Джон Мангльс попередив про це лорда Гленарвана, що негайно вийшов на палубу.

Незабаром почався одлив. „Дункан“ гостро засвистів, скинув канати та одділився од сусідніх судів. Зникли останні заводи на березі, почалися дачні селища на прибережних схилах. Міський гомін ущух.

Годину згодом „Дункан“ обійшов Думбартонські скелі; ще дві години—він у Кляйдській затоці, а о 6 год. ранку вийшов з Північного Каналу та вступив у море.

Розділ VI.

Пасажир каюти № 6.

Першого дня море було досить бурхливе, а над вечір вітер ще збільшився; „Дункан“ дуже хитало, жінки не з'являлися на помості, а зоставалися на долині, по каютах своїх,- добре зробили...

Але на ранок вітер змінився: дякуючи наказам капітана, „Дункан“ краще тримався на хвилях й менше відчувалося бокове й кормове хитання.

Леді Еллен та Мері Грант мали змогу удосвіта вийти на палубу до лорда Гленарвана, майора й капітана. Схід сонця був чарівний. Денне світило, мов металевий диск, випливало з океану, ніби з величезної ванни. „Дункан“ прудко й легко посувався в центрі пишного сяйва і здавалося, немов вітрилля його розіп'ялося на сонячному промінні.

В мовчазному захопленні дивилися подорожні на світозарне світило.

— Яке чудове видовисько!—сказала нарешті леді Еллен.— Це віщує чудовий день. Аби тільки не перемінився вітер та сприяв ході „Дункану“.

— Кращого й бажати не можна, люба Еллен, — озвався лорд Гленарван,—і ми не можемо нарікати на такий початок подорожи...

— А чи довга вона буде, мій любий Едварде?

— Це нам скаже капітан,—відповів Гленарван.—Чи добре ми їдемо? Вдоволені ви з корабля, Джоне?

— Дуже вдоволений мілорде, — мовив Джон.—„Дункан“ чудовий корабель, — морякові дуже приємно плавати ним. Ніколи зовнішнє приладдя й механізм не відповідали краще. Ми робимо 17 миль на годину. Якщо ця швидкість не зменшиться, ми протягом 10 днів перейдемо першу частину дороги, і менше, аніж за п'ять тижнів, обійдемо мис Горн.

— Чуєте, міс Мері?—сказала леді Гленарван,—раніше ніж за п'ять тижнів!

— Чую, леді, — відповіла молода дівчина, — мені серце затремтіло, як почула я капітанові слова.

— А як вам плавба, міс Мері? Не дуже прикро?—запитав лорд Гленарван.

— Ні, досить добре, особливої неприємности не почуваю... Та й швидко я зовсім призвичаюся до неї.

— А наш маленький Роберт?

— О, Роберт,—відповів Джон Мангльс,—як що він не занятий біля машини, то сидить на щоглах. Ручуся, що цей хлопчик сміятиметься з морської хвороби. Та ось гляньте!—Погляди всіх звернулися за капітаном до передньої щогли, де Роберт балансував мов мала папуга на висоті ста футів. Мері не могла заховати свойого переляку.

— О, заспокойтеся, міс, — я за нього відповідаю: обіцяю вам, що привеземо це чудесне хлопченя цілим до капітана Гранта; ми неодмінно знайдемо капітана, це я теж обіцяю.

— Якби все справдилося так, як ви сподіваєтеся, капітане,—відповіла молода дівчина.

— Люба дитино!—сказав лорд Гленарван:—ми повинні сподіватися. Втрачати бадьорість не годиться, навіть в самих найстрашніших обставинах. Та й гляньте, які хороші люди взялися до справи. Наша справа не тільки матиме успіх, але навіть не зустрінемо багато перешкод... Я обіцяю леді Еллен приємну подорож, і якщо не помиляюсь — додержу свойого слова.

— Едварде,—мовила лелі Еллен,—ви найкращий з людей.

— Зовсім ні, але я маю найкращий екіпаж на найкращому кораблі. Хіба ви не милуєтеся нашою яхтою, міс Мері?

— Навпаки, мілорде,—відповіла молода дівчина,—я любуюся з неї, як справжній знавець.

— Так? Справді?

— Я дитиною гралася на батьковому кораблі; він хотів з мене зробити моряка; якби так сталося, я напевне не задумалася-б вести корабель або яхту.

— Що ви кажете, міс?—скрикнув Джон Мангльс.

— Як що так, міс, то ви матимете в особі капітана великого приятеля, бо він вище за все на світі ставить фах мо-

ряка. Немає нічого вище, навіть для жікки. Чи-ж не так, Джоне?

— Без сумніву, мілорде, — відповів молодий капітан,—одначе я визнаю, що міс Мері більше личить місце на помості, аніж на щоглах. Але від того мені не менше приємно чути її слова.

— Особливо, коли вона любується „Дунканом“, — мовив лорд Гленарван.

— Який на це заслуговує,—відповів Джон.

— Ви так пишаєтесь цею яхтою,—сказала леді Елен, що мені заманулося оглянути її до самого трюма й побачити, як там розмістилися між деками матроси...

— Чудово,—відповів Джон,—вони там як дома.

— І вони справді дома, люба Еллен,—сказав лорд Гленарван.—Ця яхта—це частка нашої старої Каледонії. Це кусень Дембартонського графства, який пливе черівним способом так, наче ми й не залишали рідного краю. „Дункан“—це замок Малькольм, а океан—Ломонське озеро.

— Отже, любий Едварде,—сказала леді Еллен,—покажіть нам свій замок.

— До ваших послуг, але дозвольте мені раніше упередити Ольбінета.

Завідувач господарства яхти був чудовий метрд'отель і виконував свої обов'язки старанно й розважливо. Він з'явився на поклик капітана.

— Ольбінете, перед сніданням ми зробимо невеличку подорож,—сказав Гленарван, ніби справа йшла про прогулку в Тарбе або на озеро Катрин;—сподіваюсь, що коли ми повернемось, сніданок буде готовий...

Ольбінет з поважним виглядом вклонився.

— А ви, майоре, з нами?—запитала леді Еллен Мека Наббса.

— О,—сказав лорд Гленарван,—майор цілком поринув в дим своєї сигари. Не треба заважати йому. Рекомендую його вам, міс Мері, як завзятого курця. Він вічно курить, навіть тоді, коли спить.

Майор зробив знак згоди, і гості лорда Гленарвана спустилися між деками.

Мек Наббс залишився сам. Розмовляючи своїм звичаєм сам з собою, він ще більше поринув у хвилі диму. Якийсь час непорушно стояв і дивився на сліди, що яхта залишала за собою на морі. Отак тихо постоявши кілька хвилин, він оглянувся... і побачив незнайоме обличчя! Коли майора взагалі могло що-небудь здивувати,—він був здивований з такої зустрічи, бо пасажира цього бачив він уперше.

Перед Наббсом стояв високий і сухий, худорлявий чоловік, років на сорок, що скидався на довгого цвяха з широкою шапочкою: справді, голова його була широка й велика, чоло високе, ніс довгий, рот широкий і підборіддя дуже ви-

гнуте. Очі йому ховалися за величезними круглими окулярами, а погляд був невиразний, як взагалі в короткозорих людей. На вигляд це була людина весела й розумна. Він не видавався суворим, як деякі поважні люди, що ніколи не

Високий худорлявий чоловік років на сорок...

сміються „з принципу“ й ховають порожнечу свою під машкарою серйозности. Ні, невідомий чоловік був далекий од цього. Його приємна безпосередність виявляла, що він вмів і в речах, і в людях знаходити щось хороше. Хоч чоловік цей і слова ще не промовив, проте знати було, що він балаклій і дуже неуважлива людина, з тих, що не бачать того, на що дивляться, і не чують того, що слухають. Мав на собі

подорожнього кашкета, міцні жовті черевики й шкіряні штиблети, а в його оксамитовому рудому убранні рясніли кешені, напхані словниками, нотатками, гаманцями, портфелями й безліччю инших речей, остільки утяжливих, оскільки й непотрібних. А до того всього — на перев'язі тримав він прозорну трубу.

Рухливість незнайомця була дивним контрастом з спокоєм майора: він ходив навколо Мека Наббса, поглядав на нього запитливо, а той стояв собі мовчки, ані трохи не поспішаючи розпитуватися, звідкіля незнайомий з'явився, де він мандрує й чому опинився на палубі „Дункана".

Коли цей загадковий чоловік побачив, що всі спроби його цілком марні й майор байдужісінько собі не звертає на нього найменшої уваги, він схопив свою прозорну трубу, що розсунута мала чотири фути завдовжки. Ставши непорушно, розсунувши ноги, схожий на верстовика, навів струмента свойого на ту лінію, де небо й вода зливаються на обрії. Хвилин п'ять так подивився, відтак спустив трубу на палубу і сперся на неї, мов на костур; коли це враз частини труби зсунулися одна на одну, і новий пасажир, лишившись підпори, трохи не розлігся біля підніжжя великої щогли.

Кожен инший принаймні посміхнувся-б. Майор і бровами не ворухнув. Тоді незнайомий зробив виступ.

— Економе!—гукнув він, виявляючи вимовою своєю чужинця.

Почекав. Ніхто не з'являвся.

— Економе!—гукнув він дужче.

Ольбінет саме проходив, прямуючи до кухні, що містилася в передній частині яхти. Дуже здивувався він, зачувши такий поклик цього чоловіка, що його він зовсім не знав.

— Звідкіля-ж ця особа?—запитав він себе. — Приятель лорда Гленарвана? Це неможливо.

Проте, він зійшов на поміст і наблизився до чужинця.

— Ви є економ яхти?—спитав той.

— Так, але я не маю чести...

— Я пасажир каюти число шість.

— Число шість?—повторив економ.

— Звичайно. А ваше найменя?

— Ольбінет.

— Отже, Ольбінете, друже мій,—мовив чужинець з каюти число шість,—час подумати про сніданок, і то швидче. Ось вже тридцять шість годин, як я не їв, або тридцять шість годин, як я спав, цілком зрозуміла річ, коли людина не відпочиваючи їде від Парижу до Глазго. О котрій годині тут снідають, скажіть мені будь ласка?

— О дев'ятій,—машинально відповів Ольбінет.

Незнайомий хотів подивитися на свого годинника, але на це пішло чимало часу, бо знайшов його тільки аж у дев'ятій кешені.

— Гаразд,—мовив він, — ще немає восьмої. Отже, тоді, Ольбінете, дайте бісквіта та шклянку хересу, бо я падаю від знесилля.

Ольбінет слухав. Він нічого не розумів. А той все говорить, надзвичайно легко й швидко перескакує то на те, то на инше.

— Ну,—сказав він,—а капітан? Капітан ще не встав? А помічник його? Він що робить? Також спить? На щастя година чудова, вітер сприятливий, і корабель може йти сам...

Саме в цю мить на сходах помосту з'явився Джон Мангльс.

— Ось капітан,—мовив Ольбінет.

— А, дуже радий,—гукнув незнайомий,—дуже радий, капітане Бертоне, познайомитися з вами.

Дуже здивувався Джон Мангльс, чуючи, що його називають „капітан Бертон“ і взагалі бачучи незнайомого чоловіка на свойому кораблі.

А той знову як найввічливіше:

— Дозвольте стиснути вам руку, і як вчора я цього не зробив, це тільки тому, що не годиться підчас від'їзду нікого турбувати. Але сьогодні, капітане, я дуже щасливий зазнайомитися з вами.

Джон Мангльс в дві оці дивився то на Ольбінета, то на цю загадкову постать.

— Тепер,—сказав невідомий,—ми зазнайомилися, мій любий капітане, ми вже давні приятелі. Дозвольте-ж розмовитися: скажіть будь ласка, чи вдоволені ви з „Шкотії“?

— Що ви маєте на увазі під „Шкотією“?—нарешті спитав Джон Мангльс.

— „Шкотію“, що нею ми пливемо, цей чудовий корабель, матеріяльні якості якого вихвалювали мені не менше, ніж моральні його командира, сміливого капітана Бертона. Чи не родич ви з африканським мандрівцем Бертоном? Дуже відважна людина. Вітаю вас, коли це так.

— Я не тільки не родич мендрівника Бертона, — сказав Джон Мангльс,—але я, навіть, не капітан Бертон.

— А, виходить, я розмовляю з помічником капітана „Шкотії“? містером Берднесом?

— Берднес?—промовив запитливо Джон Мангльс, що вже починав розуміти, в чім річ. Тільки з ким він мав справу: з справжнім божевільним, чи просто з якоюсь шаленою людиною? Він міркував собі над цим, і вже хотів рішуче поговорити з незнайомим, коли на містку показалися лорд Гленарван, його дружина та міс Грант. Помітивши їх, невідомий гукнув:

— А, пасажири! пасажири! Чудово! Сподіваюсь, містере Берднесе, ви мене зазнайомите...

І невимушено подався вперед, не чекаючи на Джона Манглься.

— Леді,— сказав він до міс Грант,—міс,—до леді Гленарван,—містер... додав він, звертаючись до лорда Гленарвана.

— Лорд Гленарван,—сказав Джон Мангльс.

— Мілорде,—мовив тоді незнайомець,—пробачте мені, що я сам себе рекомендую, та на морі треба відкинути зайвий етикет, сподіваюсь, що ми швидко зазнайомимося й в товаристві цих паній подорож „Шкотією“ видасться нам недовга й приємна.

Леді Еллен та міс Грант ніяк не могли зрозуміти, звідкіля на помості „Дункана“ ця чудернацька постать.

— Пане,—сказав тоді лорд Гленарван,—з ким маю я честь говорити?

— З Жаком-Еліясеном-Франциском-Марієм Паганелем, секретарем французького Географічного товариства, членом-кореспондентом товариств: Бомбейського, Берлінського, Дармштадського, Липського, Лондонського, Петербурзького, Віденського, Нью-Йоркського, почесним членом королівського географічного й етнографічного Інституту Східньої Індії, з людиною, що перебувши двадцять років свойого життя в кабінетах над географією, захотіла вступити в обшир практичної науки, і прямує до Індії зробити висновки з праці славетних мандрівців.

Розділ VII.

Звідкіля й куди їде Жак Паганель.

Секретар Географічного Товариства був людина дуже привітна й говорив це все надзвичайно ввічливо. До того-ж лорд Гленарван добре знав, з ким має справу. Славнозвісний Паганель був один з найвидатніших вчених Франції, і лордові Едвардові були відомі його географічні праці, його доповіді про найновіші відкриття, друковані в бюлетенях Товариства, його кореспонденція з цілим вченим світом. Тим то Гленарван гостинно простяг руку свойому несподіваному гостеві.

— Тепер, коли ми зазнайомилися,—додав він,—дозвольте мені, пане Паганелю, дещо вас запитати.

— Хоч двадцять запитань, мілорде,—відказав Жак Паганель:—розмова з вами справить мені багато приємности.

— Ви позавчора увечері опинилися на нашому кораблі?

— Так, мілорде, позавчора увечері, о восьмій. З Каледонської залізниці я скочив у кеб, а з кеба трапив на „Шкотію“, бо я ще з Парижу замовив собі на „Шкотії“ каюту № 6. Ніч була темна. На палубі я нікого не бачив. Дуже стомлений—я-ж їхав тридцять годин—і знаючи, що найкращий спосіб уникнути морської хвороби—це лягти й не руха-

тися з місця перші дні, я негайно поклався до ліжка, і—запевняю вас—чудово спав протягом тридцятьох шости годин.

Отже, слухачі Жака Паганеля вже знали, як він трапив на яхту. Французький мандрівець, помилившись кораблем, влаштувався на ньому в той час, коли екіпаж „Дункана“ був у Сен-Мунго. Все з'ясувалося. Але що скаже вчений географ, коли почує назву й шлях корабля.

— Отже, пане Паганелю, Калькута—це остаточний пункт вашої подорожи?

— Так, мілорде. Бачити Індію—мрія мого цілого життя. Нарешті, вона здійсниться.

— Виходить, вам не однаково було-б потрапити до иншої країни?

— Ні, мілорде, це було-б навіть неприємно, бо маю рекомендації до лорда Сомерсета, генерал-губернатора Індії і доручення від Географічного Товариства, яке я маю намір виконати.

— А, ви маєте доручення?

— Так, треба спробувати зробити корисну й цікаву подорож, програму її склав мій вчений друг і приятель Вівієн де Сен-Мартен. Річ в тому, щоб натрапити на слід братів Шлягінвай, полковника Вога, Вебба, Гогдсона, місіонерів Гюка та Габе, Муркрофта, Жюля Ремі та багатьох инших славнозвісних мандрівників. Хочу досягти того, в чому не пощастило року 1846-го місіонерові Крікові, одно слово, хочу визначити течію Яру-Дзангбо-Чу, що зрошує Тибет на 1500 кілометрів та йде вдовж північного боку Гімалаїв; нарешті, хочу довідатися, чи не зливається ця річка з Брамапутрою в північно-східній частині Асама. Золоту медалю присуджено, мілорде, тому мандрівцеві, якому пощастить здійснити це одне з найпалкіших бажань індійської географії.

Паганель був чудесний. Він говорив з щирим захопленням. Він піднісся на крилах своєї фантазії. Спинити його було так само неможливо, як спинити Рейн біля Шафгавзенського водоспаду.

Лорд Гленарван якусь хвилю мовчав. Нарешті промовив:

— Пане Паганелю, певна річ, ваші наміри надзвичайно цікаві, і наука буде вам дуже вдячна, але я мушу вже з'ясувати вам вашу помилку: принаймні, на певний час вам доведеться відмовитися від приємности побачити Індію.

— Відмовитися? А то чому?

— Бо ви їдете... в сторону протилежну Індії.

— Що? Капітан Бертон...

— Я не капітан Бертон,—відповів Джон Мангльс.

— Але „Шкотія“...

— Цей корабель—не „Шкотія“.

Паганель остовпів. Спантеличений, він по черзі дивився на лорда Гленарвана, зовсім серйозного, на леді Еллен та Мері

Грант, яка співчутливо-сумно на нього поглядала, на Джона Мангльса, що посміхався, й на непорушного майора. Потім здвигнувши плечима і зсунувши окуляри з лоба на очі, гукнув:

— Що за жарти!

Але в цю мить очі його впали на кермове колесо, де на нижній частині написано було два слова: *„Дункан“—Глазго.*

— „Дункан“! „Дункан“!—скрикнув він у розпуці. І прожогом скочивши із східів, що вели з помоста, помчав до своєї каюти.

Скоро нещасливий вчений зник, ніхно, крім майора, не міг лишатися серйозним і вибухнув загальний сміх. Помилитися на залізниці—це ще можливо. Замість потяга в Едінбург сісти до Думбартону. Нехай! Але помилитися кораблем і плувти до Чілі, коли треба до Індії, така неуважність—це вже щось надзвичайне!

— Кінець-кінцем, мене зовсім не дивує ця помилка Жака Паганеля,—сказав Гленарван.—Він дуже надається до таких пригод. Колись він надрукував знамениту мапу Америки, де вставив Японію. Це йому не заважає бути великим вченим, одним з найкращих географів Франції.

— Та що ми маємо робити з цим бідолашним чоловіком?— спитала леді Еллен.—Не можемо-ж ми спровадити його до Патагонії.

— Чому ні?—суворо запитав Мек Наббс.—Ми не відповідаємо за його розгубленість. Припустімо, що це трапилося-б у потязі. Хіба треба зупиняти?

— Ні, але він висів-би на ближчій станції, — відповіла леді Еллен.

— Ну,—сказав Гленарван,—це він зможе зробити, як схоче, на нашій першій зупинці.

В цю мить пригнічений і засоромлений Паганель сходив на поміст, впевнившись, що його багаж на кораблі. Він увесь час повторяв ці два лиховісні слова: „Дункан“... „Дункан“... инших він не знаходив. Відходив і приходив, оглядав яхту, запитуючи мовчазний обрій широкого моря. Нарешті повернувся до лорда Гленарвана.

— І „Дункан“ іде?..

— До Америки, пане Паганелю.

— А саме?

— До мису Консепсіон.

— До Чілі! До Чілі!—гукнув нещасливий географ.—А моє доручення в Індію?.. Але що скаже пан Катрфаж, голова центральної комісії та пан Авезак і пан Контанберг й Вівіен де Сен-Мартен? Як мені з'явитися на зборах товариства?

— Не впадайте в розпуку, пане Паганелю. Все можна направити,—сказав лорд Гленарван,—і кінець-кінцем, ви тільки трошки, зовсім не набагато, пізніше потрапите до вашої

Індії. Дзангбо-Чу завжди вас чекатиме на горах Тибету. Незабаром ми пристанемо до Мадери, і там ви знайдете корабель, що завезе вас до Европи.

— Дякую, мілорде, треба скоритися спокійно своїй долі. Але це надзвичайна пригода: тільки зі мною трапляються такі речі. А моя каюта, що її замовлено на „Шкотії"?

— О, що до „Шкотії", вам доведеться відмовитися від неї на який час.

Прожогом помчав до своєї каюти...

— Але,—сказав Паганель, оглянувши знов яхту,—„Дункан" приватна яхта?

— Так,—відповів Джон Мангльс,—вона належить лордові Гленарвану.

— Що прохає вас прийняти його гостинність...—сказав лорд Гленарван.

— Дуже вам дякую, мілорде,—відповів Паганель,—дуже ціную вашу гостинність; але дозвольте мені де-що зауважити. Індія чарівна країна; для подорожніх вона надзвичайно приваблива: ці панії без сумніву не знають її. Досить, щоб керівничий повернув керму,—і „Дункан" так само вільно піде до Калькути, як і до миса Консепсіон.. А що ця прогулька для розваги...

Паганель помітив в обиччях вираз незгоди. Він враз урвав мову.

— Пане Паганелю,—сказала леді Еллен,—якби справа йшла про приємну прогульку, я-б вам відповіла: їдьмо всі вкупі до Ост-Індії, лорд Гленарван не заперечив би цього... Але „Дункан“ їде, щоб повернути на батьківщину нещасливих моряків з корабля, який розбився біля берегів Патагонії, і не може повернути в иншу сторону.

За кілька хвилин французькому мандрівцеві розповіли справу; хвилюючися вислухав він оповідання про дивну знахідку—документ, історію капітана Гранта й благородний намір леді Еллен.

— Леді,—сказав він,—дозвольте мені висловити вам свою глибоку пошану й надзвичайне здивовання. Хай ваша яхта продовжує свою путь, я не дозволив би собі затримати її ані на один день.

— Чи не хочете взяти участь в наших пошуканнях?—запитала леді Еллен.

— Неможливо, леді, я повинен виконати своє доручення, й вийду на першій зупинці.

— Це буде на Мадері,—сказав Джон Мангльс.

— Ґаразд, я буду тоді тільки за 180 миль від Лісабону, і там почекаю нагоди переїхати далі.

— В такому разі, пане Паганелю,—сказав Гленарван,—все буде зроблено, на ваше бажання, а я з свого боку радий пропонувати вам кілька днів на моїй яхті. Лише щоб ви не знудилися з нами.

— О, мілорде,—вигукнув учений,—я щасливий, що так приємно помилився. Але проте смішне становище людини, що мала намір їхати до Ост-Індії, а пливе до Америки.

Не вважаючи на ці меланхолійні думки, Паганель охоче помирився з затримкою. Він поводився, як людина любязна, весела, навіть безжурна, і до кінця дня з усіма сприятелювався. На його прохання, йому дали подивитися знаменитого документа. Він розглядав його уважно, детально, довго. Инакше тлумачити його, ніж це зробив лорд Гленарван, на його думку, неможливо. Учений надзвичайно захоплено поставився до Мері та її брата. Вселив їм тверду надію, що батька їхнього відшукають. Його погляд на речі та безперечний успіх, що він пророкував „Дунканові“, викликали усмішку у молодої дівчини. О, якби в нього не було цього вченого доручення. Паганель сам кинувся-б шукати капітана Гранта!

Що до леді Еллен, то довідавшися Паганель, що вона дочка Вільяма Туфнеля, він голосно, захоплено висловив свій радісний подив. Він знає її батька. О, який це славний був учений! Скільки листів писали вони один одному, як Вільям Туфнель був членом-кореспондентом товариства. Яка радісна

зустріч! Яка насолода подорожувати вкупі з дочкою Вільяма Туфнеля!

Кінець-кінцем він попрохав у леді Еллен дозволу обняти її та поцілувати.

Розділ VIII.

Ще одна хороша людина прилучається до шукачів капітана Гранта.

Тимчасом сприятлива течія біля північних берегів Африки допомагала яхті хутко йти до екватора. 30-го серпня вже вирізнялася здалеку група островів Мадери. Гленарван, додержуючи своєї обіцянки, запропонував гостеві спинити яхту, щоб висадити його на землю.

— Мій любий лорде, хочу говорити з вами щиро. Чи мали ви на увазі раніше, ніж з'явився я на вашій яхті, спинятися на Мадері?

— Ні,—відказав лорд Гленарван.

— Тоді дозвольте мені скористатись з моєї неуважности. Мадера—надто відомий острів. Нині він вже не являє собою для вченого нічого цікавого. Про цю групу вже все сказано, все написано, до того-ж і виноградарство там зовсім занепало. Уявіть собі, що на Мадері більше нема виноградників. Чи не однаково вам спинитися на Канарських островах?

— Зупинимось на Канарських островах, — відповів лорд Едвард. — Це ані трохи не віддалить нас від мети нашої подорожі.

— Я знаю це, любий лорде. Бачте, серед Канарських островів є три групи, що їх варт досліджувати, поминаючи вже Тенерифський пік, що його я завжди так жадав побачити. Це добра нагода, і я з неї скористаюся: чекаючи на корабля, що перевезе мене до Европи, я зроблю прогульку на славетну гору.

— Як бажаєте, мій любий Паганелю,—відповів лорд Гленарван, і не міг стримати усмішки.

А всміхатися таки було чого.

Від Мадери до Канарських островів недалеко. Що-найбільше—250 миль відділяють ці групи одну від одної, відстань непомітна для такого гарного корабля, як „Дункан".

31-го серпня, о 2-ій годині ночи, Джон Мангльс та Паганель проходжувалися на помості; француз тільки й говорив, що про Чілі—запитував увесь час свойого нового приятеля то за те, то за инше. Раптом капітан вказав на якусь точку на південному краї обрію:

— Ось гляньте сюди, пане Паганелю.

— А що там таке, мій любий капітане?

— Дивіться он в той бік. Чи не бачите чого там?

— Нічогісінько.

— Ви дивитеся не туди, куди треба, не на самому обрії, а вище, де хмари.

— Де хмари? Хоч як я дивлюся...

— Ну, так стежте очима за шпилем передньої щогли!

— І все-таки я нічого не бачу.

— Тому, що не хочете. Хоч ми ще на відстані 40 миль, але Тенерифський пік зовсім ясно видно над обрієм.

Чи хотів Паганель бачити Тенерифський пік, чи ні, але кілька хвилин згодом змушений був переконатися цього, щоб не показатися сліпим.

— Що, нарешті бачите?—запитав Манглс.

— Так, так, бачу,—відповів Паганель;—то оце,—додав він погордливо, то оце називають — Тенерифський пік!

— Отсе саме.

— Очевидно, височінь його досить незначна.

— Одначе він підіймається на 11000 футів над рівнем моря.

— Це не може рівнятися до Монблану.

— Не суперечу, але коли ви будете злазити на нього, він, може, здасться вам занадто високим.

— О, злазити на нього, злазити! Мій любий капітане, по що, скажіть будь ласка, це робити після Гумбольта й Боплана? Великий геній, цей Гумбольт. Він злазив на цю гору й склав такого описа, що кращого не можна й бажати; він зазначив там п'ять поясів: пояс виноградників, пояс лаврових дерев, пояс соснин, пояс альпійських вересів, і нарешті неродючий пояс. Нога його була на самому верхів'ї піка, і там йому не було навіть місця сісти. З верхів'я гори зір його обіймав простір, що дорівнює четвертині Еспанії. Потім він відвідав вулкан, оглядав його усередині і досяг самої глибини згаслого кратера. Що-ж ви хочете, щоб я зробив після цеї великої людини, питаю я вас?

— Справді,—відповів Джон Манглс, — більше вам немає чим скористатися. Це шкода, бо ви дуже знудитеся на Тенерифському порті, почікуючи корабля. Там не можна сподіватися на якусь розривку.

— Але, любий Мангльсе, — сказав Паганель, — хіба на островах Зеленого Миса немає відповідного пункта для перестанку?

— Й справді! Нема нічого легше, як пристати до Вилля-Прая.

— Не кажучи ще про одну вигоду, якої не можна занехаяти,—додав Паганель,—а саме, що острови Зеленого Миса є недалеко від Сенегалу, а там я знайду своїх земляків. Я знаю, що вважають, ніби ця група островів є зовсім нецікава, дика, шкідлива на здоров'я, та проте вона варта уваги географа. Спостереження—це наука. Є люди, що не вміють

спостерігати, і подорож їхня варта не більше, ніж подорож ракуватих тварин. Запевняю вас, я не з таких людей.

— Як бажаєте, пане Паганелю,—відказав Джон Манглъс,— я певен, що географічна наука виграє від вашого перебування на островах Зеленого Миса. Ми саме там повинні спинитися, щоб набрати вугілля, отже ви нас цим не затримаєте.

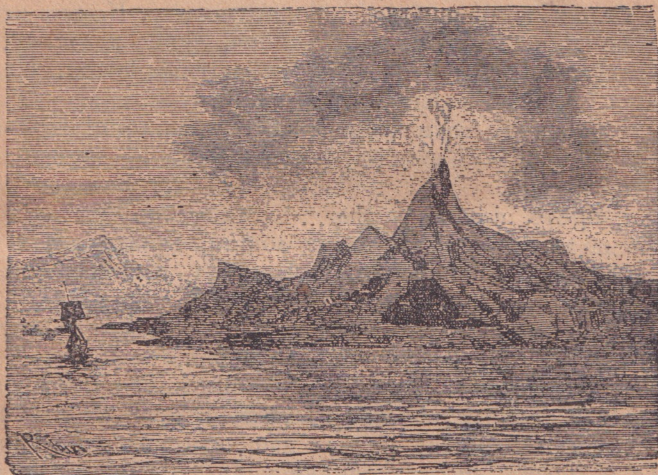

Потім він одвідав вулкан.

І капітан повів яхту повз західні береги Канарських островів, славнозвісний пік опинився позаду, і „Дункан“ швидкою ходою поплив далі. 2-го вересня, о п'ятій ранку, він перерізав зворотник Рака. Тут погода змінилася. Важке й вогке повітря віщувало, що настає „період дощів“, важкий для мандрівців, хоч і корисний краянам африканських островів, бо їм потрібні дерева, а, виходить, і дощ. Хвилі морські бушували, і пасажири вже не могли перебувати на палубі, та, проте, розмови чути було дуже оживлені.

3-го вересня Паганель заходився складати свої речі, маючи на увазі незабаром зійти на землю. „Дункан“ маневрував поміж островів Зеленого Миса. Він проплив перед Соленим островом, правдивою піскуватою могилою, неродючим й незаселеним. Пройшовши вподовж величезної коралової мілизни, „Дункан“ проминув острів Сен-Жак, перерізаний з півночи на південь пасмом базальтових гір, що закінчувалися двома високими гірським верхів'ями. Далі Джон Манглъс увійшов до Вілля-Прайтської бухти й закинув котвицю перед містом, на 8 сажнів завглибшки. Саме почалася неймовірна негода. Хвилі билися об берег з надзвичайною силою, хоч бухти й

не сягав вітер з моря. Дощ лив потоками, і ледве можна було побачити місто, розташоване на навеликій рівнині терасою, 300 футів заввишки, що спирається на вулканічні скелі. Крізь густу дощову завісу острів виглядав дуже похмуро.

Леді Еллен збиралася побувати в місті, та тепер це було неможливо; невіть вугілля важко було навантажувати. Пасажири „Дункана“ зібралися під помостом; навколо них так дивно зливалася дощова вода з морською. Певна річ, на палубі тільки й чути було, що про погоду. Кожен вставляв своє слово що до цього, крім майора, який, здається, однаково байдуже реагував би й на всесвітній потоп. Паганель здвигаючи плечима ходив туди й сюди.

— От неначе-б то навмисне таке зчинилося! — казав він.

— Очевидно, самі стихії, — сказав лорд Гленарван, — повстають проти вас.

— Та, проте, я маю рацію.

— Ви не можете йти під таким дощем,—сказала леді Еллен.

— Ну, сам я, безперечно, можу. От я боюсь тільки за свої речі й струменти. Це-ж усе загине.

— Небезпечно тільки сходити на беріг,—мовив Гленарван.— Але скоро ви опинитеся у Віллі-Прая, там вже не буде дуже зле. Що правда, не надто охайно навколо: доведеться перебувати в товаристві мавп та свиней, а це не завжди приємно. А втім мандрівець не має звертати увагу на такі дрібниці. Та й можна сподіватися, що за сім чи вісім місяців ви матимете нагоду переїхати до Европи.

— За сім чи вісім місяців?—скрикнув Паганель.

— Принаймні кораблі підчас дощів не так то часто відвідують острови Зеленого Миса. Але ви - ж можете корисно вжити цей час. Архіпелаг оцей ще замало відомий, тут багато дечого ще треба зробити що до топографії, кліматології та етнографії.

— Ви можете дослідити тутешні надзвичайні річки,—мовила леді Еллен.

— Їх немає, леді!

— Ну, тоді маленькі річечки.

— І таких немає тут!

— Що-ж, в такому разі хоч гірські потоки.

— Також немає там їх!

— Ну, так ви можете накинутися з вашими дослідами на ліси,—зауважив майор.

— Щоб ліси існували, потрібні дерева, а де-ж вони тут?

— Нічогенька країна,—мовив майор.

— Заспокойтеся, любий Паганелю,—озвався тут лорд Гленарван,—адже вам ще залишаються гори.

— Е, ці гори невисокі й нецікаві, мілорде, до того-ж, їх уже досліджено.

— Вже всі?—сказав Гленарван.

— Еге-ж. Отак мені щастить увесь час. На Канарських островах передомною вже попорався Тумбольд, а тут мене випередив геолог Шарль Сен Клер-Девіль.

— Та невже?

— Без сумніву,—жалібно відповів Паганель.—Вчений, що оце я за нього згадав, їхав корветом „Рішучий“ і підчас перестанку біля Зеленого Миса оглянув найцікавішу гірську вершину на цих островах — вулкан на острові Фого. Що-ж можу я зробити після нього?

— Це справді дуже шкода,—відповіла леді Еллен.—Як-же ви гадаєте вчинити?

Кілька хвилин Паганель мовчав.

— Так, так,—мовив Гленарван,—виходить, ви-б таки найкраще були зробили, коли-б висіли на Мадері, хоч там і нема більше виноградників.

І знову вчений мовчав.

— На вашому місці я б зачекав,—озвався майор таким голосом, яким він скасав би: я не чекав би.

— Любий Гленарване,—мовив, нарешті, Паганель,—де ви ще думаєте спинитися?

— Біля миса Концепсіон.

— От лихо моє! Це надзвичайно далеко від Ост-Індії.

— Навпаки, як ви об'їдете мис Горн, ви дуже до неї наблизитеся.

— Цього я дуже непевний.

— А втім,—цілком серйозно й поважно мовив Гленарван,— коли їдуть до Індії, однаково, чи вона східня, чи західня.

— Тоб-то як однаково?

— Бо населення патагонських Пампасів такі самі індійці, як і тубільці Пенджаба.

— Ах, мілорде, оце доказ, якого я не чекав!

— І потім, любий Паганелю, золоту медалю можна дістати де хочте, скрізь є досить чого досліджувати, досить простору для винаходів—і на Кордильєрськім хребті, і в горах Тибету.

— Але-ж течія ріки Яру-Дзангбо-Чу!

— Нічого, ви можете дослідити замість неї течію Ріо-Колорадо. Це ріка мало відома, на мапі її відзначають згідно з фантазією панів географів.

— Так, так, я це знаю, любий лорде, тут є багато помилок різних. О, я певен, якби я попрохав Географічне Товариство, воно післало-б мене до Патагонії так само, як і до Ост-Індії. Але я про це не подумав.

— Так що-ж, пане Паганелю, ви нам товаришуєте? — рішуче мовила леді Еллен?

— Але, леді, моє вчене доручення?

— Попереджаю вас, що ми перейдемо Магеллановою протокою,—сказав Гленарван.

— Мілорде, ви так мене спокушаєте.

— Додам ще, що ми одвідаємо порт Голоду.

— Порт Голоду!—скрикнув припертий до стінки француз.— Цей порт дуже відомий в географічних літописах.

— Зважте ще також, пане Паганелю,—озвалася леді Еллен,—взявши участь в нашому намірі, ви матимете право сполучити ім'я Франції з іменем Шкотії.

— А так, так!

— Вчений географ може добре прислужитися нашій експедиції, а що може бути краще, як об'єднати науку з любов'ю до людей.

— Чудово сказано, леді!

— Скоріться долі. Візьміть приклад з нас. Доля післала нам цього документа, і ми вирушили в путь. Доля привела вас на палубу „Дункана": не залишайте її!

— Чи хочете, щоб я вам одверто сказав, мої шановні друзі,—ви дуже бажаєте, щоб я залишився?

— Та ви, Паганелю, самі вмираєте від бажання лишитися,—засміявся лорд Гленарван.

— Що-ж діяти! — скрикнув вчений географ, — я боявся бути настирливим.

Розділ IX.

Магелланова протока.

Тай зраділи-ж страшенно всі на кораблі, довідавшися, що Паганель залишається. Роберт так пустотливо, так жваво кинувся йому на шию, що поважний секретар Географічного Товариства трохи не впав горілиць.

— Ач, який дужий, — сказав він. — Я його вивчу географії.

А що Джон Мангльс опріч того дбав, щоб Роберт вийшов на моряка, Гленарван хотів з нього зробити відважну людину, майор — спокійного, витриманого юнака, леді Еллен істоту добру й великодушну, а Мері хотіла бачити в свойому братові вдячність таким вихователям, — цілком очевидно, з Роберта мав бути колись бездоганний джентльмен.

„Дункан" швидко навантажив вугілля і залишивши цю сумну місцевість, подався на захід, до берегів Бразилії. 7-го вересня, перейшовши екватор під легеньким північним вітром, опинився він у південній півкулі.

Подорож була приємна, без ніяких перешкод. Кожний пасажир плекав палку надію відшукати капітана Гранта, і надія ця день-у-день збільшувалася. Чи не найбільше за всіх на „Дункані" певен цього був капітан. Та, проте, його впевненість залежала, переважно, від бажання, що глибоко запало в серце Джонові Мангльсу,—бачити міс Мері щасливою. Він мав зовсім особливе почуття до цієї дівчини, і так гарно

вмів його заховати, що крім Мері Грант та самого капітана всі вже давно помітили його.

Що-ж до вченого географа, це, безперечно, була найщасливіша на всій південній півкулі людина. Він цілими днями роздивлявся мапи, закидаючи ними увесь стіл—саме через те чути було що-день суперечки його з Ольбінетом, бо економові ця праця заважала подавати їжу. Та Паганеля в таких випадках підтримувало все товариство „Дункана", опріч майора; той до географічних справ був байдужий, а надто в обідній час. Крім того, Паганель розпакував свої книжки, витягнув кілька еспанських і вирішив вчитися мови Сервантеса, що її не знав жоден пасажир „Дункана".

— Це полегшить, — казав він, — вчені досліди на чілійському березі.

Мав такі величезні здібності до мовознавства, що сподівався вільно висловлюватися цією мовою раніше, ніж приїдуть мандрівці до своєї мети. Але доводилося Паганелеві ретельно взятися до праці, і можна було чути раз-у-раз, як він бубонів різні еспанські слова.

На дозвіллі він заходився вчити молодого Роберта, оповідаючи йому історію тих країн, що до них плив „Дункан".

10-го вересня подорожні були на 5°37′ широти та 31°16′ довжини і цього дня Гленарван довідався за те, чого не знають, мабуть, найвидатніші вчені. Паганель розповідав історію Америки. Перелічивши всіх великих моряків, що їхнім шляхом тепер пливла яхта, він заходився оповідати про Христофора Колумба й закінчив своє оповідання так:

— Славетний генуезець помер, не знаючи, що відкрив Америку.

Всі слухачі заперечили проти такої думки. Паганель, одначе, її обстоював.

— Це так, це так!—казав він.—Я зовсім не хочу зменшувати слави Колумбові, але справа була саме так. За другої половини XV століття одна тільки думка була—полегшити звязок з армією і йдучи на захід, прокласти зручнішу дорогу на схід: тоб-то, знайти можливо найкоротший шлях до країни „пряного коріння". Таку спробу зробив і Колумб. Він подорожував чотири рази: бачив Америку біля берегів Кумани, Гондруса Москітоса, Нікарагуї, Верагуї, Коста-Ріки, Панами; всі ці землі він вважав за суходіл Японії та Хіни, і помер, не знаючи, що існує великий суходіл, якому не довелося навіть мати його ім'я.

— Хотів-би йняти віри вам, любий Паганелю, — відповів Гленарван,—та дозвольте, одначе, висловити сумнів що до цього й запитати вас, хто-ж ті моряки, хто-ж це вказав істину про винахід Колумбів?

— Його наступники: Охеда, що товаришував Колумбові в його подорожах, Вінцент Пінзон, Веспучі, Мендоза, Востідас,

Кабраль, Соліс, Бальбоа. Ці моряки об'їхали східні береги Америки й відзначили їхні межі, подавшись на південь; 360 років тому їх мчала та сама течія, що нею тепер пливемо ми. Погляньте, друзі мої, ми перерізали рівник в тому самому місці, де останнього року XV століття перейшов через нього Пінзон, і вже наближаємося до 8 полудневої широти, що під ним він пристав до бразильського берега. А ще за рік—португалець Кабраль досяг порта Сегуро. Веспучі підчас своєї третьої мандрівки дістався ще далі на південь. Року 1508 Вінцент Пінзон та Соліс об'єдналися, щоб достеменно визначити американські береги, а 1514 року Соліс винайшов гирло ріки Ріо де-ла-Плати, де його й з'їли тубільці. Тим-то Магеллланові випала честь першому об'їхати американський суходіл. Року 1519 цей великий моряк виїхав з п'ятьма кораблями, поплив уподовж берегів Патагонії, найшов Порт Дезіре, порт Сен-Джульян, де він на довгий час спинився, потім на 52° широти відкрив протоку Одинадцятьох тисяч Дів, яка мала називатися його ім'ям, і 28 листопада 1520 року вийшов у Тихий океан. О, яких радощів мав він зазнати, як забилося, мабуть, серце йому, коли побачив на обрії блискуче, в сонячному промінні нове море!

— Ах, пане Паганелю, — скрикнув Роберт Грант, захоплений цим оповіданням,—як хотів-би я там бути!

— Я також хотів-би, мій любий, і певна річ не втративби нагоди, коли-б народився був триста років тому.

— Це було-б дуже неприємно нам, пане Паганелю,—відказала леді Еллен,—бо тоді-б ви не могли їхати, як тепер, „Дунканом" і розповідати нам цю історію.

— Хтось инший замість мене оповів би її вам, леді, та ще й додав-би, що західній берег Америки відкрили брати Пізарро. Ці сміливі мандрівці заснували багато міст. Куско, Квіта, Ліма, Сен-Яго, Вілля-Ріка, Вальпарайз та місто Концепсіон, де оце везе нас „Дункан", геть усі збудували вони. За тієї доби відкриття Пізарро прилучилися до відкриття Магелланового і на велике вдоволення тодішніх вчених, американські береги вже можна було відзначити на географічних мапах.

— Ну, а я був-би ще незадоволений і з цього, — мовив Роберт.

— Чому-ж?—подивилася Мері на маленького брата, що виявляв як-найжвавіший інтерес до історії цих відкрить.

— Бо я захотів-би знати, що є по ту сторону Магелланової протоки.

— Чудесно, мій друже,—відповів Паганель,—я також хотів-би знати, чи суходіл тягнеться аж до бігуна, чи там—широке море, як гадав один з ваших земляків—Дрек. Виходить, коли-б Роберт Грант та Жак Паганель жили за XVII століття, вони, безперечно, вирушили-б слідами Шутена та

Лемера, двох голандців, що дуже цікавилися відгадати останнє слово цієї географічної загадки.

— Це були вчені? --спитала леді Еллен.

— Ні, сміливі комерсанти, і наукова вага відкриття їх зовсім не обходила. За тих часів існувало Голандське Ост-Індійське Товариство, і тільки воно мало право на всю торгівлю, що її провадилося Магеллановою протокою. А що за тих часів иншого шляху до Азії не знали, то привілея ця давала чималі прибутки. Тим-то кілька комерсантів наважилися боротися з нею, а саме: шукати иншої протоки. Серед людей цих був Ісаак Лемер, людина розумна й освічена. В червні 1516 року, майже стома роками пізніше від Магеллана, небіж цього Ісаака Лемера—Яків та добрий моряк Шутен, родом з Горну, вирушили в путь. Кошти на експедицію дав Ісаак Лемер. Сміливі моряки відкрили протоку Лемерів між Вогняною Землею та землею Штатів, а 12 липня 1516 року об'їхали мис Горн, що ще більше та товариша свойого, миса Доброї Надії, заслуговує на назву миса бур.

— Ось де вже я неодмінно хотів-би бути!—скрикнув Роберт.

— І ти був-би біля справжнього джерела найяскравішого життя,—захоплено відповів Паганель.—Справді, чи може бути повніше, чарівніше задоволення, ніж те, що його зазнає моряк, відзначаючи своє відкриття на мапі. Він бачить, як потроху землі виникають під його поглядом, як острів по острову, мис по мису, так би мовити, з'являються з глибини хвиль. Спочатку кінцеві лінії ще невиразні, уривчаті. Тут зазначено який окремий мис, там—самітню бухту, далі—затоку, що губиться в просторах. Потім відкриття взаємно доповнюються, лінії з'єднуються; замість пунктуації на мапах вже цілком певні зариси; бухти утворюють виїмки на певних місцях, миси спираються на вже відомі береги, і, нарешті, новий суходіл з усіма своїми озерами, новими ріками, горами, рівнинами й долами, з селами, містами й столицями, вирізняється на глобусі у всій своїй пишноті. О, друзі мої! Той, хто відкриває землі, немов створює їх. Те саме почуття, той самий радісний неспокій! Але тепер це джерело вже вичерпане. Все вже бачили, все означили, все відкрили що до суходолів чи нових світів і нам, хто останній прийшов до географічної науки—нам нічого вже робити.

— Ще лишається, любий Паганелю...—мовив лорд Гленарван.

— Що-ж, що?

— Те, що ми робимо.

А „Дункан" все плив надзвичайно хутко шляхом Веспучі та Магеллана. 15 вересня він перерізав зворотник Козерога й попрямував до славетної протоки; кілька разів вже вирізнялися на обрії, мов маленька лінія, низькі береги Патагонії.

До них ще було понад 10 миль, і дорогоцінна прозорна трубка Паганелева показувала тільки невиразний натяк на ці американські береги.

25 вересня „Дункан“ був навпроти Магелланової протоки. Він увійшов туди, не вагаючися; пароплави, що простують до Тихого океану, взагалі люблять цей шлях. Він завдовжки має 500 верстов; найбільші кораблі завжди знаходять тут потрібну глибінь, навіть біля берегів; тут численні джерела несоленої води, річки переповнені рибою, ліси, багаті на дичину, сила безпечних та зручних місцин для перестанку; нарешті, безліч вигод, що їх немає в Лемеровій протоці та на жахливих скелях миса Горна, де раз-у-раз гурикани та бурі.

Перші години плавби, тоб-то протягом 60—80 миль до миса Грегуара, береги були низькі й піскуваті. Жак Паганель хотів обов'язково побачити кожен пункт, найменшу подробицю протоки. Переїжджати треба була не більше, як 36 годин, і ця рухлива панорама двох берегів в сліпучому сяйві південного сонця варта була, щоб вчений любовав з неї. На північному березі ніде не видно було людей, лише кілька злиденних дикунів блукали голими скелями Вогняної Землі. Паганель дуже шкодував, що не бачить патагонців; він, навіть, гнівався й дуже смішив цим своїх приятелів.

— Патагонія без патагонців,—казав він,—вже не може називатися—Патагонія.

— Майте терпець, мій високоповажаний географе, ми їх побачимо.

— Я цього не певен.

— Адже вони існують там,—озвалася леді Еллен.

— А хто його знає: я-ж їх не бачу!

— Але-ж саму назву „патагонець“, що значить по-еспанському „великі ноги“, не могли дати якимсь примрійним істотам.

— О, ім'я тут не має жодної ваги, — відповів Паганель, який завжди вперто обстоював свої слова, щоб викликати запальні суперечки.—До того-ж, власне, зовсім невідомо, як вони називаються.

— Та невже?—скрикнув Гленарван.—Ви це знали, майоре?

— Ні, і не дав-би й одного шкотського фунта, щоб знати,—відказав майор.

— А от ви таки дізнаєтеся за це, мій спокійний і байдужий майоре,—сказав Паганель.—Магеллан назвав їх тубільцями цих країн, фуеджійці називають їх тірменами, чілійці—каугалгами, краяни землі Кармен—тегуелхами, аравканці—хіліхами. Бугенвіль дав їм наймення хауха, Фалькнер—тегуельгетси. А сами вони називають себе загальним іменням—„інакі“. Тепер питаю я вас,—якже можна сказати щось певне, і чи може існувати нарід, що має стільки назв?

— Оце доказ!—гукнула леді Еллен.

— Припустімо,—мовив Гленарван,—та проте наш приятель Паганель мусить визнати, що коли є сумніви що-до назви патагонців, принаймні, цілком незаперечний факт—їхній високий зріст.

— Ніколи не погоджуся, буцім можуть існувати такі високі на зріст люди,—відказав Паганель.

— Вони високі,—сказав Гленарван.

— Мені це невідомо.

— Невже-ж низенькі?—спитала леді Еллен.

— Ніхто не може й цього обстоювати.

— То виходить—середнього зросту?—озвався майор, щоб погодити обидві думки.

— І про це я знаю не більше.

— Ну це вже занадто,—скрикнув лорд Гленарван;—мандрівники, що їх бачили...

— Мандрівники, що їх бачили,—відповів вчений, — зовсім незгодні між собою що до цього. Магеллан казав, що його голова ледве їм доходила до пояса.

— Ну то що?

— Так, а Дрек каже, що англійці далеко вищі за самих найвищих патагонців.

— О, англійці! Це можливо, — погордливо заперечив майор;—але якби справа йшла про шкотів, то було-б инакше.

— Кевендиш запевняє, що вони високі й міцні, — казав далі Паганель. — Гавкін робить з них велетнів, Лемер та Шутен дають їм 11 футів заввишки.

— Оце люди, що заслуговують на довір'я, — сказав Гленарван.

— Але,—сказала леді Еллен,—як же знайти правду серед такої сили протилежних думок?

— Правда, міледі,—відповів Паганель,—ось в чому: патагонці мають короткі ноги і розвинений стан; отже, можна зробити рішучий висновок дуже ввічливим способом, кажучи, що ці люди заввишки 6 футів, коли сидять, і тільки 5 футів, коли стоять.

— Славно, любий мій вчений,—скрикнув Гленарван.—Отсе влучно сказано!

— Влучно, як що вони існують. Але, кінчаючи нашу суперечку, друзі мої, я додам ту втішну увагу, що Магелланова протока чудесна навіть без патагонців.

„Дункан“ саме обгинав Бравншвайґський півострів, поміж двох чарівних краєвидів. Сімдесят миль далі від мису Грегуара, проминув він на правім березі в'язницю Пунта-Арена. Чілійська альтанка й церковна дзвіниця на мить вери́нули з-за дерев. Далі протока котила свої хвилі поміж величних гранітових громад; гори підніжжями своїми ховалися в безмежних лісах, а верховіття їхні, засипані вічними снігами, губилися в хмарах; на полудневому заході на 6.500 футів

заввишки височіла гора Тарн. Після довгих присмерків настала ніч; світло непомітно прибрало ніжних відтінків; небо вкрилось блискучими зорями, й Хрест Полудня позначив мандрівцям шлях до південного бігуна. Серед цієї прозорої темряви, під світлом цих зор, що заступають тут маяки культурних країн, яхта сміливо пливла далі, не спинившися і разу в тих зручних бухтах, що їх така сила скрізь на березі. Раз-у-раз кінцями своїх рей „Дункан" торкався гилля полудневих буків, схилених над водою. Часто-густо спіральна хода яхти, з плюскотом розрізаючи воду, будила гуси, качки, гаргари, чирки та инше пернате населення цих вільгових місцин. Незабаром вже вирізнялися величні в нічній пітьмі руїни,—сумні рештки колишньої колонії, що її назва завжди буде вічним протестом проти родючих цих берегів та багатих на дичину лісів. „Дункан" плив повз порт „Голоду".

Саме в цій місцевості року 1581-го оселився еспанець Серміенто з 400 емігрантами. Він заснував тут місто Сен-Філіп, але надзвичайна холоднеча зменшила число колоністів, а хто залишився живий, помер з голоду; і року 1587 корсар Кавендіш знайшов останнього померлого на руїнах цього міста. Шість років воно існувало, а немов шість віків пережило. „Дункан" проплив вподовж цих незалюднених берегів, а вдосвіта—вузькими переходами поміж букових, ясеневих та березових лісів, де з гущавини височіли зелені верховіття дерев, горби вкриті твердим гостролистом, та шпильчасті скелі. Серед них в недосяжній височині вирізнявся Букландів обеліск. Яхта проїхала перед бухтою св. Миколи, раніше бухтою Французів, як її назвав Бугенвіль. В далечині бачилося багато китів і тюленів, очевидно неймовірно великих, бо-ж на відстані 4-х миль було видно хвилі води від їхньої гри. Ось „Дункан" об'їздить мис Фровард, ще вкритий останньою зимовою кригою. З другої сторони протоки на Вогняній Землі підіймалася на 6000 футів гора Серміенто. Тут сила-силенна скель, а між ними хмарки, що вирізнялися в небі, мов повітряний архіпелаг.

Американський суходіл власне кінчається мисом Фровардом. бо мис Горн є тільки скеля, що загубилася в морі під 56^0 широти.

Звідси протока йде вузькою смугою між півостровом Бравншвейгським та Землею Розпачу. Це довгий острів, а навколо нього безліч островків,—немов величезний кит умостився на камінні. Яка різниця між цим порізаним краєм Америки та красивими краями Африки, Австралії та Ост-Індії! Який невідомий нам переворот так пошматував цей мис, кинутий між двома океанами?

Минули родючі береги; далі вже йшли дикі голі скелі, півколом обрізані тисяччю проток цього безвихідного лабі-

ринту. „Дункан“ не блукаючи, не вагаючися прямував далі примхуватими закрутами протоки. Хмари його пари мішалися з туманом і коли-не-коли крізь нього проглядали скелі. Не зменшуючи ходи, яхта пропливла повз кілька еспанських

Яхта сміливо пливла далі..

факторій, розташованих на цих пустельних берегах. Біля миса Тамар протока поширшала, і яхта мала досить місця, щоб завернути до островів Нарборо. Вона наближалася до південного берега. 36 годин минуло, відколи мандрівці в'їхали до протоки, коли, нарешті, з'явилася скеля миса Пілареса на самому краї Землі Розпачу. Величезне, вільне, блискуче море стелилося перед подорожніми, а Жак Паганель, захоп-

лено його вітаючи, був так зворушений, як, мабуть, Фернанд Магеллан у ту мить, коли корабель його „Тринідат“ заколивався від вітру Тихого океану.

Розділ X.

Тридцять сьомий градус широти.

Вісім днів минуло, як „Дункан“ обплив мис Піларес, і яхта швидкою ходою увійшла до бухти Талькахуано, на 12 миль завдовжки та 9 завширшки. Година була чудова. Небо в цих країнах безхмарне від листопада до березня, а південний вітер завжди віє вподовж берегів, що їх захищає пасмо Андів. Джон Мангльс тримався, як наказав йому Едвард Гленарван, дуже близько до архіпелагу Чілоє, привучи серед окремих шматочків цього американського суходолу. Якась кинута річ: дерев'яний уламок, шматок дерева, оброблений людськими руками, могли навести „Дункан“ на слід розбитого корабля. Але ніде нічого не знайшли мандрівці. Яхта попрямувала ділі й закинула котвицю в порті Талкахуано. 42 дні пливла яхта до цього порта від туманних берегів Клейду.

Зараз же звелів Гленарван спустити на море човна й укупі з Паганелем відплив до берега. Вчений хотів скористувати нагоду поговорити еспанською мовою, що її так ретельно й сумлінно вивчав дорогою. Та на превелике диво географа тубільці не розуміли його.

— Це мені бракує правильної вимови,—вирішив він.

— Рушаймо до митниці,—відповів лорд Гленарван.

Там він за допомогою кількох англійських слів та красномовних жестів довідався, що британський консул живе у місті Концепсіон: туди їхати було тільки одну годину. Гленарван хутко роздобув пару добрих коней і незабаром він вкупі з Паганелем вже йшов цим великим містом, покликаним до життя генієм Вальдивія, хороброго товариша Пізарро.

Але як підупало це, колись таке величне, місто. Його часто грабували тубільці; року 1819 сталася пожежа, спустошила місто, руїну з нього зробила, стіни його ще й досі чорні від полум'я тієї пожежі, і тепер тут, у цьому місті, яке було більше, навіть, за Талкахуано, ледве є вісім тисяч краян. Населення таке ледаче, що міські вулиці перетворилися на луки. Жодної торгівлі, жодного руху, жодних комерційних справ. Мандоліна бреніла на кожному балконі, ніжні співи чути було з-за віконних завіс, і Концепсіон, колись справжнє войовниче місто з чоловічим населенням, перетворився на село, де жінки виспівували пісень своїх та на кожному кроці стрибали діти.

Гленарван виявляв дуже мало бажання з'ясувати причини такого занепаду, хоч Жак Паганель і пропонував йому поміркувати над цим. Не гаючи й хвилини, лорд Едвард подався до Бентока, англійського консула. Цей прийняв його дуже ввічливо й довідавшись за історію з капітаном Грантом, обіцяв зібрати відомості з усього побережжя.

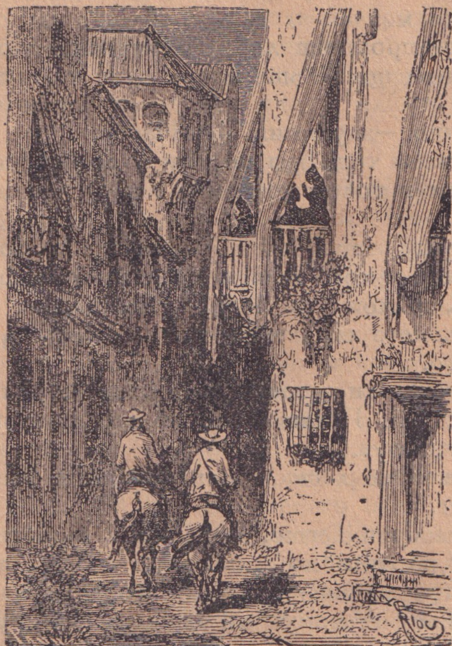

Мандоліна бреніла на кожному балконі.

А що до того, чи був трьохщогловий корабель „Британія" біля 37 градуса на чілійському березі, або на аравканському —це консул категорично заперечував. Жодної звістки про це не чув ані сам консул, ані товариші його з инших націй. Та Гленарван не втрачав надії. Не шкодуючи ні заходів, ні клопоту, ні грошей, він порозсилав агентів на береги. Але найменшого сліду „Британії" тут вони не знайшли.

Тоді Гленарван повідомив про це своїх приятелів. Мері Грант та її брат не могли заховати свойого відчаю. Це вже минуло шість днів, як „Дункан" приїхав до Талкахуано. Всі пасажири зібралися на помості. Леді Еллен, як могла, потішала дітей капітана Гранта. Жак Паганель знов заходився біля документа, так уважливо, так глибоко поринувши в нього, ніби хотів видобути нові таємниці. Вже з годину він пильно його розглядав, коли зненацька почув голос лорда Гленарвана.

— Паганелю, я певен, що ви все можете збагнути. Чи не хибно ми тлумачимо цього документа? Може є яка хиба, якесь непорозуміння в нашому тексті?

Паганель мовчав. Він міркував.

— Може ми помиляємося що до місця страшної події,— казав знову лорд Гленарван.—Невже назва „Патагонія“ не кинулась-би в вічі навіть цілком недогадливим людям?

Паганель все мовчав.

— Нарешті,—промовив лорд Гленарван,— хіба слово „індієць“ не дає нам ще більше права саме так тлумачити цю записку?

— Безперечно,—зауважив Мек Наббс.

— І чи не ясно тоді, що моряки з розбитого корабля боялися потрапити в полон до індійців в ту мить, коли писали ці рядки?

— Тут я мушу заперечити, любий мій лорде,—озвався нарешті Паганель,—може инші висновки й правдиві, але останній, принаймні, цілком уже безпідставний.

— Що ви хочете сказати?—спитала леді Еллен. Всі дивилися на вченого.

— Я хочу сказати, що капітан Грант—*вже був полонений в індійців*,—відповів Паганель,—і додам, що документ цілком виразно на це вказує.

— З'ясуйте, будь ласка, докладніше, пане Паганелю!—сказала міс Грант.

— Що може бути легше, люба Мері: замість читати „будуть полонені“, прочитаймо „є полонені“. Тепер все зрозуміло.

— Ну, це неможливо,—промовив лорд Гленарван.

— Неможливо? А чому, мій благородний друже?—запитав Паганель, всміхаючись.

— Бо-ж пляшку можна було кинути тільки в ту хвилину, як корабель розбився об скелі. Отже і виходить, що градуси довжини та широти стосуються самого місця, де розбився корабель.

— Ніщо цього не доводить,—жваво обізвався Паганель,— і я не розумію, чому-б моряки, після того, як індійці вже завели їх вглиб країни, не могли цією пляшкою дати звістку.

— Дуже просто, любий Паганелю, бо-ж щоб шпурнути пляшку в море, треба, принаймні, щоб саме море було тут.

— Або-ж коли моря нема—річки, що до нього вливається.

Всі мовчали, здивовані вкрай. Несподівана думка, але яка правдива! Очі всім заблищали, і Паганель побачив, що в кожного знову ожила надія. Перша озвалася леді Еллен.

— Яка думка!—скрикнула вона.

— І гарна-ж думка!—щиро додав сам учений.

— Отже,—спитав лорд Гленарван,—що ви маєте на увазі?..

— Шукати тридцять сьомого градуса в тому місці, де він доходить американського берега, і йти за ним, не віддаляю-

чись ні на півградуса, аж ця паралеля увійде до Атлантичного океану. Хто знає, може десь тут ми й знайдемо пасажирів „Британії“.

— Ну, не надто велика надія на успіх,—зауважив майор.

— Хоч яка-б мала вона була,—відповів Паганель,—ми не можемо цим нехтувати. Як що випадок доведе, що моя правда, ніби ця пляшка потрапила в море течією будь-якої річки тутешнього суходолу, ми без жодного сумніву тоді натрапимо на слід полонених. Ось гляньте, мої друзі, гляньте на мапу цієї країни, я подам вам найнезаперечніші докази.—І Паганель розгорнув на столі мапу Чілі та аргентинських провінцій.

— Дивіться,—сказав він,—та йдіть за мною американським суходолом. Переступімо вузький чілійський берег. Перейдімо Кордильєри. Спустімося поміж Пампасів. Чи-ж мало тут великих та малих річок! Ось Ріо-Негро, ось Ріо-Колорадо, ось притоки їхні, перерізані 37° широти. Кожен з них міг принести до нас документ. Може там, серед осілих індійців, на березі цих мало відомих річок, в гірських розколинах ті, кого я маю право називати нашими друзями, очікують спасенної допомоги! Хіба-ж можемо ми не справдити їхніх надій? Правда-ж, всі ви вважаєте, що треба дістатися до цих країн, за тією лінією, що оце я рисую на мапі? А коли-б, хоч як це неймовірно, я знову помилився, тоді треба дійти аж кінця 37° навколо всього світу, навіть, об'їхати, як зайде потреба, і таки врятувати бідолашних моряків!

Ці слова в запалі благородного оживлення глибоко схвилювали всіх. Кожен стискав Паганелеві руку.

— Так! Мій батько там!—кричав Роберт Грант, не відводячи погляду з мапи.

— І хоч де-б він був, ми зуміємо його знайти, моя дитино,—мовив лорд Гленарван.—Яке тлумачення може бути правдивіше за те, що його пропонує нам пан Паганель?! Треба йти, не вагаючися, накресленим шляхом. Капітан Грант міг потрапити до рук численному племені індійців; а може його полонило яке невеличке плім'я. В цьому випадкові ми самі його звільнимо. А коли правдивий перший мій здогад, ми, довідавшись, де саме він є, сядемо на „Дункана“, що чекатиме біля східнього берега, досягнемо Буєнос-Айреса, і тоді майор Мек Наббс з правильно організованим загоном переможе хоч і всіх індійців аргентинських провінцій.

— Чудесно, чудесно, мілорде,—сказав Джон Мангльс,—і я додам, що ми перейдемо американським суходолом цілком безпечно.

— Безпечно, і навіть не стомимося!—сказав Паганель.—Скільки-ж уже зробили всього такі люди, що зовсім не мали наших засобів, люди, що мужність їх не підтримувала така величня мета.

— О, пане Паганелю,—мовила Мері Грант, і голос її затремтів,—як віддячити відданість, що примушує вас наражатися на таку небезпеку.

— Небезпеку!—гукнув Паганель.—Хто говорить тут про небезпеку?!

— Та вже-ж не я!—рішуче гукнув Роберт Грант, і очі йому заблищали.

— Небезпека?!—ще раз сказав Паганель.—Де-ж це вона? Та й про що йде мова? Подорож менша ніж на 350 миль, бо-ж ми подамося прямою лінією,—подорож на широті, що відповідає широті Еспанії, Сицилії, Греції, тільки в другій півкулі—і, виходить, майже в тому самому кліматі. Подорож, що триватиме не більше, як місяць. Та-ж це звичайнісінька прогулька!

— То ви думаєте, пане Паганелю,—спитала леді Еллен, що як моряки й трапили до рук індійців, то життю їхньому проте не загрожує небезпека?

— Чи гадаю я так, пані? Але-ж бо індійці не людожери! Зовсім ні! Один з моїх земляків, пан Гіппар, був три роки в полоні у індійців у Пампасах. Він страждав, з ним дуже кепсько поводились, але нарешті він вийшов живим з цього лиха. Европеєць в цих країнах—істота корисна; індійці знають йому ціну і дбають про нього, як про дорогоцінну робочу худобу.

— Годі, ваганням більше немає місця,—мовив Гленарван,—треба рушати й рушати негайно. Який шлях ми оберемо?!

— Зручний і приємний, — відповів Паганель. — Спочатку буде місцевість трохи гірська, потім похила на східньому схилку Андів і, нарешті, рівні доли, піскуваті, вкриті муравою,—справжній сад.

Розвиваючи програму експедиції, Паганель не завдавав собі навіть труднощів дивитися на мапу, розгорнену перед його очима: для нього це була зайва річ. Його тверда пам'ять, вихована на працях Фрезів, Маліно, Гумбольта, Мієра, Д'Орбіньї, не могла ні помилитися, ані спіткнутися. Скінчивши, він додав:

— Отже, мої любі друзі, шлях наш стелиться все просто, протягом 30 день ми його закінчимо й прибудемо на східній берег раніше, аніж „Дункан", бо вітри затримають його.

— Виходить, „Дункан",—мовив Джон Мангльс,—змушений буде курсувати між мисом Корієнтесом та мисом Св. Антонія?

— Власне.

— А як набрати людей для такої експедиції?—спитав лорд Едвард.

— В дуже простий спосіб. Справа йде тільки про те, щоб довідатися, де є капітан Грант, а не про те, щоб вступити в бій з індійцями. Я думаю, лорд Гленарван наш природній

ватажок, потім майор, що не захоче уступити свого місця нікому, ваш слуга покірний...

— Я теж!—гукнув молодий Грант.

— Роберте! Роберте!—скрикнула Мері.

— А чому-б ні?—заперечив Паганель.—Подорожі розвивають юнаків. Отже нас четверо та троє матросів з „Дункана"...

— Як?—мовив Джон Манглс, звертаючись до Гленарвана,—мене ви не хочете взяти з собою, мілорде?

— Мій любий Джоне, — відповів Гленарван,—ми залишаємо на яхті своїх пасажирок, цеб-то те, що нам найдорожче на світі. Хто-ж буде про них дбати, як не відданий капітан „Дункану"?

— То ми не можемо товаришувати вам?—мовила леді Еллен, і очі її засвітилися сумом.

— Люба моя Еллен, — відповів Гленарван,—обставини такі, що мусимо вирушити негайно; розлучаємося ми на короткий час і...

— Так, друже мій, я вас розумію,—відповіла леді Еллен,—їдьте! Щасти вам доле!

— Та це-ж і не подорож!—озвався Паганель.

—А що-ж це таке?—спитала леді Еллен.

— Прогулька, не більше. Ми поїдемо, ось і все, як взагалі їздять по землі чесні люди, роблячи при сьому як-найбільше добра. Діяти добро дорогою—це наше гасло.

Готуватися до від'їзду почали того самого дня. Вирішено було не розголошувати про експедицію, щоб не викликати підозріння у індійців.

Від'їзд призначено на 14 жовтня. Коли справа йшла про вибір матросів для подорожи, всі пропонували свої послуги. Гленарван велів кинути жеребка, щоб відмовою не образити своїх завзятців. Так і зроблено: виявилося, що помічник капітана Том Остін, здоровенний відважний Вільсон і Мільреді не мали причини нарікати на свою долю...

Гленарван виявив надзвичайну діяльність. На призначений день він хотів бути готовий і справді приготувався. А Джон Манглс заготовляв запаси вугілля, так щоб можна було зараз же виїхати в море.

Йому хотілося раніш за подорожніх прибути до аргентинського берега. Тим-то Гленарван та молодий капітан поспішали навипередки, і це, певна річ, вийшло на загальну користь.

Справді, 14 жовтня в призначену годину всі були готові. Перед подорожжю пасажири яхти зібралися в залі. „Дункан" був вже напоготові знятися з котвиці й каламутив чисті води Талькахуано. Гленарван, Паганель, Мек Наббс, Роберт Грант, Том Остін, Вільсон та Мільреді, озброєні карабінами й ре-

вольверами, збиралися зійти з яхти. Провідники з мулами чекали їх на березі.

— Вже час,—мовив нарешті лорд Гленарван.

— Рушайте, друже мій!—мовила леді Еллен, стримуючи хвилювання.

Лорд Гленарван обняв її. А Роберт кинувся на шию Мері Грант.

— Тепер, дорогі мандрівники,—мовив Жак Паганель,— стиснемо один одному руки, так щоб цього вистарчило аж до берегів Атлантичного океану.

Товариство піднялося на палубу. За кілька хвилин сім мандрівників залишили „Дункан". Незабаром вони досягли надбережжя, до якого, маневруючи, яхта наблизилася сажнів майже на 60.

Леді Еллен з вершка помосту гукала в-останнє: „Щасти вам доле!"

— І нам пощастить, пані,—відповів Жак Паганель,—бо запевняю вас, ми й сами ґав не ловитимемо.

— Вперед!—наказав Джон Манґльс свойому механикові.

— В путь!—розлігся вигук лорда Гленарвана.

І в ту саму мить, коли подорожні, взявши за повід мулів, прямували надбережним шляхом, „Дункан" швидкою ходою виходив в океан.

Розділ XI.

Переїзд до Чілі.

Гурт провідників, що їх набрав Гленарван, складався з трьох чоловіків та одного хлопчика. Старший погонич мулів був англієць, що жив тут вже років з двадцять. Він постачав мули подорожнім і був їм за провідника в різних переходах через Кордильєри. Потім він передавав мандрівників до рук аргентинському провідникові, що знав шлях через Пампаси. Цей англієць ще не зовсім забув свою рідну мову в товаристві мулів та індійців, і міг так-сяк розмовитися з подорожніми. Гленарван поспішив скористуватися з цієї доброї нагоди, коли тебе розуміють і виконують накази, бо Жак Паганель ще не в силі був розмовляти з ним по-еспанському.

Цей старший погонич, чи по-чілійському „катапац"—мав при собі двох тубільців і хлопчака дванадцятьох років. Тубільці доглядали мулів, наладованих вантажем подорожніх, а хлопчак вів „мандрину"—маленьку кобилу, що з брязкальцем та дзвіночком йшла попереду й тягла за собою инших мулів. Подорожні їхали на сімох мулах: на одному—катапац; двоє инших везли харчі та кілька сувоїв тканини, при-

значеної, щоб увійти в добрі стосунки з місцевими кациками Тубільці, своїм звичаєм, йшли пішки. Цей переїзд по Південній Америці мав відбутися в найкращих умовах—цілком безпечно і як-найшвидче.

Перейти гірське пасмо Андів—не є звичайна мандрівка. Тут не обійдешся без здоровенних мулів, і найкращі з них—це аргентинські. Що до їжі—вони не вередливі: п'ють тільки раз на день, легко переходять 10 миль протягом 8-ми годин і носять, не виявляючи незадоволення, вагу на 14 аробесів[1])

Перехід через Анди—не є звичайна собі мандрівка.

Заїздів немає на цьому шляху від одного океану до другого. Їдять сушене м'ясо, риж, присмачений індійським перцем, та дичину, що трапиться забити дорогою. П'ють в горах воду з струмків, домішуючи кілька краплин рому, що його кожний подорожній носить на всякий випадок в бичачому розі. Проте, треба стерегтися й не зловживати спиртними напоями: вони мало корисні в країні, де нервова система й без того надто подражнюється. А постіль дорожня—тільки тубільське сідло. Його роблять з баранячих шкур, чинених з одного боку, а з другого вкритих вовною, і підтримуються широкими, розкішно вишитими попругами. Загорнувшись в цю теплу одіж, мандрівник може цілком безпечно зносити нічну вохкість і спить чудесно.

Гленарван вмів подорожувати й пристосовуватися до звичаїв різних країн. Він одразу придбав собі та своїм товаришам чілійський одяг. Паганель та Роберт—дві дитини, велика й мала, не тямили себе з радощів, коли всунули голови

[1]) Аробес—міра в тубільців, що дорівнює близько 30 ф.

в національне „пончо“,—широку клітчату матерію з дірою посередині, а ноги—в чоботи з шкіри молодої коняки.

Варто було побачити їхні мули, з коштовною упряжжю, з арабською гнуздечкою в роті, з довгим плетеним шкіряним повіддям, замість пуги, з обротькою, вирізьбленою металевими оздобами, та подвійними полотняними ясного кольору торбами, де містилися харчі. Ну, звичайно, неуважливий Паганель ледве уникнув трьох чи чотирьох ударів копитом, що ними збирався почастувати вченого географа його чудовий мул, коли той сідав на нього верхи. Але скоро Паганель умостився на сідлі, прив'язав до себе нерозлучну прозорну трубку та всунув ноги в стремена, він цілком поклався на розважність свойого мула і каятися французові не довелося. А юний Роберт, о, той з першого разу виявив надзвичайні здібності чудесного їздця.

Коли мандрівники вирушили, була чудова година. Над ними світило цілком прозоре небо, і в повітрі, дарма що спека страшенна стояла, почувався свіжий морський вітрець. Маленький загін наш швидко минув покручений берег затоки Талькахуано, щоб дійти кінцевого краю паралелі, на 30 миль на південь. Перший день мандрівники хутко йшли очеретами висхлих болот, але розмовляли мало. Не могли позбавитися тяжкого настрою від розлуки з тими, хто залишився на яхті. Ще в далечині вирізнялася пара з „Дункана“ і губилася на обрії. Всі, опріч Паганеля, мовчали, а вчений географ сам собі ставив питання по-еспанському і вправлявся, відповідаючи собі тією самою, ще новою йому, мовою.

Катапац був людина досить мовчазна, та й самий фах його такий був, що не кортіло йому побазікати. Він дуже мало, колине-коли, розмовляв з иншими провідниками-тубільцями, що, як робітники, чудесно зналися на своїй справі. Коли мул зупинявся, вони поганяли його горловим криком; а не допомагало,—добра камінюка влучно потрапляла й перемагала упертість тварини. Тільки розв'яжеться попруга, спуститься повіддя,—провідник вже скидає своє пончо, лагодить що треба, і відтак знову поганяє мула.

Погоничі звичайно рушають в дорогу ранком, о 8 годині, по сніданні, і йдуть, аж заночувати надійде час, цеб-то до четвертої вечора... Так зробив і Едвард Гленарван. Коли катапац дав знак спинитися, мандрівники що-йно увійшли до міста Арауко. Воно лежить на південному краї затоки, недалеко від пінявої межі океану. Треба було ще йти двадцять миль на захід, до затоки Карнеро, щоб берегом дійти 37-го градуса. Але агенти лорда Гленарвана вже перейшли були цю частину морського берега, не знайшовши жодних слідів розбитого корабля. Отже знову шукати тут було даремно, і мандрівники вирішили взяти місто Арауко за вихідну точку

дальшої подорожи. Звідси шлях їм стелився на схід прямою лінією.

Невеличке товариство увійшло до міста, розташувалося на ніч у подвір'ї заїзду, де вигоди й комфорт ще були в первісному стані.

Арауко є столиця Аравканії. Ця держава має 150 миль завдовжки і завширшки 30. Оселяють його—молухи, старші сини чілійського племени. Це горде та дуже плем'я, єдине в обох Америках, ще ніколи не скорялося чужоземцям. Хоч місто Арауко колись і належало еспанцям, та, проте, населення їм не корилося; вони й тоді повставали, як тепер повстають на завойовницькі спроби Чілі, і їхній незалежний прапор—біла зоря на блакитному полі, ще маячить на верхів'ї горба, який захищає місто.

Поки лаштували вечерю, Гленарван, Паганель та катапац перейшли поміж будинками, вкритими соломою. Крім однієї церкви та руїни францисканського манастиря, в Арауко нічого цікавого немає. Гленарван спробував був розпитати про свою справу, та з цього нічого не вийшло. Паганель впадав у розпуку, бачучи, що його не розуміють краяни; вони говорили аравканським діялектом, що його вживали скрізь аж до Магелланової протоки, і еспанська мова так придалася Паганелеві, як могла-б придатися і єврейська. Не мавши Паганель змоги скористуватися з своїх вух, він дав роботу очам і кінець-кінцем зазнав насолоди справжнього вченого, роздивляючися різні типи молухського племени. Люди ці були високі на зріст, мали мідно-червоні обличчя, з висунутим підборіддям і неймовірним поглядом, широку голову, що ховалася в довгому чорному волоссі. Знати було, що вони лінтюхи й гультяї, як взагалі військові люди, які не знають, що робити на дозвілі в спокійні часи. Жінки загнані, але терплячі та бадьорі, зносили на собі увесь тягар праці в господарстві, чистили коні та зброю, обробляли землю, полювали для своїх владарів і знаходили ще час вироблювати блакитно-бірюзові пончо: пончо вимагає двохлітньої праці і що-найменше коштує сто доларів. Одно слово, молухи—нарід мало цікавий, дикунський. Їм властиві майже всі людські хиби й тільки одна чеснота—вони люблять незалежність.

— Справжні спартанці,—казав Паганель, скінчивши свою прогульку й беручи участь у вечері.

Другого дня, о восьмій ранку, з „мандриною" попереду, з тубільцями-провідниками позаду, маленьке товариство попрямувало далі на схід, за 37 градусом. Мандрівники переходили плодючою землею Аравканії, багатою на виноградники та отари. Але де далі, то місцевість чимраз пустельніша була. Ледве за кілька миль з'являлася халупа індійських усмирителів коней, відомих на цілу Америку. Инколи здибали вони покинуту поштову станцію,—притулок мандрівним тубільцям, що оселяли рівнини. Цього дня дві річки заступали

дорогу мандрівникам: Ріо-де-Рак і Ріо-де-Тубаль, та катапац знайшов місце, де можна було перебрести. На обрії мріяло пасмо Андів, пишалося своїми верховіттями, число яких збільшувалося на північ. Це були ще тільки низенькі кряжики величезного спинного хребта, що є за підпору всьому тілу Нового Світу.

О четвертій годині вечора, перейшовши тридцять п'ять миль, мандрівники спинилися в полі під кущем величезних миртів. Мули розгнуздали й пустили їх пастися на волі на густій луговій траві.

Година була погідна. Все товариство й навіть малий Роберт були в доброму здоров'ї. А подорож почалася так щасливо, що треба було з цього скористуватися й чим-дуж, що духу мчати далі, мов картяр, коли йому починає щастити. Це була загальна думка. Другого дня йшли швидче, щасливо поперепpавлялися через Бельські пороги, і увечері спинилися на березі річки Біобіо, що відділяла еспанське Чілі від незалежного Чілі. Гленарван міг вписати ще тридцять миль на актив експедиції. Місцевість була та сама, однаково плодюча та багата на амариліс, деревні фіялки, датури та кактуси з золотими квітками. Різні тварини спочивали в гущавині. Чапля, нічна сова, сірі дрозди, що ховаючися від пазурів сокола, були єдині представники птаства. Тубільців мандрівники майже не бачили, крім кількох нащадків індійців та еспанців,—вони то тут, то там вирізнялися на мить, мов ті тіні на конях, скривавлених від велетенської остроги, причепленої до голої ноги кожного верхівця. Ні з ким поговорити дорогою, ні зібрати сподівані відомості не було жодної змоги. Гленарван, проте, обміркував собі, що вони чинитимуть далі. Певен був, що полоненого капітана Гранта індійці завели по той бік Андів. Отже, розшукувати варт було тільки в Пампасах, а не по цю сторону гір. Виходить—терпеливо чекати, а тим часом як-найшвидче й ненастанно посуватися наперед.

17-го вирушили о звичайній порі і в призначеному порядкові, що його з такими труднощами додержував Роберт. Запальний хлопчак, на превеликий одчай свойого мула, раз-у-раз поривався випередити мандрину. А втім досить було, щоб лорд Едвард суворо йому нагадав, і хлопець лишався на призначеному місці.

Місцевість далі була більш хвиляста, кілька земляних виступів нагадували, що близько вже гори, де далі, то чимраз більше річок, що гучно стікали з гірських схилів. Паганель удався до мап, коли якої річечки там не знаходив,—а це бувало дуже часто - він так кумедно гнівався:

— Ручай, що не має назви,—казав він,—те саме, що людина, яка не має громадянських прав: він не існує перед географічним законом.

А тому Паганель не церемонячись почав христити ці безименні річки, зазначаючи їх на своїй мапі; він назвав їх найгучнішими йменнями, які тільки має еспанська мова.

— Яка мова!—раз-у-раз казав він,—яка багата мова, яка гучна! Це металева, і я певен, що вона складається з 78 частин міди та 22 олова, як бронза в дзвонах.

— Але, принаймні, чи помічаєте ви поступ у свойому навчанні?

— Безперечно, мій любий лорде. От якби тільки не ця вимова! Та що з нею зробиш!

І сподіваючись на краще, Паганель дорогою працював над труднощами еспанської вимови так, що, здавалося, горло хотів собі розірвати; а втім, не забував він і за географічні спостереження. Тут він був на прочуд великий знавець. Коли Гленарван запитував катапаца про будь-яку особливість країни, його вчений товариш завжди попереджав відповідь провідника. Катапац витріщував очі.

Того самого дня, коло другої години, товариство побачило дорогу, що перерізала лінію, якою вони доти йшли. Гленарван, запитав, як вона зветься, і, звичайно, не хто инший, як Жак Паганель йому відповів:

— Це шлях з Юмбелю до Лос-Анжелесу.

Гленарван глянув на катапаца.

— Так,—відказав той, і звернувся до вченого:—то ви вже подорожували цією країною!?

— Атож!—серйозно відповів Паганель.

— Мулом?

— Ні, на свойому кріслі.

Катапац не зрозумів цього, здвигнув плечима й повернувся на своє місце на чолі валки.

О п'ятій годині вечора він спинився в неглибокому межигір'ї за кілька миль над містом Лохою. Цієї ночи подорожні розташувалися біля підніжжя гір—перших східців великого Кордильєрійського хребта.

Розділ XII.

На дванадцять тисяч футів у повітрі.

Подорожуючи мандрівники по Чілі, досі не здибали жодних перешкод. Аж ось тепер заразом виникали всі труднощі й небезпеки. Тут, переходячи ці гори, доводилося почати боротьбу з природою.

Наперед треба було вирішити одне дуже важливе питання: якою стежкою перейти Анди, не збочуючи з накресленого шляху?

Запитали катапаца.

— Я знаю,—мовив він,—два, хоч трохи приступні проходи в цій частині Кордильєрів.

— Мабуть, перехід Арика,—озвався Паганель,—що його відкрив Вальдивіо Мендоза.

— Власне.

— І перехід Вілларіка на південь від Невадо?

— Так.

— Але, друже мій, ці два переходи мають одну невигоду: нам доведеться більше, ніж це потрібно, податися на північ, або на південь.

— Можете ви вказати нам нову стежку?—спитав майор.

— Звичайно,—відповів Паганель.—Перехід Антуко на вулканічному схилі, що його відкрив Замудіо Круц, на пів градуса від нашого шляху. Він є на височині тільки тисячі сажнів.

— Гаразд, а чи знаєте ви цей перехід Антуко?—спитав лорд Гленарван провідника.

— Так, мілорде, я переходив цією стежкою, але не запропонував її вам тому, що нею злазять тільки індійські отари.

— Будьте певні, мій друже,—промовив Гленарван,—ми зуміємо прокласти собі дорогу там, де проходять отари кобилиць, баранів та биків. А що цією стежкою ми не збочимо від прямої лінії, то й вибираймо її.

На поданий знак мандрівники зібралися в путь і попрямували чимраз глибше в долину, йдучи між брилами кристалізованого вапняку. Їм доводилося підійматися ледве помітним згір'ям. Десь годину на одинадцяту вони обійшли береги невеличкого озера. Це був натуральний мальовничий водозбір: тут ховалися води всіх сусідніх річок, стікаючи сюди з усіх сторін, з дзюрчанням зливаючися і зникаючи в тихій поверхні вод.

Над озером стелилися просторі льяноси. На цих високих полонинах, буйно порослих злаками, паслися індійські отари. Далі болото залягло з півдня на північ, але інстинкт мулів допоміг їм щасливо його обійти. О першій годині мандрівники побачили фортецю Балленаро з зруйнованими мурами на стрімкій скелі. Проминули й її. Де далі—узгір'я стрімкіше, каміння більше. Під копитами мулів це каміння скочувалося подорожнім під ноги, і розлягався шум, ніби якихось гомінких каскадів. На третю годину перед очима товариства знову мальовнича руїна з колишньої фортеці, розбитої підчас повстання 1770 року.

— Очевидно,—озвався Паганель,—людина вважає гори за надто малий захист і тому намагається їх ще укріпити.

Звідси дорога була вже гірша і небезпека побільшилася. Що-далі, стежка ще стрімкіша, поверхня вужчала; скрізь розкривалися страшні провалля. Мули йшли похнюпившись, об-

нюхуючи сліди на шляху. Иноді—несподіваний заворіт, і мандрина зникала з очей, і маленький караван керувався тоді звуками віддаленого дзвіночка.

Часто-густо химерні закрути стежки розділяли колону на дві рівнобіжні лінії, і провідник вільно розмовляв з погоничами, коли між ними безодня на два сажні завширшки й на двісті сажнів завглибшки.

Тут були ще трав'янисті рослини, та проте вже почувалася боротьба між природою живою та мертвою. Помітно було, що близько вулкан Антуко, бо скрізь були сліди залізистої на колір лави, у вигляді голок. Скелі одна над одною, що немов ось-ось заваляться, ще трималися всупереч, здавалося, законам рівноваги. Очевидно, верховинські води надто змінили їхній вигляд. Дивлячись на ці високості, піки, викривлені бані, або круглі, мов куля, горбовини, легко було зрозуміти, що для цієї гірської частини ще не надійшла хвиля їй остаточно устаткуватися.

Отже, знайти справжню дорогу було дуже важко. Ненастанна зміна шарів в Андських горах міняє також і зариси їхні. Провідник нерішуче зупинився: оглядався навколо, вдивлявся в скелі, вишукував на піску сліди індійців. І жодної змоги не було пізнати справжній шлях.

Лорд Едвард ішов за провідником. Розумів чудесно, що становище важке і що небезпека побільшується раз-у-раз. Проте, не хотів розпитувати, міркуючи собі цілком слушно, що погоничам властивий той самий інстинкт, які мають мули, і що на інстинкт цей можна сміливо покластися.

Майже годину погонич блукав навмання, сходячи, проте, чимраз вище. Нарешті він змушений був стати. Мандрівники опинилися посеред глибокої, але неширокої долини, в якомусь межигір'ї. Простопадна порфирова стіна загороджувала дальший шлях. Провідник, марно пошукавши виходу, зліз з мула і зупинився, схристивши руки на грудях. Тут до нього підійшов Гленарван.

— Ви заблудилися?—спитав він.

— Ні, мілорде,—одказав провідник.

— Але це-ж не перехід Антуко?

— Це саме він.

— А ви не помиляєтеся?

— Ні. Ось бачте, тут індійці запалювали багаття, ось сліди, що залишили отари баранів та кобилиць.

— Виходить, вони йшли цією дорогою.

— Так, але більше не перейдуть. Після землетрусу тут іти неможливо.

— Для мулів,—озвався майор,—але не для людей.

— Ну, це ваша справа,—мовив провідник,—а я зробив все, що міг. Тепер із своїми мулами я залюбки поверну назад, як вам заманеться шукати нових переходів в Кардильєрах.

— Адже тоді ми запізнимося?

— На три дні, принаймні.

Мовчки вислухав Гленарван провідника. Той говорив до діла: мули його не могли мандрувати далі. Гленарван повернувся до товаришів:

— Чи хочете ви йти, хоч щоб там було?

— Ми підемо за вами,—казав Том Остін.

— І навіть попереду вас,—додав Паганель.—Навіщо ці балачки? Треба тільки перейти це пасмо гір і дорога враз покращає; спускатися протилежним схилком буде багато легше: там ми зустрінемо аргентинських провідників, вони допоможуть нам проминути Пампаси, а далі помчать нас уперед степові коні, звиклі до таких швидких переходів.

— Отже, рушаймо, товариші! Сміліше!

— А ви хіба не підете з нами?—спитав хтось провідника.

— Але я тільки погонич мулів,—одказав той.

— Ну, то це ваша справа.

— Обійдемося й без нього,—промовив Паганель,—по ту сторону гори ми знайдемо перехід Антуко, і я доведу вас до підніжжя гори, не згірше за кожного провідника в Кардильєрах.

Гленарван заплатив провідникові й одпустив його. Зброю, струменти та частину харчів поділили між собою сім подорожніх. За спільною згодою вирішили не гаючися попрямувати далі й подорожувати як доведеться, навіть і вночі.

Багато труднощів зазнало товариство, кружляючи, стомлене вкрай, стрімкою стежкою гірською, що нею мули перейти не могли. Але за дві години Гленарван та його приятелі побачили перехід Антуко. Він був недалеко від головного хребта Кордильєрів. Але ніде прокладеної стежечки не знати було, не видко жодної дороги. Наслідки останнього землетрусу виразно кидалися ввічі. Доводилося дряпатися вище, чимраз вище, вершиною хребта.

Паганель сам вже не знав, що діяти; стомлений, марно намагався він вгадати вершину Андів. На щастя година була тиха, небо ясне, пора року сприятлива.

Вилазили цілу ніч; чіпляючися руками, подорожні дряпалися на майже неприступні уступи, перестрибували широкі та глибокі розколини, сплітались руками, ставали один одному на плечі, мов на східці, і тоді ці сміливі чоловіки нагадували юрбу кловнів в найбільшому розпалі гри. Тут тисячу разів Мільреді мав нагоду виявити свою силу, а Вільсон свою звинність. Ці мужні невтомні шкоти напружили всі зусилля свої й виявили всю саможертву,—без них маленький загін не міг-би перейти ці гори. Гленарван не спускав з ока Роберта, бо юні літа хлопця та жвава вдача що-хвилі штовхали його на небезпеку. Паганель нестримно й бадьоро про-

бирався з усім запалом француза. А майор—той рухався легко, майже непомітно, витрачав сили стільки, скільки треба було, не більше, не менше. Та чи й помітив він, що подорож

Уранці подорожні досягли височини 7,500 футів.

триває, вже кілька годин? Можливо, він уявляв собі, що сходить з гори, а не підіймається на неї.

О п'ятій годині ранку мандрівники досягли височини 7500 футів, за барометром. Вони були на невеличкому узгір'ї—остання межа деревної смуги. Тут пострибувало собі кілька чудових тварин, радість та щастя для мисливця: і вони чудесно це розуміли, бо побоювалися навіть здалеку показуватися людям

і вмить тікали. Тут були лами—дорогоцінні перлини гір, що заступали бика, барана й коняку та жили там, де не може вижити мул. Можна було здибати й шеншилю, сіреньку, гарненьку, боязку, як зайчик, що як вивірка вистрибувала з верхівки на верхівку.

— Це не птах,—казав Паганель,—але це вже й не четвероноге.

Проте, тварини ці не були ще останнє населення гір. На 9000 футів заввишки, на межі вічних снігів жили ще отарами альпага, надзвичайно красиві жуйні тварини з довгою, немов шовковою вовною; були також кози без рогів, стрункі та вродливі, з тонким руном—вигонь; нічого й на думці мати розглянути цього звірка, так прудко тікає він, ледве помітно торкаючись білого-білого килима.

Тут на цій висоті все змінилося. Величезні блискучі крижані скелі висувалися звідусюди, відбиваючи перше проміння світла. Ставало дуже небезпечно. Щоб далі посуватися, треба було наперед уважно оглядати розколини. Вільсон ішов попереду й намацував ногами ґрунт. Товариші ступали його слідами й голосно не розмовляли, бо від найменшого гомону порушився-б спокій повітря і могли-б зсунутися вниз снігові громади, що височіли над їхніми головами на 700 та 888 футів.

Незабаром мандрівники досягли чагарникової смуги, а за 250 сажнів з'явилися зілля та кактуси. На височині 11000 футів на цьому безводному грунті зникла рослинність цілком. Мандрівники тільки раз спинилися, щоб підживитися, й злазили далі та далі, хоч небезпека що-хвилі росла. То доводилося сходити майже на цілком шпилясті верхів'я, то обходити провалля такі глибочезні, що мимоволі обіймав їх жах. Де-не-де дерев'яні хрести вказували дорогу, нагадуючи про численні катастрофи. Перед другою годиною подорожні побачили між голих вершин величезне плато, що голе стелилося без жодних рослин, мов пустеля. Повітря сухе було, небо блакитне: тут високо дощів не буває, і тумани віщують лише сніг, або град. Тут і там кілька гострих верховіть з порфіру або базальту продірявлювали білий саван, як кістки кістяка; раптом уламки кварцу або гнейцу, розірвані під впливом повітря валились з важким шумом униз.

Одначе маленький загін хоч як бадьорився, а знесилився до краю. Поглядаючи Гленарван на виснажених своїх сопутників, уболівав, що закликав їх так далеко на гору. Роберт боровся з утомою, але ось він не може вже йти далі. О третій годині Гленарван зупинився.

— Треба відпочити,—мовив він, бо бачив, що ніхто не піднесе такої пропозиції.

— Віпочити?—відповів Паганель;—ми не маємо притулку.

— Одначе це потрібно хоч-би для Роберта.

— Але ні, мілорде,—відповів відважний хлопчик,—я можу ще йти... не зупиняйтеся за-ради мене.

— Тебе понесуть, мій хлопче,—відповів Паганель,—але треба за всяку ціну досягти східнього схилку. Там ми знайдемо може якусь халупку на притулок собі. Я прохаю ще дві годині ходи.

— Чи на це бажання всі пристають?—спитав Гленарван.

— Так,—відповіли сопутники.

Мільреді додав:

— Хлопця я пильнуватиму.

А ось і халупка!—повідомив майор.

Пішли знов на схід. Знов жахливі дві годині. Треба було дряпатися на найвищі верхівки. Повітря рідшало і від цього боляче стискало груди, і кров текла з ясен та з уст.

Доводилося часто дихати, щоб поповнити брак густоти атмосфери та оживити обіг крови, а це стомлювало не менше, як сонячне проміння на сніговій пелені.

Хоч яка була сила волі у цих відважних людей, надходив момент, коли найсильніші знесилюються. Казати правду, ця лиха година на горах руйнувала не лише їхні фізичні сили але й моральну енергію. Боротися з такою втомою—це не минає безкарно. Падали й повзли далі. Знов падали. Отже треба покласти цьому край і спинитися.

Гленарван охоплений жахом дивився на ці безмежні сніги, що несли страшний холод. Темрява плила над сумними верховинами; притулку на ніч не було. Коли зненацька спокійний голос майорів повідомив:

— А ось і халупка.

Розділ XIII.

Як зіходили з Кордильєрів.

Хтось инший, а не Мек Наббс, сто разів пройшов-би повз цієї халупки, обійшов би її навколо і проминув би, навіть не помітивши її. Ледве випиналася вона під сніговим килимом. Треба було одкинути сніг навколо неї. Дві години запопадливої праці й Вільсон з Мільреді зробили вільний вхід до „казуші“; маленький загін не гаючися там заховався.

Цю „казушу“, що збудували її індійці, зроблено було з „адоби“—цегли, обпаленої на сонці; вона мала форму куба на дванадцять футів з кожного боку, та височіла на скибі базальту. Кам'яні східці вели до дверей, єдиного отвіру халупи; хоч які вузенькі вони були, хуртовини, сніги та град гаразд уміли вдиратися сюди.

Десять осіб могли залюбки там розташуватися; і хоч стіни халупи не досить міцні та витривалі на дощ, вони принаймні хоч трохи могли захистити від страшних морозів. На щастя щось подібне до огнища давало змогу розвести вогонь та хоч трохи зігрітися.

— Маємо пристойне житло, хоч і не комфортабельне. Доля нас сюди завела, і нам лишається лише дякувати їй.

— Ну, що ви!—гукнув Паганель;—та це-ж палац! Тут бракує хіба вартових та достойників. Нам тут буде чудесно!

— Особливо, коли хороший огонь палатиме в огнищі,—мовив Том Остін.

— Ну й що-ж, Томе,—відповів Паганель,—шукаймо чогось на паливо.

— Паливо на верхах Кордильєрів?—мовив Мільреді, сумнівно похитуючи головою.

— Як що вже є піч у цій казуші,—відповів майор,—то десь тут і паливо знайдеться.

— Наш приятель Мек Наббс має рацію,—мовив Гленарван.—Налаштуйте все до вечері, а я за дроворуба правитиму. Ходімо!

— Ми підемо з вами, я та Вільсон,—обізвався Паганель.

— Як-що ви потрібуєте мене...—почав підводитися Роберт.

— Ні, відпочивай, мій відважний хлопче,—відповів Гленарван.

Гленарван, Паганель та Вільсон вийшли з казуші. Була шоста година вечора. Хоч і тихо було навкруги, а дошкуляла холоднеча. Над шпилями Андського узгір'я западав вечір.

Гленарван та Паганель, опинившись на порфірових горах, охопили своїм поглядом усі точки обрію. Вони були тоді на верховині Кордильєрів та панували над простором на сорок квадратових миль. На сході схилки знижувались; тубільці,

звичайно, там легко сходили, перебігаючи із схилка на схилок Уже долина Колорадо поринула в сутінках.

Рельєфи ґрунту, опуклості, обеліски, гострі верховіття поволі згасали, і темрява запанувала на всьому східньому узгір'ї Андів. На заході світло ще сяло: скелі та льодовики купалися у сяйві проміння. На північ верховіття творили хвилясту поверхню, що губилася в темряві. На півдні від чарівного видовиська очей не одірвеш. Погляд поринав у

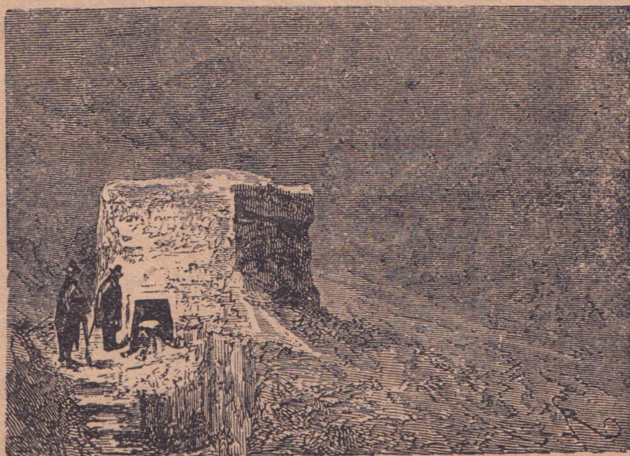

Вільсон з Мільреді зробили вільний вхід до „казуші".

дику долину Торбідо, спинявся на вулкані Антуко; з його розкритого кратеру вибухали потоки полум'я. Пасма гір навколо нього були наче вогненні; сила-силенна розпеченого—аж білого—каміння, хмари в червонявих туманах, ромби, лави, все це вкупі утворювало блискучі снопи. Це грандіозне сяйво, що збільшувалося з хвилини на хвилину, блискуче горіння сповнили порожню просторінь своїм відблиском, а сонце тоді, поволі гублячи свої сутінкові відблиски, зникало, мов погасле світило в темряві обрію.

Паганель та Гленарван були-б ще довго спостерігали цю чудесну борню між вогнем земним та вогнем небесним; замість імпровізованих дроворубів тут були артисти. Але Вільсон, менш експансивний, повернув їх до дійсности. Що правда, палива бракувало; на щастя лишаї, кислі та сухі, вкривали скелі; їх зібрали чимало. Цю коштовну здобич принесли до „казуші" та поклали до вогнища. Розвести вогонь було важко, а особливо важко його підтримувати. Дуже рідке повітря постачало не досить кисеню; таку причину принаймні вбачав Паганель.

— Зате,—казав майор,—вода не потребує ста ступенів, щоб закипіти. Хто полюбляє каву запарену на воді на сто ступенів, мусить без неї обійтися, бо на такій височині щоб воді скипіти, треба менш, як дев'яносто ступенів.

Мек Наббс не помилявся, і тепломір у воді, що кипіла, показав не більш, як вісімдесят сім ступнів. Залюбки кожен ковтнув гарячої кави; що до сухого м'яса—воно здалося трохи гіршим, та викликало Паганеля на міркування остільки щирі, оскільки й марні.

— Справді,—мовив він, —треба признатися, що шматок смаженої лами був-би дуже до речи. Кажуть, що ця тварина заступає вола та барана, і я дуже хотів би знати, чи це так, принаймні з погляду кулінарії.

— Як?—мовив майор,—ви невдоволені з нашої вечері, вчений Паганелю?

— Вечеря розкішна, мій любий майоре, але признаюся, якби ще додати дичини...

— Ви сибарит,—мовив Мек Наббс.

— Кваліфікацію приймаю, майоре; але ви самі, хоч би що там говорили, не розгнівалися-б на якогось тем біфштекса.

— Певне,—відповів майор.

— Як-що вас попрохали-б піти повартувати не зважаючи на холоднечу нічну, ви пішли-б не вагаючися?

— Ну, звичайно; хоч би тому, що вам це подобається...

Не встигли ще подорожні пообідати, як чути стало далеке виття. Ось воно все дужче та дужче. Всі напружено прислухаються. Це не якась одна окрема тварина, ні—ціла отара хутко наближається. Доля не лише притулок на ніч дала, а ще хоче подарувати щось на вечерю. Така була думка географа. Але Гленарван охолодив його радість; чотирьохногі на Кордильєрах так високо не заходять.

— Але звідки ці звуки?—запитав Том Остін.—Чуєте, чуєте як близько!

— Це, певне, лавина,—мовив Мільреді.

— Неможливо! Це справді тварини виють, — заперечив Паганель.

— Подивимося, що воно таке,—мовив Гленарван.

— Та так подивимося, як ловцям слід,—відповів майор, схопивши карабіна.

Всі вилізли з казуші. Ніч була темна; зорі блищали. Місяць ще не квапився, це була його остання фаза. Північні та східні верховіття поринали в темряві—видно було лише фантастичні зариси кількох ближчих скель. Виття—виття переляканих тварин—чути дужче. Воно лунає з вкритої темрявою частини Кордильєрів. Що там таке? Раптом—нестримана лавина живих істот, ошалілих від жаху. Ціла площина захиталась.

Ці тварини... їх тут сотки, може тисячі; і хоч повітря тут рідке, гомін від них страшенний. Чи вони з Пампасів, ці шалені тварини, чи це просто отара ланів та вігонів?

Гленарван, Мек Наббс, Роберт, Остін, двоє матросів, ледве встигли кинутися на землю, як цей живий вихор пронісся над ними. Паганель, що краще бачив уночі, аніж удень, мав надію вдержатися на ногах, але вмить його скинуло.

В цю хвилю лунає постріл. Майор стрельнув навмання. Здалося йому, що одна тварина впала кілька кроків од нього, а ціла отара, підхоплена якоюсь непереможною силою, страшенно виючи, зникла на схилках, освітлених кривавим сяйвом вулкану.

— Ах, зловив, зловив!—почувся голос Паганеля.

— Що ви зловили?—спитав Гленарван.

— Та мої окуляри. Це ще найменше—загубити окуляри серед такої метушні.

— Вас не поранено?

— Ні, лише трошки потовчено. Цікаво, хто це був?

— А ось хто,—відповів майор, тягнучи за собою забиту тварину.

Поспішили повернутися до халупи, де при світлі оглядали здобич Мек Наббса.

Це була дуже красна тварина, подібна до маленького безгорбого верблюда; гостра мордочка, струнка постать, довгі жилаві ноги. Вовна в неї руда, а на животі білі плями. Паганель глянув і мовив:

— Це гуанако.

— Гуанако? А що таке гуанако?

— Тварина, що її їдять,—відповів Паганель.

— І смачне з неї м'ясо?

— Чудесне! Це їжа богів! Я передчував, що на вечерю ми матимемо свіже м'ясо. Та ще й яке м'ясо! Але хто-ж обпатрає тварину?

— Можу я,—мовив Вільсон.

— Гаразд, а я можу засмажити.

— О, то ви й кухар, пане Паганелю?—мовив Роберт.

— Конче, мій хлопче, бо я француз. У кожному французі сидить кухар.

П'ять хвилин згодом Паганель клав уже довгасті шматки дичини на вугілля; ще десять хвилин, і він уже подавав печеню своїм товаришам.

— Прошу дуже, філе з гуанаки.

Припрохувати довго не довелося. Всі залюбки заходилися біля страви. Але на величезне здивовання географа, скривилися та виплюнули перший шматок.

— Це щось жахливе!—скрикнув один.

— Еге, воно той... не зовсім надається до їжі.

Збентежений учений і собі покуштував смаженого та й мусів признатися, що воно не могло бути до смаку, хочби людина вмирала з голоду. Почали кепкувати з нього та зі „страви богів“. Сам він шукав пояснення, чому м'ясо з гуанаки, справді добре та поживне, в його руках стало гидке. Раптом його шибнула думка.

— Ось воно що! Я вже розумію, розумію в чому річ!

— Може м'ясо трохи за-старе?—спитав спокійно Мек Наббс.

— Ні, але воно за-швидко бігло, ось в чому річ. І як я міг про це забути!

— Що ви хочете цим сказати?—спитав Том Остін.

— А те, що ця тварюка лише тоді смачна, коли її забито на спочинку; коли-ж полюють на неї довго, примушують її багато бігати, м'ясо втрачає на смаку. Видко, ця отара ціла йшла здалека.

— Ви певні цього?—спитав Гленарван.

— Цілком певен.

— Але які обставини могли налякати та гнати ці тварини горами у таку пору, коли всі вони спокійно сплять по своїх логовах? Як це з'ясувати?

— На це, любий Гленарване, на жаль я відповісти не можу,—мовив Паганель.—Та й повірте мені, найкраще тепер піти спати. Що до мене, я вмираю, так хочу спати. Нумо спати, майоре?

— Гаразд,—погодилися всі.

Підклали палива, щоб огонь не згасав цілу ніч та загорнулися у свої пончо. І враз в халупі почулося голосне хропіння на різні тони й ритми; надто гармонійні були рулоди шановного географа.

Тільки Гленарван не спав, не міг заснути, передчуваючи якусь таємничу небезпеку. Мимохіть думав він про тварини, що панічно тікали. Чому вони тікали? Так високо не було ані ловців, ані хижаків. Що примусило їх схопитися вночі та сунути в безодні Антуко? Що їх налякало? Гленарван був пригнічений, якась небезпека наближалася.

Але ось дрімота його охоплює, страшні думки зникають. Він забуває за сьогоднішнє, перелітає думкою в майбутнє. Ось вони уже в долині Андів; розшукали вже там капітана Гранта та його двох матросів і визволяють їх з важкої, ганебної неволі. Ці мрії вмить налітали, вмить зникали; огонь тріщав, кидаючи відблиски на лиця його поснулих товаришів та виграваючи на тінях по стінах казуші; а то спалахне дощ іскор, згасне та розсиплеться білуватим попелом. Ця гра вогню розбивала мрії, повертала Гленарвана до дійсности.

Знов важке передчуття стиснуло йому серце. І враз дивний шум почув він, якісь незрозумілі звуки. І що воно тут діється у цій місцевості?

Знов щось глухо загуло, загуркотіло... чи не грім бува! Але цей грім не з неба. Певне горами йде буря, а може й справжній гурикан, що все нищить на свойому шляху. Гленарван захотів подивитися, що воно таке; він вийшов із казуші.

Пливе місяць серед прозорої тиші повітряних просторів. Ніде ані хмаринки. Рухливий огненний стовп Антука все палає. Ні грози, ні блискавиці. На небі незчислимо зірок. У повітрі все спокійно. Проте гуркіт не перестає. Він немов росте, наближується кручами Андів.

Гленарван повернувся до халупи ще більш занепокоєний. Щось спільне було між цим гуркотом та втечею тварин. Але що саме! Він глянув на годинника: лише друга година ранку. Що-ж, безпосередньої небезпеки нема, краще не будити потомлених товаришів; сон їх міцний, безтурботний, спокійний. Гленарван упав коло них і враз міцно заснув, та не надовго.

Враз страшенний гуркіт примусив його схопитися. Страшний гуркіт, от як від гармат, коли везуть їх забрукованою улицею. Гленарван відчув, ніби ґрунт хитається під ногами і стіни казуші теж починають хитатися.

— Пробі!—закричав він.—Вставайте, друзі!

Сопутники його зразу прокинулися, але схопитися на рівні ноги не могли. Щось їх штовхало, і вони покотились один через одного десь униз. Уже розвиднилося; щось жахливе робилося навкруги. Гори враз змінили свої форми; верхів'я скель осипалися; гострі зубці немов ламалися пополовині; і з нижньої частини або утворювалась площинка, або вона бралася розколинами. Потім, один з феноменів на Кордильєрах, широченний масив весь одірвався і покотився долі.

Землетрус!—гукнув Паганель.

Він не помилився. Це була одна з тих катастроф, що часто-густо трапляються у цій місцевості, особливо коло Капіяно, де за останніх чотирнадцять років двічі була руїна, та коло Сант-Яго чотири рази. У цій частині земної кулі сильно ділає ще внутрішній огонь; і вулкани цього пасма—вони пізнішого походження—не мають належних отворів на підземну пару. Тому тут постійні землетруси, *tremblores.*

Площинка, де лежали тримаючись за лишаї семеро розгублених, майже божевільних від жаху людей, почала падати вниз, роблячи п'ятдесят миль на годину. Вони не могли ані ворухнутися, ані крикнути. Тай ніхто нікого й не почув-би. Під землею гуркотіло, лавини тріщали, гранітні та базальтові маси наскакували одна на одну, крутився сніжний вихор. Це все перемішувалося в такому неймовірному хаосі, що не можна було когось побачити, когось почути. Колосальна скиба то плавно зсувалася—не було ні ударів, ні товчків—то враз починала хитатися й тремтіти, мов коробель від бурі, та перелітала вона по-над прірвами, куди летіли лише дрібні од неї

уламки; то виривала дерева вікові та рівняла хвилясту поверхню. А далі ця велетенська коса все мчала вперед східніми схилками гір.

Тільки уявити собі цю страшенну масу, вагою на кілька мільйонів тон, що рине в безодню все швидче та швидче під кутом на п'ятдесят ступенів!

Як довго так страшенно летіли, ніхто не міг навіть приблизно зазначити; не можна було й вгадати, де масив спиниться. Чи всі були тут? чи всі живі, чи вже хтось лежав на дні прірви?—цього теж ніхто не знав. Задихалися від швидкого руху, сліпнули від снігового вихору і лише інстинктово чіплялися за те, що трапляло під руки та поклавшися на волю долі чекали неминучої смерти.

Враз їх страшенно підкинуло всіх угору, а далі вони покотилися схилками скелі униз. Площинка несподівано спинилася; щось, видно, її затримало.

Кілька хвилин ніхто не рухався. Нарешті одна постать підвелася, хоч і на превелику силу. Це був Мек Наббс. Струснув снігову куряву, протер очі і озирнувся. Його сопутники лежали, розсипані навколо, наче зернинки дробини від пострілу з рушниці.

Майор перерахував сопутників. Всі крім одного лежали на землі. Бракувало Роберта Гранта.

Розділ XIV.

Чудодійний постріл.

Східнє узгір'я Андських Кордильєрів непомітними схилками переходить у долину; тут унизу площинка й зупинилася. Навколо була рівнина, вкрита розкішними рослинами. Тут були чудові випаси з соковитою зеленою травою та цілий ліс овочевих дерев, обтяжених привабними, спілими овочами. Наче куточок пишної французької Нормандії закинутий у цю сувору, гірську місцевість. За инших обставин подорожні радісно привітали-б таку зміну: замісць голої й холодної пустелі—родюча оаза, замісць снігових верховин—пишна трава й рясні дерева; замісць зими—літо.

А головне, ґрунт знов міцний та непорушний. Землетрус припинився, принаймні, в цьому місці; дуже можливо—він десь далі триває, бо пасмо Андів завжди розбурхане: то тут, то де-инде струсне. Цього разу катастрофа була надмірна. Від неї зариси гір цілком одмінилися. На блакитному тлі неба вирисовувалась зовсім инакша панорама із скель, верховин та пасом. Пампаські провідники марно шукали-б тепер звиклого шляху та знайомих пунктів.

Надходив чудесний день. Сонце вже встало з вохкого річища Тихого океану і проміння його поволі посувалися аргентинськими рівнинами, намацуючи шлях до иншого океану. Лише восьма година ранку.

Площинка сунулася надзвичайно швидко.

Лорд Гленарван та його сопутники, що коло них попорався майор, поволі приходили до пам'яти. Кінець-кінцем, вони лише знепритомніли від удару, більш нічого. Жодних ран, жодних переломів, жодних пошкоджень! Частина Кордильєрів сама зсунулася в рівнину й потягла їх за собою, так що власне вони мали-б радіти з такої комунікації коштами самої

природи. Але де там радіти, коли серед них не було Роберта! Всі любили сміливе та розумне хлопченя. І Паганель, що якось особливо прив'язаний був до нього, і майор, такий повсякчас холодний та стриманий. Всі його любили, а найдужче Гленарван. Як довідався він, що Роберт зник, його обхопив страшний одчай. Він уявляв Роберта розбитого, напівживого у якомусь проваллі, звідки марно кличе того, кого звик мати за свойого другого батька.

— Друзі мої, любі мої друзі! Його треба шукати, його треба будь-що-будь знайти! — мовив він, ледве стримуючи сльози.—Ми не можемо його так залишити. Кожну балку, кожен рівчак, кожне провалля, кожну розколину—усе ми маємо обшукати. Прив'яжіть мене до линви! Спустіть мене у прірву. Я цього вимагаю! Чуєте? Я вимагаю! Я сам шукатиму його. Може нам пощастить знайти його ще живого. Без нього як ми насмілимося глянути в вічі його батькові? Яке право маємо ми рятувати капітана Гранта, коли його порятунок коштуватиме життя його синові!

Мовчки слухали Гленарвана його сопутники. Почували, що в очах їхніх шукав він якогось проміння надії і спустили очі до долу.

— Що-ж,—гукнув Гленарван,—чи ви мене чуєте? Ви мовчите! Невже нема найменшої надії на порятунок? Нема? Нема?

Важка мовчанка. Нарешті Мек Наббс обізвався:

— Може хто з вас пам'ятає, коли саме Роберт зник?

Жодної відповіди.

— Принаймні,—спитав майор,—ви мені скажете, біля кого лежав хлопчисько, коли сунулася гора?

— Біля мене,—відповів Вільсон.

— І доки ти його бачив поруч себе? Пригадай же! Це дуже багато важить.

— Я дуже добре пам'ятаю, що бачив Роберта ще за дві хвилини, доки нас струснуло вгору та скиба спинилася. Немов зараз бачу, як він лежав, учепившись руками за рясний корінець лишаїв.

— А, за дві хвилини! Дивись, чи не помиляєшся ти, Вільсоне. Тоді-ж хвилини тобі були задовгі.

— Ні, мабуть не помиляюся. Це саме так! За дві хвилини я його бачив.

— Гаразд. А праворуч чи ліворуч тебе був Роберт?

— Ліворуч. Я ще пригадую, як його пончо хльоскав мене по обличчі.

— А з якого боку ти був від нас?

— Теж ліворуч!

— Гаразд. Отже, Роберт зник по тім боці,—мовив майор, повертаючись лицем до гори та вказуючи праворуч. — Виходячи з того, що з хвилі, як він зник, до того, як спинився наш оригінальний потяг, проминуло, як каже Вільсон, дві хвилини—можна припустити, що він звалився на височині 2.000

футів над землею. Там його й треба шукати. Ми поділимося, підемо кожен окремо і десь ми його знайдемо.

Жодного слова більше. Шестеро чоловіка поспішаючи злазили на вказану височину та кинулися шукати. Тримаючися правого боку схилку, кожен з них обшукував межигір'я, розколини, заглядав у провалля, навіть наражаючи життя на небезпеку, спускався на дно прірви, звідки ледве вилазив назад. Руки всім були подряпані, одежа пошарпана; навіть ноги, хоч і в чоботях, поранені. Кілька годин шукали. Всю ту частину Андів, де мав бути живий чи мертвий Роберт, оглянули надто уважно, не відпочиваючи ні на хвилину. Марні пошукання! Хлоп'я знайшло собі смерть у горах, і вже навіки заховала його від зорів людських якась величезна скиба, що придушила його.

Було коло першої години; Гленарван та його сопутники зійшлися на рівнині, знесилені, виснажені й фізично й морально. Гленарван з одчаю божеволів.

— Я не піду звідси, не піду, поки не знайду його... його слідів...

Він ледве міг говорити й важко дихав.

Кожен розумів цю божевільну впертість і всі мовчки з пошаною дивилися на нього.

— Зачекаймо тут поки,— мовив Паганель до майора та Тома Остіна. Ми тут доладу відпочинемо та підживимося. Це конче потрібно хоч на нові пошукання, хоч на дальшу дорогу.

— Авжеж,—відповів Мек Наббс,—залишимося тут; Едвард має надію на життя. Він ще сподівається. Але на що він сподівається?

— Цього не збагнути,—сказав Том Остін.

— Бідолашний Роберт!—мовив Паганель витираючи очі.

Гаї зеленіючи вкривали рівнину. Серед одного з них розташувалися подорожні; під величезними рижковими деревами вони влаштували собі затишне пристановище. У них ще залишалися укривала, зброя, трохи сушеного м'яса та дещиця рижу.

Поблизу протікала річка, ще каламутна від навали. Мільреді запалив на траві багаття і незабаром запропонував Гленарванові гарачого питва. Та Гленарван одмовився; він усе лежав під своїм пончо майже непритомний.

Так минув день. Настала тиха тепла ніч, така як і попередня.

Коли сопутники поснули, Гленарван пішов на схилки Кордильєрів. Тут він зупинився, почав прислухатися, сподіваючись почути поклик. Тоді він зліз ще вище, прикладаючи вухо до землі, надслухаючи та стримуючи удари свого серця та безнадійно гукаючи.

Цілу ніч Гленарван бідолаха блукав по горах. То Паганель, то майор йшли йому вслід, готові допомогти йому там на гострих верховіттях та над бездонними проваллями. Марно все! На його ненастанній поклик „Роберте! Роберте!“ лише луна відповідала, повторюючи жалібно це ім'я.

Світало. Треба було піти по Гленарвана на далеку площинку й хоч силоміць повести його назад до табору. З одчаю він був як несамовитий. Хто міг-би йому говорити про дальшу подорож? пропонувати йому залишити цю згубну рівнину? Одначе харчів уже не було. Недалеко можна зустріти аргентинських провідників та коней, щоб переїхати Пампаси. Повертатися назад це гірше, ніж іти далі. До того „Дункан“ мала чекати експедицію в Атлантичному океані. Отже не можна було спізнятися і відкладати години од'їзду.

Мек Наббс наважився визвати Гленарвана з його скорбот. Давно він умовляв його, але той навіть не чув та все похитував головою. Нарешті він спитав:

— Рушати?

— Так! Пора рушати...

— Ще годину!

— Ґаразд, ще годину зачекаємо,—відповів майор.

А як проминула година, Гленарван випрохав відрочити ще годинку.

Пристали й на це. Далі, як засуджений на страту, благав він ще та ще. Так аж до полудня. Тоді, на бажання всіх, Мек Наббс не вагаючися більш сказав Гленарванові, що час уже рушати і зволікати далі неможливо, бо це загрожує всім.

— Так, так!—відповів Гленарван.—Рушаймо, рушаймо!

Але так промовляючи він не дивився на Мек Наббса; його погляд уп'явся в чорну цятку під небом. Враз його рука простяглася й захолола в повітрі.

— Ось там! ось там! Дивіться, дивіться!

Всі глянули на небо, куди він указував. Саме тоді чорна цятка почала рости. Це був птах, що линув з неоглядної височини на землю.

— Та це кондор,—мовив Паганель.

— Так, кондор,—потвердив Гленарван.—Хто знає... дивіться, він наближається. Чекаймо!

Чого сподівався Гленарван? Чи при умі він був?.. „Хто знає“—мовив він. Паганель не помилявся. Це кондор. Все ясніш та ясніш він вирисовується на прозорих хвилях повітря. Цього чудесного птаха, що був святий у інків, тепер слушно мають за царя птахів у південних Андах. В цій місцевості він буває надзвичайних розмірів. Сила в нього дивовижна, і він часто-густо скидає навіть биків на дно провалля. Він робить напад на ягнята та телята, на коні, що заблудилися

в горах, та піднімає їх своїми кігтями на надзвичайну височину.

Але що побачив цей птах? Що це може бути? Чи не труп Роберта?

— Хто його знає...—повторив Гленарван, не втрачаючи кондора з ока.

Велетенський птах наближався; то ширяючи в повітрі, то падаючи спускався він чим-раз нижче. Його можна було тепер як слід оглянути. Від одного крила до другого

Кондор спускався до високої площинки на узгір'ї.

він мав більш як п'ятнадцять футів. Могутні крила цього велетенського птаха дають йому змогу дуже довго величньо триматися в повітрі, ледве ворушачи крилами.

Майор та Вільсон схопилися за карабіни. Та Гленарван рухом їх спинив. Кондор спускався до високої площинки на узгір'ї, приблизно на чверть милі від подорожніх. Як вихор, він крутився то стискаючи, то розкриваючи свої страшні лапи з довгими гострими пазурями та вигинаючи тонку хрящаву шию.

— Він там, там!—скрикнув Гленарван.

Враз страшна думка мов огнем обпекла його.

— Як що Роберт ще живий,—гукнув він розпачливо,—цей птах... Стріляйте, друзі! Стріляйте!

Та було вже запізно. Кондор зник по-за скелями. Минула хвилина, довга, як ціла вічність. А тоді величезний птах знов з'явився, очевидно, тяжко навантажений, і поволі піднявся

У пазурях кондорових висіло непорушне тіло.

угору. Залунав страшенний крик. У пазурях кондорових висіло непорушне тіло хлопця; всі пізнали в ньому Роберта Гранта. Схопивши його за одежу, птах підіймав його вгору. На височині ста п'ятидесяти футів кондор наче зупинився, плавно похитуючись у повітрі. Тут він помітив подорожніх і бажаючи сховатися зі своєю здобиччю, дуже замахав своїми колосальними крилами.

— Ах!—скрикнув Гленарван,—краще розбитися трупові Робертовому, аніж стати за поживу...

Він не скінчив і вихопивши Вільсонового карабіна та націлився в кондора. Але рука йому тремтіла, він не міг як слід опанувати себе. Та й очі застелював туман.

— Дозвольте мені,--мовив майор.

І спокійно, твердою рукою націлився на птаха, що був уже на триста футів од нього.

Та не встиг він ще спустити гашетку, як десь у долині залунав постріл. Між двох базальтових скель поплив білою цівкою дим, а кондор, ранений у голову, почав спускатися, тримаючися на своїх крилах, як на парашюті. Він не випускав своєї здобичи і важко впав укупі з нею на землю, біля річки.

— Наш! наш він! Роберт з нами!—гукав Гленарван.

І не розшукуючи, звідки йшов чудодійний постріл, він щосили поспішив до кондора. Його сопутники бігли за ним.

Спинившися побачили, що птах уже мертвий, а тіла зовсім не видко було під його велетенськими крилами. Гленарван кинувся перед трупом хлопчати, вирвав його з пазурів пташиних, поклав на траві й припав ухом до грудей цього наче мертвого тіла.

Чи був коли з уст людини такий радісний покрик, як Гленарванове:

— Він живий! Він ще живий!

Вмить Роберта роздягли, обмили лице свіжою водою. Він поворушився, розплющив очі, глянув та мовив:

— Ах, це ви, мілорде... батьку мій!

Схвильований Гленарван не міг відповідати. Він став на коліна; він плакав біля цієї дитини, так чудодійно врятованої.

Розділ XV.

Еспанська мова Жака Паганеля.

З одної небезпеки урятувавшися, Роберт потрапив до иншої. Його мало не задушили в обіймах, мало не зацілували. Хоч дуже ще знесилений він був, важко було втриматися, щоб не притиснути його до грудей, щоб поцілунками не виявити своєї втіхи. Проте це не пішло на шкоду йому; він залишився живий, і навпаки, аж повеселішав од цієї процедури.

Давши порятунок Робертові, подумали про того, хто порятував; майор перший, отямившись з радощів, почав розглядатися.

Ступнів п'ятдесят од річки, на одній з нижніх площинок скелі непорушно стояв чоловік, високий на зріст та дивився

кудись у далину. Довга рушниця лежала біля його ніг. Цей чоловік, що невідомо звідки з'явився, був широкоплечий та дужий; довге волосся його стримував шкіряний ремінець. На зріст він мав не менш як шість футів. Смагляве обличчя його було пофарбоване між ротом та очима на червоне, повіки на чорні, а чоло—на біле. З одежі він виглядав як прикордонний патагонець: з плеч йому спадав розкішний плащ з шкурок гуанаки, вовною наверх, перешитий тонкими жилами струся та весь вкритий червоними арабесками. Під плащем видно було нижню одежу з лисячої шкури, стягнуту навколо пояса. Біля поясу торбинка на фарби, що ними патагонці розмальовують собі лице. На ногах сандалії з бичачої шкури, прив'язані до підошви ремінцями навхрест.

Лице патагонцеві, хоч і пофарбоване, було вродливе, розумне, енергійне, шляхетне. На скелі височіла непорушно та гордо його постать, мов статуя якогось давнього героя.

Мек Наббс побачив його та вказав на нього Гленарванові; той підбіг до патагонця, що теж зробив кілька кроків наперед, схопив його руку та міцно стиснув. У погляді лорда, у всій його постаті світилася така подяка, така щира вдячність, що тубілець не міг його не зрозуміти. Він тихо схилив голову та мовив кілька слів незрозумілих ні Гленарванові, ні його приятелеві майору.

Тоді патагонець, уважно розглянувши чужоземців, змінив мову; але й цієї иншої не розуміли. Лише окремі вислови нагадали Гленарванові еспанську мову.

— Це по-еспанському?—спитав Гленарван.

Патагонець потакуючи похитав головою; цей знак потакування, рух головою зверху вниз, однаковий у всіх народів.

— Чудово,—мовив майор,—ось робота для нашого приятеля Паганеля. Це щастя, що він мав думку вивчитися еспанської мови.

Закликано Паганеля. Він підійшов та вклонився патагонцеві з усією французькою грацією, та на того це не справило враження.

Паганелеві з'ясували в чому справа.

— Чудесно!—мовив він.

Тоді широко відкривши рота, щоб виразніше вимовляти, він звернувся до тубільця:

— *Vos sois um homen de bem* (Ви хоробра людина).

Патагонець уважно прислухався, але мовчав.

— Він не розуміє,—мовив географ.

— Може ви не так вимовляєте?—зауважив Мек Наббс.

— Та мабуть. Ця клята вимова! Не засвоїш її ніяк.

Він знов повторив речення, переставивши наголоси. Але знов без жодного успіху. Не розуміючи, патагонець мовчав.

— Візьмімо инше речення,—мовив він і розтягаючи слова, звернувся до патагонця:

— *Sem duvida, um Patagio?* (Без сумніву, патагонець)?

Знов мовчанка. Патагонець не рухається.

— *Diziem*! (відповідайте)—додав Паганель.

Патагонець не відповідав.

— *Vos compriendeis*? (ви розумієте)?—кричав Паганель так голосно, що йому голосові звязки мало не луснули.

Та патагонець проте не зрозумів його і мовив нарешті по-еспанському:

— *No compendo* (не розумію).

Тут уже настала черга Паганелеві його не розуміти. Мов скам'янілий стояв він кілька хвилин, роззявивши рота. Потім знервовано пересунув окуляри з лоба на очі.

— Хай мене повісять, коли я хоч що-небудь розумію в цьому місцевому діялекті. Це напевне арауканська мова і я її не знаю.

— Та ні,—заперечив Гленарван, — він говорить еспанською мовою,—і повернувшися до патагонця, повторив:

— *Espânol*?

— *Si, si* (так, так)!—відповів тубілець.

Паганель був збентежений та здивований до краю.

Майор та Гленарван іронічно поглядали на нього.

— Ах, ось що, мій учений друже!—мовив майор посміхаючись.—Чи не стали ви оце жертвою розгублености, що вам вона властива?

— Як?—гукнув Паганель

— А так! Патагонець справді говорить еспанською мовою...

— Як? він?

— Еге, він. Чи не трапилося так, що ви вивчали якусь иншу мову, гадаючи, що це еспанська?..

Мек Наббс не закінчив. Грізне „о“ вченого спинило його. Паганель погордливо знизав плечима.

— Майоре, ви заходите дуже далеко!—мовив він сухим тоном.

— Ну, але-ж ви не розумієте еспанської мови,—відповів Мек Наббс.

— Я не розумію, бо цей прекрасний патагонець зле розмовляє,—гукнув географ, починаючи хвилюватися.

— Цеб-то, він зле розмовляє, бо ви не розумієте,—відбив спокійно майор.

— Ваші міркування безпідставні, Мек Наббсе,—мовив Гленарван.—Хоч і який неуважливий наш приятель Паганель, не можна-ж припустити, щоб він вивчав одну мову замісць иншої!

— Тоді, мій любий Едварде, та й ви, Паганелю, з'ясуйте мені, що тут діється?

— Я не пояснюю,—відповів Паганель,—я подаю докази. Ось книга, що її я увесь час читаю, навчившись еспанської мови. Розглянте її гаразд і ви переконаєтеся, чи я вас обдурюю.

І Паганель почав шукати по своїх численних кешенях; за кілька хвилин він витяг дуже пошарпану книжку і пишаючися подав її.

Майор взяв книжку та почав її перегортати.

— Яка-ж це книжка? -- спитав він.

— Ага, не знаєте. Це „Луїзіяда",—відповів Паганель, — чудова поема, що...

— „Луїзіяда",—скрикнув Гленарван.

— Так, мій друже, „Луїзіяда" великого Камоенса, ось що!

— Камоенса,—повторив Гленарван,—але нещасливий друже, Камоенс—португалець! Отже ви вивчали цих шість тижнів португальської мови!

— Камоенс.., „Луїзіяда"... португальська мова!...

Паганель не міг спокійно говорити. Його очі наче туманом оповилися під окулярами; а навкруги лунав гомеричний регіт усіх сопутників, що зібралися навколо нього.

А патагонець спокійно поглягав; він нічого не зрозумів і стримано чекав далі.

— Ах, я дурний! божевільний!—вигукнув нарешті Паганель.—Як? Це не жарти? Не глум? Це справді я вчинив? Я? Але-ж це мішанина мов, як у Вавилоні. Це щось неможливе, друзі мої! Вирушити до Індії, а трапити до Чілі! Вчитися еспанської мови, та навчитися португальської!. Ні, це вже занадто... Як-що так піде далі, то настане день, коли мені трапиться викинути себе у вікно, замість, щоб цигарку туди шпурнути!

Не можна було спокійно дивитися на Паганеля, як він комічно уболівав, на його смішні міни та побільшено трагічні жести. Всі реготалися.

— Смійтеся, друзі мої, смійтеся!—гукав Паганель,—від щирого серця смійтеся. Все одно ви не більше сміятиметеся, аніж я сам!

І він справді так голосно, так несамовито реготався.

— Але тепер нема жодного сумніву, що ми залишимося без провідника,—мовив майор.

— О, не турбуйтеся,—відповів Паганель;—португальська та еспанська мови такі схожі, що ось бачите, я помилився; але це й допоможе мені виправити мою помилку. І насамперед я хочу подякувати цього шановного патагонця мовою, що він нею гаразд послугується.

Паганель мав рацію; ось він уже зайшов з патагонцем у розмову; він довідався навіть, що ім'я патагонця Талькав і

що воно значить „підібний до грому“. Так його прозвали, мабуть, за незрівняне уміння володіти зброєю.

А Гленарван особливо зрадів, як довідався, що патагонець провідник з професії, що він провідник на Пампасах. Ця

Патагонець Талькав.

зустріч—це сприятлива рука долі, і він вірив, що їхні заміри матимуть успіх. Сумнівів нема.

Капітан Грант буде врятований.

Зупинилися вони, подорожні та патагонець, коло Роберта. Хлопча простягло руки до свого визволителя; той мовчки поклав йому на голову свою руку і поглянув та уважно обмацав його тіло. Потім посміхнувшись пішов до річки, нарвав

на березі трохи дикого сельдерею і почав терти сельдереєм тіло Робертові.

Цей чудодійний масаж як-найкраще вплинув на Роберта; він почував себе, наче з ним не трапилося нічого особливого, тільки непереможно спати хотілося.

Патагонець пояснив, що треба дати спочити хлопчаті, і тоді цілком відновляться його сили.

Вирішили решту дня та ніч перебути у таборі на спочинок Робертові.

Залишалося розвязати дві важливі справи: що до їжі та транспорту. Бракувало харчів та коней. Але на щастя тут був Талькав. Цей провідник, що звик водити подорожніх углиб Патагонії, був один з найрозуміших та найдосвідченіших провідників; він взявся постачити Гленарванові все потрібне на такий маленький загін. Насамперед завести їх до тольдерії (до табору тубільців) за чотири милі від рівнини і там дістати все потрібне на дальшу подорож. Порозумілися з патагонцем почасти рухами, почасти за допомогою Паганелевої еспанської мови. Тоді Гленарван та Паганель вирішили йти за провідником вдвох.

— Ось що, любий майоре,—сказав Гленарван Мек Наббсові,—ми з Паганелем підемо по харчі, а ви, Том Остін, Мільреді та Вільсон—всі залишайтеся з Робертом. За кілька годин ми повернемося, так впевняє провідник.

— Гаразд,—мовив Мек Наббс; він не любив багато говорити.

Гленарван та Паганель, попрощавшись із своїми сопутниками, рушили з патагонцем за течією річки.

Вони йшли доброю ходою, ледве поспіваючи за Талькавом, годин з півтори. Місцевість навколо була прекрасна, буйно-зелена. Безмежні, пишні випаси могли прогодувати безліч худоби. З широких озер, з'єднаних невеличкими протоками, пливла вохкість на цей розкішний зелений килим, що брався хвилями від найменшого вітру. Величезні лебедині зграї плавали на озері, змагаючись за першенство із струсями, що їх сила-силенна водиться серед льяносів. Пташине царство було численне та різнобарвне.

Серед зеленого листя гойдалися ізакаси—сірі горлиці з білими плямочками, та жовті, немов якась велика квітка, папуги. Високо ширяли поштові голуби та крутилися туди й назад інші великі барвисті птахи, розрізаючи повітря гострими криками.

Як захоплений був Паганель! Бачучи таку пишноту природи, він радісно скрикував та нестримано махав руками. Патагонець дивувався: він тут виріс і цілком природно, що є такі птахи в повітрі, струсі на озері та трава на випасах. Вчений не шкодував, що пішов, і не помічав, як довго вони йшли. Він аж здивувався, коли ось уже перед очима селище.

Ця „тольдерія" була аж геть у долині між двома кручами Андського пасма. Там жили, у халупах з гілля, з тридця-

теро індіян, що кочували із своїми величезними отарами коней та худоби од випасу до випасу.

Ці люди належали до племени андо-перувіянців; це мішанина арауканців та докасів. Оливкової барви, середнього зросту, кремезні, вони мали кругле скуласте лице, низьке чоло та тонкі уста. Це все разом робило якесь неприємне враження. Паганелеві не сподобалися „ці малпи“. Та Гленарванові не вони були потрібні, а їхні коні.

„Тольдерія“ була у долині між кручами Андського пасма.

І Талькав розпочав торг, що не був дуже довгий. Купили сім маленьких конячок аргентинської породи зі збруєю, сто фунтів шарки (сушеного м'яса), кілька мірок рижу та чотири шкіряних мішки на воду. Гленарван хотів ще купити коняку провідникові, та той сказав, що це непотрібно.

Як торг закінчився, покупці сіли на коней, решту навантажили харчами та иншим. Повернулися вони до свого табору менш як за півгодини; їх зустріли радісними вигуками на честь харчів та коней.

Тепер залюбки взялися до їжі. Роберт теж підживився; його сили вже майже цілком повернулися.

Кінець дня—це був цілковитий спочинок. Розмовляли про те, про це, про дорогих відсутніх, про „Дункан“, про капітана Джона Мангльса та його відважний екіпаж, про Гаррі Гранта, що може вже десь тут недалеко.

Паганель увесь час був біля провідника, невідступно, як його тінь. Він такий щасливий був бачити цього велетня, що поруч нього він сам був майже карлик. Що-ж, учений Ван дер-Брок бачив імператора Максиміліяна і одного негра

в Конго заввишки вісім футів. Як він пишався з цього! Але тепер буде з чого і Паганелеві пишатися.

Він дуже надокучав патагонцеві еспанською розмовою, але той терпеливо відповідав. Географ учився, цього разу вже без книжок.

Щоб виходило як у Талькава, він силкувався говорити гортанним голосом, клацав язиком та зубами.

— Так можна добре перейняти акцент,—повторяв він майорові.—Чого-ж більше й хотіти. Але як-би хто сказав був колись, що я вчитимуся еспанської мови у патагонця!?

Розділ XVI.

Ріо-Колорадо.

Другого дня, тоб-то двадцять другого жовтня, о восьмій годині, Талькав призначив рушати. Аргентинська земля йде між двадцять другим та сорок другим градусом, все схиляючись із заходу на схід. Нашим мандрівцям залишалося лише сходити схилками до моря.

Коли патагонець відмовився від коняки, Гленарван думав, що він за звичаєм деяких індійських провідників волів йти пішки, тим паче, що ноги він мав довгі; може вони зовсім не стомлювалися від ходні. Та Гленарван помилявся.

Як настав час од'їздити, Талькав якось особливо свиснув, і тоді вибігла з сусіднього гаю чудесна аргентинська коняка, темно-кара на масть, невтомна, прудка, зручна та сильна. Невеличка граціозна голова, широко роздуті ніздрі, огненні очі, красиво вигнута шия, широкі груди та тонкі ноги—все говорило про особливу шляхетну породу.

Майор, що добре знався на конях і кохався в них, не міг до-схочу натішитися: цей прекрасний взірець пампаських скакунів дуже подібний був до славетніх англійських. Кликали цю коняку „Таука", по-патагонському — птах, назва, що на неї вона цілком заслуговувала.

Як скочив Талькав на сідло, коняка стала диба, але він одним рухом руки втихомирив її. Він був незрівняний верхівець, гідний такого чудесного коня.

Крім рушниці Талькав мав ще два ловецьких причандали, що їх вживали на аргентинській рівнині, а саме—*болас* і *ласо*. Балас—це три кульки, з'єднані шкіряним ременем та притяті до держалка.

Далі як за сто кроків кидають ним у тварину або у ворога і роблять це так зручно, що болас зачеплює за ноги жертву та вмить валить її на землю. Взагалі вони на диво володіють цим простим знаряддям, що тому дуже є небезпечне. А ласо—це линва, скручена з реміння футів на тридцять

завдовжки; на кінці його петля з залізним кільцем. Правою рукою кидають ласо у простір, а лівою підтримують кінець, прив'язаний до сідла.

Байдужий до ефекту, що справив його кінь, Талькав став на чолі загону і всі вирушили. Їхали то повільно, то галопом.

Роберт чудово тримався на сідлі, і Гленарван міг за нього не турбуватися.

Біля підніжжя Кордильєрів починається рівнина Пампасів.

Вийшовши з розколини Кордильєрів, загін насамперед натрапив на силу-силенну піскуватих дюн, т. зв. меданосів. Це справді піскувате море, вічно неспокійне, вічно рухливе, якщо воно не звязане з ґрунтом, як це часами буває, корнями рослин. Пісок цей надзвичайно дрібний і як тільки вітер—він цілими хмарами здіймається й утворює страшенні смерчі. Спостерігати смерчі хоч і цікаво, але неприємно.

Дійсно, дуже інтересно дивитися, як піскуваті стовпи несуться рівниною; то спускаються вони, то підіймаються, то перехрещуються та нарешті в якомусь дикому хаосі зникають. І тоді з'являється сила тонкої куряви, що заходить в очі, навіть коли повіки заплющені, а крізь одежу — у всі шпари тіла.

Майже весь день подорожні бачили перед собою рухливі піскуваті стовпи—майже весь день віяв північний вітер. Проте, вони хутко посувалися наперед. На шосту годину вони були від Кордильєрів на сорок миль, і зариси пасма вже невиразно вирисовувалися, немов у тумані.

Всі дуже були стомлені, подолавши тридцять вісім миль й нетерпляче чекали перепочинку. Один лише Талькав наче не стомився.

Розташувалися вони на берегах прудкого Невкаму, що його хвилі шумливим потоком неслися серед високих кам'яних червонавих скель, у затишному, веселому куточку.

Ніч та другий день минули без жодних особливих подій. Їхали хутко; перешкод на дорозі не було. Шлях був рівний, день сонячний, але гарячий та тихий. Лише опівдні стало більш пекти, ніж це буває в Европі під таку саму пору. А над вечір на південному заході з'явилися хмари; погода мала змінитися. Перший помітив ці ознаки патагонець та вказав на них Паганелеві.

— Розумію! — географ хитнув головою й звертаючись до товаришів сказав:—Погода міняється. Буде памперо.

І він пояснив, що памперо—це сухий південно-східній вітер, що часто лютує на аргентинських рівнинах.

Справді вночі, що була досить прикра для людей, завинених лише в пончо, схопився страшенний порив вітру. Звичні коні лягли на землю, всі поруч, і люди притулилися коло них. Гленарван побоювався, що вони запізняться, якщо

гурикан затягнеться; та Паганель поглянув на барометр і заспокоїв його.

— Звичайно памперо триває днів зо три, і тоді барометр спадає,—мовив він.—А зараз барометр йде вгору; отже хуртовина за кілька годин закінчиться. Будьте певні: ще до схід сонця небо буде чисте, повітря спокійне.

— Ви викладаєте, як з книги, Паганелю, — зауважив Гленарван.

— Так, я справді мов та жива книга, що завжди готова дати потрібні відомості та принагідно й збрехати так само, як і вона,—відповів усміхаючись географ.

Книга не помилилася. О першій годині вночі буря враз ущухла, і маленький загін спокійно заснув. Другого дня встали з гарним настроєм, бадьорі, певні швидкого кінця. Надто веселий був Паганель. Він так і сипав дотепами, пустував та з особливим притиском розмовляв по-еспанському з Талькавом.

Уже двадцять четверте жовтня було, десятий день, як вийшли з Талькахуана. Дев'яносто три милі ще лишалося подорожнім від того пункту, де через Ріо-Колорадо йде тридцять сьома паралеля. Переходу лише на три дні. Дорогою Гленарван сподівався зустріти тубільців, мріючи довідатися від них про капітана Гранта. Так шлях їхній (що до шляхів та напрямів керував Паганель) безлюдний був; пампаські шляхи від Аргентинської республіки до Кордильєрів, де можна зустріти індіян, всі далі на північ. Не зустріли ані кочовників, ані якогось осілого племени з тих, що під владою касиків. Як де було вирине верхівець, то враз зникає, не бажаючи близько зустрінутися з незнайомими. Справді, восмеро гарно озброєних верхівців — це був загін, що міг налякати навіть розбишак, а вже звичайних собі подорожніх і поготів. Останні подумали-б, що це банда грабіжників, а справжні розбійники—що це пастка на них. Отже цілком неможливо було порозумітися з людьми чесними. Ще гаразд, що не зустріли цілої банди „растреадорів“, що починають розмову відразу кулями.

В той час, як Гленарван уболівав, що не ведеться зустріти когось та розпитати про того, кого вони шукають, трапилося дещо сприятливе на їхні здогади.

Путь їхню часто-густо перерізали стежки пампасів, а також відома дорога з Кармена до Мендози, закидана кістяками мулів, коней, овець та биків. Це наче тичини на дорозі були, ці подзьобані птахами та білі від сонця рештки тварин. Цілі тисячі їх були тут і звичайно траплялися кістки й людей.

Досі Талькав не дозволив собі жадної уваги що до напряму їхнього шляху. Він чудово знав, що шлях цей не доведе ні до міста, ні до будь-якого селища; знав, що йдуть вони

далеко від людських осель. Що-ранку загін рушав назустріч сонцю, йшов все за одним напрямком, а увечері сонце заходячи лишалося рівнесенько за ними. Талькав дуже дивувався, що власне не він провідник подорожніх, а навпаки, вони вказують йому шлях. Але завжди стриманий, як і все його плем'я, він не висловлював своєї думки, і хоч різні зручні стежки подорожні мов умисне обминали, він їх не спиняв і взагалі нічого не запитував.

Лише цього дня, як опинилися перед засипаною кістяками дорогою, він спинив свою коняку та, повернувшись до Паганеля, мовив:

— Це Карменський шлях?

— Так, мій відважний друже,—обізвався географ, дбаючи як-найкраще вимовляти еспанські слова,—це дорога з Кармену до Мендози.

— Ми нею й поїдемо?

— Ні, мій друже.

— То куди-ж ми тоді їдемо?

— На схід.

— Але схід великий. Отже—нікуди?

— Ні, ми знаємо куди.

Талькав замовк; тут уже він був здивований до краю. Хтось инший мав би думку, що Паганель жартує, але індіяни—серйозний нарід і жартів не припускають.

— Отже ви не їдете до Кармену? — помовчавши запитав він.

— Ні,—відповів Паганель.

— І до Мендози ні?

— Так само ні!

У цю мить Гленарван наблизився та запитав Паганеля, про що говорить Талькав та чого вони спинилися?

— Він спитав мене, куди ми їдемо — до Кармену, чи до Мендози, та здивувався, що ні туди, ні сюди.

— Ще-б пак не дивуватися!—мовив Гленарван.—Наша путь взагалі йому незрозуміла.

— Мабуть! На його думку, ми як триматимемося все нашого напрямку, то нікуди не приїдемо.

— Так? А може-б ви, любий Паганелю, з'ясували йому мету нашої подорожи та розтлумачили, чому ми так уперто тримаємося певного напрямку?

— Це нелегке завдання, — відповів Паганель.—Індіяни зовсім не розуміються на градусах земної кулі і тому ледве чи пощастить що-будь йому з'ясувати. Та й ціла історія з документом така фантастична, він напевне нічого не зрозуміє.

— Не зрозуміє історії, чи може історика?—поважно запитав майор.

— Ах, Мек Наббсе, годі вам кепкувати з моєї еспанської мови!

— То з'ясуйте-ж йому все, шановний друже!

Паганель ображений одвернувся од майора. До Талькава далі була мова його; справа була трудна, бракувало слів, не всі деталі можна було виявити; часто-густо розмова уривалася і тоді додавалося рухами. Взагалі інтересно було тоді спостерігати вченого. Він страшенно вимахував руками, широко розтуляв рота, щоб виразно вимовляти, моцювався аж до циганського поту. Хоч бракувало слів, та не бракувало рухів. Ось він ще й креслити почав; цілу географічну мапу накреслив, з усіма градусами широти та довжини, з двома океанами та навіть з Карменською дорогою. Ніколи ще жодний професор не мав стільки труднощів, викладаючи лекції. Талькав непорушно стояв, мовчки, як скам'янілий, дивився на креслярські Паганелеві вправи; на кам'яному обличчі не можна було прочитати, чи розуміє він що, чи ні.

Уже по-над півгодини тривала лекція з географії. Ось Паганель уже кінчив, витер зрошене потом лице та запитливо глянув на свого мовчазного слухача.

— Цікаво, чи зрозумів він хоч що-небудь,—мовив Гленарван.

— Зараз побачимо,—відповів Паганель.—Якщо він не зрозумів, то годі й тлумачити йому. Я, принаймні, рішуче зрікаюся.

Талькав же не рухався і не казав нічого. Він розглядав накреслену на піску мапу, що вже розсипалася від вітру.

— Ну що?—спитав його нарешті Паганель.

Талькав мовчав, наче не чув. Паганель бачив уже іронічну посмішку майорову. Щоб не втратити своєї гідности, він з новою енергією почав повторяти свою лекцію. Та патагонець рухом спинив його.

— Ви шукаєте полоненого?—спитав він.

— Еге,—відповів Паганель.

— І лише на лінії між сходом та заходом сонця? — вів далі Талькав, зазначаючи по свойому путь з заходу на схід.

— Так, так, саме лише на цій лінії!

— І це ваш бог допоміг, щоб таємницю полоненого донесли до вас хвилі величезного океану?

— Так, так,—потакував головою географ, радий, що його прецінь зрозуміли.

— Хай же буде, як бог призначив, — урочисто мовив Талькав.—Підемо далі на схід, аж дійдемо, коли треба, до самого сонця.

Паганель зараз же переказав своїм сопутникам слова патагонця. Він був захоплений, він пишався з свого учня.

— Яка інтелігентна раса!—додав він.—На двадцять французьких селян принаймні дев'ятнадцять нічогісенько не зрозуміли-б з моїх пояснень.

— Спитайте,—попрохав Паганеля Гленарван, — спитайте його до речи, чи не чув він про чужоземців, що трапили в полон до індіян у Пампасах.

Паганель відразу-ж спитав Талькава та чекав відповіди.

Хвилину патагонець помовчав, міркуючи.

— Можливо,—відповів він.

Як переклав Паганель його відповідь, усі семеро оточили патагонця; в їхніх очах горіли питання.

Паганель так хвилювався, що ледве міг говорити, проте допитував далі; він їв очима патагонця, бажаючи схопити відповідь з виразу його величньо - спокійного та непроникливого обличчя, раніш ніж дочекатися її з його уст.

Кожне слово Талькавове вмить переказував він англійською мовою; отже всі могли стежити за розмовою.

— То що-ж про полоненого ще?

— Це чужоземець,—мовив Талькав.—Це европеєць.

— Ви його бачили?

— Ні, але чув про нього. Це відважна людина. Кажуть, що має серце дикого бика.

— Серце дикого бика!—гукнув Паганель.—Як це влучно! Яка чудесна мова в цього народу. Ви розумієте, друзі мої, це значить, що полонений дуже, дуже відважна людина.

— Мій батько,—скрикнув Роберт.

І він удався до Паганеля:

— Скажіть, як еспанською мовою—мій батько?

— *Es mio padre*,—відповів географ.

Роберт узяв за руку патагонця та тихо мовив:

—*Es mio padre*!

— *Suo padre* (його батько?) — повторив патагонець, а погляд його засяяв.

Він підніс хлопча з його сідла і тримаючи на руках дивився на нього уважливо та співчутливо.

А Паганель так і сипав запити:

— Де полонений? Що він робить? Чи давно чув що про нього Талькав?

Патагонець відповідав, що европеєць у полоні в одного індійського племени, що кочує по-між Колорадо та Ріо-Негро.

— У кого саме він тепер?

— У кацика Кальфукура.

— На цій самій лінії, що ми оце йшли?

— Так.

— Який це такий кацик?

— Це ватажок індіян—поюків, людина, що має два язики й два серця.

— Це значить людина брехлива своїми словами та й своїми вчинками,—пояснив Паганель своїм сопутникам цей оригінальний вислів патагонської мови.

— А чи зможемо ми звільнити нашого друга?—запитував він далі у патагонця.

— Можливо, як-що він ще в руках у індіян...

— Коли ви в-останнє чули за нього?

— Це було вже давно. З того часу сонце двічі приводило літо на землю Пампасів.

Як описати втіху Гленарвановуі Ця відповідь цілком підтверджувала те, що говорилося в документі. Лише одне питання залишилося. І Паганель спитав Талькава:

— Ви кажете про одного полоненого. А хіба їх не троє?

— Я не знаю,—відповів Талькав.

— І ви нічого не знаєте, як справа стоїть саме тепер?

— Ні, нічого.

На цьому й скінчилася розмова.

Може полонених відразу поділили. З слів Талькава висновок був один: поміж індіян була чутка про европейця, що трапив до них у полон. Дати, місце, де він перебуває і навіть прикмета „відважний"—з цього всього можна було догадатися, що полонений саме й є капітан Гаррі Грант.

Другого дня—це було двадцять п'яте жовтня—подорожні відпочивши з новими силами йшли далі на схід. Тут стелилися перед ними одноманітні неозорні рівнини, так звані травезіяси. Глейкуватий грунт, висушений вітрами, гладкий був та рівний, мов скатертина. Каміння та крем'яхи траплялися лише на дні висхлих байраків, або край штучних рівчаків, улаштованих руками індіян на воду. Де-не-де темноверхі низькі ліси, а серед них білі стовбури ріжкових дерев, що їх стручки такі смачні та солодкі усередині.

То тут, то там зустрічалися купи терпентинових дерев, а також чинари, дикі троки та колючі чагарники, миршаві й рідненькі, бо тут ґрунт був неродючий.

Двадцять шосте—це був день, коли найбільше потомилися. Будь що-будь треба було швидче дістатися до Ріо-Колорадо. Коней так гнали, що вони галопом скакали та надвечір довезли своїх нетерплячих верхівців до берега цієї чудової ріки. Її індійська назва Кобу-Лебу позначає „Велика ріка". Вона широко розливається та впадає до Атлантичного океану. Там, біля гирла, дивне з'явище: безмежні води її що ближче до моря, то все менше їх стає—чи ґрунт їх всмоктує, чи так випаровуються. Справжньої причини ще не виявлено.

Як прибули до Колорадо, Паганель насамперед покупався „як географ" в її барвистих, червонуватих водах. Його вразило було, що вона така глибока, але він догадався, поміркувавши трохи, що це розтопилося багато снігів. Така широка була ріка, що коні не могли перепливти її. На щастя, знайшли близько плетений індійський місток, що тримався на шкіряних ремнях. Цим хистким містком маленький загін перейшов через річку та дістався на лівий беріг.

Перед сном Паганель захотів точно визначити положення Ріо-Колорадо та старанно виправив на мапі помічені помилки.

Два дальші дні, 27 та 28 жовтня, минули спокійно; тут пригод не було. Все та сама монотонна, неродюча рівнина.

Ні краєвиду веселого, ані визначної панорами. Лише ґрунт не такий сухий. Уже траплялися їм канодаси—розколини, повні води та естероси—лагуни, вкриті силою водоростів.

Увечері 28-го загін зупинився на березі великого озера, що його індійці звуть Уре-Ланквем, цеб-то „гірке озеро", бо вньому дуже багато мінералів.

Подорожні на цьому місці розташувалися ночувати, та на жаль їм не давали спати малпи та дикі пси, що на честь европейців улаштували справжній симфонічний концерт.

Розділ XVII.

Пампаси.

Аргентинські пампаси стеляться від 34° до 37° південної широти. „Пампаси"—це назва місцева; так називають тут порослу травою рівнину. І справді тут така назва до речи. Західня частина пампасів укрита мімозами, а східня — це суцільний килим розкішної трави; отже місцина тут красна й пишна. Рослини коріння своє ховають у жовтавому або червонавому піскуватому ґрунті. На геолога тут невичерпані скарби, якби він почав копатися у цьому ґрунті, де збереглися рештки третичного періоду. Тут сила-силенна кістяків з допотопних тварин та взагалі під пишною ростинністю пампасів захована первісна історія цієї країни.

Американські пампаси мають ті самі географічні прикмети, що й саванни Великих озер й сибірські степи. Підсоння в цій рівнині мінливе: дуже раптові переходи від спеки до холодів та навпаки, так як і в Буенос-Айресі, а може й гірш.

Рано-раненько 29 жовтня подорожні рушили далі. Тут, де коріння дерев та чагарників цупко обплітало землю, ґрунта були рівні. Жодних меданосів, жодних нашарувань піску, ані тої прикрої куряви від них у повітрі. Весело, підтюпцем бігли коні серед високої пампаської трави панса-брава, де індіяни ховаються від гурикану. Ще зустрічалися наповнені водою рівчаки, з вербами навколо них, та особлива рослина gygnerium argentum, що буває коло прісної води. Коні користувалися з нагоди й пили то тут, то там, мов передчуваючи, що надалі буде їм скрутно із цим.

Талькав їхав попереду, прокладаючи дорогу серед чагарників і полохав також шолінас, найстрашніші змії; ці змії такі, що як укусять, то навіть бик умирає за годину. Прудка Таука міцними копитами топтала кущі, полегчуючи шлях иншим коням.

Загін їхав хутко, не спиняючись, зеленою рівниною, що слалася у безмежну далечінь. Скільки око сягає — один, все той самий одноманітний килим зелений. Ніде ані камінчика,

ні крем'яха, жодна пляма чорної землі чи червонуватого глею не порушує одноманітного краєвиду. Уже подорожнім і нудно від нього стає.

Треба було бути Паганелем, одним з фанатиків-учених, що сприймають те, чого нема, щоб красу вбачати і в цьому безмежному трав'яному морі. Він увесь час захоплювався. Чим? Гаразд витлумачити цього він не міг. Чи то якийсь кущик, чи якась травинка—викликали у нього екстаз, давали тему на лекцію з ботаніки, а єдиний вдячний слухач лекції був Роберт.

В одному місці загін натрапив на кістяки від якихсь величезних тварин. Розглядали, міркували — це рештки великої отари биків. Купи білих, розсипаних кісток тяглися одна по одній на великому просторі. Чому вони лежать купами всі поряд? Цього не міг пояснити Паганель і спитав у Талькава, що воно позначає.

Той відповів.

— Це неможливо!—гукнув Паганель.

— Що неможливо? Що сказав Талькав? — поцікавилися сопутники географа.

— Він сказав: „небесний огонь"!

— Як! Невже блискавка могла вбити зразу цілу отару на кілька сот голів!—гукнув і собі Том Остін.

— Талькав це каже, а він ніколи не помиляється,—палко мовив Паганель.— Я вірю цьому. Я знаю, що в Пампасах гроза буває надзвичайної сили. Я здивувався, бо зразу забув про тутешні умови... До речи і нам доведеться особисто зазнайомитися з грозою.

— Чи пак не сьогодні? Щось дуже вже припікає,— зауважив Вільсон.

— Так, тепломір показує 30° в тіні,—сказав Паганель.

— Та вже-ж не менше, бо шалена спека,—мовив Гленарван.—Я ледве можу дихати. Треба сподіватися, що температура незабаром знизиться.

— Ну що до цього, то тут мала надія,—не загаявся розчарувати його Паганель.—Ані хмаринки на обрії, а до вечора ще далеко. Тепер рівно друга година.

— Це дуже сумно! — мовив Гленарван.— Наші коні так терплять від спеки. А ти як себе почуваєш, хлопче?—удався він до Роберта.—Чи знесилює тебе ця спека?

— Ні, мілорде,—відповів Роберт.—Спека — це гарна річ; я її люблю.

— Еге, якби вона була взимку,—муркнув крізь зуби майор, пускаючи до неба цівку запахущого від чудової сигари диму.

Увечері спинилися на ночівлю в мізерній порожній халупці (ранчо), сплетеній з гілля, вимазаній тванню, вкритій соломою. Коло халупи була стара, розхитана загорода з кілків на захист коней від нападу лисиць уночі. Коні зви-

чайно й самі можуть оборонитися своїми здоровенними копитами, але лисиці перегризають бува вуздечки і тоді коні тікають.

Кілька кроків від ранчо була яма, що правила за піч. На дні ще залишився попіл. В самій халупі були лавки, підстілки

Тисячами лежали тут кістяки.

з бичачих шкур, горщик та казанок, щоб варити *мате*—парагвайський чай, що його надмірно уживають в Америці. Цей чай готують з висушеного на вогні листя, а п'ють його, як усі американські питва, крізь соломинку. На прохання Паганеля Талькав приготував кілька чашок цього чаю, і він усім дуже сподобався.

Другого дня, 30 жовтня, сонце сходило серед пекучих туманів та почало пекти невблаганно. День мав бути жахливо пекучий. Захисту від страшенної спеки не було. Отже доводилося посуватися наперед. Тут і там зустрічали подорожні величезні отари биків, що лежали на траві, не в силі стояти або рухатися під таку спеку. Ні сторожа, ні чабана біля них не було. Єдині сторожі величезних отар овець, корів, биків— собаки, що задовольняли смагу молоком покірливих овечок.

— Дивно, які короткі у тутешніх биків морди!—зауважив Том Остін.

— Еге, і вдачу мають иншу, ніж їхні европейські родичі,— мовив Паганель.—Вони не казяться навіть від червоної барви, як наші бики. Це, мабуть, тому, що тут вони пасуться на випасах республіки,—пожартував він.

З середини дня вигляд Пампасів змінився; подорожні зраділи, стомлені одноманітними рівнинами. Зел стає все менше; замісць них — тонкі лопухи, велетенські реп'яхи, заввишки 9 футів, що могли-б ущасливити всіх ослів на землі. Ось чимраз більше колючих чагарників, укритих темнозеленим листям. Це єдині рослини, що можуть витримати вплив палючого проміння у цій місцевості, де сохне трава.

— Я не гніваюся на таку зміну,—сказав Том Остін.—Все бо трава та трава, надокучило, аж остогидло.

— Так! Але де багато трави, там і води не зменш, — зауважив майор.

— Сподіваймося, що де-небудь зустрінемо річку або озеро,— сказав Вільсон.—Поки у нас води ще досить.

Паганель не чув цієї розмови, а то-б він пояснив, що між Колорадо та аргентинськими горбами майже нема річок. Та він цієї хвилини мав розмову з Гленарваном, що звернув його увагу на зовсім инше з'явище.

Справа в тому, що який час у повітрі почувався запах диму, хоч ні вогню, ні самого диму не було ніде видно. Проте запах горілого все дужчає. Цього ніяк не можна було зрозуміти. Лише Паганель та індіянин відразу збагнули в чому справа.

— Ми не бачимо вогню, а чуємо запах диму,—почав повчати поважний географ.—Та кажуть, що диму без огню не буває—це прислів'я справедливе в Америці так само, як і в Европі. Отже вогонь десь має бути. Пампаси такі рівні, що ніде тут немає перешкод рухові повітря, і тому чути сморід від паленого иноді за сімдесят п'ять миль від місця пожежі.

— За сімдесят п'ять миль?—неймовірно перепитав майор.

— Так, майоре, саме так далеко, — поважно потвердив Паганель.

— Правда, я маю на увазі степові пожежі, цеб-то пожежі, коли горить сама лише трава, а вогонь шириться иноді на величезні простори—це тоді якийсь океан з полум'я.

— А від чого ці пожежі?—поцікавився Роберт.

— Иноді від блискавиці, коли трава надто суха в одному місці, а иноді індіяни умисне підпалюють її.

— А на віщо?

— Щоб трава потім краще росла. Як згорить трава та чагарники потліють, лишається попіл, що ним земля чудово угноюється. Так принаймні пояснюють самі індіяни, коли їх запитують, нащо вони підпалюють свої луки. Що-ж до мене, то я думаю, вони так нищать численних кліщів та инших паразитів, що плодяться у високій траві та мучать отари.

— Але такі енергійні заходи чи не знищать і самої отари?

— Ну, їх дещиця теж горить; але хіба це що важить, як їх сила-силенна?!

— Звичайно, я не уболіваю за ними,—мовив Мек Наббс,— це їхня справа, але подорожні... чи не може статися, що подорожніх охопить з усіх боків це огняне море?

— О, звичайно, це може статися! — гукнув Паганель по дитячому захоплено. — Я не від того, щоб полюбувати на таке видовисько. Це мабуть щось грандіозне.

— Ось він увесь тут, наш учений! — мовив Гленарван.— В ім'я науки він міг-би дати себе спалити живого.

— Але дозвольте, любий Гленарване! Я зовсім не волію на собі цього зазнати. Але ще як був я молодий, я читав романи Купера, можу сказати, захоплювався ними; так ось один з його героїв навчає, як можна спинити полум'я у степу. Треба лише на кілька сажнів вирвати навколо себе траву— оце й усе. А це-ж уже так просто. Тому я зовсім не ризикую живцем горіти, хоч-би й був біля самого вогняного моря, а бачити мені його—казати правду—страшенно хотілося-б.

Та бажання Паганелеві марні були; і якщо він проте наполовину спікся, то це лише від сонця, невблаганно-пекучого. Навіть звиклі до цієї спеки місцеві коні задихалися в розпеченому повітрі та похнюпившися ледве-ледве пересували ноги. Знайти десь якийсь затінок—марна надія. Лише инколи, на коротку хвилинку мандрівна хмарка закривала вогняну кулю небесну та кидала хвилеву тінь на розпечену землю. Верхівці тоді підганяли коні, кидаючись під захист цієї тіни; але ось тінь зникає та невблаганне сонце знов без жалю палить і так уже розпечені мов те горно Пампаси.

Вільсон дуже помилявся, гадаючи, що води не забракне. Він забув тоді, що надмірна спека викличе й надмірну смагу, і що запас води швидко тому всохне. Так і сталося, звичайно. А втім уже не то рік та озер, нема й тих невеличких рівчаків з водою (штучних водозборів, що поробили індіяни), де подорожні напували коні.

— Нема сумніву,—мовив Паганель.—Всі ознаки такі, що нам загрожує цілковита посуха.

— І він запитав Талькава, де можна сподіватися знайти воду.

— А в озері Солінас,—була відповідь.

— А коли ми доберемося до нього?

— Завтра над вечір.

Коли аргентинці подорожують Пампасами, вони на місцинах безводних звичайно копають криниці і завглибшки кілька сажнів знаходять воду. Наші подорожні не могли й цього зробити, не було в них потрібних струментів; довелося їм кінець-кінцем ділити ту дещицю води, що ще залишалася, на маленькі порції—хоч-би горло помочити та освіжити смажені вуста.

Увечері зупинилися на спочинок, поступивши цього дня тільки тридцять миль наперед. Кожен сподівався, що спочинок нічний хоч трохи відновить сили, але марно: спочити не довелося, цілі міріяди москитів та американських комарів не дали ані на хвилю заплющити очі. Ця комашина хмара, як поясняв Талькав, віщувала невдовзі зміну погоди. Справді, ось уже повіяв вітер з півночи, але від цього не легше, бо настирливі комахи зникають лише коли південний, або західньо-південний вітер.

Майор твердо й спокійно терпів усі невигоди, усі прикрості. Але нетерплячий, нестриманий Паганель сердився, кричав, нарікав на долю. Він кляв усіх москитів та комарів на світі й дуже уболівав, що забув захопити з собою в дорогу окисленої води, що затамувала-б біль.

Майор пробував розважити його, підкреслюючи, що, на щастя, на них напали лише два роди цих жахливих комах, а не всі 30.000, відомих натуралістам, але Паганель лише розлючено дивився та щось раздратовано бурмотів.

Проте вдосвіта він був бадьорий та жартівливий, кепкував уже з нічних комариних нападів.

Треба було поспішати, щоб дістатися того самого дня до озера Солінас. Коні цілком змучилися смагою, хоч верхівці од себе одбирали, а їм збільшували порцію води. Повітря було надмірно сухе і спеки не пом'якшував північний вітер, бо він гнав перед собою цілі хмари розпеченої куряви. Взагалі цей вітер те саме чинить у Пампасах, що самум у арабійській пустелі.

Цього дня одноманітну подорож порушила невеличка пригода. Мільреді, що їхав попереду, раптом повернувся назад та повідомив, що назустріч їде загін індіян. Ця звістка справила на кожного неоднакове враження. Гленарван зрадів, сподіваючися довідатися у них про полонених з „Британії". Паганель захоплено чекав цієї зустрічи, сподіваючися, що вона дасть йому нові етнографічні спостереження. Роберт тішився разом з Гленарваном; а Том Остін, матроси й Талькав були незадоволені, побоюючись кривавої сутички з тубільцями, що

могли-ж бути й розбишаками. На пропозицію Талькава подорожні збилися в гурт та перевірили свою зброю. Треба було приготуватися на кожний випадок до всього.

Ось уже видно загін індіян. Лише десять верхівців. Патагонець заспокоївся. Коли індіяни наблизилися кроків на сто, їх можна було гараз розглядіти. Це були справжні дикуни з кампейського племени, що його знищив майже зовсім р. 1833 генерал Розас. Одкрите опукле чоло, високий зріст,

Піскуваті стовпи несуться рівниною...

темножовта барва обличчя та сміливий погляд—з них були дуже вродливі представники індійської раси. Одяг їхній із шкур гуанаки та хорків, а зброя—списи завдовжки 20 футів, ножі, праща, боласи та ласо. Вони вміло й зручно трималися на конях, ці досвідчені верхівці.

Вони не доїхали до загону европейців, за кілька кроків спинилися та почали кричати проміж себе, махати руками—радитися.

Гленарван хотів під'їхати до них; але що-йно направив він коня до верхівців, як вони враз повернули у бік та хутко зникли. Наздогнати їх на змучених конях неможливо було.

— Погані боягузи!—гукнув Паганель.

— Чесні люди так не тікають,—мовив Мек Наббс.

— Що це за індіяни?—спитав Талькава Паганель.

— Ґавчі,—відповів патагонець.

— Гавчі! — скрикнув Паганель повертаючися до сопутників,—гавчі! Нам не було чого побоюватися їх. Ані трішечки!

— А чому саме?—спитав майор.

— Бо гавчі—це мирні селяни.

— Ви так гадаєте, вчений Паганелю?

— Без сумніву; вони нас узяли за бандитів і тому хутко повтікали.

— Моя думка така, що вони не насмілилися зробити напад на нас,—відповів Гленарван, роздратований, що не можна було розпитати індіян.

— І моя така сама думка, — мовив майор.—Як що я не помиляюся, ці гавчі зовсім не миролюбні та залюбки порізали-б нас усіх, якби ми не були так добре озброєні.

— А ось і ні!—заперечив Паганель.

І вчений палко почав розвивати свою етнологічну тезу: гавчі не розбишаки, аж ніяк не можна їм цього закидати.

— Ви, як звичайно, блискуче помиляєтеся, Паганелю?

— Я! помиляюся?—скрикнув учений.

— Так. Сам Талькав узяв цих індіян за бандитів, а Талькав знає тут усе.

— Ну що-ж, Талькав цього разу помилився. Гавчі — це хлібороби, чабани і ніщо инше. І я сам у своїй брашурі про Пампаси подав такі спостереження що-до гавчів.

— І виходить, ви зробили помилку, пане Паганелю!

— Я? помилку, пане Мек Наббсе?

— Та ви-ж! Звичайно, через свою неуважливість,—відповів майор.—Та це не велике лихо й ви можете цю помилку виправити в другому виданні, як друкарську.

Паганеля роздратували кепкування майорові: так мало йняти віри його етнографічній освіті...

— Дозволю собі зауважити, що книги мої, статті мої не потребують, щоб їх виправляли.

— Але-ж навпаки, принаймні, маємо приклад,—стояв на свому Мек Наббс.

— Пане, я вважаю, що ви сьогодні незносні! — кричав Паганель.

— А я вважаю, що ви дуже зарозумілі.

Враз суперечка загострилася, Гленарван вирішив своє слово сказати.

— Та чи варто сперечатися з-за дрібниць,—мовив він.— Рішуче не розумію, чому вам так подобається сваритися, чіплятися до слів! Ви, любий Мек Наббсе, звичайно такий лагідний, а сьогодні я вас просто не пізнаю.

Патагонець не зрозумів, про що йде суперечка, проте легко вгадав, що це суперечка. Він усміхнувся й спокійно мовив:

— Це—північний вітер.

— Північний вітер!—скрикнув Паганель.—Але до чого він тут? Аж дивно!

— Нічого дивного! Це правда, вітер впливає на вашу обопільну роздратованість. Я чув ще раніше, що цей вітер має властивість дратувати нерви.

— Ви маєте рацію, Гленарване!—мовив майор та зареготав.

Та Паганель, доведений до краю, не бажав здавати позицій і накинувся на Гленарвана.

— А! ви вважаєте, що нервова система моя вразлива сьогодні?

— Так, Паганелю, це-ж від північного вітру. Він, цей вітер, дуже небезпечний, підштовхує людей навіть на злочини; він подібний до трамонтанди у римській Кампаньї.

— На злочини!—кричав Паганель.—То я подібний до людини, що може вчинити злочина?

— Та цього я не говорив, Паганелю!

— Не говорили! Ще треба сказати, що я ладен вас забити!

— Ха-ха! — сміявся Гленарван.—Цього я таки побоююсь. На щастя північний вітер незабаром ущухне.

Загальний веселий регіт. Паганель, остаточно розлючений, махнув рукою та поскакав далеко наперед. Та за чверть години він заспокоївся й зупинився чекати своїх сопутників. Добру вдачу мав учений; хоч був дуже запальний, але не надовго, і образу швидко забував. І вже знов жартує веселий та дотепний.

Після восьмої години вечора Талькав вказав рукою в далину та вимовив одне слово:

— Озеро!

Радіючи подорожні підігнали коні. За чверть години вони були вже на березі озера. Та гірке розчарування—озеро зовсім висхло.

Розділ XVIII.

Шукають джерела.

Озеро Солінас лежить край групи лагун, що притулилися до горбів Сієрра-Вентана та Сієрра-Гуаміні. Колись цілі каравани приходили сюди, щоб набрати соли, бо у воді тутешніх озер була сила-силенна хлористого натру. Та тепер, від страшенної спеки, вся вода випарувалася; на дні залишався шар соли і дно сяло, мов дзеркало.

Коли Талькав говорив подорожнім про озеро Солінас, він мав на увазі прісну воду з річок, що впадали в нього. На лихо, і вони висхли так само, як озеро. Пекуче сонце не помилувало нічого.

Отже важкий настрій охопив усіх, коли вони побачили висхле озеро та порожні кам'яні річища. Та треба було якось зарадити лихові. У шкіряному мішку було ще трохи води, але пити її уже не можна було. Подорожніх почала мучити смага, мука гірша за голоднечу, за втому.

На ніч улаштувалися в рівчаку, що його викопали напевне кочові індіяни; коні лягли на березі озера та знехотя жували

пересохлий тросник. Коли всі розташувалися, Паганель спитав Талькава, що тепер робити. Той щось відповів. Паганель заперечив, та й у відповідь одержав заперечення. Отже зчинилася нова суперечка. Талькав поводився спокійно. А Паганель запалився та вимахував руками за двох. Сперечалися хвилин з десять. Кінець-кінцем патагонець підвівся, схрестив руки на грудях.

— Що він каже? — запитав Гленарван. — Здається, він радить нам поділитися?

— Так, на два загони,—відповів Паганель.—У кого коні остаточно знесилені, той хай поволі посувається до нашої мети; инші-ж мають їхати до ріки Гуаміні, тридцять миль звідси, що впадає в озеро Сан-Люкас. Як що там води є досить, треба, щоб вони почекали коло озера всіх. Коли-ж там води нема, розвідчики поїдуть назад назустріч першому загонові, та повідомлять, що пошукання марні.

— А тоді що?—запитав Том Остін.

— А тоді треба взяти на сімдесят п'ять миль нижче, на південь, там узгір'я Сієрри-Вентани і річок там безліч.

— Це намір гарний, — відповів Гланарван;—так ми й зробимо. Не треба баритися. Моя коняка ще досить у силі. Я поїду з Талькавом по воду.

— О, мілорде, візьміть і мене з собою!—благав Роберт простягаючи руки.

— А ти-ж у силі подорожувати з нами?

— Авжеж, коняка в мене добра, вона все поспішає наперед. Будь ласка, візьміть мене.

— Ну гаразд, гаразд,—мовив Гленарван, вдоволений, що Роберт буде весь час біля нього.—Отже ми рушимо втрьох. Соромно буде, якщо шестеро очей наших не углядять джерела свіжої, доброї води.

— А я? що я робитиму!—спитав Паганель.

— О, ви, любий Паганелю,—відповів майор,—залишаетеся з резервами. Ви надто все знаєте: і 37 паралелю, і річку Гуаміні й Пампаси; отже ми вас не пустимо. Ніхто-ж бо з нас—ані Том Остін, ані Мільреді, ні Вільсон, ні я—ніхто не здатний знайти Талькава з його загоном. Лише під прапором відважного та освіченого географа Паганеля ми можемо спокійно подорожувати.

— Я мушу коритися,—відповів географ, дуже втішений з такої пошани.

— Лише будь ласка, залишіть десь свою вічну неуважність!—додав Мек Наббс.—Не заведіть нас туди, бува, де нам нічого буде робити, наприклад, до Тихого океану.

— Це було-б проте, як то кажуть, катюзі по заслузі, незносний скептику, — засміявся Паганель. — А ось скажіть мені, як ви порозуміватиметеся з Талькавом?—спитав він Гленарвана.

— Що до цього,—відповів Гленарван,—я гадаю, що ми з ним у широку розмову заходити не будемо. Проте тих кілька слів еспанських, що я їх знаю, мені допоможуть, а як слів бракуватиме, то допоможе міміка.

Коні йшли добре.

— Тоді щасти вам доля, любий друже! Рушайте.

— Повечеряймо спочатку та спочиньмо, а тоді вже й рушати.

Подорожні повечеряли, а що пити було нічого, то поновити їхні сили мав сон; поснули завчасу.

Паганелеві снилися потоки, каскади, річки, струмки, джерела, ставки, озера, ба навіть кухлі з водою; коротко,—він

бачив стільки води, що в ній можна було потопити світ цілий. Це був справжній кошмар.

Другого ранку, о шостій годині, Талькав осідлав трьох коней та віддав їм останню порцію води; випили її хоч і жадібно, але не смакувало їм, бо вода була несвіжа й гидка.

Тоді троє скочило на коней.

— До швидкого побачення!—гукали їм майор, Том Остін, Вільсон та Мільреді.

— Лише умова—не повертайтеся назад!—кричав Паганель.

Ось уже перший загін далеко від'їхав, не видно вже Паганеля та його підшефних; болем затремтіли серця всіх.

Пустеля Солінас, де їхали патагонець, Роберт та Гленарван, це була величезна рівнина. На глейкуватому ґрунті її росли миршаві кущі, десять футів заввишки, дрібні мімози, „курамамель“ по індійському, та „жгоми“—рослини, що мають у собі соду. То тут, то там виблискували у промінням сонця чималі шари соли. Здалеку ці бареросі (солончаки) були мов вода, але Талькав заздалегідь попереджав, що це ілюзія. Проте від блискучих солончаків безводна, висхла земля мала оригінальний та мальовничий вигляд.

Коні весело бігли; вони наче інстинктово відчували, куди поспішали їхні господарі. Надто невтомна була Таука. Вона птахом перелітала крізь кущі мімоз та радісно іржала; це була гарна ознака. Гленарванова коняка та Робертова йшли повільніше, та проте за прикладом Тауки силкувалися й собі не пасти задніх.

Талькав, що мов приріс до сідла, був за взірець для своїх сопутників, як Таука для своїх. Він повертав часом голову, лише щоб подивитися на Роберта.

Роберт гарно тримався на коні, притискаючи коліна до сідла та не згинаючи плечей; патагонець виявляв своє задоволення. Справді, Роберта слід було хвалити — він був уже вправний їздець та цілком заслужив похвали від патагонця.

— Славно, Роберте! — казав лорд Гленарван! — Талькав хоче тебе привітати; він просто зачарований.

— А з чого саме?

— З того, що ти так чудово тримаєшся на коні.

— Та тільки й того, що умію триматися,—відповів хлопчина та вдоволений почервонів.

— Ти дуже скромний, любий Роберте, але ми всі бачимо, що ти згодом будеш не аби-який їздець.

— Гаразд! А що тоді батько скаже, що хоче з мене моряка зробити?

— Перше не заважає другому. І з моряка може бути гарний їздець. Чи триматися на коні, чи лазити по реях—теж потрібні сила, зручність та тверда рука.

— Бідний батько!—мовив Роберт.—Який вдячний він буде вам, що ви його звільните!

— Ти дуже любиш свого батька, Роберте?

— О, дуже! Він такий був добрий до мене та до сестри. Як він дбав за нас! Повертаючись з подорожи, завжди привозив нам що-небудь з тих країн, де побував. А як він нас голубив! Як учив бути чесними, слухняними, добрими. О, ви, напевне, сами його любитимете, мілорде, як зазнайомитеся з ним. Мері дуже подібна до нього. І у нього такий ніжний голос, як у неї... Дивно, правда? У моряка ніжний голос...

— Так, дивно. Це — виняток.

— Ще й тепер, бува, він як живий переді мною. Добрий, любий батько. Коли я був ще маленький, я часто-густо

На зустріч їхав загін індіян.

засинав у нього на колінах, як наспівував він мені яку шкотську пісню про озера нашої батьківщини. Иноді пригадую й тепер ці мелодії, але неясно. Хотів би їх повторити собі, та не можу. Мері теж пам'ятає й краще за мене. О, мілорде, як ми любимо батька! Лише малі можуть так батька любити.

— Усі діти повинні батька любити,—відповів зворушений Гленарван,—а як будете дорослі, тоді ще й поважатимете його...

Вони розмовляли, а коні бігли все тихше та тихше й нарешті пішли кроком.

— Ми-ж його напевне знайдемо? — спитав Роберт хвилину згодом.

— Так, ми його знайдемо,—відповів Гленарван.—Талькав навів нас на його сліди і я йому довіряю.

— Яка це хороша людина, цей Талькав, — мовив Роберт.

— На диво хороша!

— А знаєте, що я вам скажу, мілорде?

— А що? Кажи, послухаємо.

— Які навколо вас усе хороші люди! Пані Еллен, дружина ваша, яку я так люблю, спокійний майор, капітан

Мангльс, учений Паганель та відважні й щирі матроси з „Дункану“.

— Так, я знаю це й ціню, Роберте.

— А чи знаєте ви, що ви найкращі за всіх?

— Ні, цього я досі на знав!—засміявся Гленарван.

— Це вам кожен скаже, мілорде,—додав хлопчак та поцілував руку Гленарванові.

Той тихо звільнив руку та похитав головою.

Розмова урвалася, бо Талькав рухом попрохав своїх путників збільшити крок. Справді, гаяти марно час не можна було; слід було подбати за тих, хто позаду залишився.

Талькав зачекав їх, і тоді всі вони швидчим темпом рушили далі. Але ось Таука випередила двох инших коней, що не могли довго бігти врівень з нею. Опівдні їм дали трохи відпочити. Зовсім знесилені коні лягли на землю, важко дихаючи; відмовилися від сухого стебла альфафаресу (рід люцерни), бо й справді — пощо жувати цілком пересохлі від спеки стебла!

Гленарван почав непокоїтись. Ознаки посухи не зменшувалися, і води не було ніде; це була страшенна погроза подорожнім.

Талькав мовчав. Він мабуть вважав, що як Гуаміні висхла, для одчаю ще буде час, бо й взагалі індіяни ніколи не впадають в одчай.

Решту дороги верхівці хоч як поганяли коні, вони йшли лише кроком. Бігти вони аж ніяк не могли. Правда, так стомилися лише Гленарванова коняка та Робертова. А Таука все була невтомна та прудка. Талькав міг-би хутко дістатися до річки, але він не хотів залишати своїх супутників самих у пустелі і тому стримував Тауку.

Це досить тяжко було — стримувати її: Таука ставила опір, ставала дибки, іржала вередливо, але Талькав умів її втихомирити. І не силою він це робив, а словом. Він цілі розмови провадив із нею і вона наче розуміла його. Кінець кінцем патагонець мабуть висунув дуже поважні докази Тауці, бо вона погодилася та пішла повільніше, хоч і гризла поводи з нетерплячки.

Але як Таука розуміла Талькава, Талькав так само розумів Тауку. Розумна тварина інстинктово відчула вогкість у повітрі, вона шалено вдихала в себе посвіжіле повітря та ляскала язиком від насолоди. Талькав розумів, що вода була близько.

Він підбадьорював своїх супутників, пояснивши їм причину її нетерплячки. А далі й инші коні це зрозуміли і понад силу поспішали.

Коло третьої години побачили білу смугу в долині. Вона сріблясто тремтіла під блискучими сонячними проміннями.

— Вода! вода!—гукнув Роберт.

— Так, вода,—потвердив Гленарван.

Тут уже коні самі понеслися прожогом. За кілька хвилин вони досягли річки та з розгону кинулися у свіжі води.

Верхівцям хоч не хоч, довелося скупатися в одежі, але вони не нарікали.

— Ах, як чудово тут,—казав Роберт; він нахилився з сідла та жадібно пив воду.

— Не пий зразу багато,—зупиняв його Гленарван; але що правда, й сам він не міг у цей момент бути прикладом.

Чути було, як коні та люди жадібно пили, крім, правда, Талькава, що пив не хапаючись, спокійно, маленькими ковтками, але „довгими як ласо", як кажуть патагонці, і пив він так довго, не менше за инших.

Ах, як тут гарно!—казав Роберт.

— Ну,—мовив Гленарван,—наші друзі матимуть що пити, якщо Талькав не вип'є усієї. Яка вона свіжа та смачна!

— А не могли-б ми назустріч їм поїхати?—запропонував Роберт.—Ми-б заощадили їм кілька годин турбот та муки.

— Звичайно, якби ми мали в чому повезти їм води. Мішки залишилися у Вільсона. Ні, вже краще чекати їх, як ми й умовилися. Як на їхні коні, то приїдуть вони сюди вночі. От ми їм і приготуймо смачну вечерю та добрий спочинок.

Талькав і сам уже відшукав на березі річки місце, де табором і розташувалися. Це була так звана „рамада", огорожена з трьох боків кошара для худоби. Тут було дуже вигідно і гаразд можна було розташуватися на ніч. Кращого й не бажали, і влаштувалися на траві проти сонця, щоб висушити одежу.

— Ночівлю ми вже маємо,—мовив Гленарван.—Подбаймо про вечерю. Треба, щоб наші друзі були вдоволені з кур'єрів, що їх вони вислали наперед. Гадаю, що ми не збавимо часу, як пополюємо трохи. Ти готовий, Роберте?

— Цілком готовий!—відповів хлопець, встаючи й хапаючи рушницю.

Не диво, що Гленарванові спало на думку пополювати. На березі були цілі зграї дичини: і тинамуш—червоні куропатки, що водяться лише у Пампасах, чорні рябчики, терутеру, жовті деркачі та водяні барвисті кури.

Чотирьохногі ще не з'являлися. Талькав пояснив, що вони поховалися у траві. І кілька кроків не зробили ловці, як опинилися серед численної дичини.

І вони почали полювати; першими пострілами сполохали цілі сотні диких кіз та гуанаків, подібних до тих, що здибали їх на верховинах Кордильєрів. Але ці тварини такі полохливі були, так прудко тікали, що неможливо було наблизитися до них на рушницький постріл. Мусіли ловці звернути свою увагу на дичину менш прудку, на птахи. Хутко настріляли з дванадцять червоних куропаток та деркачів, а Гленарванові пощастило влучити ще й одне чотирьохноге, тай-тетра, з породи товстошкірих темнобурого кольору, дуже смачне.

Менш як за півгодини ловці зовсім легко настріляли дичини скільки їм треба було. Роберт і собі спіймав дивну тварину, півтора фути завдовжки, з породи беззубих, так звану армадиллу, що в неї на спині щит з рухливих кістяних пластинок. Товсте м'ясо армадилли, як пояснив Талькав, тубільці вважають за чудову страву. Роберт дуже пишався з свого влову.

Що-до Талькава, той показав, як полюють на нанду; він цього довгоногого струся спіймав за допомогою боласа.

Індіянин добре знав усі хитрощі цього птаха, знав, як він вміє цілком знесилити невправних ловців та їхні коні. Він пустив Тауку галопом та, наблизившись до птаха, скільки треба було, кинув на нього свій болас так зручно, що струсь упав із сплутаними ногами. Отже й Талькав цією смачною дичиною вніс свою пайку на спільну вечерю.

Перенесли до рамади куропаток, струся, тай-тетрі, армадиллу—усю здобич. Зі струся та тай-тетрі зняли їхню тверду шкуру, а м'ясо покраяли на тонкі шматки. А армадиллу поклали просто на гаряче вугілля, де щит її був за сковороду.

Мисливці задовольнилися з самих куропаток, а решту залишили своїм друзям. Запили вечерю свіжою водою, що смакувала тут краще за найкоштовніші вина, навіть за чудесну шотландську віски.

Не забули й за коней. Ім дали чимало соковитої трави і на вечерю і на підстілку. Коли все було готове, Гленарван, Роберт та Талькав загорнулися в свої пончо й спокійно поснули, поки там над'їдуть инші подорожні.

Розділ XIX.

Червоні вовки.

Настала ніч. Молодик рано зник і не видно було вже цього небесного світила мешканцям землі. Лише зірки сріблясто блимали над Пампасами. На обрії ледве видно було Зодіяка. Тихо текли води Гуаміні, без плюскоту, без дзюркотіння, наче широка смуга масла на мармуровій поверхні. Птахи, чотирьохногі та земноводні спочивали по трудах денних, і тиша пустелі постелилася над безмежними пампаськими землями.

Гленарван, Роберт та Талькав, підвладні загальному законові, спали глибоким сном, простягнувшися на траві. Коні теж полягали на траві. Лише Таука, як і всі доброї породи коні, спочивала завжди стоячи, гордо та твердо тримаючися на ногах; вона готова була ринутися вперед на перший поклик свого господаря. Цілковита тиша панувала всередині кошари. Час від часу темряву прорізали останні відблиски вугілля від багаття.

Одначе коло десятої години, по короткім сні, патагонець прокинувся. Очі його ще були заплющені, але вухо до чогось прислухалося. Ось йому чути якісь невиразні звуки. І на його звичайно спокійне лице налягла якась похмура смуга. Чи почував він наближення волоцюг індіян, або ягуарів, річних тигрів та иншої небезпечної звірини, що часто-густо бувають коло річок та озер? Так, мабуть, йому ввижалися чотирьохногі хижаки, бо він кинув неспокійний погляд на паливо, зібране у рамаді та похитав головою. Справді, цього палива було замало, щоб надовго налякати та відігнати звірів; до ранку його, в кожному разі, не вистарчить.

Та безпосередньої небезпеки ще не було. Доводилося чекати подій.

Талькав сів, схилив голову на руки й прислухався.

Минула година. Кожен инший на місці Талькава заснув-би знов, переконавшись, що все навколо спокійно. Але там, де чужоземець не вгадав-би нічого підозрілого, погострене чуття та природний інстинкт індіянина відчував небезпеку та готувався її зустрінути.

Поки Талькав надслухав та вдивлявся, Таука глухо заіржала, витягнувши голову до виходу та роздуваючи ніздрі.

Патагонець раптом упевнився: „Таука почуває ворога“.

Він схопився і вийшов оглянути уважно рівнину.

В долині ще було тихо, але поблизу щось ворушилося. Поміж кущів кура-маммелі тихо снували якісь тіні. То там, то тут наче зірки засвічувалися маленькі вогники то навхрест, то цілою купою разом; то розсипалися вони на всі сторони, то наче погасали. Це щось подібне було до фантастичного танку болотяних вогнів. Чужоземець міг це взяти за гру великих світляків, лямпір, що як спадає ніч, займаються в пампаських рівнинах, але Талькав не міг помилитися. Він зрозумів, що це за ворог, зарядив свій карабін та став на варті біля входу до рамади.

Чекати йому довелося недовго. Дике виття залунало над Пампасами. На виття відповів постріл рушниці, і тоді стоголосе завивання впало на рівнину.

Гленарван та Роберт, раптом збуджені, скочили та підійшли.

— Що таке трапилося?—спитав юний Грант.

— Індіяни?—мовив Гленарван.

— Ні,—відповів Талькав,—ягуари.

— Ягуари?—повторив Роберт і запитливо глянув на Гленарвана.

— Так, це червоні вовки, що водяться у Пампасах,—мовив Гленарван.

Обоє схопилися за рушниці й приєдналися до Талькава.

Той вказав на долину, звідки лунав страшний концерт.

Мимохіть Роберт зробив крок назад.

— Ти не боїшся вовків, мій хлопче?—спитав Гленарван.

— Ні, мілорде. З вами я нічого не боюся.

— Гаразд. Та й ці ягуари—вони не дуже вже такі страшні звірі, лише, що їх тут багато...

— Ну, що там!—відповів Роберт.—Ми добре озброєні. Хай лише спробують до нас...

— Так, матимуть тоді належну зустріч!

Цими словами Гленарван хотів підтримати бадьорість Робертову; сам він із жахом думав про зустріч віч-на-віч з цілим легіоном чотирьохногих, що нишпорять вночі Пампасами, шукаючи здобичи. Може їх було цілі сотні, і що могли вчинити троє людей, хоч-би й добре озброєних, проти сили-силенної хижаків!

Коли патагонець мовив „ягуари“, Гленарван пригадав, що таку назву дали індіяни Пампасів червоним вовкам. Ця плотоядна звірина, canis jubatus у природників, завбільшки як собака, а голова як у лисиці; вовна у неї темночервона, а вздовж хребта чорна широка смуга. Ягуари дуже спритні та сильні. Вони живуть здебільшого по болотяних місцевостях та плавця полюють на дичину серед тросників. Удень вони сплять по своїх норах, а на здобич рушають вночі. Поодинці ці звірі не страшні, але тому вони й ходять цілими зграями. Їх особливо побоюються в тих місцевостях, де розводять ху-

добу, бо тут вони, з'єднавшись цілими сотнями, накидаються на отари та жорстоко їх нищать.

Виття все дужче лунало над Пампасами, тіней з вогненними цятками все більшало; Гленарван не міг і збагнути, скільки то цих червоних вовків зібралося на берегах Гуаміні. Хижаки прочували тут певну здобич: м'ясо кінське та м'ясо людське, і кожен з них здобуде собі вечерю. Отже становище для подорожніх було кепське.

Поволі вовче коло посувалося наперед. Коні скакали як шалені з переляку та страшенно хропіли. Таука нетерпляче товкла копитом об землю і силкувалася зірватися з пута й видертися на волю.

Індіянин повалив двох вовків.

Талькав злегка посвистував, щоб заспокоїти її.

Гленарван та Роберт стали біля виходу поруч Талькава, наважившись боронити себе та коней. Вони вже намірилися дати перший постріл по ягуарах, як Талькав схопив рукою їхню зброю.

— Що Талькав хоче?—спитав Роберт.

— Він забороняє нам стріляти,—відповів Гленарван.

— А чому?

— Чи не гадає він, що стріляти ще рано.

Але не такі мотиви були у індіянина, ні, поважніші, і Гленарван їх зрозумів, коли Талькав показав їм майже порожню порохівницю.

— Що-ж тепер?—запитав Роберт.

— А тепер треба заощаджувати наші запаси. Наші лови нам сьогодні дорого коштували, отже кінець приходить і кулям і порохові. Більше як на двадцять пострілів не вистарчить.

Хлопча не відповіло нічого.

— Ти не боїшся, Роберте?

— Ні, мілорде.

— Ну й гаразд, любий хлопче.

У цю хвилину залунав постріл. Талькав поклав на місці першого сміливішого, що вже занадто близько підійшов.

Вовки посувалися рівними лавами й зупинилися на кроків сто від рамади.

Гленарван, на розказ індіянина, став на його місце, а Талькав зібрав на купу біля входу всю траву, сіно та сухий тросник, що були в рамаді, та підпалив це все. Враз на темному небі відбилася заграва й полум'я від багаття освітило цілу рівнину. Гленарван міг тепер бачити, яка сила-силенна хижаків.

Ягуари страшенно розлючені були, побачивши вогонь, що несподівано перегородив їм шлях. І було чого лютувати: здобич під носом, а підійти не можна. Декілька, правда, наблизилися до самого вогню та попалили собі лапи.

Час від часу доводилося стріляти, щоб спинити цю страшну зграю і ось уже з п'ятнадцять трупів лягло на рівнині.

Поки ще залишалися набої та багаття палало, не було чого боятися. Але чого сподіватися, як пороху не стане? як погасне багаття?

Гленарван глянув на Роберта й серце його стиснулося від болю. Не за себе, а за цю дитину лячно йому. А хлопчик, хоч блідий як полотно, був спокійний та мужньо чекав нападу розлючених звірів, міцно стискаючи в руці рушницю. Очі йому палали вогнем відваги.

Гленарван всебічно зваживши ситуацію, вирішив, що треба якось кінчати.

„Ось у нас не буде вже ані пороху, ані вогню“, подумав він. „Що-ж тобі робити? Треба порадитися Талькава“.

Він повернувся до Талькава та, пригадавши весь свій запас еспанських слів, почав його запитувати. На щастя, Гленарван знав з книжок де-що про вдачу червоних вовків; тільки це й допомогло йому зрозуміти патагонця.

Роберт нетерпляче чекав кінця їхньої розмови.

— Що-ж, що він говорить? Що він радить?

— Він каже, що нам, будь-що-будь, треба продержатися до світанку. Ягуари нападають лише вночі, а вдосвіта ховаються у свої логова. Це мерзенні тварини, що бояться денного світла, чотирьохногі сови.

— Що-ж, мілорде, боронитимемося до ранку.

— Так, мій хлопче, і вже ножами, як не вистарчить набоїв!

Талькав уже орудував ножем. Коли якийсь вовк підходив дуже близько, він протягав руку понад полум'ям та ножем заколював його.

Одначе засоби до оборони танули. Біля другої години ночи вогонь уже почав згасати, а набоїв у всіх трьох залишилося лише п'ять.

Гленарван зажурено озирався навкруги.

Він думав про дитину, що поруч стояла, про своїх сопутників, про всіх, кого він любив. Роберт мовчав. Може він не уявляв усього жаху, всієї небезпеки. Та Гленарван саме про це думав. Він собі уявляв страшні перспективи, майже неминучі тепер. Звірі з'їдять живцем... Він не міг стриматися, обняв Роберта, пригорнув його до свого серця, припав устами до його чола. А сльози струменем потекли з очей.

Роберт дивився на нього та пробував усміхнутися.

— Я не боюся, мілорде! Справді, не боюся.

— Не боїшся, ні!—скрикнув Гленарван,—і маєш рацію. За дві години день настане і принесе нам порятунок. Молодець Талькав, славно, славно, мій відважний патагонче,—гукнув Гленарван, бачучи, як Талькав ударив рушницею та поклав на місці двох величезних вовків, що вже перескочили через огняну горожу.

Але в цей момент відблиск від багаття освітив цілу орду ягуарів, що сунули щільними лавами до рамади.

Мав настати кінець кривавій драмі; огонь поволі згасав. Настала темрява і лише зловісно блищали червоні очі вовків. Ще кілька хвилин і вся орда кинеться на здобич!

Талькав стрельнув востаннє, поклав ще одного ворога і схрестив руки на грудях та похнюпився. Він поринув у думках. Чи шукав він ще якихсь засобів боротися? Який порятунок він міг знайти? Гленарван не наважувався його запитати.

Але ось вовки змінили план наступу. Вони всі враз повернулися та пішли. Страшне виття все далі й далі; а там і зовсім ущухло.

— Вони пішли!—мовив Роберт.

— Можливо!—відповів Гленарван.

Але вгадавши їхні думки, Талькав заперечливо похитав головою. Він чудесно знав, що вовки будуть доходити свого, аж поки розжене їх світанок. Вони лише змінили свій план. Залишивши думку наступати на вхід рамади—тут уперто захищають його вогонь та залізо—вони обійшли рамаду навколо, щоб наступати на неї з тилу. Небезпека тоді ставала страшніша.

Справді, за кілька хвилин чути стало, як вони працюють, руйнуючи огорожу там, за спиною. Гнила деревина тріщала та трощилася під їхнім натиском. Крізь діри вже просовува-

лися лапи з довгими, наче залізними пазурями та люті морди з ощиреними зубами та блискучими очима.

Коні на всю силу смикнули, так що луснули ремні і перелякані шалено закрутилися по рамаді.

Гленарван схопив на руки хлопця, щоб захищати його до останку. Блискавицею майнула думка—тікати, але, глянувши на Талькава, він прикипів на місці.

Талькав стоячи біля своєї коняки, що тремтіла й фиркала, нашорошивши вуха та вирячивши очі, сідлав її уважно та дбайливо. Він наче й не помічав, як вовки знов та все дужче почали завивати. Гленарван не знав, що й подумати.

— Він нас кидає!—скрикнув Гленарван, коли індіянин збирався скочити на сідло.

— Він! нас? Ні, цього не може бути!—заперечив Роберт.

Справді, Талькав не думав кидати друзів; навпаки, він готувався урятувати їх хоча-б ціною власного життя.

Таука була готова. Вона нетерпляче гризла вудила й сипала іскри з своїх гордих очей. Вона розуміла свого господаря.

Гленарван, як Талькав хотів скочити на сідло, тремтячи схопив його за руку.

— Ти їдеш?—спитав він і вказав на рівнину.

— Так,—відповів індіянин, потакуючи головою.

Потім він додав кілька еспанських слів, що значили: „Таука—горна коняка! Прудка! Вона потягне за собою вовків“!

— Але Талькаве!

— Швидче! пустіть!—гукав Талькав. А Гленарван говорив тоді схвильовано Робертові:

— Роберте! Чуєш, він хоче пожертвувати собою за-ради нас. Він хоче виїхати на рівнину й привабити за собою вовків.

— Друже Талькаве! Друже Талькаве! не кидай нас!—благав хлопець, кидаючися до патагонця.

— Ні, він нас не покине,—мовив Гленарван.

І він повернувся до Талькава:

— Їдьмо разом!—і вказав на двох коней, що з переляку заховалися в куток і там притулилися тісно одна до одної тремтячи.

— Ні,—мовив патагонець, зрозумівши, про що йде мова.— Кепські коні. Полохливі. Таука—гарна коняка.

— Гаразд,—мовив Гленарван.—Талькав не покине тебе, Роберте. Він мені подав думку. Його конякою поїду я, а він залишиться з тобою.

Сказав це і схопив за повід Тауку.

— Їду я!

— Ні,—спокійно відповів патагонець.

— Кажу тобі, я їду!—скрикнув Гленарван, вириваючи повід. Я поїду. А ти рятуй хлопця. Я на тебе його залишаю, Талькаве.

Схвильований Гленарван мішав англійські слова з еспанськими. Але він міг і нічого не говорити. В такі страшні хвилини люди порозуміваються без слів.

Талькав стояв на свойому. Суперечка затягалася, а небезпека з кожною хвилиною росла. Ще трішки й ніхто вже не врятується.

Вовки метнулись за конем.

Але ні Гленарван, ні Талькав не хотіли уступити. Патагонець повів Гленарвана до виходу з рамади й вказав на рівнину, де вже не було видно жодного вовка. Він силкувався переконати його, що не треба тратити ані хвилини: якщо цей його одчайдушний маневр не здійснити зараз, то небез-

пека для тих, хто лишається, буде багато більша, ніж для того, хто поїде; та й один лише він, Талькав, остільки добре знає Тауку, щоб уміти скористати її легкість та прудкість. Гленарван опирався; він хотів себе принести в жертву. Але ось його страшенно штовхнуло назад. Таука одним скоком перелетіла понад багаття, понад купою вовчих трупів та мов вітер понеслась рівниною, а дитячий голос кричав:

— Хай щастить вам на все добре, мілорде!

Гленарван та Талькав ледве встигли розгледіти Роберта, що верхи, учепившися за гриву Тауки, зник в темряві ночи.

— Роберте! нещасний!—кричав Гленарван.

Але цих слів навіть патагонець не встиг почути. Жахливо завили вовки й кинулися услід коняці. Вмить зникли вони в бік до заходу.

Талькав та Гленарван вибігли з рамади. Над рівниною знов панувала цілковита тиша і нічого не видно. Лише в далині маячила рухлива смуга, що зливалася з тінями ночи.

Гленарван знесилений, тяжко вражений, упав на землю, обхопивши голову руками. Він подивився на Талькава. Патагонець усміхався спокійний, як звичайно.

— Таука гарна коняка. Відважне хлоп'я. Воно буде врятоване.

— А як він упаде?—спитав Гленарван.

— Не впаде. Він міцно тримається верхи.

Хоч як потішав Талькав Гленарвана, той страшенно хвилювався. Він навіть не усвідомив собі, що як вовки зникли, то зникла й небезпека. Він все хотів бігти шукати Роберта. Патагонець зупиняв його. Він йому тлумачив, що Тауку не дігнати, що вона певне випередила вовків та винесла Роберта в безпечне місце. Ось розвидниться й тоді вони вирушать шукати його.

О четвертій годині почало світати. Імла поволі танула, чим-раз більше розвіднювалося. Подув ранішній вітер, заколихалася висока трава, вкрита блискучими діямантами роси.

Надходив час рушати.

— Пора вже!—мовив Талькав.

Гленарван і не відповів, а відразу скочив на Робертову коняку. Обоє верхівці поскакали на захід простою лінією, що її мали триматися й їхні сопутники.

З годину вони неслися страшенно прудко, пильно вдивляючися, чи не видно де Роберта: а що як зустрінуть його покривавлене, пошматоване тіло, або обгризений кістяк!

Раптом чути постріл рушниці; ось другий, третій. Це був сигнал товаришів з другого загону.

— Це вони!—радісно гукнув Гленарван.

Талькав і Гленарван швидче погнали коні і кілька хвилин згодом зустрілися із загоном, що керував ним Паганель.

Нестриманий радісний поклик залунав з грудей Гленарванові: поруч з Паганелем їхав Роберт, веселий та щасливий. Таука, що на ній він сидів, голосно заіржала назустріч свому господареві.

— О, дитя моє! любий Роберте!—приказував Гленарван, ніжно обнімаючи та цілуючи хлопчика. Патагонець теж обнімав відважного Грантового сина.

— Він живий! живий!—захоплено кричав Гленарван.

— Так, живий і завдяки Тауці,—мовив Роберт.

Індіянин голубив свою улюблену коняку і щось їй говорив. Вона, наче розуміючи його, весело іржала.

Потім Талькав звернувся до Паганеля і мовив, указуючи на Роберта:

— Хоробрий хлопчина! Його остроги тверді були.

Таким реченням відзначають індіяни чию-небудь мужність та відвагу.

А Гленарван усе обнімав Роберта та запитував його:

— На що, на що ти таке зробив? Чому ти не дав, щоб поїхав я, або Талькав?

— Мілорде!—відповів Роберт, пошана та вдячність тремтіли в його голосі.—То була моя черга. Талькав уже раз урятував мені життя, а ви йдете рятувати життя мого батька та за-ради цього наражаєте своє життя на небезпеку!

Розділ XX.

Аргентинські рівнини.

Як минули перші хвилини радісного побачення, Паганель, Вільсон, Остін та Мільреді, коротко, всі, крім може одного майора Мек Наббса, помітили, що вони страшенно хочуть пити. На щастя Гуаміні ріка була близько. Отже рушили далі і о сьомій годині ранку загін під'їхав до рамади.

Досить було побачити розкидані трупи вовків, щоб уявити, який жорстокий напад був та як енергійно його відбивали.

Подорожні, напившись води та скупавшися, взялися до чудового снідання, що ще звечора наготовлене було у рамаді. Філе з нанду було чудесне, також надзвичайно смачна армадилла, засмажена на своїй власній сковороді—на своєму щиті.

— Тут мусимо їсти до-схочу,—мовив Паганель.—Це була-б невдячність нашій долі, якби ми замало пошанували те, що вона нам післала.

І географ уконтентувався так, що якби не вода з Гуаміні, яка, на його думку, сприяє процесові травлення, певне було-б йому не переливки.

О десятій годині Гленарван, не бажаючи повторити помилок Ганнібала у Капуї, дав сигнал від'їздити. Налили води у шкіряні мішки повно, і загін вирушив у дорогу. Весело побігли коні, спочивши та підживившися. Місцевість, що нею тепер їхали подорожні, була вогка, родюча, але цілком пустельна.

Дальші дні, 2 та 3 листопада, минули без особливих подій та пригод. Увечері подорожні, знесилені по довгій мандрівці, зупинилися на межі Пампасів та провінції Буенос-Айресу.

З Талькагуано виїхали вони були 14 жовтня, отже протягом двадцятидвох днів проїхали дві третини наміченого шляху, чотириста п'ятдесят миль.

Другого ранку загін перейшов межу, що ділить Пампаси від аргентинських рівнин. Тут Талькав сподівався зустрінути каціків, що мали в своїх руках, як він казав, европейських полонених, капітана Гранта та його двох сопутників.

З чотирнадцяти провінцій, що входять у склад Аргентинської республіки, Буенос-Айрес—найбільша та найдужче залюднена. Вона межує на півдні між 64° та 65° з індійськими землями. Ґрунти її надзвичайно родючі. Особливо сприятливе підсоння панує на цих рівнинах, вкритих зелами та бобовими рослинами, подібними своєю формою до невеличких дерев; рівнини стеляться аж до підніжжя Сієрра-Тандиль та Тапалькvеми.

Як проминули подорожні Гуаміні-ріку, підсоння стало помірніше, температура не вища, як сімнадцять ступенів за Цельсієм. Це від вітрів із Патагонії, що охолоджували нижні верстви атмосфери. Тварини й люди, що так багато натерпілися від спеки та безвіддя, почували себе тепер багато краще. Одначе людей ще й досі не було видно, хоч Талькав і запевняв, що їх багато зустрінеться у цій країні.

І знов почалися лагуни то з прісною, то з солонуватою водою. Вздовж берегів, на кущах, весело стрибали живі, легкі корольки, й виспівували свої гімни природі веселі жайворонки та їхні блискучі конкуренти тангари, що нагадували колібрі своїми барвистими пір'їнками. На землі поважно похожали рівними лавами чудесні фламінги, розпускаючи за вітром свої яскраві, мов вогняні, крила. Поміж гіллям колючих чагарників гойдалися, мов гамаки, повітряні гнізда аннубісів. На піску—тисячами гостроверхі, як конуси, гнізда фламінгів, розташовані наче маленьке містечко.

Хоч верхівці й наближувалися, проте фламінги ані руш з місця.

— От тобі маєш!—незадоволено гукнув Паганель.—Стоять, як кам'яні. А я бажав-би бачити фламінгів, що літають,—мовив він до майора.

— Гаразд,— спокійно одказав майор.

— Я маю нагоду, то й хочу з неї скористуватися.

— Звичайно, нагоду треба скористувати.

— Ідіть за мною, майоре і ти, Роберте, також. Мені потрібні свідки.

Лови на фламінгів.

І Паганель, залишивши инших сопутників, попрямував з майором та Робертом до птахів.

Наблизившись, він стрельнув, але лише в повітря, щоб не проливати пташиної крови, і всі фламінги враз полетіли.

Паганель уважливо стежив поверх своїх окулярів, як вони летять.

— Ну, —звернувся він до майора,—бачили ви, як вони літають?

— Ну, звичайно, бачив,—одповів Мак Наббс;—треба бути сліпим, щоб не бачити.

— Як вони летять, чи не нагадують вам вони стрілу з пір'ям на кінці?

— Аж ніяк не нагадують.

— Ані трішечки!—потвердив Роберт.

— Та, звичайно!—сказав задоволений Паганель.—І зовсім вони не подібні до стріл. Проте мій славнозвісний земляк, людина дуже самовпевнена, зазначає таку подібність поміж фламінгом та стрілою. Ах Роберте! З усіх реторичних фігур найнебезпечніше це порівняння. Уникай цієї фігури, любий. Бо як зробиш помилкове порівняння, то й инших заведеш у помилку.

— Отже ви дуже вдоволені із свого спостереження?— спитав майор.

— Надзвичайно. Я захоплений!

— Чудесно. Я теж. Одначе, підженімо наші коні. А то, щоб через вашого славетного Шатобріяна ми не залишилися позаду.

Як дігнали вони своїх сопутників, Паганель помітив, що Гленарван про щось розмовляє з Талькавом; лише бесідники не дуже розуміють один одного.

Талькав кілька разів зупинявся, оглядаючи обрій, і щоразу на обличчі його видно було все більше здивування. Зацікавлений Гленарван почав розпитувати його, але не розумів, що Талькав відповідає. Отже, угледівши вченого, він почав кликати:

— Швидче, Паганелю, допоможіть нам. Ми ніяк не порозуміємося з Талькавом.

Паганель погомонів з патагонцем, а тоді каже Гленарванові:

— Талькава дуже дивує одна справді чудна річ.

— А що саме?

— А те, що досі не видко ні індіян, ні навіть слідів їхніх, а вони-ж тут звичайно мандрують у цій місцевості юрбами: то вони худобу женуть перед себе, то прямують до Андів, де збувають свої килими та шкіряні батоги.

— А що-ж Талькав каже? Як він це пояснює?

— Він ніяк не може збагнути, яка цьому причина. Він лише дивується і не розуміє.

— Та яких саме індіян він сподівався зустріти у цій частині Пампасів?

— Саме тих, що в них у полоні европеєць... тих, що під владою кациків Кальфукура, Катрієля та Янкетруца.

-- Що це за кацики?

— Це ватажки банд, дуже могутні років з тридцять тому, доки їх не загнано в гори. З того часу вони скорилися, оскільки індіяни можуть скоритися взагалі, тоб-то до першої змоги виявити знов свою силу. Поки там що буде, вони тиняються по рівнинах Пампасів або по провінції Буенос-Айреса. Я разом з Талькавом дивуюся, що їх тут нема. Навіть слідів їхніх нема тут, у цій країні, де вони промишляють грабіжництвом.

— Але що-ж нам тоді вчинити?—спитав Гленарван.

— Я зараз довідаюся,—відповів Паганель.

І поговоривши з Талькавом, він оповістив:

— На його думку, нам треба продовжувати нашу путь на схід аж до форту Незалежности. Якщо там ми не почуємо нічого нового про капітана Гранта, то хоч довідаємося принаймні, де поділися кочові індіяни. Я пристаю на це.

— А далеко до цього форту?—спитав Гленарван.

— Ні, не більш, як шістдесят миль звідціля. Це у Сієррі-Танділі.

— А коли ми туди заїдемо?

— Позавтра над вечір.

Гленарван був збентежений. Не знайти ані жодного індіянина в Пампасах! Це вже занадто! Треба-ж, щоб якісь особливі обставини вигнали їх звідціля саме тепер! Капітан Грант напевно в їхніх руках, отже конче треба довідатися, куди вони попрямували з ним: на північ, чи на південь.

Це дуже турбувало Гленарвана. Не можна-ж було загубити сліди капітана Гранта. Кінець-кінцем найкраще поїхати, як радить Талькав, до селища Танділь. Там напевне можна дещо довідатися.

Коло четвертої вечора на обрії помітили пагорок, що міг правити й за гору в цій низині. Це була Сієра Тапалькема; біля неї стомлені подорожні й розташувалися на ніч.

Переходили через Сієрру уранці, досить легко. І вгору і вниз легко було йти, особливо людям, що побували в Кордильєрах Андських; коні бігли весь час, не зменшуючи ходи. Опівдні загін проїздив повз форт Тапалькем; ним починалося ціле пасмо укріплень, що тяглися вздовж південної околиці на захист від тубільців-розбишак.

І тут не було індіян на превелике здивовання Талькава.

Аж ось на рівнині з'явилося троє озброєних верхівців. Помітивши наших подорожніх, вони зупинилися, щось погомоніли проміж себе та надзвичайно хутко зникли, мов якісь привиди.

Гленарван обурився.

— Гавчі,—мовив патагонець, називаючи верхівців тим іменням, що колись викликало між Паганелем та майором таку палку суперечку.

— А! Гавчі!—одгукнувся Мек Наббс.—Що ви скажете, Паганелю, за них сьогодні? Північного вітру сьогодні-ж немає...

— Скажу, що вони схожі на найганебніших бандитів,—відповів Паганель.

— Не лише схожі, але є справжні розбишаки, погодьтесь з цим, учений друже!

— Найсправжнісінькі! Цілком згоден, майоре!

Загальний гучний регіт зустрів це признання Паганеля, але він на цей раз не образився, а висловив дуже цікаве щодо індіян спостереження:

— Мені колись доводилося читати, що в арабів рот зраджує жорстокість, а в погляді тоді така лагідність. Ну, а в диких американців це навпаки. Ці люди мають особливо лихе око.

І фізіономист з фаху не міг-би краще схарактеризувати індійську расу.

За порадою Талькава загін їхав тепер тісною групою, бо тут хоч і пустеля здається, а треба бути напоготові та чекати різних несподіванок.

Але—марні побоювання, нічого не трапилося. Увечері подорожні зупинились серед величезної спустілої тольдерії, де кацик Катрієль збирав звичайно свої банди. Оглянувши уважно місцевість, Талькав виявив там сліди лише давнього пробування людей; отже віддавна нікого тут не було.

Другого дня подорожні побачили перші естанці [1]), що їх так багато поблизу Сієрра-Танділі.

Талькав вирішив, що зупинятися в цих селищах нічого; краще їхати просто до форту Незалежности, де найшвидше можна довідатися, чому таке безлюддя в Пампасах.

Все більше й більше дерев їм назустріч; насадили їх колись европейці на американському терені. Навколо всіх коралів [2]) тополі, верби, ясени, акації, персикові та инші дерева. На випасах паслися величезні отари биків, корів, овець, коней; їх охороняє тавро господаря та величезні пси.

Місцевий ґрунт, що має в собі багато соли, постачає чудову годівлю худобі. Тому скотарство тут так процвітає. На кожну тисячу голів один погонич або чабан. Головний догляд полягає на управителеві; він має помічника.

Тутешні чабани живуть як біблійні пастирі. Отари їхні такі самі численні, а може ще й численніші від тих, що паслися колись на рівнинах Месопотамії.

Головна різниця в тому, що пампаські чабани—люди без родин, і звичаї їхні—це радше звичаї різників, ніж біблійних патріярхів.

---

[1]) Селища, де виключно розводять худобу.

[2]) Величезні кошари для худоби, обгорожені високими кілками.

Це все з'ясував подорожнім Паганель; він скористувався з нагоди й прочитав їм лекцію про особливості людських рас. Зацікавив навіть Мек Наббса, який і не ховався з цим.

Паганель принагідно звернув увагу своїх товаришів на одне дуже інтересне явище, що часто-густо буває в цій частині Пампасів, а саме на міраж. Здалеку естанці виглядали як величезні острови, а тополі та верби немов поринали в прозору воду, що зникала, як вони наближалися.

За цей день, 6 листопада, вони зустріли щось з десяток естанцій та два салодера[1]), де вигодовану на соковитій траві худобу забиває досвідчена рука різника.

Звичайно биків тут забивають на весні. Робітники, що солять м'ясо, йдуть в коралі, беруть на аркан биків та ведуть їх на різницю. Буває, бики чинять страшенний опір. Тоді з різника стає тореодор і виявляє дивовижну зручність, сміливість та... жорстокість.

Кінець-кінцем, це жахливе видовисько, і огидна річ ці околиці південно-американських різниць. Повітря отруєне й смердить непереносно. З-за горожі чути розлючені голоси різників, страшне гавкання собак та довгі розпачливі передсмертні зойки тварин. Тисячі величезних шулік злітаються сюди з аргентинських рівнин, зграями в'ються над різницями, видирають у різників ще теплі тельбухи їхніх жертов.

Та тепер, коли подорожні тут їхали, салодеро були тихі, мовчазні; нікого там не було. Час бити тварини ще не настав.

Талькав підганяв сопутників; казав, що так не встигнуть вони до вечора доїхати до форту Незалежности. Коней підігнали, і вони за прикладом Тауки хутко перелітали через високу траву, майже її не торкаючись.

Зустрічалися ферми із зубчатими стінами, обведені глибокими рівчаками. Перед головною побудовою кожної ферми була тераса,—звідти мешканці, завжди готові до оборони, могли відбивати напади розбишак. Може в одній з цих ферм Гленарван і одержав-би потрібні відомості, але що вже вирішено було їхати до форту, він не захотів витрачати на це часу.

По дорозі трапилося їм дві річки: Лос-Гуезос та Чапалеафу; довелося переходити в брід. А далі—вкриті травами схилки Сієрра-Танділі. А ось уже в розколині—селище; над ним височіє зубчатими стінами із бійницями форт Незалежности.

---

[1]) Різниці.

Розділ XXI.

Форт Незалежности.

Сієрра-Танділь на тисячу футів височіє над поверхнею моря. Це—пасмо гір первісне, що утворилося, коли не було жодного органічного життя. Згодом, під впливом підземного вогню, зовсім змінився вигляд їх, а також і склад, ґрунт їхній. Розташовані півколом, вкриті соковитими, буйними травами, горби Сієрри-Танділя складаються з гнейсу.

Округа Танділя, що бере свою назву від цієї гори, містить у собі всю південну частину провінції Буенос-Айресу та кінчається похилістю, де беруть початок всі скеровані на північ річки.

У цій окрузі чотири тисячі мешканців. Центр її—село Танділь біля підніжжя північної частини гір, що перебуває під охороною форту Незалежности.

Село Танділь—понад річкою Чапалеафу та серед гір—дуже мальовниче.

Особливо зацікавило подорожніх те, що село Танділь населяють майже виключно французи та італійці. Паганелеві це давно було відомо, але сказав він про це своїм товаришам лише тепер, бажаючи зробити їм несподіванку.

Перші тут оселилися французькі пересельці; з них один, Паршан, побудував р. 1828 форт Незалежности на охорону Танділя від наскоків індіян. Багато допоміг йому в цій справі вчений Алькід д'Орбіньї, що докладно вивчив та описав південну Америку.

Селище Танділь це досить оживлений промисловий пункт; воно має постійні зносини з Буенос-Айресом, що їхати до нього дванадцять днів. Ідуть туди галерами, великими возами на двох колесах, запряженими волами. Танділь—це посередник між Буенос-Айресом та околишніми естанціями, різницями та індійськими селищами, що через нього збувають свої вироби, паперові та вовняні тканини й різні шкіряні речі. Отже Танділь—село велике, з вигідними будівлями, із школами та церквами.

Подавши сопутникам такі відомості, Паганель сказав, що напевне як не в селі, то у форті, де є національна гвардія, пощастить їм здобути потрібні відомості що-до полонених.

Гленарван залишив Остіна, Мільреді та Вільсона з кіньми в одній з фонд [1]), а сам з Талькавом, Паганелем, майором та Робертом рушив до форту.

Зійшовши на гору, маленьке товариство опинилося біля входу до кріпости. Вартові легко пропустили їх; це свідчило, з одного боку, про цілковиту безжурність їх, з другого, про відсутність небезпеки.

---

[1]) Фонда—заїзд.

На площі муштрували новобранців; з них найстаршому було двадцять років, а наймолодшому—сім. Це власне було дванадцятеро хлопчаків та юнаків, що не могли дуже серйозно ставитися до справи.

Їхня форма: довга сорочка, схоплена шкіряним поясом, ноги голі, на голові лише копиця буйного волосся. Як на тепле підсоння—цього було цілком досить. І Паганель похвалив ґарну ідею уряду не витрачатися на мундири, галуни та инші витребеньки. Кожен вояка мав рушницю та шаблю. Рушниці були за-важкі для підлітків, а шаблі — за-довгі. Смагляві обличчя новобранців на диво подібні були одне до одного, наче всі вони рідні брати. Так само подібний до всіх був і інструктор, що навчав усіх.

Справді це й були дванадцятеро братів, що муштрувалися під командою тринадцятого.

Паганель не здивувався; він знав, що в аргентинській родині пересічно буває по дев'ятеро дітей. Але вразило його те, що навчання провадять на французький кшталт і капрал-інструктор дає розкази французькою мовою.

— Чи ви бачите? чи ви чуєте?—захоплено скрикнув учений.

Та Гленарван не на те з'явився на форт Незалежности, щоб дивитися на муштру новобранців і прислухатися до їхньої французької мови. Він не дав Паганелеві далі дивуватися, а попрохав його розпитати, де комендант гарнізону. Паганель це зробив, і один з аргентинських салдат попрямував до невеличкого будинку, де була очевидно касарня.

За кілька хвилин комендант фортеці з'явився. Це був чоловік років на п'ятдесят, високий, поставний, військового вигляду, з настобурченими вусами та владним поглядом. У роті в нього була люлька, з неї він пускав хмари диму. Манерою своєю ходити він нагадував Паганелеві старих унтер-офіцерів з його країни.

Ставши наперед, Талькав рекомендував комендантові лорда Гленарвана та його сопутників. Поки він говорив, комендант уважно, аж настирливо, вдивлявся в Паганеля. Географ хотів уже запитати, чому так ним зацікавилися, як раптом комендант поривчато схопив його за руку та урадований мовив його рідною мовою:

— Ви француз?

— Так, француз!—відповів Паганель.

— Чудово! вітаємо, вітаємо! Я теж француз!—повторяв комендант, стискаючи руку вченому.

— Це—ваш приятель?—спитав майор.

— Розуміється,—відповів пишаючися Паганель;—у нас приятелі у кожній країні світу.

Насилу звільнивши руку, що її мов залізними пальцями тиснув комендант, він розпочав з ним жваву бесіду.

Марно силкувався Гленарван вставити своє слово, щоб довідатися про те, що його цікавило,—комендант та Паганель так захопилися бесідою, що перепинити їх не було змоги. Військовий розповідав ламаною французькою мовою свою історію і часто-густо бракувало йому слів, як муринові з колоній. Видно, він давно залишив свою батьківщину. Комендант форту Незалежности був французький сержант, давній співробітник Паршапа.

Відколи засновано форт, з р. 1828, він не виїздив з нього. Він походив з французьких басків. звали його Мануель Іфараггер; подібне до еспанця, правда? Він прийняв американське підданство та одружився з індіянкою, що-року мав від неї дитину, а останнього разу навіть двох близнят. Всі діти були хлопці, і батько з цього дуже пишався. Військова справа—це єдиний гідний людини фах.

— Ви бачили?—вказав він на своїх синів.—Які вояки! Це все мої хлопці. Сподіваюся, згодом у мене буде ціла рота з самих моїх синів. Ось які салдати. Йозеф, Міхель! Пепе! Пепе має сім літ! І вже може влучити гаразд.

Пепе, чуючи, що його хвалять, вирівнявся і став по військовому з невимовною грацією.

— О, він далеко піде!—додав батько.—Колись певне буде полковником або й бригадним генералом.

Сержант Мануель був такий захоплений та ущасливлений, що ніхто не заперечує ні переваги військової професії над иншими, ані щасливої будуччини його синам. Він був щасливий, а ще Гете казав: „Це, що нас робить щасливими, вже не ілюзія“.

Минуло з чверть години. Талькав дивувався, що один рот може викинути стільки слів. Ніхто не переривав коменданта. Але він сам нарешті здогадався, закінчив бесіду й запрохав гостей до себе додому. Тут вони зазнайомилися з пані Іфараггер, вродливою та поважною індіянкою.

Аж тоді сержант спитав їх, що привело їх сюди, чому він має честь бачити їх у себе. Паганель почав французькою мовою розповідати про подорож через Пампаси та, кінчивши, спитав, чому індіяни залишили цю країну.

— Так, жодного індіянина, уявіть собі—жодного не залишилося,—відповів сержант, знизуючи плечима.—Це щось дивовижне. Нікогісінько! І нам тепер доводиться сидіти, склавши руки. Нічого робити.

— Але чому?

— Війна.

— Війна?

— Так! Громадянська війна...

— Громадянська війна?—перепитав Паганель.

— Так, війна між парагвайцями та буенос-айресцями.

— Ну й що-ж?

— А те, що індіяни всі на півночі, пішли слідами генерала Флора. Вони бандити й розбишаки.

— А кацики?

— І кацики з ними.

— Ну, подумайте! А Катрієль?

— І Катрієля нема.

— А Кальфукур?

— Там і Кальфукур.

— А Янкетруц?

— І Янкетруц.

Цю відповідь переказали Талькаву, і вона його задовольнила. Дійсно, він або не знав, або забув, що точилась громадянська війна між провінціями, а згодом довелося втрутитися і Бразилії. Звичайно, ця війна була на руку ковінька індійським розбишакам. Там можна було до-схочу пограбувати, і вони сунули на терен військових подій.

Але ці обставини зруйнували всі проєкти Гленарванові, всі його плани та надії. Бо-ж як-що капітан Грант був у полоні у кациків, то вони потягли його з собою на північ. Куди-ж саме? Та як його знайти? Чи слід розшукувати аж до північної межі Пампасів? Це була великої ваги справа, треба було її поважно обговорити.

Одначе ще одне важливе питання треба було дати сержантові і це зробив майор, а його друзі мовчки дивилися.

— Чи чув коли-небудь сержант, що европейці опинилися в полоні у кациків?

Мануель кілька хвилин міркував, щось пригадуючи.

— Так,—мовив він кінець кінцем.

— Ах!—зітхнув Гленарван, оживаючи для нової надії.

Паганель, Мек Наббс, Роберт і він скупчилися навколо сержанта.

— Кажіть, кажіть,—благали вони, не спускаючи з нього жадібного погляду.

— Кілька років тому,—відповів Мануель,—так... саме тоді... европейці полонені були... але не бачив їх ніколи...

— Кілька років,—заперечив Гленарван, — але ви помиляєтеся... дата, коли загинув корабель, нам відома... „Британія“ загинула в червні 1862 року. Ще не минуло й двох років.

— О, більше, більше!

— Це неможливо!—скрикнув Паганель.

— Ні, це правда! Це було тоді, як народився Пепе, сім літ тому. Захопили тоді двох чоловіків.

— Ні, трьох!—сказав Гленарван.

— Двох,—заперечив сержант переконано.

— Двох?—повторив Гленарван надто здивований.—Двох англійців?

— Ні, не англійці то були, мілорде.—Один був француз, а другий—італієць.

— Італієць, що його забили дикуни? — скрикнув Паганель.

— Так, про це я потім довідався... А француз звільнився.

— Звільнився?—скрикнув Роберт, наче життя його залежало від слова з уст сержантових.

— Так, він звільнився з рук індіян,—відповів Мануель.

Всі дивилися на вченого, що ляснув себе по чолі, до краю збентежений.

— А!—гукнув він.—Зрозумів! Тепер мені все ясно... Далі й пояснювати не треба.

— Але про що йде мова?—нетерпляче запитав занепокоєний Гленарван.

— Друзі мої!—урочисто почав Паганель, притягаючи до себе Роберта—Ми зробили страшенну помилку. Ми йшли помилковим шляхом... це фальшиві сліди. Тут говорять не про капітана Гранта, але про одного з моїх земляків та про його сопутника італійця Марка Вазелло, дійсно забитого індіянами. Земляк мій, молодий мандрівник Гіннар, перебував у полоні у якогось індійського племени, що тягало його скрізь із собою аж поки йому пощастило втікти та дістатися до Франції. Його слідами ми йшли увесь час, а гадали, що йдемо слідами капітана Гранта.

Цілковита тиша запанувала в хаті. Помилка була наочна. Детальні пояснення сержанта, національність полоненого, загибіль його сопутника, його втеча—все підкреслювало очевидну помилку.

Гленарван подивився на Талькава зажурено. Патагонець почав говорити:

— А ніколи ви не чули про трьох полонених англійців?—спитав він французького сержанта.

— Ніколи,—відповів Мануель... про це-б знали в Танділі... я-б знав, якби це було... Ні, такого тут не було.

Гленарванові, по такій відповіді, нічого було робити у форті Незалежности. Подякувавши сержантові, стиснувши йому руку, вони поверталися туди, де залишили матросів та коні.

Гленарван був тяжко пригнічений: все марно, всі пошукання, всі зусилля; надії всі розлетілися, розвіялися. Роберт ішов мовчки, похнюпившись та ковтаючи сльози. Гленарван не знаходив слів, щоб потішити бідолашного хлопця. Паганель бурмотів щось собі під ніс та махав руками. Майор, як звичайно, був спокійний та байдужий. Талькава гризла вражена пиха індіянина, що помилився на фальшивих слідах, хоч і ніхто йому не робив жодних закидів.

Всі повернулися до фонди.

За вечерею було сумно. Ці відважні та щири люди не нарікали на трудний шлях, на перешкоди та небезпеку; лише те гнітило їх, що все це йшло на марно. Стільки часу згаяно і навіщо? Де тепер шукати капітана Гранта? Чи можна його зустрінути між Сієррою-Танділь та морем? Ні. Якби кілька полонених трапило до рук індіян, що живуть на берегах Атлантичного океану, то комендант форту Незалежности, сержант Мануель, знав-би про це. Така подія неодмінно була-б відома і тубільцям, що постійно мали справи від Танділя до Кармену. На рівнині у торговельних колах про все знають, про все чують.

Отже, що залишалося подорожнім? Повернутися як-найшвидше на „Дункан", що мав чекати, як умовилися, біля мису Медано.

Одначе Паганель попрохав у Гленарвана документ, що призвів їх до такої помилки. Він знов нетерпляче перечитував його. Він шукав якогось нового роз'яснення в ньому.

— Але-ж все цілком ясне в цьому документі!—заперечив Гленарван. Тут категорично говориться і про загибель корабля і про місце, де його полонено!

— А може й ні!—відказав учений географ, вдаряючи кулаком по столі.—Сто разів ні! Бо Гаррі Гранта немає в Пампасах, немає в Америці. Де-ж він? Про це документ має сказати, і він це скаже, мої друзі, або не я буду Жак Паганель!

Розділ XXII.

Повідь.

Від форту Незалежности до Атлантичного океану сто п'ятдесят миль. Гленарван мав на думці, як не буде якихсь перешкод, дістатися до мису Медано за чотири дні. Він лише не міг спокійно повернутися на „Дункан", не осягнувши мети, що його спонукала їхати до Південної Америки. Повернутися на борт без капітана Гранта! Це було жахливо. Так, йому не хотілося повертатися, він не міг навіть дати наказ од'їздити. Це вже майор взяв на себе—подбати за коні, за харчі, взагалі вирядити загін у дорогу. О восьмій ранку рушили, спускаючися зеленими схилками Сієрри-Танділя.

Гленарван, маючи біля себе Роберта, мовчки тримався на свойому коні. Відважний та рішучий, він не міг спокійно поставитися до невдачі. Серце йому тремтіло, завмирало, голова палала, як у вогні.

Паганель увесь час морочив собі голову над таємничим значінням окремих слів документу.

Мовчазний Талькав поклався на Тауку, куди вона його повезе. Майор тримався спокійно та поважно, як людина, що її не бентежать невдачі. Том Остін та його двоє матросів похнюплені поділяли журбу Гленарванову.

Побачивши косоокого зайця, що перебіг їм дорогу, забобонні шотландці злякано глянули один на одного.

— Погана ознака,—мовив Вільсон.

— Так, у Шотландії так кажуть,—відповів Мільреді.

— Лихе у Шотландії, не краще й тут!—заперечив повчаючи Вільсон.

О-півдні подорожні спустилися з гір та знов опинилися у безмежній, як море, хвилястій рівнині; вона стелилася аж до самого океану.

Де не ступиш—тут прозорі річки, що зрошували цю родючу країну та губилися у високій густій траві випасів. Останні гори аргентинських Пампасів лишилися позаду і одноманітний степ стелив під ноги свій довгий зелений килим.

Досі година була гарна, але тепер настає зміна.

На небо від обрію повзли темні хмари, віщуючи дощ, зливу, як завжди після спеки. Від океану та від західніх вітрів, що тут панували, місцевість взагалі була вогка. Тому й родючий ґрунт, буйні пишні пасовиська та темнозелені барви. Одначе цього дня не було ні дощу, ані зливи там, де їхали подорожні; і вони легко проїхали сорок миль. На ніч довелося спинитися бідя глибоких канад, величезних природніх копанок, повних води. Спали на цей раз просто під погрозливим небом, цілком щасливо на своїх пончах.

Другого дня що-далі, то рівнина нижчала та все більш виступала з-під ґрунту вода. На шляху траплялися широкі лагуни та вкриті тванню озера, що дуже утрудняли коням перехід.

Тут знайшли собі могилу чимало живих істот. Роберт, заїхавши наперед мало не на півмилі, раптом повертається й кричить:

— Мосьє Паганелю! Мосьє Паганелю! Роги! Роги! Тут цілий ліс із рогів!

— Що таке?—перепитує вчений.—Ліс із рогів?

— Так, так, принаймні цілий гай.

— Гай? Це тобі примарилося, хлопче!—мовив Паганель, знизуючи плечима.

— Не примарилося і не привердлося,—заперечив Роберт,— а ви сами побачите. Побачите, що говорю правду. Ну й країна! Тут сіють роги і вони сходять як зерно. Хотів-би я мати такого насіння.

— Та він здається цілком серйозно це говорить,—сказав майор.

— Так, цілком серйозно, сер, і ви сами зараз побачите.

Роберт казав правду. Незабаром всі спинилися перед величезним полем, засадженим рогами. Рівні, буйні та низькі рядки їх утворювали справжній гай, але дуже дивовижний.

— Ну, бачите?—запитав Роберт.

— Оце вже диво дивне!—мовив Паганель та, не гаючись, удався до Талькава.

— Роги вилізли над землею, а бики під землею,—відповів Талькав лаконічно.

— Як!—скрикнув Паганель.—Значить тут загрузла ціла отара биків?

— Еге!

Дійсно, у цій драговині загинула величезна отара. Хисткий ґрунт враз подався під страшним тягарем тварин і поглинув їх, залишивши на поверхні самі роги. Такі випадки часто-густо траплялися в Аргентинській рівнині.

Талькав це знав і запропонував повернутися назад.

Верхівці повернули назад і об'їхали цю гекатомбу, що могла-б задовольнити найвибагливіших богів античного світу.

За годину поле з рогами залишилося позаду, але збочити довелося милі зо дві.

Талькав занепокоєно придивлявся до ґрунту: його турбувала надмірна вогкість його. Він иноді підводився та вдивлявся в далину.

Величезний на зріст, він міг так охопити оком далеко більші простори, ніж хто з його супутників. Але мабуть не помічав нічого, що стало-б на перешкоді їхати далі та знов мовчки сідав на сідло.

Одначе далі він враз звернув убік, проскакав миль зо дві на північ, потім на південь та знов повернувся назад.

Все це мовчки, ані пари з уст.

Ці маневри заінтригували Паганеля та занепокоїли Гленарвана. Цей запропонував ученому розпитати патагонця.

— Що таке трапилося, Талькаве?—під'їхав Паганель до патагонця.

— Я дивуюся. Дуже вогко. Раніш тут так не було,—відповів провідник.—Навіть як багато води падає з неба і то не буває так вогко.

— Але чому так вогко?—спитав Паганель.

— Я не знаю! — відповів патагонець. — Якби-ж то я знав!

— Хіба річки Сієрри підчас великих дощів не виступають з берегів?

— Виступають.

— Може й тепер теж трапилося?

— Може!—відповів Талькав.

Паганелеві довелося задовольнитися з цієї короткої відповіді і переказати її Гленарванові.

— Що-ж нам тепер робити?—спитав Гленарван, довідавшися про наслідки розмови Паганеля з Талькавом.—Що радить Талькав?

— Що-ж нам тепер робити?—спитав Паганель патагонця.

— Швидче їхати,—відповів той.

Таку раду легше дати, аніж виконати. Коні дуже стомлювалися на цьому грузькому ґрунті, він осідав під ними щохвилини. Рівнина де-далі нижчала, і кінець-кінцем, якби сильний дощ, могла стати за озеро, бо вода ринула-б до неї з усіх боків. Отже треба було швидче їхати. Уже й так вода всюди виступала під кінськими копитами.

Коло другої години розкрилися всі небесні шлюзи та почалася така злива, що в Европі й не побачити. Ось коли треба було мужньо триматися! Заховатися від цього страшенного потопу, що лився просто з неба, було неможливо. Залишалося лише покірливо його зносити. З пончів струменем лилася вода, з капелюхів теж лило, мов з даху, де зіпсовані ринви. Знизу з-під ніг кінських летіли ці водозграї. Отже верхівці були під подвійною зливою: і з землі і з неба.

Змоклі, змерзлі, остаточно виснажені, подорожні увечері дісталися до мізерної, напівroutine напіврозваленої халупи. На превелику силу розвели там у вогнищі багаття з трави та корінців, але воно давал більше диму, ніж вогню. Та й з халупи такої захист аби-який був. Та Гленарван і його сопутники не мали з чого вибирати. Вони розташувалися в цій занедбаній хижці, де й найбідніший індіянин не хотів-би бути. До зливи прилучився вітер, він люто шарпав солом'яну покрівлю халупи та задував у всі щілини. З покрівлі, із стін текла вода. Якщо вогнище двадцять разів не погасло, це лише тому, що двадцять разів Мільреді та Вільсон боролися проти нападу води.

Вечеря була невесела; від змоклих харчів йшов неприємний вогкий дух. До речи й апетиту ні в кого не було. Тільки Мек Наббс поїдав мокрий риж та м'ясо. Взагалі Мек Наббс був завжди вищий за обставини.

Що-до Паганеля, він, як правдивий француз, намагався жартувати. Але це йому не велося.

— Мої дотепи намокли і вони вже не мають успіху. Краще лягати спати.

В таких обставинах найкраще було спати; кожен шукав уві-сні забуття. Ніч була бурхлива. Халупа тріщала і здавалося ось-ось мала розвалитися. Бідолашні коні жалібно іржали під зливою; але й людям у халупі не на багато краще було. Лише уві-сні знайшли вони заспокоєння. Перший Роберт заплющив очі, голову поклавши на плече лордові Гленарванові, а потім поснули і всі инші.

Здавалося доля стереже їх; ніч минула без пригод. Збудила всіх Таука, що нетерпляче стукотіла копитом об стіну.

Як пояснив Талькав, Таука знала, що треба негайно рушати далі.

Дощ зменшився, але вся місцевість укрита була величезними калюжами й цілими озерами води. Ставки, річечки, струмки, потоки вийшли з берегів і утворили величезне „банадос“, неоднакове завглибшки.

Паганель, поміркувавши над мапою, прийшов до висновків, що Ріо-Гранде та Віварота, де течуть звичайно води з цієї рівнини, переповнені і не вміщають більше. Якщо вони розіллються та з'єднаються,—утвориться озеро кілька миль завширшки.

Треба було надзвичайно поспішати далі. Життя всіх було в небезпеці. Як розіллється вода, де шукати захисту? Жодного горбочка, жодної скелі на всій цій рівнині і отже вода розливатиметься надто швидко.

Коні неслися прудко. Попереду летіла звичайно Таука, тут її прозвали „морським конем“. Вона так відважно пливла на воді, наче це була її рідна стихія.

Раптом на дев'яту уранці Таука стала дуже неспокійна. Вона раз-у-раз поверталася на південь і тривожно іржала, втягуючи ніздрями повітря. Нарешті ставала дибки та брикалася. Талькав хоч і тримався ще на сідлі, але на превелику силу стримував неслухняну тварину. Піна з її рота змішувалася з кров'ю від натягнутих вудил, та проте вперта тварина не корилася. Талькав чудово розумів, що якби її воля, вона помчала-б на північ, і вони уникли-б небезпеки.

— Що таке Тауці?—спитав Паганель.—Чи не кусають її п'явки? Кажуть, що вони дуже люті в аргентинських водах.

— Ні,—відповів індіянин.

— Тоді вона лякається чогось? Почуває якусь небезпеку?

— Так, вона почуває небезпеку.

— Яку саме?

— Не знаю.

Якщо око ще не бачило небезпеки, що її відчувала Таука, то вухо вже могло її вчувати. Здаля нісся якийсь глухий гомін, подібний до гомону морського приливу. Вітер дув нападами просто в лице верхівцям. Птахи, тікаючи від чогось страшного, стрілою прорізували повітря, прямуючи на північ. Коні, що скакали у воді вище, як по коліна, фиркали та злякано нашорошували вуха, Аж ось чути стало, як мичать, іржать тварини і вже видно неозорні отари, що бігли теж на північ. Тварини падали, знов зводилися, мчали вперед, перемішувалися налякані та гинули в болотах. Цей живий, шумливий потік посувався наперед страшенно хутко. З-під ніг їм бризкали цілі каскади води й блискавицею сяли на сонці, що визирнуло крізь розірвані хмари. Здається, сотня

китів не спромоглися-б зняти в океані стільки хвиль, скільки їх летіло з-під ніг тварин.

Anda, anda (швидче, швидче),—кричав Талькав на весь голос.

— А що таке?—спитав Паганель.

— Повідь! Повідь!—відповів Талькав і пустив Тауку на північ.

— Повідь!—гукнув Паганель та його сопутники, повертаючи Талькавові услід.

Час був це зробити. З півдня неслося уже море, що грозило залити цілу рівнину. Височенна трава зникла під водою. На поверхні плавали суцільною масою знесені кущі мімоз.

Вода розливалася надзвичайно швидко та завзято. Мабуть води Ріо-Гранде та Віварота з'єдналися докупи. А може навіть Ріо-Негро та Колорадо на півдні влилися в одне спільне річище.

Водяна стіна, що її вказав був Талькав, насувалася.

Подорожні тікали перед нею, як тікає хмаринка від вітру підчас грози. Марно очі їх пошукували за притулком. Небо й земля зливалися на обрії; коні, почуваючи загибель, панічно неслися шаленим галопом, і верхівці ледве трималися на сідлі.

Гленарван все озирався назад.

„Вода нас ось-ось підхопить",—думалося йому.

— Anda! Anda! (хутчій, хутчій),—кричав Талькав.

І ще й ще підганяли нещасливих коней. Від острогів з них текла кров, залишаючи сліди на високій траві. Бідні тварини заплутувалися у траві й падали. Їх піднімали, але за кілька хвилин вони падали знов. Місцями вони цілком загрузали в хисткому ґрунті і хто зна, як вилазили з нього.

Рівень води все підвищувався. Водяна стіна з шумовинням на хвилях все ближче та ближче насувається. Вже між хвилями та між верхівцями менш, як дві милі.

Чверть години лише йде ця страшна боротьба зі стихією, але хвилини за години йдуть. Втікачі не можуть гаразд зміркувати, скільки простору вони вже подолали; але судячи з того, як б'ється їхнє серце—чимало. Коні вже по груди у воді і посуваються на превелику силу. Гленарван, Паганель, Остін вважали, що загибель неминуча і знайдуть вони собі страшну могилу в морі.

Їхні тварини вже цілком втратили ґрунт під ногами та попливли. Ось уже шість футів завглибшки. Надії на порятунок немає.

Важко описати страждання подорожніх, що почували себе безсилими боротися з розбурханою стихією. Усі їхні зусилля вже марні.

П'ять хвилин згодом коні мало не тонуть; лише течія їх підтримує; течія несе їх так швидко, швидче, ніж вони гало-

пом неслися по рівнині. Та чи довго вони можуть протриматися на поверхні? Сили меншають. Уже зовсім, зовсім кінець...

Повідь, повідь!—відповів Талькав.

Але раптом спокійний голос майора:

— Дерево!

— Дерево?—скрикнув Гленарван.

— Еге, там, там!—потвердив Талькав.

І він пальцем показав на велетенське дерево, подібне до горіху; щось із милю ще треба було пропливти до нього.

Дерево! Щаслива доле, вони не загинуть! Хоч тут що— треба дістатися до нього. Коні вже не витримають, але люди можуть урятуватися. Нова течія їх підхопила. І в цю хвилину коняка Тома Остіна глухо заіржала та пустилася на дно. Звільнивши ноги від стремен, Остін на всю силу поплив.

— Тримайся за моє сідло,—гукнув Гленарван.

— Дякую, мілорде. У мене дужі руки; можу й так доплисти.

— А твоя коняка, Роберте?

— Вона пливе, мілорде, не згірш від якої риби.

— Увага! Стережіться!—гукнув грізно майор.

Але як можна було вберегтися? Ззаду налетіла величезна водяна стіна, футів на сорок заввишки і з страшенним ревом та шумом упала на плавців. Люди й коні вмент зникли під шумливими хвилями. Бурхливий потік, на кілька мільйонів тон, усіх потягнув за собою. Та люди залишилися живі й випливли на поверхню, зате навіки зникли всі коні, крім Тауки, що наче приросла до Талькава.

— Відваги, відваги!—казав Гленарван, одною рукою підтримуючи Паганеля, а другою розрізаючи хвилі.

— Це нічого, це нічого!—твердив шановний учений.—Я дуже вдоволений...

З чого він був вдоволений? Про це ніхто не міг довідатися. Він не міг закінчити речення, бо його широко розкритий рот наповнився водою.

Майор посувався спокійно, не напружуючись; він плавав як справжній учитель пливтя. Матроси теж чудесно пливли, нагадуючи двох величезних морських свинок серед їх рідної стихії. Роберт, ухопившися за гриву Тауки, плив поруч неї. Граціозно та сильними рухами розрізаючи воду, Таука інстинктово сама прямувала до дерева, не чекаючи руки свого господаря.

Ось уже до дерева недалеко. Уже, уже всі біля нього. Яке щастя! Якби не цей притулок, жодної надії на порятунок не було-б... довелося-б усім загинути у хвилях.

Вода доходила до верхівки стовбура, туди, де починає віття розгалужуватися. Отже й легко було вилізти на дерево. Талькав, залишивши коняку та схопивши Роберта на руки, поліз перший, а тоді дужими руками повитягав усіх знесилених плавців. А Таука, підхоплена течією, віддалялася від дерева швидко-швидко. Повернувши розумну голову до свого господаря, вона жалібно іржала, немов кликала його на допомогу.

— Ти кидаєш її?—спитав Паганель Талькава.

— Я?! її?!—скрикнув індіянин.

І він кинувся в бурхливі води, віпрнув і знов виринув на поверхні вже саженів на десять від дерева.

За кілька хвилин він дігнав Тауку, й скочив на неї; коняка й верхівець зникли на туманному обрії півночи.

І він кинувся в бурхливі води...

Розділ XXIII.

Життя по-пташиному.

Дерево, що на ньому знайшли притулок Гленарван та його сопутники, подібне було до горіха своїм блискучим та округлим листям. Це було „омбу", що инколи трапляється в аргентинських рівнинах. Це дерево, з товстим кривим стов-

буром, тримається в землі не лише самим могутнім корінням, але й за допомогою міцних паростків, так що хоч-би як натискала вода,—зразу не вирве його.

Цей велетень, що заввишки мав сто футів та тінню своєю вкривав простір більш, як на сто двадцять метрів, мав три величезні суки. Два з них підносилися майже перпендикулярно, утворюючи з свого переплетеного гілля та листя велетенське зелене шатро, де можна було знайти чудовий захист від негоди. Третій, поземий, ледве височів над бурхливими хвилями та купав у них свої нижні гільки. Здалека це дерево неначе ліс на воді з його численним гіллям, обплетеним ліянами, з його зеленим мережевом, що крізь нього світилися цілі снопи сонячного проміння.

Розташуватися у цьому повітряному шатрі було де. Повітря, світла та води досхочу було тут.

Як з'явилися люди, з дерева підхопилася величезна зграя птахів та голосно закричала про своє незадоволення з непроханих гостей, що силою вдираються до їхнього житла. Тут були чорні дрозди, скворці, та сила-силенна пишно-барвистих колібрі; як вони одлетіли, здалося, ніби від пориву вітру обсипалися з дерева всі його квітки.

Такий ось притулок знайшли собі подорожні. Молодий Грант та прудкий Вільсон, ледве ступивши на дерево, видряпалися аж на найвищу його гільку. Звідси вони бачили весь безмежний простір; куди не глянь, хоч до самого обрію, усе вода й вода. Здавалося, вони опинилися серед безмежного океану.

Ніде ні деревця серед цієї водяної рівнини. Лише орбу височіє по-над бурхливими хвилями. З півдня на північ неслися на воді вирвані з корінем дерева, рештки зруйнованих халуп, дошки, трупи тварин, покривавлені шкури, що вода їх захопила з різниць, та безліч усього иншого. А далі велике дерево з цілою родиною ягуарів, що з одчаєм чіплялися за гільки. Ще далі чорна цятка, що хутко ховалася в туманній далині.

— Це Талькав на Тауці,—сказав Вільсон, гострим зором моряка розглядівши цятку.

— Талькаве! Любий Талькаве! – закричав Роберт, простягаючи руки.

— Не турбуйся, хлопче,—відповів Вільсон;—він не загине. Але досить, зліземо вниз до всіх.

І зійшовши на три поверхи нижче, вони опинились на стовбурі: Гленарван, Паганель, майор, Остін та Мільреді сиділи хто верхи, хто притулившися спиною до стовбура. Вільсон розповів, що вони бачили з верховіття. Всі поділяли його думку, що Талькав не загине. Сперечалися лише, хто кого урятує: Талькав Тауку, чи Таука Талькава.

Становище подорожніх на дереві не на багато краще було від становища Талькава на воді.

Правда, дерево не піддалося-б силі води, але вода могла підскочити так високо, що довелося-б всім залазити на вищі та тонші гільки; хто зна, чи витримали-б вони такий тягар.

Насамперед Гленарван подбав, щоб на дереві пороблено помітки; тоді можна було знати, чи прибуває вода.

Поки що вода була на одному рівні, і це була певна втіха подорожнім, що мали правити за птахів.

— Як-же ми тут улаштуємося?—казав Гленарван, задумливо оглядаючи оригінальну оселю.

— Будемо вити гнізда, як птахи,—весело мовив Паганель.

— Вити гнізда?—скрикнув Роберт.

— Авже-ж, мій хлопчику. Житимемо по-пташиному, коли не вміємо жити по-риб'ячому.

— Чудесно. Але де ми знайдемо чого-небудь подзьобати? З самого повітря ми не проживемо. Хто нам дасть що їсти?

—Я,—відповів майор.

Всі вмить до нього повернулися. Він дуже вигідно сидів поміж двох суків, наче в кріслі, та вказував на мішки з харчами, що висіли коло нього.

— Ах, Мек Наббсе, я пізнаю вас,—мовив Гленарван.— Ніхто, крім вас, не може пам'ятати про все, навіть у хвилину найбільшої небезпеки!

— Не для того-ж ми врятувалися від поводи, щоб умерти з голоду,—спокійно зауважив Мек Наббс.

— Я теж думав про мішки з харчами,— наївно сказав Паганель.—Але через свою неуважність зовсім забув потім.

— А що-ж там у вас є в мішках,—спитав Том Остін.

— Харчі для нас на два дні,—відповів майор.

— Чудесно,—мовив Гленарван,—я сподіваюсь, що за добу вода спаде.

— Або ми знайдемо спосіб дістатися на тверду землю,— додав Паганель.

— Можливо, а тепер поснідаймо.

— У кожному разі, раніш треба обсохнути,—зауважив майор.

— А де-ж вогню взяти,—здивувався Вільсон.

— Що-ж, треба його розвести,—мовив Паганель.

— А де?

— Та вже-ж не у воді, а тут, на дереві, отут між цих суків.

— А з чого?

— З сухого гілля, його можна знайти на дереві.

— Але як запалити?—спитав Гленарван.—Наш трут став як мокра губка.

— О, обійдемося й без нього!—відповів Паганель. — Трошки сухого моху, промінь від сонця та опукле скло моєї

прозорної трубки—ось побачите, який вогонь я здобуду. Хто йде в ліс по дрова?

— Я!—вихопився Роберт.

І він, а за ним Вільсон, прудко, як кицька, полізли по дереву та зникли обоє в гущавині.

А Паганель, поки їх не було, нарвав досить сухого моху, навів на сонце скло із своєї прозорної трубки та запалив мох, покладений зверху на купу мокрого гілля; це мокре гілля забезпечувало дерево від пожежі. Незабаром повернулися назад Роберт з Вільсоном, кожен з в'язанкою сухого гілля, і поклали його на мох. Паганель присів біля багаття, але потім схопився й почав роздувати вогонь полами свого пончо. Хмиз враз зайнявся й незабаром полум'я підіймалося від імпровізованого вогнища. Кожен почав обсушуватися, а пончо теж сохли, коливаючись, прив'язані до дерева. Потім снідали, дуже ощадно: треба було думати про завтрашній день. Безмежний водозбір може й довше триматиметься, ніж сподівається Гленарван, а харчів, кінець-кінцем, надто мало. Овочів на дереві не було жодних. Ще добре, що в численних гніздах лежали яйця; може птахи повернуться, тоді-б піймати й їх.

Можливо, доведеться пробути тут довший час; отже, треба влаштуватися як-найвигідніше.

— Кухня та їдальня будуть у нас унизу, а спальня на другому поверсі. Будинок у нас великий, комірне не дороге, можна не церемонитися. Я бачу, що там нагорі, в цих природних колисках, ми спатимемо не згірш, як дома. Влаштуємо варту за чергою. В кожному разі нас тут досить, щоб відбити напад індійської флотилії та инших диких тварин.

— Нам бракує лише зброї,—мовив Том Остін.

— Мої револьвери в мене,—мовив Гленарван.

— І мої теж,—додав Роберт.

— Та на що вони, коли Паганель не вигадає нам пороху, як вигадав огонь?—зауважив Том Остін.

— Йому не треба й голову ламати: порох є,—мовив майор, показуючи повну порохівницю.

— А де ви його взяли?—здивувався Паганель.

— У Талькава. Він передав мені її перед тим, як кинувся за Таукою.

— Яка шляхетна та гарна людина, — скрикнув Гленарван.

— Справді, як усі патагонці такі, як цей Талькав, то можна вітати Патагонію,—мовив Том Остін.

— Прошу не забувати й за коняку!—зауважив Паганель.— Вона, Таука—це частина Талькава, і я не помиляюся, кажучи, що ми їх побачимо.

— А чи далеко ми від Атлантичного океану? —спитав майор.

— Миль із сорок, не більше,—відповів Паганель. — А тепер, як ми тут маємо волю вчинків, то я дозволю собі віддалитися. Там, нагорі—буде моя обсерваторія. Як що інтересне помічу—сповіщу й вас.

Вченому дали спокій і він поліз з гільки на гільку та й зовсім зник серед гущавини. Товариші його почали готувати собі постіль, вибирали відповідні місця, стелили на них пончо та лагодили ремінці, щоб прив'язати себе до гілок.

А тоді всі зібралися біля імпровізованого огнища та почали обмірковувати своє становище. Особливо невдалі пошукання капітана Гранта. Як вода спаде, то вже за три дні можна буде дістатися до яхти „Дункан". Але ні Гаррі Гранта, ні двох його матросів з ними не буде. Та й не можна знайти їх. Стільки невдач, стільки марних пошукань! Де ще розшукувати? Куди вдатися? Як гірко буде леді Еллен та міс Мері, коли довідаються вони, що надії немає.

— Бідна сестра! — мовив Роберт. — Для нас з нею — все скінчено.

Уперше Гленарван не знаходив слів підбадьорити та потішити хлопчика. Яку надію міг-би він йому подати? Вже-ж він так сумлінно йшов за вказівками документа! Що ще можна вчинити?

— Та-ж цю тридцять сьому паралель,—вів далі Гленарван,— вказано на документі цілком ясно. Не вигадали-ж ми її! Вона або місце загибели „Британії" вказує, або місце, де полонено капітана з його сопутниками.

— Так, але наші пошукання не мали успіху, — відповів Том Остін.—Ні „Британії" ми не знайшли, ні капітана.

— На жаль! Це незрозуміло, це жахливо! Я не знаю, як відгадати цю загадку. Думаю, думаю та й нічого не можу надумати. Тому й роздратовуєшся, тому й впадаєш у одчай.

— Дратуватися є від чого, як хто має охоту, — спокійно мовив Мек Наббс,—але впадати у відчай цілком не слід. На мою думку, раз у документі є певна цифра, треба лише з'ясувати, до чого вона, й тоді все буде зрозуміле.

— Та що-ж ще лишається нам робити?—спитав Гленарван.

— Дуже просту та дуже логічну річ, любий Едварде. Повернутися на яхту та їхати нею вздовж усієї тридцять сьомої паралелі до самого її кінця!

— А ви думаєте, що я про це не мислив? — відповів Гленарван. — Ще й скільки! Сотню разів! Але чи ми маємо тут шанси на успіх?! Тоді ми віддалимося від американського суходолу, а значить, від місця, що його вказує сам Гаррі Грант, від цієї Патагонії, так ясно зазначеної в документі.

— То ви хочете поновити пошукання в Пампасах?—спитав майор.—Хоч ми й переконалися, що „Британія" загинула зовсім не біля берегів Великого океану й не біля берегів Атлантичного?

Гленарван не відповідав.

— Капітан Грант не безпідставно зазначив 37 паралель, це безсумнівно,—вів далі майор.—Отже, треба-ж нам шукати його по усій цій широті, коли нам невідома довжина.

— Я-ж і не кажу, що ні...—відповів Гленарван.

— А ви, друзі мої,—звернувся Мек Наббс до Тома Остіна й матросів,—як ви думаєте?

— Ми гадаємо, що ви маєте рацію, сер.

— Слухайте-ж, мої друзі,—почав Гленарван трохи помовчавши;—слухай і ти, Роберте, бо це дуже поважна справа. Я взявся відшукати капітана Гранта і я зроблю все на світі, покладу й життя моє на це, коли так треба буде. Розворушу всю Шотландію, щоб урятувати людину, що для неї стільки зробила. Ми-ж насамперед маємо обійти всю тридцять сьому паралель, щоб розшукати капітана Гранта. Ми так і зробимо. Але ще одну справу треба розвязати: чи ми вже рішуче маємо залишити наші пошукання на американському суходолі?

Всі мовчали. Ніхто не наважувався відповісти.

— Ну, як скажете?—спитав Гленарван, звертаючись зокрема до майора.

— Любий Едварде,—мовив Мек Наббс.—Це надзвичайно велика відповідальність сказати *так* і сказати *ні*. Тут доводиться гаразд поміркувати. Насамперед я хотів-би знати, через які місця проходить тридцять сьома паралель південної широти.

— Це скаже нам Паганель,—відповів Гленарван.

— Звичайно, це його справа...—погодився майор.

Ученого не видко було за буйним листям дерева. Треба було його покликати.

— Паганелю! Паганелю!—гукнув Гленарван.

— Тут!—почувся згори голос ученого, наче з неба.

— Де-ж ви саме?

— У своїй обсерваторії.

— Що-ж ви там поробляєте!

— Я оглядаю безмежні обрії.

— А чи можете ви зійти до нас?

— А я вам потрібний?

— Авжеж!

— А навіщо?

— Щоб ви нам з'ясували, через які місця проходить тридцять сьома паралель.

— З охотою,—відповів Паганель;—але для цього мені зовсім не треба злазити до вас.

— Ну, то починайте.

— Гаразд, слухайте! Перерізавши Америку, тридцять сьома паралель проходить на південь через Атлантичний океан.

— Добре.

— По дорозі захоплює острови Трістан д'Акунья.

— Чудесно.

— На два градуси нижче проходить повз мис Доброї Надії.
— Далі?
— Перерізує Індійський океан.
— Що-ж потім?

Паганель котився з гільки на гільку.

— Зачеплює острів св. Петра з групи Амстердамських островів.
— Ну й що?
— Перерізує Австралію через провінцію Вікторію.
— Кажіть далі!
— Виходячи з Австралії...

Останнього речення не скінчив географ. Чи він вагався? Чи він, учений, вже далі й не знав?! І враз страшенний, одчайдушний крик залунав з верховіття. Гленарван і друзі його зблідли та злякано подивилися один на одного. Якась нова страшна пригода? Чи не впав там нещасливий Паганель? Вже Вільсон та Мільреді лізли на допомогу, як він сам мало не звалився їм на голови, падаючи з гільки на гільку. А руки його не могли за жодну зачепитися. Чи живий він був? Чи мертвий? Невідомо, але ось він трапив-би просто у воду, якби не майор, що дужою рукою зупинив його.

— Вельми вам вдячний, Мек Наббсе!—скрикнув Паганель.

— Що таке? Що з вами трапилося?—спитав майор.—Ще раз ваша вічна неуважливість?

— Авже-ж, авже-ж!—схвильовано відповів Паганель.—Цього разу—неуважливість феноменальна.

— А саме?

— Ми помилилися. Ми помиляємося ще й тепер. І ми завжди помилятимемося!

— З'ясуйте...

— Гленарване, майоре, Роберте, друзі мої,—гукнув Паганель, — ви всі, що слухаєте мене, ми шукаємо капітана там, де його нема.

— Що ви кажете?—скрикнув Гленарван.

— Не лише там, де його нема, але де його й не було ніколи.

Розділ XXIV.

Те саме пташине життя.

Глибоко здивовані, усі вислухали цю несподівану заяву Паганеля. Що хтів сказати географ? Чи він не з'їхав із глузду? Але він говорив так переконано, що всі погляди звернулися до Гленарвана. Паганель наче відповідав на питання, що було в останнього на вустах.

— Як? Як, ви гадаєте?.. — почав Гленарван.

— Так, так! — переконано відповів Паганель.—Ми зробили помилку, шукаючи капітана Гранта; ми вичитали з документа те, чого там не було.

— Як-же це так? Поясніть, будьте ласкаві, — мовив майор.

— Справа дуже проста, майоре. Я так само помилявся, як і ви, бо так само підпав під фальшиве тлумачення документу. Аж ось враз, відповідаючи з верховіття на ваші запитання, коли я спинився на слові „Австралія“, нова думка мене осяяла...

— Як! — скрикнув Гленарван. — Невже ви хочете сказати, що Гаррі Грант...

— Я хочу сказати,—відповів Паганель, що слово *„austral“* у документі, це не ціле слово, як ми гадали досі. Йому бракує літер *ie*.

— Ось хто має окрему думку! — мовив майор.

— Окрема думка! Це-ж цілком неможливо,— обізвався Гленарван.

— Неможливо! — повторив Паганель. — Ми, французи, не визнаємо цього слова. А чому саме неможливо?

— Як? Ви припускаєте, що катастрофа з „Британією“ сталася коло берегів Австралії?—перепитував Гленарван, докраю здивований.

— Я певен цього,—відповів Паганель.

— І це каже секретар географічного товариства!

— Так, він самий. А чому-б ні?

— Бо як ви припускаєте слово „Австралія“, в той самий час ви припускаєте й індіян.

Паганеля цей аргумент не здивував. Без сумніву, він його чекав; він почав сміятися.

— Любий Гленарване,—мовив він,—не кваптеся тріюмфувати; я вас розіб'ю вщент, як кажемо ми, французи. Ще ніколи не було такої перемоги над Англією, як буде зараз!

— Прошу дуже! Бийте мене, Паганелю!

— Отже слухайте! У документі зовсім нема ні про Індію, ні про Патагонію. Уривок слова *indi* треба читати не *indiens*, а *indigènes*, цеб-то *тубільці*. Чи ви не припускаєте, що в Австралії є тубільці?

Гленарван не відповідав; лише неуважно дивився на Паганеля.

— Славно, Паганелю! —гукнув майор.

— Чи приймаєте ви моє тлумачення, любий мілорде?

— Ладен прийняти, коли доведете мені, що неповне слово *gonie* не вказує на *Патагонію*.

— Певен, що тут справа йде не про Патагонію. Читайте тут все, що хочте, лише не це!

— Але що-ж?

— Космогонія, теогонія, агонія...

— Агонія!—повторив майор.

— Може й агонія,—мовив Паганель.—Для мене це власне цілком байдуже. І не шукатиму, що воно позначає. Головне, що *austral* це Австралія, а не що инше. Ми просто були чимсь засліплені, коли не розуміли цього спочатку. Якби документ перш за все потрапив мені до рук, та щоб не спантеличений я був вашим тлумаченням, то й зрозумів-би я його так, як тепер розумію.

На цей раз Паганеля радісно вітали за його промову. Том Остін, матроси, а надто Роберт дякували вченому за те, що він збудив знов їхні надії. І Гленарван уже наче піддавався.

— Ще одне питання дозвольте, любий Паганелю, і мені доведеться лише схилити голову перед вашою прозорливістю.

— Запитуйте, мілорде.

— Як ви звяжете новознайдені слова та як прочитаєте документ?

— Це-ж дуже просто. Як взагалі читають документи,— мовив Паганель.—Ось він, слухайте!—Паганель витяг дорогоцінний документ, що він його студіював так запопадливо вже кілька день.

Глибока тиша запанувала. Географ, збираючись з думками, готувався відповідати. Він водив пальцем по уривках слів і твердим голосом, підкреслюючи де-які слова, прочитав:

7 червня 1862 р. трьохщоглове судно „Британія" з Глазго зазнало аварії по... (двох чи трьохденній—як хочте, це байдуже) агонії біля берегів Австралії. Прямуючи до землі два матроси та капітан Грант хочуть зробити спробу причалити, або *вже причалили на беріг суходолу, де вони станутъ* або *вже стали за полонених жорстоким тубільцям.* Вони кинули *цей документ*... і т. и... Чи зрозуміло?

— Це зрозуміло,—відповів Гленарван,—якщо розуміти під словом „континент" Австралію; досі її вважали за острів.

— Впевняю вас, любий Гленарване, кращі географи погодилися називати тепер цей острів австралійським континентом,—зауважив Паганель.

— Тоді я вже нічого не маю, друзі мої,—гукнув Гленарван.— Тоді—до Австралії! І хай доля нам допоможе!

— До Австралії!—повторили його супутники одностайно.

— Знаєте що, Паганелю,—додав Гленарван,—щаслива доля направила вас до нас на „Дункан".

— Чудесно! Хай я до вас потрапив не через неуважливість, а волею долі й скінчімо говорити про це. Моєї заслуги в цьому тим більше нема.

Так скінчилася нарада, що в майбутньому мала великі наслідки. Вона дала подорожнім бадьорий настрій. Нарешті вони спіймали ту нитку, що виведе їх з цього лабіринту. Нова надія засяла над уламками зруйнованих планів. Тепер сміливо можна було залишити американський суходіл; всі їхні думки полинули вже до австралійської землі. І на борт „Дункана" вони повернуться не безпорадні: леді Еллен та Мері Грант не матимуть підстав плакати за капітаном Грантом, наче він навіки загинув. Радіючи, вони забули й за небезпеку їхньої ситуації і лише уболівали, що не можна вирушити зараз.

Була четверта по-полудню. Вечеряти вирішили о шостій. Паганелеві забажалося пишно відсвяткувати цей день. А що нічого особливого на меню не було, він запропонував Робертові рушити з ним до найближчого „лісу" по дичину. Роберт з радощів аж у долоні плескав. Взяли порохівницю, що залишив

Талькав, оглянули револьвери й полізли до „лісу“ це-б-то на верховіття дерева.

Лови почалися щасливо.

— Глядіть, не заблудіться,—мовив майор обом ловцям.

Як вони відійшли, Вільсон та Мільреді почали розводити вогонь, а Гленарван з майором полізли нижче обслідувати зроблені на дереві помітки. Води не поменшало й не прибуло. Мабуть вона досягла найбільшої височини. Але бурхливі хвилі її все ще котилися з півдня на північ, отже рівноваги між аргентинськими річками ще не настало. Ще видно вода

не заспокоїлася та не могла спадати, як це буває з морем, коли кінчається приплив та починається відплив.

Поки там Гленарван та майор проводили долі свої спостереження, ловці нагорі стріляли та весело перегукувалися. Видко, й великий і малий однаково тішилися з оригінальних ловів.

З самого початку їм пощастило й можна було очікувати доброго влову та смачної дичини.

Як повернулися Гленарван та майор до того місця, де була кухня та їдальня, матроси ловили рибу. Вільсонова чудесна думка була зробити з мотузка та шпильки вудку, а на неї для принади настромили шматок м'яса. Рибалки вловили вже щось з дюжину моярас, маленьких рибок, ніжних та смачних.

Тут повернулися й ловці з верховіття. Паганель обережно тримав за пазухою кілька яєць чорної ластівки та трьох горобців, що він їх мав подати як польових жайворонків. Роберт ніс з півдюжини маленьких птахів із жовтим та зеленим пір'ям, так званих гільгерос. На базарі в Монтевідео дуже попитують за цими смачними пташками.

Паганель, що знав п'ятдесят і один спосіб готувати яйця, мусів обмежитися найпримітивнішим—спекти їх просто в гарячому попелі. Та проте вечеря була і розкішна і різноманітна: сушене м'ясо, печені яйця, смажена риба, печеня із птахів—це все було дуже смачне. І весела-ж була вечеря! Паганеля вихваляли як ловця і як кухаря. Учений був герой дня, що відновив надію у подорожніх та приймав похвали із скромністю, що свідчить про справжню гідність. Потім він подав своїм товаришам відомості про омбу, що захистило, їх під своїм зеленим наметом, таким густим, таким буйним—наче нетри які.

— Нам з Робертом видалося, що ми трапили до справжнього лісу,—жартував він.—Хвилинку я думав, що ми заблудилися, і ніяк не міг натрапити на стежку. Вже й сонце схилялося на захід, а я все марно шукаю своїх слідів. А тут уже й шлунок за себе нагадує. Враз в гущавині чути виття диких звірів... А втім це вже я фантазую!.. Диких звірів там, на превеликий жаль мій, не було.

— Як?—спитав Гленарван.—Ви шкодуєте, що не було диких звірів?

— Ну звичайно!

— Одначе, таке сусідство не дуже було-б приємне. Їхня лютість...

— Коли пидходити до справи науково—лютости не існує,—перебив Паганель.

— А, ви ще може скажете, що хижі звірі корисні,—сказав майор.—З'ясуйте, будь ласка, яка з них користь?

— Але-ж, майоре!—скрикнув Паганель.—Вони на те, щоб їх класифікувати, розподіляти якої родини, якого роду...

— Комусь вона потрібна, та ваша класифікація!—вигукнув майор.—Якби я товаришував Ноєві за потопу, вірте мені, я-б одрадив цьому необачному патріярхові брати з собою до ковчегу львів, тигрів, гієн, вовків та инших хижих представників царства чотирьохногих! Нам без них жилося-б куди краще!

— Ви одрадили-б?...

— Обов'язково!

— Ну то ви-б учинили злочин з погляду життя зоологічного.

— Але не з погляду життя людського,—відповів майор.

— Це жахлива ідея!—заперечив Паганель.—Що-до мене, я навпаки, подбав-би, щоб збереглися всі допотопні звірі: мегатеріуми, птеродактилі та инші істоти давньої доби, що на нещастя зникли для нас назавжди.

— А на мене, Ной чудесно зробив, що хоч цих огидних дивоглядів залишив на волю долі,—уперто твердив майор.

— А я вам говорю, що Ной зле зробив,—сперечався Паганель,—і що він заслуговує до кінця віків на засудження від усього вченого світу!

Слухачі Паганелевої з майором розмови не могли втриматися від сміху з цього диспуту про старого Ноя. Майор всупереч своїм принципам та своїй вдачі що-дня змагався з Паганелем, що, очевидно, вмів йому дошкулити.

Гленарван, як звичайно, припинив їхню суперечку.

— Хоч як це прикко для науки та приємно для людини, що зникли де-які породи тварин,—мовив він,—але доводиться скоритися перед фактом. Та й не сподіваєтеся-ж ви тут, на дереві, зустріти хижих звірів?

— А чому ні?—відповів учений.

— Хижих звірів на дереві?—гукнув Том Остін.

— А що-ж тут дивного? Американський тигр або ягуар завжди тікають від ловців на дерево. Нічого дивного, якби якийсь звір від повіди заховався на цьому дереві, що й ми.

— Але-ж ви його ще тут не зустріли сподіваюся?—спитав майор.

— Ні,—відповів Паганель,—хоч пройшли з боєм увесь ліс. Це шкода! Чудесні ми мали-б лови. Яка це люта звірина—цей ягуар! Одним ударом лапи він скрутить шию коняці. А як-що раз одвідав людського м'яса, то вже йому так і кортить поласувати. Що-правда, смакує йому ліпше м'ясо індійців, потім муринів, тоді мулатів, а вже на лихий кінець—білих.

— Я дуже радий, що черга моя в такому разі аж четверта.

— Чого-б радіти! Це позначає, що ви дуже бридкі на смак,—зневажливо мовив Паганель.

— І чудесно!

— А на мене—це образливо,—відповів Паганель.—Білі себе мають за першу расу на світі, а ягуари очевидно иншої думки.

— А що між нас, мій любий Паганелю,—подав голос Гленарван,—нема ані індіян, ні муринів, ні мулатів,—я вельми радий, що й ваших улюблених ягуарів тут теж нема. Наше становище і так не дуже приємне...

— Як, не дуже приємне?—скрикнув Паганель, чепляючись за слово, що могло дати новий напрям розмові.—Ви нарікаєте на свою долю, Гленарване?

— Безумовно не дуже приємне становище,—відповів Гленарван.—А вам хіба так вигідно стреміти на цих гілках, що й у воду з них можна звалитися?

— Мені ніколи не було краще, навіть у себе в кабінеті. Ми живемо як птахи, і це найкраще. Я починаю думати, що це людське призначення—провадити пташине життя.

— Лише бракує крил до цього,—вставив своє майор.

— Вони певно виростуть за кілька день.

— А доти,—мовив Гленарван,—дозвольте мені, любий друже, мріяти про насипані піском алеї парка, про підлогу справжнього будинку, або принаймні про палубу корабля.

— Гленарване!—повчаюче мовив географ.—Треба бути вдоволеним із того, що нам дає доля. Гарне дає—ну й чудесно. Лихе дає—треба коритися. Мабуть вас тягне до комфортабельного Малькольмського замку?

-- Ні, але..

— Ось Роберт мабуть себе чудесно почуває,—озвався Паганель, намагаючися знайти прихильника своєї теорії.

— Звичайно, я почуваю себе чудово,—обізвався хлопець,—мені ще ніде так не подобалося, як тут.

— Ну, в твої роки це зрозуміло,—мовив Гленарван.

— А в мої—теж,— підхопив учений.—Що менше людина має забаганок, то краще їй живеться. Найщасливіша людина та, що має як-найменше бажань.

—Ну тепер наш любий Паганель почне нам казань виголошувати про суєтність всіх благ житейських,—гукнув майор.

— Ні, Мек Наббсе,—відповів учений,—але коли хочте, я вам розповім арабську казку, що її оце пригадав.

— О, хочемо, неодмінно, неодмінно, пане Паганелю,—мовив Роберт.

— А що має довести ваша казка? спитав майор.

— Тільки те, що доводять всі казки, любий майоре.

— Значить, не дуже-то багато,—відповів Мек Наббс.—Ну що-ж, хай Шехерезада починає та розповість одну з своїх казок.

— Був собі колись,—почав Паганель,—син великого Гарун-аль-Рашіда. Не було йому щастя. І пішов він на пораду до старого дервіша. І сказав той мудрий старець йому, що важка річ на цьому світі знайти собі щастя. Проте,—додав він,—я, принце, знаю один певний засіб, як щасливим стати, але знайти цей засіб майже неможливо.

— Що-ж саме таке?—запитав молодий принц.

— А це треба на себе вдягти сорочку від щасливої людини.

Тоді принц обняв старого дервіша дякуючи та й подався шукати свого талісману. Він скрізь побував. Всі столиці усього світу побачив. Він приміряв сорочки королів, імператорів, князів, вельмож. Марна спроба! Від того не став щасливіший. Тоді він взявся до сорочок артистів, вояків. купців. Так само не повелося. Кінець-кінцем, зневірившися, повертався він засмучений до палацу свого батька і зустрів біля села хлібороба, що, весело співаючи, ходив за плугом.

— Оце мабуть людина, що має щастя,—сказав він собі. Або хіба вже тоді зовсім нема щастя на землі.—Він підійшов до того.

— Скажи, добрий чоловіче, чи ти щасливий?

— А тож,—відповів хлібороб.

— І ти нічого собі не бажаєш?

— Та чого там ще!

— І навіть не хотіб-би помінятися з королем?

— На що воно мені!

— Ну, то продай мені твою сорочку.

— Сорочку?! Та коли в мене її нема!

Розділ XXV.

Між вогнем та водою.

Казка Жака Паганеля мала великий успіх. Гучні оплески його нагородили. Та проте кожен залишався із своєю думкою, і вчений нікого не переконав. Погодилися лише на тому, що з лихою долею доводиться миритися та задовольнятися з дерева, коли нема ні палацу, ні халупки.

Отак бесіда про те та це, та й вечір уже настав. Добре-б заснути—це було-б гідне завершення такого багатого на події дня. Гості повітряного готелю були стомлені не лише від усіх подій свого пташиного життя, а також і від спеки, жахливої спеки. Їхні крилаті співмешканці вже повкладалися на спочинок. Найкраще було-б піти за їхнім прикладом.

Але, перше ніж „покластися до гнізда“, як казав Паганель, Гленарван, Роберт та він сам полізли на обсерваторію в-останнє оглянути водяну рівнину. Було коло дев‘ятої. Сонце що-йно закотилося, і на обрії барвами веселки цвіли хмарки. Блискучі сузір‘я південної півкулі, вкриті легким серпанком, ледве блимали. Проте Паганель міг їх розпізнати і показав Робертові та Гленарванові.

— Ось сузір‘я Південного Хреста,—поясняв він.—А оце сузір‘я Центавра; тут сяє найближча до землі зірка, відстань

усього вісім тисяч міліярдів миль. А ось Магелланові хмари, дві велетенських туманних плями, кожна в двісті разів більша за місяць. А далі, бачте, цілком темне місце, де ані жодної зірки? Це так звана „чорна дірка“...

На жаль Оріон, що його видко однаково з обох півкуль, ще не з'являвся; Паганель тут, до речи, розповів про чудну космографію патагонців. Поетична уява індіян малює Оріон у формі ласа та трьох боласів, кинутих рукою мисливця, що блукає небесними рівнинами. Темне небо, де сріблилися міріяди зірок, відбивалося у воді, що сріблом переливалася. Але поки вчений Паганель провадив свої виклади з астрономії, на західньому обрії почали рости важкі грозові хмари, що хутко пів неба охопили.

У повітрі ще було цілком тихо: ані листя не ворухнеться, не дмухне вітерець. І вода—застигла, мов тверда, непорушна маса. Дихати важко; електрика напружує атмосферу, тисне на нерви.

Гленарван, Паганель та Роберт відчували важкий подих громовиці.

— Буде зараз гроза,—мовив Паганель.

— Ти не боїшся грому?—спитав Гленарван хлопчика.

— О, мілорде!—відповів Роберт.

— Ну, то гаразд; гроза вже ось-ось вибухне.

— І буде не аби-яка! Подивіться на небо!—додав Паганель.

— А мене не гроза бентежить, лише злива, що з нею заразом прийде. Нас змочить до кісточок. Хоч що кажіть там, Паганелю, дерево не підходить людині, і ви сами переконаєтеся, що це так.

— О, але як філософію покликати на допомогу!—заперечив учений.

— Філософія не порятує вас від дощу!

— Проте зігріє мене.

— Ну,—мовив Гленарван,—ходімо до товаришів та порадьмо їм загорнутися у філософію, а головне у пончо, а крім того набратися терпеливости; це останнє нам дуже потрібне.

Гленарван останній погляд кинув на погрозливе небо. Важкі чорні хмари, і лише на заході пурпурові смуги. Почорніла й вода, немов зливаючись з навислим небом.

Настала цілковита темрява та непорушна тиша.

— Швидче злазьмо!—гукнув Гленарван,—швидче! Зараз почнеться.

Усі троє хутко злізли вниз. Дивна річ! Якесь таке сяйво йшло від маси блискучих цяток, що шамотіли над водою внизу дерева.

— Фосфорити?—спитав Гленарван.

— Ні,—відповів Паганель.—Це світлячки, або живі діяманти,—так можна їх назвати. Ці діяманти недорогі, але так

само ефектовні, як і справжні: дами в Буенос-Айресі чудово користуються з них, щоб прикрасити себе.

— То ці іскорки— комахи?—скрикнув Роберт.

— Так, мій друже, комахи. Спробуй спіймати одну з цих іскорок і ти побачиш, що я маю рацію.

Робертові пощастило спіймати зразу пару світляків і всі зацікавлено почали їх обдивлятися.

Ці світляки—це такі джмелі, цаль завбільшки; їх називають у індіян *тукотуко*. Вони належать до роду жаткокрилих; на них світяться дві цяточки, що містяться на спинному щиті. Таке сяйво йде від них, що можна навіть читати.

Паганель підніс світлячка до годинника, і можна було розгледіти за його допомогою весь циферблат. Було рівно десята вечера.

Гленарван порадив майорові, Томові Остіну та матросам прив'язати себе міцніш до „ліжка". Гроза вже починалася. Насувалася страшенна буря, що могла-б їх усіх скинути у воду, як вітер зриває овочі з дерев.

Подорожні віддали собі „на-добраніч", але на добру ніч мало було надії. Тоді кожен умостився на свому повітряному ліжку, загорнувся у пончо та чекав, поки прийде сон. Але заснути ніхто не міг: як можна заснути, як гроза наближається! Об одинадцятій годині чути стало далекий гуркіт.

Гленарван розсунув листя та глянув на небо. На темних хмарах усе частіше з'являлися блискавиці, гуркіт усе ближчий та все голосніший.

— Ну що, мілорде?—спитав Паганель.

— Мало доброго, друже. Гроза буде страшна.

— Чудесно!—захоплено відповів Паганель.—Я матиму змогу наглядітися на це прекрасне видовисько.

— Іще одна якась ваша теорія,—мовив майор.

— І одна з найкращих, Мек Наббсе. Я приєднуюся до думки Гленарвана, гроза буде незрівняна. Я як збирався заснути, згадалося мені, що це смуга електричних бур—оце місце, де ми перебуваємо. Пригадую, що читав десь про грозу, що пронеслася р. 1703 над Буенос-Айресом. Тоді майже без перерви ударило тридцять сім разів. А мій колега, Мартин де-Муссі, що спостерігав у цих краях грозу, зауважив, що грім гремів без перерви п'ятдесят п'ять хвилин.

— Він спостерігав за годинником?

— Так, за годинником. Шкода лише, що тут не можна влаштувати громовідхильника. Бо-ж єдиний найвищий пункт у цій рівнині—це саме наше дерево, а омбу має властивість притягати електрику. Та й взагалі, друзі мої, вам напевне відомо, що вчені не радять взагалі ховатися від грози по-під деревами.

— Ви нагадуєте нам про це саме до речи, — зауважив майор.

— Треба визнати, Паганелю,—додав Гленарван, — що ви добру годину обрали за-для ваших порад.

— Що-ж,—відізвався Паганель,—кожна пора добра, щоб навчатися. А, уже починається!

Враз засліпила всіх блискавка і вдарив страшенний грім. А далі що-хвилини все дужче, все страшніше. Гомін, гуркіт, удари грому таку творили музику, що з нею не зрівняються всі об'єднані оркестри світу.

Враз так ударило, що мабуть і небо й земля затрусилися. А тоді—наче стрілянина з численних гармат: то блискавка, то грім, якийсь ненастанний гул, якийсь безперервний гуркіт.

А блискавиці такі різні напрями мали, різні форми. Одні падали перпендикулярно, разів п'ять-шість на тому самому місці; другі мали таку оригінальну, дивовижну форму; треті зіґзагами борознили небо, розкидалися як коралові галузки. Деякі спалахнуть вогненними стовпами.

Кінець-кінцем на небі, від сходу на північ, простяглася широка смуга, що аж засліплювала своїм фосфоричним світлом. Вона хутко посувалася наперед, обхоплюючи весь обрій та немов ковтаючи в себе хмари. Вогняний потік освітлював усю околицю та відбивався у воді. Коли вже все навкруги обхоплене було цим сяйвом, глядачам здалося, що вони в центрі велетенської вогняної кулі.

Гленарван та його сопутники мовчки споглядали з дерева це страшне видовисько. Розмовляти неможливо було, ніхто нічого не почув-би. Блискавиці однаково освітлювали спокійну постать майорову, зацікавлене обличчя Паганелеве, енергійні риси Гленарванові, блідого Роберта та байдужі лиця моряків, що бачили вже грози.

Дощу та бурі ще не було. Подорожні гадали, може вже й не буде; але ось небо наче розірвалося та полила страшенна злива; простопадні смуги блищали міліярдами краплин.

Може цей дощ—це вже кінець грозі? Але ні! Блискавиця, гуркіт, тріскотня не ущухали, зливаючись із шемрянням зливи. Раптом на кінці тої гільки, що майже поземо висіла над водою, з'явилася невелика вогняна куля, оповита чорним димом. Покрутилася на одному місці та й луснула так бахнувши, що подорожні мимохіть затремтіли. Запахло сіркою. Ніхто не знав, що воно таке, але раптом закричав Том Остін:

— Дерево загорілося!

Справді, позема гілька загорілася: полум'я вмить захопило протилежну частину дерева. Сухі гільки, гнізда з сухої трави і саме нутро дерева—все це, хоч яка злива була, давало чудовий матеріял для вогню. Та ще й схопився сильний вітер і роздмухував полум'я.

Гленарван, Роберт, майор, Паганель та всі инші поспішаючися ховалися на східній частині дерева, куди вогонь ще не

досяг. Збентежені, налякані, вони мовчки чіплялися за гільки, за сучки, що вигиналися під тягарем їх. То дряпалися вгору, то злазили вниз, мало не попадали у воду. Дерево тріщало й шипіло, гільки скручувалися, вигиналися, задимлені го-

Блискавиці були найрізнородніші.

ловешки падали у воду, там шипіли й згасали. Іскри вибухали й гаснули, але вогонь усе дужчав, хоч і під страшенними потоками дощу. Полум'я то високо летіло догори, то зникало в хмарах диму, то під подувом бурі враз оповивало все дерево, мов плащем.

Подорожні мов захололи від жаху. Дим забивав їм дихання, а вогонь ось-ось перекинеться на лице, на волосся. Ні втікти від огню, ні зупинити його, ні загасити! Їм судилася жахлива смерть.

Далі годі було витримати і вони вирішили обрати смерть менш болючу.

— У воду, друзі, у воду!—кричав Гленарван.

Вільсон, що його вже хапало полум'я, перший кинувся у воду, але враз почувся його жахливий нелюдський лемент:

— Рятуйте, рятуйте!

Том Остін схилився й допоміг йому знову злізти на стовбур дерева.

— Що таке?

— Каймани, каймани!—кричав Вільсон.

Справді, навколо дерева була ціла зграя кайманів[1]), цих хижих тварин з породи ящірок. Паганель враз пізнав їх. Ці гострі, як кінець спису, голови, ці величезні пащі з численними страшними зубами, вирячені очі, плаский настобурчений хвіст.. Так, це були каймани. Вони метушливо сновигали по воді, виблискуючи своєю наче металевою лускою, зручно працюючи своїм страшним хвостом, як веслом та хапаючи довгими нижніми зубами гільки дерева

Побачивши їх, бідолашні подорожні зрозуміли, що надійшла жахлива хвилина. Одно з двох: або живцем згоріти, або дати себе на вечерю голодним кайманам.

Озвався майор, як звичайно, спокійно:

— Ось коли настала наша остання година.

Бувають обставини, коли неможлива вже боротьба. Тоді лишається покласти надію на долю.

Гроза ущухла, але насувалося щось страшніше. З півдня котився смерч, конусоподібний стовп з насиченої електричної пари, з'єднуючи бурхливі хвилі з грозовими хмарами. Він посувався надзвичайно швидко, крутився коло самого себе, втягував собі всередину воду та все повітря навколо себе. За кілька хвилин велетенський смерч упав на омбу та охопив його з усіх боків. Могутнє дерево похитнулося й затріщало. Гленарван спершу подумав, що це каймани, додавши сили, роблять наступ та видирають щелепами корні дерева з землі. Вчепившись за стовбура та тримаючись один за одного, він і товариші його відчували, як гнеться та розхитується дерево.

А смерч понісся далі, захоплюючи по дорозі силу води та все ріс, все збільшувався.

Раптом все охоплене вогнем дерево, під впливом вогню, смерчу й бурі, важко впало у воду. Налякані каймани сквапно втікли, крім одного, сміливішого; цей почав було лізти вгору,

---

[1]) Еспанці називають „кайманами" американських алігаторів.

але зразу-ж Мільреді забив його, вдаривши тварюку межи очі. Кайман конвульсійно підскочив та зник в шумливих хвилях.

Дерево зайнялось.

Урятувавшися від ненажерливих дивоглядів, подорожні перелізли на ті гільки, що ще не погоріли. А дерево за течією хутко понеслося на північний схід і вони опинилися наче на перевозі. Вогонь усе згасав, буря хутко гнала їх за водою. Настала знов темрява; лише коли-не-коли черкне запізніла блискавка.

Розділ XXVI.

Атлантичний океан.

Дві години плило омбу безмежним озером, не почуваючи твердої землі. Полум'я остаточно погасло. Головна небезпека минула.

— Не диво, коли ми й не загинемо, — перший озвався майор.

Течія йшла з південного заходу на північний схід. Попереду мала-б бути в кожному разі земля. Дощ ущух. І лише дрібнесенькі краплини сіялися з мінливих хмар.

Дерево неслося за бурхливою течією так прудко, наче його гнав якийсь механізм усередині.

Коло третьої ранку майор помітив, що нижня частина дерева черкає за твердий ґрунт. Том Остін зірвав довгу тонку гільку та зміряв нею глибину води.

— Гілька дістає до землі,—мовив він.

Справді, хвилин двадцять згодом дерево вдарилося об щось тверде, затріщало та спинилося.

— Земля, земля!—гукнув Паганель схоплюючись.

Жодні плавці не зазнали стільки втіхи, причалюючи до землі.

Роберт та Вільсон, почувши під ногами твердий ґрунт, закричали з радощів: „слава, слава!" А хвильку згодом всі почули знайомий посвист, тупіт кінських копит; глянули—постать індіянина на коняці вирисовувалася перед ними.

— Талькав!—скрикнув Роберт.

— Талькав!—повторили усі враз.

— Amigos (друзі)!—привітав подорожніх патагонець, що очікував їх там, куди течія мала привести, бо й його вона сюди привела.

Талькав схопив Роберта на руки та пригорнув його. Паганель сам кинувся йому на шию. Зараз-же й Гленарван, майор та матроси, урадовані, що бачать свого вірного провідника, щиро стискали йому руку. Тоді патагонець повів їх до якогось сараю, де палав огонь та смажилася якась дичина.

— Це я приготував для вас,—пояснив індіянин Паганелеві. — Я чекав вас.

Поїли, відпочивали. І коли нерви трохи заспокоїлися, неймовірним здавалося все, від чого їх доля врятувала: вода, вогонь, страшні каймани.

— А як ефектовно це все було!—захоплено вигукував Паганель.—Гуркіт небесних гармат, озеро долі, озеро вгорі, лісова пожежа, шалений гураган, навала аліґаторів і смерч, що так до речи обернув наше вогняне помешкання на чудовий перевіз. Чарівна казка та й годі! Ах, яке це все прекрасне!

Талькав коротко розповів Паганелеві, як він урятувався за допомогою розумної Тауки. А Паганель повідомив його про нове тлумачення документу, про надії знайти капітана Гранта в Австралії. Чи зрозумів індіянин нову гіпотезу? Навряд. Але він бачив своїх друзів живих та веселих і радів разом з ними.

Талькав!—скрикнув Роберт.

Без сумніву, подорожні, після свого спочинку на дереві, не примушували себе довго прохати, щоб рушати далі. О восьмій ранку вони зібралися в дорогу. Вони занадто віддалилися на північ від людських осель і не могли сподіватися добути коні. Отже, довелося подорожувати пішки. Їм зали-

шалося до океану миль з сорок, та ще була й Таука, що везла по одному або й по двоє тих, хто стомився. За тридцять шість годин вони могли досягти берегів Атлантичного океану.

Тепер уже, вилізши із затопленої низини, подорожні опинилися в досить сухій, укритій рослинністю рівнині. Знов пішли безмежні луки, перерізані гаями, що їх насадили європейці. Подекуди росли чагарники. Тубільні дерева траплялися дуже рідко. Їх занадто багато аж біля Корієнського мису.

Так минув цей день. Другого дня помітно було, що океан близько. Віразон (вітер, властивий цій місцевості, що дме періодично—другу половину ночи та другу половину дня) налетів у свою пору, пригинаючи високу траву, кущі мімоз та окації.

Приспішили ходу. До вечора треба було конче дістатися до океану. Вщерть стомлені, помітили вони о восьмій годині вечора піскуваті дюни, що височіли сажнів на двадцять над океаном; а внизу хвилі ревіли, вдаряючись об цю піскувату стіну.

— Океан! Океан!—захоплено закричав Паганель.

— Еге, океан,—відповів Талькав.

І подорожні, хоч і вщерть виснажені, дуже спритно вилізли на дюни. Але було вже цілком темно. Марно очі пошукували в темряві.

— Де-ж це „Дункан"?—запитав Паганель.

— Десь там є і він на нас чекає; має бути недалеко від берега.

— Ми його завтра побачимо, — заспокоював Мек Наббс.

Том Остін спробував навіть покликати незриму яхту, але відповіди не було. Вітер був сильний та підкидав хвилі, гомінкі й рокотливі. Хоч-би „Дункан" і був коло берега, голос людський не міг-би досягти до нього крізь посвист бурі, крізь гомін ревучих хвиль. Дюни заливало водою. Ніде було тут притулитися ані людям, ані яхті. Весь беріг—це були піски, що далеко вдавалися в море та були для суден ще небезпечніші, ніж підводні скелі. Ці піски небезпечні ще були й тим, що затримують вільний рух хвиль, що скажено клекотять навколо них та утворюють кручію, звідки судно й не випливе.

Ні гавани, ні бухти, ані найменшої затоки тут не було, і, звичайно, „Дунканові" слід було стояти десь далі від цих небезпечних берегів. Джон Мангльс, капітан, знає своє діло. Він напевне спинився не ближче, як п'ять миль звідси. Така була думка Тома Остіна.

Майор теж радив своєму нетерплячому приятелеві спокійно чекати до ранку. Ну, що можна побачити крізь такий туман! І до чого стомлювати очі, вдивляючися в темні обрії?!

А тоді майор улаштував собі нору в піску, щоб там спати.

— Це дуже зручно!—гукнув Паганель.—Це чудесна думка. Це не згірше за „койки“ на дереві, що з них ми так мало покористувалися.

— Ви, мабуть, шкодуєте, що за-мало?—спитав Гленарван.

— Ну, а якже! Тепер мені не можна будо похвалитися, що я висів цілу ніч на гільках дерева над водою, як я збирався зробити.

— Але можете похвалитися, що мало не засмажилися на ньому,—мовив Гленарван.

— Або мало не звалилися з нього просто в пащу гарненькому аліґаторові,—додав майор.

Останні харчі приготували на останню вечерю. Потрім кожен, за прикладом майора, закопався в пісок, накрився піском, та й поснули всі, окрім Гленарвана. Він не міг заснути.

Вітер не ущухав. Хвилі шалено кидалися об дюни. А Гленарванові одне на думці було—чи є поблизу „Дункан . Неможливо, щоб яхта не з'явилася на умовлене місце! Він з товаришами вийшов із Талькахуана 14 жовтня, а досягли вони океану 14 листопада. Отже „Дункан“ мав час, поки вони подорожували по Чілі, Кордильєрах, пампасах та Аргентинській рівнині, обігнути мис Горн дістатися сюди. Спинити це чудесне судно навряд чи що могло! Воно й жодної бурі не боїться. І капітан—досвідчений моряк—дасть порятунок і в небезпеці. Отже, яхта мала прибути, і мабуть вона прибула.

Ці міркування не могли заспокоїти Гленарвана. Коли змагаються серце з розумом, останній не перемагає. У цій темряві думки його летіли назустріч всьому, що він любив, назустріч дружині, Еллен, Мері Грант, екіпажу „Дункана“. Він вдивлявся в пустельні береги. Але нічого не бачив, крім фосфоричного сяйва хвиль. Він споглядав, він надслухав. І ось наче блиснув вогник, другий.

— Це не помилка. Я бачив огні корабля, огні „Дункана“. Ах, і чому мої очі не можуть подолати темряви!

Враз згадав він, що Паганель має здатність вночі добре бачити. Він пішов розбудити Паганеля.

Вчений спав у своїй норі міцно, як кріт, коли чиясь рука потрусила його за плечі.

— Хто це такий?—скрикнув він.

— Це я, Паганелю.

— Хто ви?

— Я, Гленарван. Підіть зо мною, будь ласка. Мені потрібні ваші очі.

— Мої очі?!

— Так, ваші очі, щоб угледіти нашого „Дункана“ в цій темряві. Ходімо! Швидче!

— До чорта з цими моїми очима, видющими уночі!—бурмотав учений, дуже вдоволений проте, що він може послугу зробити Гленарванові.

Він підвівся, потягаючися та щось белькочучи, як збуджені несподівано люди, та пішов за своїм приятелем на беріг.

Гленарван прохав його оглянути темні обрії моря. Кілька хвилин Паганель зосередковано вдивлявся.

— Ну? Ви нічого не бачите?—спитав Гленарван.

— Нічого! Навіть кіт і той тут не побачив-би нічого в двох кроках од нього.

— А вогнів червоних або зелених не видко?

— Не бачу ані червоного, ані зеленого! Саме чорне!— відповів Паганель. А очі йому мимохіть закривалися.

Ще з пів години він ходив за своїм приятелем, механічно, спустивши голову на груди, бо дрімота його перемагала. Він не відповідав, він не міг більше слова промовити. Ледве тримався на ногах, похитуючися мов п'яний. Гленарван дивився на Паганеля. Паганель спав.

Тоді взяв Гленарван його за руку і одвів до нори; там поклав його вигідно, щоб гарно спати було йому.

А вранці, ледве зажевріло на сході, всі схопилися зі сну від крику:

— «Дункан!» «Дункан!»

— Слава! слава!—відповіли Гленарванові його сопутники, поспішаючись на край берега.

Справді, чотири чи п'ять миль від берега стояла „Дункан", підібравши паруси. Дим від димаря ледве помітно було серед туману. Море ще не було спокійне і підійти ближче до берега для яхти було небезпечно.

Гленарван узяв у Паганеля прозорну трубу та почав дивитися, що робиться на борту пароплава. Джон Мангльс ще не помітив своїх пасажирів, бо він не вживає жодних заходів, а бігає собі й далі під щоглою на лівому боці судна.

В цю мить Талькав стрельнув із рушниці у бік яхти. Всі прислухаються. Всі вдивляються. Тричі стрельнув Талькав, тричі луна покотилася по-над дюнами.

І ось білий димок з'являється над яхтою.

— Вони побачили нас. Це—гармата з „Дункана".

І враз віддалений вибух завмер над берегами. А тоді „Дункан" почала поволі посуватися вперед, ближче до берега.

Швидко від яхти відділився човен.

— Леді Еллен не могла-б сісти в човен,—мовив Том Остін.— Море надто неспокійне.

— Джон Мангльс також,—додав майор.—Він не може залишити яхту.

— Сестро моя, сестро!—кричав Роберт, простягаючи руки до яхти, що помітно наближалася.

— Ах, якби мені вже хотілося там бути!—зітхнув Гленарван.

— Спокою, спокою до кінця, Едварде. Ви будете там за дві години,—відповів майор.

— Ще дві години!

Гленарван підійшов до Талькава, що, схрестивши руки на грудях, дивився на бурхливі хвилі. Біля нього стояла його вірна Таука.

Гленарван узяв його за руку тапоказуючи на яхту, мовив:

— Їдьмо з нами.

— Я індіянин,—лагідно похитав головою.

— Їдьмо, друже!

— Ні,—відповів Талькав.—Тут є Таука, а там—Пампаси,—додав він, схвильовано вказуючи рукою на безмежні рівнини.

Гленарван зрозумів, що індіянин ніколи не захоче покинути рівнини, де жили та померли його предки, і лише міцно стиснув йому руку. Так само не настоював він, коли індіянин, сміючися, відмовився від платні за послуги.

— Я як приятелям це зробив...

Тоді Гленарван замислився. Хотілося йому дуже залишити патагонцеві щось на спомин від людей, що мав їх за своїх друзів. Але що лишалося, крім грошей! Коні та зброя загинули у воді. Як-же віддячити щирого та ретельного провідника?

Враз виникла щаслива думка.

Він витяг з кешені своєї куртки портфеля та дістав з нього медальйона, прикрашеного дорогоцінним камінням. Там був мініятюрний жіночий портрет.

Гленарван дав цей медальйон Талькавові і додав:

— Моя жінка.

Талькав уважно подивився на портрет та мовив коротко:

— Вродлива та добра.

Тоді Роберт, Паганель, майор, Том Остін та матроси почали прощатися з патагонцем. Всі вони були дуже зворушені в цю хвилину розлуки з таким великодушним та відданим приятелем.

Паганель теж примусив його взяти на спомин подарунок—карту Південної Америки та океанів, що її Талькав зацікавлений часто розглядав. Це було найкоштовніше, що міг дати вчений. Карту склав він сам і дуже беріг її.

Роберт то Талькава обнімав, то Тауку.

А човен уже підпливає до берега, зручно обминаючи мілизну.

— Як там моя дружина?—питає Гленарван.

— А моя сестра?—кричить Роберт.

— Леді Еллен та міс Грант живі, здорові та чекають вас на „Дункані“. Але поспішайте, не можна гаяти ані хвилини, а то почнеться відплив.

У-останнє всі попрощалися з Талькавом. Талькав проводив своїх друзів до човна. Тут він узяв Роберта на руки та ніжно подивився на нього.

— Щасливої дороги!—пригорнув він Роберта.—Ти справжній мущина.

— Прощай, друже, прощай!—ще раз гукнув Гленарван.

— Чи побачимося коли ще?—озвався Паганель.

— Quion sabe (хто знає)?—мовив Талькав, піднісши руку до неба.

Це його останні слова, що долетіли до човна крізь гомін хвиль.

Коли човен виплутався з-поміж мілизни, його хутко понесло за течією. Довго видно було на дюнах непорушну постать індіянина, але ось силует його все менший, менший, а оце вже й зовсім зник він у далині.

Коли човен причалив до яхти, Роберт перший зліз на борт «Дункана» та кинувся на шию Мері. Радісні привітання залунали в повітрі.

Так завершився перехід крізь Південну Америку навпростець. Ні гори, ні річки, жодні перешкоди не могли спинити відважних подорожніх. Підтримувала їх їхня енергія, їхня непоборна мужність. А з людською неприязню їм ще не довелося стрінутися.

ЧАСТИНА ДРУГА.

Розділ I.

По повороті на яхту.

Перші хвилини побачення—це радісні вітання, поцілунки. Лорд Гленарван не хотів, щоб їхня невдача затьмарила першу радість. Отже перші слова його були: „Не сумуйте, друзі, не сумуйте! Капітан Грант ще не з нами, але ми певні, що знайдемо його“.

Досить було цих його слів, щоб заспокоїти розчарування пасажирів „Дункана“.

Справді, леді Еллен та Мері Грант страшенно хвилювалися, поки човен наближався до яхти, нетерпляче вдивляючись у нього. Все неясно було, скільки саме людей сіло до човна. То надія росла в серці Мері, то одчай перемагав. Уявлялося їй, що вже бачить батька, очі радісно сяли; а за хвилю нараховувала усього десять чоловіка у човні та й жоден з них не був подібний до капітана Гранта. Тоді вся холола, блідла та майже непритомніла з одчаю. Леді Еллен, пригорнувши її до себе, переживала разом з нею її хвилювання. Джон Мангльс, зосередкований, мовчав. Його очі, очі моряка, що звикли далеко бачити, не бачили у човні капітана.

— Он він! Він їде! Мій батько!—бурмотіла молода дівчина. Але човен наближався, ілюзія розвіялася.

— Його нема... батько загинув,—стогнала Мері.

І лише рішучий тон Гленарвана, його впевнені слова трохи заспокоїли її.

Перші вітання, перші запитання. А далі Гленарван розповів дружині, міс Мері та Джонові Мангльсу головні етапи експедиції та зазнайомив із новим тлумаченням документу.

— Це заслуга нашого ученого приятеля Паганеля,—додав він. Він оживив наші надії.

— А тоді почав вихваляти перед Мері Грант її брата Роберта.

— Ви можете пишатися, міс Мері. З нього буде не лише чесна та добра людина, але герой. Прикрості, перешкоди, небезпеку навіть він переносив як дорослий. І ніколи не скаржився, ніколи не шкодував, що пішов з нами.

Збентежений Роберт не знав де подітися; йому соромно було, що так його хвалять. Він заховав своє зарум'янене обличчя на плечі у сестри.

— Не треба червоніти, Роберте,—мовив Джон Манглс.— Ти робиш честь батькові свому, відважному капітанові Гранту. Цього соромитися не годиться.

І капітан притягнув до себе брата Мері, обняв та поцілував.

Розповідали за Талькава. Як зачаровані, всі слухали повість про його геройські вчинки. Леді Еллен висловила жаль, що не могла сама стиснути руку відважному та щирому індіянинові.

Коли перше захоплення минуло, майор Мек Наббс поспішив до своєї каюти, де він із насолодою нарешті помився, переодягся на ґрунтовно поголився; рука його спокійно та твердо тримала бритву, наче він повернувся з маленької прогульки, а не з далекої та небезпечної подорожи.

А Паганель літав скрізь, з усіма говорив. Всі йому усміхалися, усі здоровили його і він усіх хотів обняти, починаючи з Мері Грант та кінчаючи містером Ольбінетом, буфетчиком.

Містер Ольбінет віддячив Паганелеві тим, що оголосив сніданок.

— Сніданок!—скрикнув Паганель.

— Так, мосьє Паганелю!—відповів містер Ольбінет.

— Справжній сніданок, коло справжнього столу і з справжнім посудом та серветками?

— Ну, розуміється, мосьє Паганелю.

— І там нема ані сушеного м'яса, ані печених яєць, ані сухого рижу?

— О, мосьє Паганелю!—скрикнув буфетчик, як ображений спеціяліст-кулінар.

— Я зовсім не хотів образити вас, мій друже!—мовив учений, усміхаючися.—Але вже з місяць не бачили ми справжнього снідання; ми їли не коло столу, а на землі, або сидячи верхи на гілляці дерева. Ось чому справжнє снідання, що ви його пропонуєте—чи не є це лише мрія, марево, фантазія?!

— Ну що-ж? Ходім, побачимо, оскільки це реальний сніданок, а не марево,—мовила леді Еллен, сміючися.

— Дозвольте вам запропонувати руку й повести вас до столу,—галантно схилився учений.

— Мілорде!—звернувся Джон Манглс до Гленарвана.— Які ваші розпорядження що-до яхти?

— По сніданню, любий Джоне, ми всі обміркуємо план нової експедиції,—мовив лорд Гленарван.—А тепер підемо снідати.

Пасажири яхти та молодий капітан пішли до їдальні. Останній ще встиг попередити машиніста, щоб був напоготові вирушити. Майор, рожевий та свіжий та й инші пасажири чисті, вимиті, посідали до столу.

Снідання містера Ольбінета було чудесне. Смачніше навіть, ніж дичина з Пампасів. Це Паганель так похвалював і двічі брав від кожної страви „через неуважливість“.

Це слово нагадало леді Гленарван запитати Паганеля, чи не траплялася йому та „неуважливість“ підчас подорожи. Майор та Гленарван переглядалися посміхаючись.

— Я вам мушу сказати, міледі,—мовив Паганель.—Було раз...—і він спинився, перехопивши лукаву посмішку на лиці майора, але й сам зареготався.

— Слово чести, більше жодного огріха через „неуважливість“ не буде!

І він дуже майстерно почав розповідати, як навчився португальської мови замість еспанської.

— Кінець-кінцем, кожна лиха пригода має свою добру сторону, і я не шкодую.

— А можна спитати—чому, мій шановний друже?—запитав майор.

— Бо тепер я знаю не лише по-еспанськи, але й по-португальськи. Вмію говорити двома мовами, а не одною.

— І справді, я, про це й не думав,—сказав Мек Наббс.— Ну, здоровлю вас, любий Паганелю!

Паганелеві плескали, а він марно часу не гаяв. Він і їв, і розмовляв воднораз. Але він не міг помітити чогось нового, що не заховалося від Гленарвана: це надзвичайна увага Джона Манглься до своєї сусідки, Мері Грант. Гленарван запитливо глянув на дружину; вона злегка схилила голову—на знак, що „все як слід“. Він прихильно поглядав на молоду пару і трохи згодом запитав Джона Манглься:

— А як ваша подорож, Джоне?

— Відбулася як-найкраще,—відповів капітан.—Лише мушу вам сказати, мілорде, що ми пройшли не Магеллановою протокою.

— А!—скрикнув Паганель.—Значить ви обійшли мис Доброї Надії, а мене з вами не було.

— І ви не повіситеся?—сказав йому майор.

— Егоїсте, це щоб одержати віриовку з повішеного, ви мені даєте таку пораду?

— Але-ж мій любий Паганелю, людина-ж не може двоїтися, не може одночасово бути скрізь. Отже, як ви вже блукали пампаськими рівнинами, то не могли тоді бути біля мису Доброї Надії.

— Ну, це мені дуже болить,—заперечив учений.

Далі Джон Манглься розповів, що він провів яхту вздовж американського берега і обійшов усі західні архіпелаги, не зустрівши навіть і слідів „Британії“. Коло мису Пілареш, де почався сильний вітер, Манглься направив яхту на південь, провів її повз острови Розпуки, дійшов до шістдесят сьомого градуса південної широти, обійшов мис Доброї Надії, та повз

Вогненної Землі й затоки Лемера попрямував до Патагонського берега. Далі тут, коло Корієнського мису, він відчув страшенні пориви бурі, що неслася десь околицями.

Це була та сама буря, що викликала катастрофу з деревом омбу, де притулилися Гленарван та його сопутники. Кілька разів яхту нахиляло на бік, але все кінчилося щасливо, і на місце побачення прибули без перешкод того самого дня, коли дісталися туди й піші мандрівники.

— Що-до вашої дружини та до міс Грант,—додав наприкінці Джон Мангльс,—то вони виявили надзвичайну мужність підчас бурі. Мушу признатися, що вони зовсім змінили мій погляд на дам. Вони турбувалися лише за своїх друзів, що блукали аргентинськими рівнинами та наражалися там на страшну небезпеку.

— Люба міс,—підійшов до мері Гленарван,—мені дуже приємно чути, що ви себе не зле почуваєте на борті судна.

— А якби инакше?—відповіла Мері, поглядаючи на леді Еллен та трохи й на молодого капітана.

— О, моя сестра вас дуже любить, Джоне,—скрикнув Роберт.—І я люблю вас також.

— Люблю тебе й я, любий Роберте,—відповів Джон Мангльс, трохи збентежений наївними словами хлопця, що від них зарум'янилась Мері Грант.

І бажаючи змінити розмову, Джон Мангльс додав.

— Я вже закінчив про подорож „Дункану". Тепер може ви-б, мілорде, нам докладніше розповіли, як ви переходили американські гори та рівнини та як справувався наш юний герой.

Це було найцікавіше для леді Еллен та міс Грант, і Гленарван мусів почати. Він розповідав всі пригоди, всю подорож від одного океану до другого. Як переходили Корьдильєри, як стався землетрус, як зник Роберт та як кондор його підхопив, як Талькав стрельнув з рушниці; далі—червоні вовки, саможертва Роберта, сержант Мануель, повідь, пташиний притулок на омбу-дереві, гроза, пожежа, каймани, смерч, ніч на березі Атлантичного океану. Всі ці подробиці, то веселі, то страшні, слухачі захоплено ковтали; то радість грала на їхніх обличчях, то переляк клав на них свої тіні.

Роберта, відважного й мужнього, за його геройські вчинки обнімали і сестра Мері й леді Еллен.

Скінчивши Гленарван свою історію, запропонував:

— Тепер, друзі, вернімося до сьогоднішнього дня. Минуле—вже проминуло; але майбутнє належить нам. Вернімося до капітана Гранта.

Сніданок скінчився. Бесідники перейшли до салону леді Гленарван. Там посідали біля столу, де мапи й плани лежали, та почали дальшу розмову.

— Люба Еллен,—почав Гленарван,—як ми повернулися, я сказав вам, що хоч полонених з „Британії" з нами нема,

але що маємо більше ніж коли надію їх відшукати. Після подорожи по Америці ми можемо припускати, навіть більше!— ми маємо певність, що катастрофа сталася ні на Тихому океані, ні на Атлантичному. Довелося припустити, що ми неправдиво тлумачили документ. Це рішуче підтвердив наш шановний приятель Жак Паганель, що за допомогою свого світлого розуму та знаннів викрив помилку. Любий Паганелю! З'ясуйте, будь ласка, самі, які підстави для ваших здогадів.

Паганель довго розводився над словами *gonie* та *indi*, *austral* та *Australie*, викладав свої висновки та мотиви, чому катастрофа сталася саме біля берегів Австралії, а не Америки.

Всі його висновки цілком ухвалив і Джон Манглье, людина компетентна що до морської справи та нездатна захоплюватися фантазіями.

Як скінчив Паганель, Гленарван виголосив, що „Дункан" зараз-же рушить до Австралії.

Але майор раніш попрохав слова.

— Будь ласка, кажіть,—відповів Гленарван.

— Я не маю наміру ані ослабити докази нашого приятеля Паганеля, ані заперечити їх. Вони поважні, науково обґрунтовані і заслуговують на нашу увагу, і в наших пошуканнях, безперечно, треба з них виходити. Але я пропонував-би їх остаточно переглянути, перевірити...

Невідомо було, до чого веде обережний Мек Наббс.

— Далі майоре, далі! Я готовий відповісти на всі ваші запитання.

— Це не дуже складна річ. П'ять місяців тому вивчали ми ці документи й були певні, що вгадали правдивий їх зміст. Певні були, що катастрофа сталася біля західніх берегів Патагонії, а не де-інде. І жодних сумнівів тоді не було,

— Це справедливо!—відповів Гленарван.

— Згодом, коли Паганель, через свою неуважливість, опинився у нас на яхті і ми подали йому на перегляд документи, то він визнав наше тлумачення.

— Так, і це справедливо.

— А проте ми тоді впадали в помилку, — вів далі Мек Наббс.

— Так, ми тоді помилялися, але помилятися властиво людині; а от не визнавати своєї помилки, то це вже може хіба божевільний.

— Чекайте, любий Паганелю, не треба так багато запалу! Я цілком не хочу сказати, що пошукання й далі треба провадити в Америці.

— А чого саме ви бажаєте?—спитав Гленарван.

— Я бажаю лише, щоб ви визнали, що тепер ми так само безсумнівно вважаємо за місце катастрофи Австралію, як раніш Америку.

— Охоче визнаємо це,—відповів Паганель.

— Я це записую до протоколу,—казав майор,—та звертаю вашу увагу, що поменше треба покладатися на безсумнівні здогади. Коли виходити із самих лише здогадів, то дуже можливо, що ми не знайдемо того, кого шукаємо і в Австралії та тоді нагадаємо ще якесь третє місце.

Гленарван та Паганель переглянулися. Уваги майора були слушні.

— Я бажав-би, щоб в останнє перевірили все, раніш ніж вирушити до Австралії. Ось документи, а ось мапи. Розгляньмо докладно всі пункти, по яких іде тридцять сьома паралеля; чи нема ще країни, до якої найбільше стосуються дані документів, що їх склав сам капітан Грант.

— Це зовсім не важко зробити, і часу на це багато не треба; на щастя під цією широтою мало й земель.

— Погляньмо!—мовив Мек Наббс, розгортаючи англійську мапу цілої земної кулі.

Мапу поклали перед леді Еллен і кожен улаштувався так, щоб стежити за поясненнями Паганеля.

— Як бачите,—почав Паганель,—тридцять сьома паралеля, перерізавши Південну Америку, захоплює острови Трістан д'Акуньї. До цієї місцевости жодне слово документу не стосується - це очевидно.

Документи докладно перевірено та визнано, що Паганель має рацію. Трістан д'Акунью одноголосно відкинули.

— Далі, — мовив географ.—Як вийдемо з Атлантичного океану, то зійдемо два градуси нижче від мису Доброї Надії і тут входимо до Індійського океану. Тут на дорозі лише одна група островів—Амстердамських. Обслідуймо й їх, як обслідували Трістан д'Акунью.

— Уважно зваживши, відкинули теж і Амстердамські острови. Жодне слово, ціле чи частинка його, ні французьке, ні німецьке, ні англійське не говорило за цю групу з індійського океану.

— Тепер ми в Австралії,—вів далі Паганель.—Тут мис Бернуї, бухта Тіфольд і Нова Зеландія. Майте на увазі, що слово contin з французького документу нічого иншого не може позначати, як continent, цеб-то суходіл. Тому й не можна припустити, щоб капітан Грант міг причалити до Нової Зеландії, це-ж острів, а не суходіл. Будь ласка, порівняйте слова документів, поміркуйте над їх змістом і ви побачите, що нічого спільного з цією країною вони не мають.

— Цілком слушно, — потвердив Джон Манглс, перевіривши все як-найпильніше.

— Ні,—одгукнулися всі слухачі і навіть Мек Наббс,—нема що й говорити про Нову Зеландію.

— Гаразд, підемо далі,—мовив географ.—На всьому тому величезному просторі, що відділяє цей великий острів від

Америки, тридцять сьома параделя йде лише крізь один невеличкий, неплідний, як пустеля, острів...

— А яка його назва?—хутко спитав майор.

— Марія Тереза... Ось він, бачите? Ну скажіть, чи є в цих усіх документах хоч натяк на цю назву?

— Ні!—відповів Гленарван.

— Тепер вирішайте, друзі мої, на чому тут можна спинитися, крім Австралії.

— Безперечно, на Австралії,—погодилися всі пасажири й капітан „Дункана".

— Джоне, чи досить у вас харчів та вугілля? — спитав Гленарван.

— О, досить. Всього досить навантажили в Талькахуано, а як треба, то придбаємо ще у Капштатді.

— Чудово! Тоді рушайте!

— Дозвольте, ще одна увага,—мовив Мек Наббс.

— Будь ласка.

— Хоч і які наші надії на успіх в Австралії, чи не слід нам затриматися день або два на островах Трістан д'Акунья та Амстердамських? Це нам подорозі; це нас не забарить. Тоді ми знатимемо, що й там не лишилося слідів катастрофи.

— Обачний майор, — скрикнув географ,—він усе щось знайде.

— А це щоб нам не довелося повертатися назад, як-що випадково не справдяться наші надії в Австралії.

— Так, це слушно,—відказав Гленарван.

— Я не заперечую! Навпаки!—озвався Паганель.

— Отже, Джоне, поверніть до Трістан д'Акуньї, — вирішив Гленарван.

— Слухаю,—відповів капітан і попрямував на палубу; Роберт та Мері Грант почали дякувати Гленарванові, що він так дбає розшукати їхнього батька.

Незабаром „Дункан" хутко відходив од американського берега та поспішав на схід, прудко розрізаючи хвилі Атлантичного океану.

Розділ II.

Трістан д'Акунья.

Якби яхта йшла за лінією екватора, їй довелось-би пройти сто дев'яносто шість градусів, що відділяють Австралію від Америки, цеб-то мис Беркулі від мису Корієнтіса, а це дало-б одинадцять тисяч сімсот шістдесят миль. Але що „Дункан" ішов за тридцять сьомою паралелею, то, дякуючи круглій формі землі, дорога була коротша, усього дев'ять тисяч чо-

тириста вісімдесят миль. Від американського берега до острова Трістан д'Акунья нараховують дві тисячі сто миль. Це можна пройти за десять днів, якщо не перешкодить східній вітер.

Поки що година була гарна, сприятлива. Над вечір вітерець ущух та змінив напрям, так що „Дункан" міг іти на всю свою снагу.

На борту все йшло, як звичайно. Навіть ті пасажири, що місяць блукали по Південній Америці, почували себе так, наче-б то вони й не залишали судна.

На зміну водам Тихого океану пливли води Атлантичного, але ледве можна було помітити трохи инше обарвлення хвиль.

Здавалося, стихії тепер змовилися сприяти намірам подорожніх та примусити їх забути всі лихі пригоди на суходолі. Океан був спокійний, вітер був сприятливий та підпомагав нап'ятим вітрилом.

До Трістан д'Акуньї допливли хутко та без перешкод. Тепер чекали з надією Австралії. Чомусь були певні, що саме там те, чого вони шукають. Про капітана Гранта розмовляли так, ніби їхали по нього до якоїсь певної місцевости. Для нього приготовано було й каюту, а для двох його сопутників—койки. Помешкання для капітана Гранта відступив містер Ольбінет, що перейшов до каюти своєї дружини. Ця каюта була поруч з нумером шостим, де містився Жак Паганель. Мері радісно порядкувала в каюті, прикрашаючи її для свого батька.

Що до вченого географа, — той увесь час сидів у себе. Зранку до вечора працював він над записками під заголовком: „Надзвичайні враження одного географа в Аргентинських Пампасах". Він творив уголос, патетично диктуючи собі самому цілі розділи враз; надхненний, захоплений, він зраджував Кліо, музу історії, переходив до Каліопи, музи поезії, і обом їм зраджував для своєї улюбленої географії.

Одначе Паганель не ховався. Його натхненну декламацію чути було в салоні. Леді Еллен слухала як зачарована, і навіть майор похвалюючи хитав головою та здоровив його.

— Лише стережіться неуважливости, любий Паганелю. Ну, що як ви, наприклад, забажаєте вивчатися австралійської мови, а замість неї навчитеся китайської?!

На яхті й далі все йшло своїм шляхом. Лорд та леді Гленарван співчутливо споглядали, як росте симпатія між Джоном Мангльсом та Мері Грант.

— Що-б сказав капітан Грант?—сказав раз Гленарван леді Еллені.

— Він напевне скаже, що Джон Манглье цілком гідний Мері, любий Едварде, і він не помилятиметься.

Яхта прудко мчала до своєї мети. На п'ятий день як зник мис Корієнтес, цеб-то 16 листопада, подув легкий східній

вітер, дуже сприятливий для кораблів, що пливуть повз Африку. Яхта йшла, розпустивши все своє вітрилля; це був наче велетенський птах, що мав безліч крил.

— Ми мчимо наче по приз на змаганнях королівського яхт-клубу,—мовив Гленарван.

— І наш приз дуже коштовний,—додала леді Еллен.

Другого дня перед очима подорожніх розстелився величезний простір, вкритий велетенськими гемонами (водяні рослини), схожий на великий став, зарослий травами. Иноді в океанах трапляються цілі гори таких рослин, занесених хвилями із сусідніх суходолів. Такі місця називаються *саргасовими морями.* Славнозвісний капітан Морі попереджає про це всіх мореходців.

Яхта йшла тут наче степом, вкритим травою, і це гальмувало її ходу.

Доба минула, і на світанку вахтовий матрос гукнув:

— Земля! земля!

— З якого боку?—спитав Том Остін.

— Звідки вітер віє на нас.

Почувши це, всі пасажири зійшли на палубу. Паганель наставив свою зорову трубу.

— Але я нічого не бачу!—скрикнув він.

— Подивіться на хмари,—порадив йому Джон Мангльс.

— Справді, тепер я бачу щось наче верховіття гори, — мовив учений.

— Це Трістан д'Акунья,—пояснив капітан.

— Так? Тоді, як-що я не помиляюся, від нас до цих островів вісімдесят миль, бо трістанське верховіття заввишки сім тисяч футів і його помітно саме на такій відстані.

— Цілком справедливо,—відповів капітан Джон.

Кілька годин згодом дуже високі та дуже скелясті острови стало видно на обрії. Високий конус найвищої гори вирізнявся на блискучому, синьому тлі неба. Незабаром видко стало і весь головний острів.

Трістан д'Акунья лежить під 37°8′ південної широти та 10°44′ східньої довжини від Грінвіцького меридіяну. Вісімнадцять миль на південний захід—острів „Неприступний“, а десять на південний схід — острів „Солов'їний“. Опівдні можна було добре бачити два пункти, що правлять за маяк для кораблів: скелю на острові „Неприступному“, схожу на човна з розпущеними вітрилами, та два острови, що притулилися до північної сторони острова „Солов'їного“ й нагадували руїни якоїсь давньої фортеці. О третій годині „Дункан“ спинився в бухті Фальмут. Тут Джон Мангльс знайшов відповідне місце і величезний човен перевіз пасажирів на скелистий беріг, вкритий дрібним чорним піском. За столицю тут було невеличке селище, розкидане в глибині бухти. Перед ним тече жвавий та бурхливий гірський потік. Усе се-

лище—це півсотні чепурних, привітних та затишних будинків, розташованих так геометрично точно, як це вміють робити лише англійці. За цим маленьким містечком розкинулися на тисячу п'ятьсот гектарів луки у рямці високих валів із лави. Над усім цим величньо височів конус верховіття гори на сім тисяч футів.

Місцевий губернатор, призначений із капської англійської колонії, привітно прийняв подорожніх та обіцяв по змозі допомогти. Гленарван насамперед розпитав про Гаррі Гранта та про „Британію".

— Ні,—відповів губернатор,—про це ми нічого не чули. Наші острови, як ви сами бачите, лежать не на головному шляху; отже суда вряди - годи до нас пристають, і ми взагалі майже нічого не знаємо. Розуміється, якби катастрофа трапилася близько, ми-б знали. Ось року 1821 розбився об скелі коло острова „Неприступного" англійський корабель „Blendon Hall"; р. 1845 сталася катастрофа коло Трістан д'Акуньї також з англійським судном „Primago", а року 1857 також тут загинув трьохщогловий американський корабель „Philadelphia". Більше таких випадків не було.

Гленарван і не сподівався почути тут щось нове про „Британію", проте розпитував губернатора, щоб мати спокійне сумління. Крім того, він післав матросів на човні вздовж цілої групи островів.

Поки „Дункан" стояв, пасажири пішли оглянути селище та околиці. Мешканців у Трістан д'Акуньї не більш, як півтораста чоловіка—англійців та американців із жінками-муринками або готентотками, надзвичайно бридкими. Діти від такого подружжя—це мішанина саксонської стриманости та африканського дикунства.

Кінчали свою прохідку туристи, щасливі з того, що почувають під ногами тверду землю, на березі, до якого вела рівнина, перерізана струмками та засіяна густими чагарниками. Така була одна половина острова. Друга-ж половина— це кручі та скелі вулканічного походження, улюблене місце альбатросів та пінгвінів.

— Дивне діло!—дивувався Паганель, коли переходили рівниною.—Тут зовсім нема дерев, як-що не рахувати цього вереску, дивоглядно високого та, цього ще вищого „тюсе". Подивіться, яка в нього інтересна верхівка! Опукла, наче церковна баня. Зате скільки тут папороти! І як вона поплуталася своїм величезним листям! Тут крізь цю зелену стіну і перейти не можна без допомоги якоїсь гострої зброї. А оце в'юнка ацена з колючим насінням, а ось ансерина, що пахне так задушливо.

— А це, мабуть, сельдерей?—питала міс Грант.

— Так, сельдерей, лише дикий, — відповів лорд Гленарван.—Яка сила-силенна різномаїтого моху!—додав він, побачивши надзвичайно красний, ніжний килим.

— А птахів тут скільки!—зауважив Роберт.—Ніде стільки їх я не бачив.

— Взагалі тут рай земний: городи, лани, і вівці й коні.. — примовляв Паганель.—Не видко лише овочів та звірів.

— Ви щось взагалі дуже полюбляєте звірів! — мовив майор.

— Я у всьому люблю закінченість, любий Мек Наббсе! Де тропічна рослинність, там мають бути й тропічні звірі.

Темніло вже, як подорожні повернулися на борт „Дункану". Матроси, що їздили човном вздовж берегів, не знайшли жодних слідів „Британії"; ніхто з тубільців не чув нічого про катастрофу.

„Дункан" міг залишити вже ці острови та рушати далі на схід, але Джон Манглье попрохав Гленарвана почекати до ранку та дозволити матросам вчинити лови на тюлені, що цілими зграями товклися біля берегів. Тут були морські корови й леви, ведмеді та слони.

Матроси набили стільки тюленів, що довелося віддати цілий день, щоб витопити з них товщу. Тому „Дункан" вийшов у море лише 20 листопада.

Подорожні так зацікавилися островами Трістану, що за вечерею попрохали Паганеля розповісти їм деякі подробиці про них.

Паганель залюбки згодився.

Ці острови одкрив р. 1506 португалець Трістан д'Акунья, один із сопутників славнозвісного Альбукерка та більш як сто літ ніхто їх не досліджував. Ці острови, як і Бормудські, мали дуже лиху славу й називалися „гніздо бурі". Отже жодне судно не приставало до них по своїй волі, хіба буря—вони часто-густо у цій частині Атлантичного океану—зажене якесь.

Року 1697 на ці острови з'явилася на трьох кораблях Індійської компанії голанська еспедиція та, визначивши градуси широти й довжини, що під ними містяться острови, відпливла назад. Висновки цієї експедиції перевірив року 1700 астроном Галлей. Від року 1712 та до 1767 ці острови відвідали деякі французькі мореходці, а року 1785 і славнозвісний мандрівник Ла-Перуз.

До 1811 р. острови Трістан д'Акунья були незаселені; а тоді американцеві Джонату Ламбертові спала на думку ідея заснувати на них колонію. Він попрямував туди з двома товаришами, що ретельно допомагали йому здійснити задумані наміри. Справа у цих трьох енергійних людей пішла так успішно, що до них прилучилося ще кілька із своїми родинами, і за яких два-три роки з пустелі стала цвітуча колонія. Довідавшися англійський губернатор мису Доброї Надії про існування та гаразди нового населення, пропонував він фундаторові колонії, Джонату Ламбертові, опіку від Великобританії; той прийняв її та почепив над своїм будинком англій-

ського національного прапора. Він кілька років щасливо правував колонією, поки одного разу, як він оглядав свої добра, втопився, або може його втопили: як саме справа стояла, про це історія мовчить. Може він не дуже гуманно поводився із своїми „підданими“, і вони втопили свого владику. Настав рік 1816. Наполеона першого було заслано на острів святої Гелени.

Англія влаштувала два пости, щоб наглядати за славнозвісним в'язнем: на острові Вознесення та на одному з островів Трістан д'Акуньї. На останньому розташувалася рота артилеристів, надісланих сюди з Капштадту та загін з гогентотів; так було до 1821 р. Це був рік смерти великого в'язня і тоді цей пост скасовано; обидва загони знов повернулися до Капштадту.

Залишилося тут лише кілька людей. Один з европейських пересельців, щотландець...

— А, шотландець! — гукнув майор, що не лишався байдужий, як згадували земляків.

— Еге, шотландець, капрал Вільям Глас, — повторив Паганель. Він залишився на острові зі своєю жінкою та двома готентотами. До них приєдналося двоє англійців; один з них був колись матросом, а другий спочатку рибалкою на Темзі, а згодом салдатом в Аргентинській армії. Року 1821 знайшов захист на Трістан д'Акуньї один з пасажирів розбитого корабля „*Blendon Hall*“. Цьому пасажирові пощастило урятуватися вкупі з дружиною, а тому колонія забагатіла на двох нових членів і збільшилось у ній мешканців, вже стало восмеро: шестеро чоловіків та двоє жінок. Року 1829 уже зробилося двадцять сім чоловіка, 1835 — сорок, а тепер усіх колоністів уже з півтораста.

— Так от і повстають нації, — зауважив лорд Гленарван.

— Треба додати, — мовив Паганель, — що один з островів Трістан д'Акунья, як і острів Хуана Фернандеця, мало не став тереном для другої Робінзонади. 1793 року мій земляк, природознавець Обер-Дюпрі-Туар хотів скористати той час, що корабель стояв біля берега та дослідити де-які рослини на острові. Захопившися інтересними здобутками, він заблудився на острові і ледве встиг повернутися назад на беріг. Мало-мало корабель без нього не одплив. Ну та це байка! А ось року 1824 ваш земляк, любий Гленарване та Мек Наббсе, відомий артист-маляр Август Ерль, мимохіть правив за Робінзона на цім самім острові аж вісім місяців. Справа ось у чому: капітан корабля, що з ним прибув Ерль, забув, що він вийшов на беріг та спокійненько попрямував далі без свого пасажира; а останньому довелося хоч-не-хоч Робінзона грати.

— Ну й розгублена якась людина був цей капітан, — гукнув майор. — Він вам не родич, любий Паганелю?

— Не знаю... А втім як і родич, то вповні заслуговує на таку честь,—жартуючи відповів географ, що був саме в тихому настрою.

На цьому й закінчилася бесіда.

Екіпаж „Дункану“ мав добрі лови.

Вночі матроси ловили тюленів і дуже влучно; забили їх півсотні. Другого дня, поки виварювали товщ та препарували шкури забитих тюленів, пасажири знов сходили на беріг. Гленарван та майор, довідавшися, що є багато дичини на острові, захопили з собою рушниці. І справді, дичини настрі-

ляли чимало—і куропатва дуже придалася на вечерю. Бачили теж і диких кіз та кішок.

О восьмій годині всі вже повернулися, і вночі „Дункан“ залишив острів Трістан д'Акунью.

Розділ III.

Острів Амстердам.

Джон Мангльс вирішив зайти по вугілля на мис Доброї Надії. Довелося йому одійти трохи від тридцять сьомої паралелі й посунутися на два градуси вище на північ. Отже яхта трапила до смуги сприятливих вітрів та могла йти не зменшуючи ходи. Вона хутко пройшла тисячу триста миль від Трістан д'Акуньї до африканського берега. 24 листопада о третій годині було видно вже Столову гору, а трохи згодом і Сигнальну гору, що вказувала вхід до бухти. О восьмій годині досягли порта Кап-Тоун.

Паганель, як член географічного товариства, не міг не знати та не розповісти своїм сопутникам про те, що південний край Африки відкрив року 1486 португальський адмірал Бартоломей Діяц, а вперше об'їхав її р. 1497 славнозвісний Васко-де-Гама. Та й як пак Паганель міг не знати про це, коли й в „Луїзіяді“ Камоенс оспівує славнозвісного мореплавця? А він „Луїзіяду“ так пильно вивчав, думаючи, що вчиться еспанської мови. Тут до речи вчений зробив інтересну увагу: якби Діяц обігнув мис Доброї Надії, коли дійшов був до нього р. 1486, цеб-то за шість років до першої подорожи Христофора Колумба, то відкриття Америки багато запізнилося-б. Справді, шлях повз цей мис був найкоротший та найзручніший до східньої Індії. Заходив так далеко на захід славетній генуезький мореходець власне шукаючи ближчого шляху до обіцяної країни.

Отже, якби хто поперед нього обійшов мис Доброї Надії—експедиція його була-б непотрібна й може її й не було-б.

Капштадт, або як англійці його називають Кап-Тоун—заснував р. 1652 голандець Ван-Ребек. І цю столицю пасажири „Дункану“ захотіли одвідати. Джон Мангльс дав їм на це дванадцять годин, поки він поповнить запаси палива, свіжої води то-що. 26-го уранці вони мали рушати.

Капштадт—це величезна шахматна дошка, а на ній тридцять тисяч чорних та білих мешканців грають ролі королів, королев, слонів та пішок. Так принаймні казав Паганель, бо дуже вже рівно та точно розплановано було вулиці та площі.

Оглянувши замок, що височів на південно-східній частині міста, будинок та сад губернаторський, біржу, музей, кам'яний хрест, споруджений ще Діяцем та відвідавши шклянку Понте де-Капе, подорожнім нічого більш не лишалося, як поверну-

тися на яхту та їхати далі. Раннім ранком „Дункан" знялася та кілька годин згодом об'їжджала мис Бурний, що йому оптимістичний король португальський, Іван II, дав назву Доброї Надії.

Дві тисячі дев'ятьсот миль від Капштадту до острова Амстердаму пройшли тихим морем за дванадцять день. Мореходці, щасливіші, ніж мандрівники по Пампасах, не мали нагоди скаржитися на стихії. Повітря й вода, що утворювали спілку проти них на твердій землі, тепер об'єдналися, щоб сприяти їм посуватися наперед.

— Ах! море! море!—вигукував Паганель.—Це арена людських змагань, цей могутній провідник цивілізації. Подумайте, друзі мої! Якби ціла земна куля була самий суходіл, то ми не зазнайомилися-б в XIX ст. навіть із тисячною частиною її. Подивіться, що робиться посеред великих суходолів. У сибірських степах, у рівнинах середньої Азії, в африканських пустелях, в американських Пампасах, на безлюдних просторах Австралії, в крижаних тундрах бігунів—що там робиться! Людина ледве насмілюється туди продиратися, там стільки перешкод, стільки небезпеки! Мандрувати там зовсім неможливо. Майже жодної комунікації! Страшенна спека, хвороби, дикунство тубільців — це непереможні перешкоди. Двадцять миль суходолу дужче розділяють людей, ніж п'ятьсот миль океану! Часом ближчі сусіди по обидва боки моря, ніж коли їх розділяє ліс один; перебратися через ліс буває іноді важче, ніж переплисти морем. Отже виходить, що Англія майже сусідує з Австралією, а, наприклад, Єгипет наче мільйонами миль відділений від Сенегалу, так само Пекін від Петербургу. Переплисти море легше, ніж перейти Сахару, і лише завдяки морю, як це влучно сказав один американський учений, ріднятся між собою всі народи світу.

Паганель говорив палко, захоплено, і сам майор навіть не міг нічого заперечити проти цього гімну океанові. Тим паче, що якби тридцять сьома паралеля йшла лише суходолом, то розшукувати капітана Гранта було-б не під силу і найсміливішій людині. А море хутко переносило пошукачів з одної частини світу до другої і шостого грудня перше проміння сонця вже освітлювало на очах подорожніх нову гору.

Це був острів Амстердам, що міститься під 37° 47′ широти та 77° 24′ довжини. Верховіття найвищої гори острову видно за п'ятдесят миль. О восьмій годині його ще не цілком виразні зариси нагадували верховіття Тенерифу.

— Так, дуже схоже,—мовив Гленарван,—але схоже й на гору Трістан д'Акуньї.

— Так і має бути,—подав голос Паганель.—За геометричною аксіомою, як два предмети подібні до третього, то вони подібні й до себе. Я додам, що ще й тим подібні ці острови, що й тут багато тюленів і бували й Робінзони.

— Ну, Робінзони мабуть скрізь бувають, на кожному острові?—запитала леді Еллен.

— По правді так, пані,—відповів Паганель,—я мало знаю островів, що не було-б там таких пригод, і дійсність попередила роман вашого безсмертного земляка Даніеля де-Фоэ.

— Мосьє Паганелю, — озвалася Мері Грант, — дозвольте мені дати вам одне питання?

— Прошу й два, міс, я радо вам відповім.

— Ну, скажіть, вам дуже було-б страшно, якби доля закинула вас на пустельний острів.

— Мені?—скрикнув Паганель.

— Чекайте, Паганелю, ви може скажете, що це ваше палке бажання?

— Ні, так я може й не скажу,—заперечив географ,—але кінець-кінцем, якби така пригода, то я не від того. Я почав-би нове життя. Я полював-би, ловив-би рибу, притулився-б у якомусь гроті взимку, а улітку—під деревом; поробив-би собі комори на харчі, нарешті я колонізував-би острів.

— Цілком самі?

Я міг-би й цілком сам, якби довелося. Та й хіба людина буває коли цілком сама? Хіба не можна мати собі друзів поміж тваринами? Освоїти молоду козу, папугу, що його легко навчити розмовляти? або милу малпу? А ще якби вам пощастило на другий екземпляр такого П'ятниці—ну, це було-б найвище щастя. Що може бути краще, як двоє друзів на самітній скелі посеред океану. Припустімо—майор та я.

— Красно дякую,—відповів майор,—у мене нема смаку до ролі Робінзона; і вийшла-б вона в мене дуже кепсько.

— Любий мосьє Паганелю,—відповіла леді Еллен,—ось ви знов на крилах вашої фантазії полетіли у царство казки. Але я певна, що дійсність дуже різниться від мрії. Послухати вас—то виходить, що Робінзонові все дається без жодного зусилля з його боку; що природа, як дбайлива мати, все йому подає готове, тільки живи та втішайся. Ви бачите у всьому лише гарну сторону.

— Як, міледі, ви не припускаєте, що можна зазнати щастя на пустельному острові?

— Я цьому не можу повірити. Людина створена для товариства, а не для самотнього життя. Самотність може довести людину до одчаю. Це лише справа часу! Один раніше збожеволіє, другий пізніш. Спочатку може захоплений турботами про свій хліб насущний, бідолаха не відчуває, яке жахливе його становище. Але далі він кінець-кінцем болюче відчує свою самоту, відчує, що він віддалений від людей, і зрозуміє, що назавжди позбавлений надії побачити тих, кого він любив. Що-ж тоді його чекає? Як він тоді страждатиме! Пустеля—це все, що лишилося йому від життя, від світу цілого. А як настане смерть, жахлива смерть серед цієї са-

моти, то доведеться йому вмирати так, як останній людині в останній день. Вірте мені, мосьє Паганелю, краще не бути цією останньою людиною.

Хоч-не-хоч, довелося Паганелеві піддатися на аргументи леді Еллен; розмова про радощі та невигоди Робінзонового життя тривали аж доки „Дункан“ не спинився біля берегів острова Амстердаму.

Ця група посеред Індійського океану утворилася з двох островів, один на тридцять три милі від другого; на півночі — острів Амстердам, або св. Петра; на півдні—острів св. Павла; але їх часто змішують географи та мореходці.

Ці острови відкрив у грудні 1796 р. голандець Вламінг; згодом їх існування потвердив д'Антркасто, що провів кораблі „Надію“ та „Розшук“, шукаючи тут Лаперуза. З цього часу й змішують обидва острови, острів св. Петра називають островом св. Павла й навпаки. Року 1859 офіцери з австрійського фрегату „Новара“, подорожуючи навколо світу, виявили цю помилку, а Паганель хотів її остаточно виправити.

Острів св. Павла, що лежить на південь від острова Амстердаму—це конічна скеля, утворена з давнього вулкану; він цілком незалюднений. Навпаки, острів Амстердам, що має дванадцять миль навколо, має населення, правда, невелике. Тут живуть кілька вигнанців із власної охоти, що забажали прожити одірвані від усього світу. Це—рибалки. Працюють вони на купця Отовала з острова Об'єднання; тому купцеві й належить острів Амстердам та рибні промисли там. Цей державець, не визнаний, правда, жодною европейською державою, має від 75.000 до 80.000 франків щорічного прибутку від продажу хейладоктилю, цеб-то „морської тріски“.

Спочатку острів Амстердам належав французам. Перший захопив його продавець зброї Кам, з острова Бурбона; далі за якоюсь міжнародньою умовою перейшов він до одного поляка, що найняв рабів з Мадагаскару обробити ґрунта. А тоді острів перейшов до рук Отовала та належить йому й досі.

Того дня, як до Амстердаму пристав „Дункан“, шостого грудня 1864 року, населення його складалося всього з трьох людей—двох мулатів та одного француза; його будинок стояв в глибині природньої бухти. Отже Паганель знов міг потиснути руку землякові, в особі старого мосьє Віо, що вважав потім день знайомства з ним та його сопутниками за найщасливіший день усього його довгого життя.

Взагалі острів св. Петра одвідують лише китолови та ловці на тюленів, цеб-то люди грубі й неприємні.

Мосьє Віо показав усе населення острова: двох мулатів, кілька кабанів та безліч наївних пінгвінів.

— Може, любий Паганелю, ви нам розповісте яку-небудь історію й про тутешніх Робінзонів?—спитала леді Еллен.

— З охотою; я вам розповім цілком правдиву та інтересну історію про двох голандців, закинутих на острів Амстердам.

Це було року 1827. Англійське судно „Пальміра", проходячи повз цей острів, помітило, що над ним в'ється димок. Зацікавлений цим, капітан судна скерував корабель до берега та побачив там двох людей, що, ставши на коліна, благали— рухами—про допомогу. Він вислав човна, що й перевіз двох нещасних на корабель. Одного звали Жак Пен, йому було щось років з двадцять два; другого, що мав сорок вісім років,— Роберт Прудфут на ім'я. На цих двох бідолах страшно було дивитися. Вони перебули на острові аж вісімнадцять місяців без води, майже без харчів, одірвані від усього близького, рідного. Доводилося їм годуватися мушлями то рибою, зловленою за допомогою старого цвяха, що випадково знайшовся в одного з них у кешені. Коли-не-коли, з великою потугою, щастило їм спіймати невеликого вепря. Часто-густо у них кілька днів нічого не було. Голод їх валив з ніг; спрага сушила нутро. А як вони, витративши останнього сірника, пильнували, щоб огонь не погас? Навіть як слухати про це—то жах проймав. Як бути без огню? їсти сире? Та чим зігрітися в холодні дні?

Пен та Прудфут висіли на острів зі шнуни, щоб половити тюленів. Шкуна обіцяла повернутися по них за місяць, та не повернулася. Мабуть, вона загинула.

Так минуло п'ять місяців. Якось повз острів проходив корабель „Надія", що прямував до Вондименової землі. Капітан корабля, з якоїсь варварської примхи, не захотів звернути уваги на нещасних, що розпачливо кликали на поміч; корабель проплив далі, не кинувши їм навіть жменьки сухарів, ані шматочка кременю. Він очевидно догадався, що це голандці і тому мабуть не захотів їм у допомозі стати. Так-би й загинули вони на цьому негостинному острові, якби не капітан „Пальміри", що був милосердніший за капітана „Надії".

Друга пригода на цьому острові трапилася з французом, капітаном Пероном. Він так само захтів висадитися з корабля на острові Амстердамі; так само корабель той не повернувся по нього, а инші кораблі не з'являлися тут. Лише сорок місяців згодом пробився сюди якийсь корабель, що зовсім не мав наміру опинитися тут. Він і забрав бідолаху. Але ще-б трошки і міг-би бути кривавий кінець цій пригоді. Справа в тому, що капітан Перон висадився з чотирма матросами: два—земляки його, французи, а двоє англійців. Умовилися з кораблем, що п'ятнадцять місяців вони тут полюватимуть на морські леви, а тоді щоб корабель повернувся по них. Час минув, харчам уже прийшов кінець, а корабля нема та й нема. Отут і вибухла племінна ворожнеча межи двох націй. Матроси ан

глійці повстали проти француза капітана Перона та хотіли його забити, але до цього не допустили його земляки матроси. Увесь час, удень та вночі точилася боротьба між обома партіями. Бійки страшенні були, але нікого не забито. Та мабуть

Залізясті джерела видиралися з-під чорної лави.

кінець-кінцем знищили-б взаємно одні одних, не помирившись французи та англійці навіть на безлюдному острові. Але надійшов корабель; він і сам мало не загинув тут коло скель, але всіх пятьох порятував.

— Дуже дякуємо вам, любий друже, за ці інтересні оповідання,—мовив лорд Гленарван, коли учений скінчив.

Не щастя, тепер уже нічого такого не може трапитися, бо тут постійно перебувають люди. Мосьє Віо довгі роки живе на острові й не було йому жодної нагоди виявити свою гостинність жертвам моря.

Що до „Британії“ та капітана Гранта, теж нічого про них не знає. Ані на острові Амстердамі, ані на острові св. Павла нема жодного сліду якої-будь катастрофи.

— Що-ж, ми вже звикли шукати капітана Гранта там, де його не було, а не там, де він був. Але треба було конче з'ясувати, що його тут нема. Завтра „Дункан“ рушає далі.

Подорожні до вечора знайомилися з островом, з його мальовничими краєвидами. Але його флора та фавна для натураліста не дуже цікава була. Багато вепря, риби, тюленів, більш нічого особливого. Найцікавіші були скелі та гарячі джерела, що вирималися місцями з-під грубого шару чорної лави. Де-які джерела мали дуже високу температуру, Тепломір, що його Джон Манглс усунув у джерело, показав 177 градусів. Подорожні надумали зробити спробу з рибою: її спіймали в морі, і вона зварилася в цьому окропі за п'ять хвилин. Це одбило Паганелеві охоту тут скупатися.

Над вечір подорожні попрощалися із старим Віо та побажали йому ще довго щасливо проживати на острові. Віо й собі щиро побажав їм повного успіху.

Розділ IV.

Хто виграє: Паганель чи майор?

7-го грудня, о третій годині ранку, казани „Дункану“ вже клекотіли від пари; котву підняли, ґвинт почав працювати, і яхта попливла. Коли о восьмій годині пасажири зійшли на палубу, острів Амстердам уже ховався в далині. Це був останній етап на тридцять сьомій паралелі; до австралійського берега залишалося всього три тисячі миль, і на шляху не могло вже бути жодних островів.

Якщо західній вітер триватиме ще з дванадцять день і море буде спокійне, то „Дункан“ швидко допливе до мети.

Мері й Роберт схвильовано дивилися на хвилі, що ними напевне плила й „Британія“ перед тим, як їй загинути. Може саме на цьому місці, коли корабель уже пішов на дно, батько їхній боровся з розлюченими стихіями та почував, як його непереможна сила тягне до берега. Напевне він зробився жертвою якоїсь страшної бурі, що так часто вибухають на Індійському океані. Джон Манглс показував молодій дівчині різні течії морські та поясняв їх значіння. Одна течія йде через весь Індійський океан до австралійського берега; вплив цієї течії відчувається в напрямку від сходу до

заходу як у Тихому океані, так і в Атлантичному. Якщо „Британія“ підчас бурі опинилася серед цієї течії зі зламаним уже кермом, без щогл, не маючи сили боротися із розбурханою стихією, то вона неминуче розбилася біля берегів Австралії; більше ніде їй було дітися, а уникнути катастрофи в таких умовах було неможливо.

Одначе, тут ось які труднощі. Останні відомості про капітана Гранта були з Кальяо з 30 травня 1862 р. у „Часопису Мореплавства та Торгівлі“. Як-же тоді 7 червня, вісім днів згодом могла „Британія“ опинитися в Індійському океані?

Це було 12 грудня увечері, шість день по од'їзді від острова Амстердаму. Всі сиділи на палубі та, як звичайно, розмовляли про „Британію“, що завжди була в них на думці.

Гленарван зняв це питання, що його треба було висвітлити.

Паганель, не відповідаючи, кинувся шукати документа до себе в каюту. Тоді повернувся, переглянув документі здвигнув плечима; це позначало—нема чого звертати увагу та такі дрібниці.

— Гаразд, — мовив Гленарван, — але дайте нам принаймні відповідь, мій друже!

— Ні,—відповів Паганель,—я поставлю одне питання лише, і це до капітана Джона.

— Прошу, кажіть,—мовив Джон Мангльс.

— Чи може порядний корабель за місяць пройти всю ту частину океану, що між Америкою та Австралією?

— Так, роблячи двісті миль на добу.

— А це надзвичайна хода?

— Ні; кліпери під парусом ще й швидче пливуть.

— Ну отже,—мовив Паганель—замість „7 червня“ в документі читайте „17 червня“ або „27 червня“. Одну цифру з'їло море, і тоді все ясно.

— І справді!—скрикнула леді Еллен,—як порахувати від 31 травня до 27 червня...

— Капітан Грант міг за цей час перейти Тихий океан та опинитися в Індійському!

Всі радісно привітали висновки Паганеля.

— Ще одну туманну точку з'ясовано завдяки нашому приятелеві Паганелеві,—мовив лорд Гленарван.—Тепер нам лишається лише поспішати до Австралії, де ми й найдемо сліди розбитої „Британії“... найпевніше біля західніх берегів.

— А може й біля східніх,—мовив Джон Мангльс.

— Мабуть, Джоже, ви маєте рацію. З документів не ясно, де саме відбулася катастрофа: біля західніх, чи біля східніх берегів. Ми, власне, маємо шукати в тих двох кінцевих пунктах Австралії, де її перерізує тридцять сьома паралеля.

— Виходить,—спитала молода дівчина,—і тут ще є сумніви!

— Ні,—відважився відповісти Джон Мангльс, що прагнув заспокоїти дівчину,—треба мати на увазі, що якби нещастя

трапилося біля східніх берегів Австралії, то ледве чи він боявся чого... він знайшов-би там допомогу. Бо на східньому березі багато колоній, переважно англійських. Досить було десять миль одійти від берега, щоб натрапити на земляків.

— Гаразд,—мовив Паганель,— я цілком пристаю на вашу думку. На східньому березі, біля затоки Туфольд, у місті Едені, капітан Грант і притулок знайшов-би у англійців та ще й допомогли-б йому повернутися до Европи.

— А на західньому березі мореплавці такої допомоги не можуть знайти?—спитала леді Еллен.

— О ні, міледі,—озвався Паганель.—Той беріг—цілковита пустеля. Нема звязку з такими великими центрами, як Мельбурн та Аделаїда. Як-що „Британія" розбилася об підводні рифи біля цього берега, то екіпаж її так само не міг сподіватися на допомогу, як коли-б він трапив на суворі береги Африки.

— Але тоді,—запитала Мері Грант,—що могло трапитися з батьком за ці два роки?

— Ну, що-ж могло з ним такого трапитися?—мовив Паганель.—Ви, люба моя Мері, певні того, що капітан Грант дістався до землі?

— Звичайно певна, ви-ж самі читали...

Раз що він дібрався до континенту, то що могло-б з ним трапитися! А ось що: або він дістався до англійських колоній, або трапив до рук тубільців-дикунів, або, нарешті, загинув серед безмежних просторів Австралії. Иншого нічого не може бути.

Паганель скінчив та шукав у очах своїх слухачів підтримки.

— Далі, далі, Паганелю!—мовив Гленарван.

— Ну, спочатку розгляньмо перше. Неможливо, щоб капітан Грант трапив до англійської колонії. Якби так було, то нам не довелось-би так турбуватися за нього, і сидів-би він тепер в свому рідному Дунос поміж своїх дітей...

— Бідний тато!—прошепотіла Мері.—Вже два роки в розлуці з нами!

— Чекай-но Мері,—мовив Роберт,—дай мосьє Паганелеві висловитися!

— На жаль, мій хлопче, я не можу сказати тобі нічого певного—чи капітан Грант у полоні в австралійців, чи...

— Але ці тубільці, що вони власне таке?—жваво перервала леді Еллен.

— Запевняю вас,—відповів учений, зрозумівши думку леді Еллен,—що це люди, хоч і дикі хоч і мало різняться від тварин, проте лагідні, не хижі. Якщо капітан Грант трапив саме до них у полон, то немає небезпеки для його життя. Всі подорожні сходяться на тому, що австралійці мають відразу до крови й завжди ладні захищати навіть европейців від кривавих нападів инших диких племен.

— Чуєте, Мері, що каже мосьє Паганель?—звернулася леді Еллен до Мері Грант. — Якщо ваш батько трапив у полон до тубільців, як це видно з документа,—ми напевне знайдемо його живого й здорового.

— А як він заблудився у цій пустелі?—мовила Мері, запитливо подивившись на Паганеля.

— Ну то ми його й там знайдемо,—скрикнув географ.— Правда-ж, друзі мої?

— Без сумніву,—відповів Гленарван, що хотів дати инший напрям розмові.—Не можна-ж так загубитися. Я цього не припускаю.

— Я теж ні,—подав голос Паганель.

— А як велика Австралія?—запитав Роберт.

— Сімсот сімдесят п'ять мільйонів гектарів, або чотири п'ятих Европи,—відповів Паганель.

— Навже й справді вона така велика?—здивувався майор.

— Еге, на два ярди менше, на два більше... Яка ваша думка, майоре, чи можна до цієї землі прикласти слово „континент", зазначене в документі?

— Безперечно, Паганелю!

— Ну, а загубитися в австралійських пустелях... ні, цього не буває. Щось подібне трапилося, здається, тільки з Лейхартом, але я чув у географічному товаристві в Парижі, що Мек Інтайр натрапив на його сліди.

— Значить, Австралію ще не всю досліджено?—запитала леді Еллен.

— Ні, не всю, міледі,—відповів Паганель.—Цей континент так само мало відомий, як і середина Африки. Відважних піонерів не бракувало, правда. Від року 1606 до 1862 більш як п'ятдесят чоловіка працювало, щоб зазнайомити світ з Австралією але...

— Ну, уже й більше як п'ятдесят!—сумнівно похитав головою майор.

— Саме так, любий Мек Наббсе! Тут були й мореходці, байдужі до небезпеки, що плавали вздовж незнайомих берегів, щоб визначити їхню довжину та зариси. Були й мандрівці, що сміливо йшли до осередку країни.

— Проте, понад п'ятдесят — це забагато, — не вгавав майор,—їх і п'ятдесят не набереться.

— Впевняю вас, що їх було далеко більше,—сперечався географ.

— Заклад!

— Заклад! Я вам назву не вагаючись п'ятдесят імен.

— О,—спокійно всміхнувся майор.—Які ці вчені! Вони не мають сумнівів.

— Майоре,—мовив Паганель,— чи ставите ви свій карабін Мура й Діксона проти моєї прозорної трубки?

— Чому ні, коли це вам справляє приємність.

— Чудесно,—скрикнув учений.—Ось, майоре, карабін, що з нього ви не застрелите вже ані кози, ані лисиці—хіба що я вам його позичу. Це я робитиму залюбки.

— А ви, Паганелю,—відповів серйозно майор—пам'ятайте, що як вам треба буде моєї прозорної труби, вона до ваших послуг.

— В такому разі починаймо,—захоплено сказав Паганель.—Вас, товариство, я прошу бути за свідків нашого закладу. А ти, Роберте, підраховуй.

Подружжя Гленарванів, Мері з Робертом, майор і Джон Мангльс,—він теж зацікавився суперечкою,—вигідно улаштувались слухати географа. Мова-ж йшла про Австралію, куди прямував зараз «Дункан». А до її історії ніхто не міг поставитися байдуже.

Товариство попросило Паганеля не баритись і швидче починати.

— О Мнемозино!—почав Паганель.—Богине пам'яти, мати чистих муз! Дай натхнення тому, хто тебе так вірно і щиро шанує. Друзі мої! Двісті п'ятдесят вісім років тому культурний світ ще нічого не знав про Австралію, хоч де-хто вже гадав, що на півдні повинен існувати великий материк. У книгозбірні вашого британського музею, мій любий Гленарване, є дві мапи, датовані ще 1550 роком. На цих мапах на південь від Азії зазначено землю і названо її „Велика Португальська Ява". Але, на жаль, не можна бути певним, що ці мапи правдиві. Я зразу почну з сімнадцятого віку, а саме з 1606 р. Цього року еспанський мореплавець Квірос винайшов землю, яку він назвав „Південна Земля Святого Духа". Де-хто з вчених гадав, що він просто здибав нову групу Гебридів, а зовсім не справжню Австралію. Я не буду диспутувати цього питання. Роберте, зазначи Квіроса і перейдемо до инших.

— Перший!—озвався Роберт.

— Того-ж самого року Луіз Вац де-Торес, Квіросів помічник, проїхав ще південніше, щоб ознайомитись з новою землею. Але головна честь відкриття Австралії належить голандцеві Теодорові Гертогові. Він причалив до східнього берега Австралії під 25° широти і назвав її ім'ям свого корабля „Згода". Після нього число мореплавців, що під'їздили до Австралії, чимраз збільшувалось. 1618 р. Цеахен відзначив на північному березі Арнгеймову та Діменову землі. 1619 р. Жан Едельс проїхав вздовж її західнього берега і частину його назвав своїм власним ім'ям. 1622 року Лейвін досягає мису, що й досі має його ім'я. 1627 р. де-Нюїц на заході, а де-Віт на півдні поповнюють досліди своїх попередників. Їм наслідував командор Карпентер, що пройшов з своїми кораблями в ту широку затоку, що й досі зветься Карпентерова затока. Нарешті 1642 р. відомий мореплавець Тасман об'їздить навкруги острова Ван-Дімена. Тасман гадає, що цей

острів з'єднується з континентом і тому дає йому ім'я Батавського генерал-губернатора Ван-Дімена. Згодом ім'я „Острів Ван-Дімена" цілком доладу було змінено на ім'я Тасманія. Отже, мореплавці об'їхали навколо південного континенту і дізналися, що навкруги нього хвилюються води Індійського та Тихого океанів. Року 1665 цьому великому південному острову було надано ім'я Нова Голандія—ім'я, яке не довго трималося. Це було саме в той час, коли увага до нього голандських мореплавців вже кінчалася. На якому числі ми зараз?

— На десятьох—відповів Роберт.

— Добре,—озвався Паганель.—Тепер я закінчую з голандцями і переходжу до англійців. 1686 року ватажок корсарів, один з найславетніших розбійників південних морів, Вільямс Дампіерс, після багатьох пригод, де щастя чергувалося з нещастям, причалив своїм кораблем „Лебідь" до північно-західнього берега Нової Голандії під $16^0 50'$ широти. Він увійшов в зносини з тубільцями і з часом дав дуже докладний опис їхньої вдачі, звичаїв, їхнього злиденного життя і приязних відносин. Року 1699 він знову повертається і виходить на беріг в тій саме бухті, де колись причалив Теодорік Гертог. Але тепер Дампіерс вже був на корсар, а командор „Робюку"— судна королівської флоти.

До цього часу відкриттям Нової Голандії европейці цікавились тільки з географічного погляду. Нікому не спадало й на думку її колонізувати. І протягом трьох чверток віку, з 1699 по 1770 р. жодний мореплавець не повертався до неї. Але ось навідався туди найславетніший у всьому світі мореплавець—капітан Кук. І з того часу новий континент почав приймати до себе европейських пересельців. Підчас кожної з своїх трьох славетніх мандрівок Кук навідувався і до Нової Голандії. Перший раз він був там 31 березня 1770 р. З Отаїті він щасливо спостерегав перехід Венери проз Сонце[1]), а тоді поїхав своїм маленьким кораблем „Згода" в західню частину Тихого океану. Відкривши острів „Нова Зеландія", Кук увійшов у затоку на західньому березі Австралії. Він знайшов там так багато нових рослин, що назвав її Ботанічною затокою. Цю назву Ботані-бей вона має і по цей час. Стосунки Кука з малорозвиненими, темними тубільцям не дали нічого цікавого. Залишивши Ботанічну затоку, він піднявся на північ, але під 16^0 широти, близько миса Нещасть, вісім льє від берега, Куків корабель наскочив на кораловий риф. Здавалося, що порятунку нема. Кук звелів викинути в море харчі та гармати, і наступної-ж ночи морський доплив підняв на

---

[1]) Перехід планети Венери проз сонячний диск був власне 1769 р. Це рідке явище дуже цікаве з астрономічного боку, бо дало змогу точніше обчислити відстань між сонцем і землею.

свої хвили злегчену судину. Вона не загинула тільки тому, що у пробитій дірці щільно застряв уламок коралового рифу.

Отже Кук зміг одвести своє судно у маленьку бухту, названу ним в честь свого корабля „Згода“. В цій бухті протягом трьох місяців англійці лагодили своє судно і тимчасом заводили стосунки з індійцями. Але тут їм не дуже пощастило і з першою змогою „Згода“ підняла вітрила й поїхала далі на північ. Кук хотів дізнатися, чи немає протоки між Новою Гвінеєю та Новою Голандією. Зазнавши різних пригод та небезпеки, разів двадцять важивши своїм судном, він побачив на південному заході широку протоку. Так! Це справді була протока! Кук переплив протоку, причалив до маленького островочка. Весь обшир відкритої берегової місцевости Кук приєднав до Англії і назвав щиро-британським ім'ям: Нова Південна Галія. По трьох роках сміливий мореплавець вже мав під своїм керуванням „Пригоду“ і „Відвагу“. Капітан Фурно поїхав на „Пригоді“ дослідити береги Ван-Дименової землі і прийшов до висновку, що вона становить частину Нової Голандії. Року 1777 Кук прибув втретє до Австралії і зупинив свої два кораблі „Відвагу“ та „Винахід“ у Авантуристській затоці біля Ван-Дименової землі. По трьох місяцях він знову виїхав звідсіль і знайшов смерть на Сандвичевих островах.

— Це була видатна людина,—зауважив Гленарван.

— Найвидатніший мореплавець усього світу. Його товариш Банкс подав англійському урядові думку заложити у Ботанічній затоці англійську колонію. Після нього до Австралії почали прямувати мореплавці різних національностей. В останньому листі, що Ляперузо написав з Ботани-бея і датував його 7 лютого 1787 року, він сповіщає про свій намір поїхати у Карпентерову затоку і обдивитись весь беріг Нової Голандії аж по Ван-Дименову землю. Він поїхав туди і вже не повернувся назад. Року 1788 капітан Пилип засновує у Джаксоновому порті першу англійську колонію. Року 1791 Вокувер об'їздить зназну частину південного берега. Року 1792 Антрекосто їде відшукувати Лаперуза, об'їздить навкруги Нової Голандії з заходу на південь і відкриває дорогою невідомі досі острови. У 1795 та 1797 роках двоє юнаків, Фліндерс і Бас, на човні вісім футів завдовжки, відважно об'їздять південні береги, а року 1797 Бас проїздить між Ван-Дименовою землею та новою Голандією протокою, що одержала згодом його ім'я. Того-ж року той Фламінг, що відкрив острів Амстердам, знайшов на східньому березі Австралії Лебедячу Річку, де жили чорні лебеді найкращої породи. 1801 р. знову починає свої докладні досліди Фліндерс і під 138^0 58′ довжини та 35^0 40′ широти в затоці „Зустріч“ він стріває двоє французьких кораблів „Географ“ та „Натураліст“. Цими кораблями керували капітани Боден та Гамлен.

— А! капітан Боден?!—вигукнув майор.
— Так! А чому ви так здивувались? — спитав Паганель.
— Та так, нічого. Кажіть далі, любий Паганелю.

Паганель розповідає.

— Добре. Я йду далі. До зазначених мореплавців треба додати ще ім'я капітана Рінча, що з 1817 по 1822 роки зробив докладні досліди тропічних берегів Нової Голандії.

— Це вже двадцять чотири прізвища,—озвався Роберт.

— Добре,—сказав Паганель.—Я вже маю право на половину майорового карабіна. Тепер я вже закінчив з мореплавцями і перехожу до мандрівників.

— Дуже добре, мосьє Паганель,—сказала леді Еллен.— Мушу визнати, що ви маєте надзвичайну пам'ять.

— І дуже дивно,—додав Гленарван,—стрінути таку пам'ять у людини такої... такої...

— У такої розсолохи, хочете ви сказати,—поспішив докінчити Паганель.—Але я маю пам'ять тільки на дати й на факти. Тільки й того. Скільки там імен, Роберте!

— Двадцять чотири.

— Добре! Двадцять п'ятим буде лейтенант Давс. До цього часу мореплавці об'їхали нову землю навкруги, але ніхто не знав, яка вона в осередку. Довге гірське пасмо тяглося паралельно східньому берегу і, здавалось, цілком закривало вступ до того, що ховалось за його верховинами. І от року 1789, за рік після заснування колонії у Джаксоновому Порті, лейтенант Давс зважився почати огляд країни. Дев'ять день він шукав переходу через гори, але мусів ні з чим повернутися до Джаксонового Порту. Того-ж самого року капітан Тенгі теж хотів перейти високе гірське пасмо, але й він повернувся нездобихом. Ці дві невдалих мандрівки на три роки одбили охоту братися до цієї важкої справи. 1792 р. сміливий дослідувач Африки Патерсон опинився у такому-ж становищі. Йому теж не пощастило. Наступного року простий кватирмистр англійської флоти, відважний Гавкінс, на двадцять миль перейшов межу, якої досягали попередні мандрівники. Далі за 15 років я можу зазначити тільки два імени, відомий моряк Бас та колоніяльний інженер Барельє. Але їм пощастило не більше, ніж їхнім попередникам. Нарешті 1813 року людність натрапила на гірський прохід на захід од Сіднею. 1815 р. губернатор Макари зважився перейти цим проходом і заснував по той бік Синіх гір місто Батурст. Після того один по одному з'являються дослідувачі, що збагачують географію новими відомостями і так допомагають розвиткові колоній. Це були: 1819 р.—Тросбі та Окслей, що пройшов путь у 300 миль, Говель та Гюн, що вийшли з Твофольдської бухти, де проходить 37-ма паралеля. А 1829 та 1830 року капітан Стурт вів досліди за течією Дарлінга та Мурея.

— Тридцять шість,—озвався Роберт.

— Гаразд. Я ще не скінчив. 1840 та 1841 року Ейр та Лейхгарт перейшли частину країни. 1845 р. мандрував Стурт. 1846— західню частину Австралії досліджували брати Грегори та Гельрпман, 1847 р. Кенеді був на річці Вікторії, а 1848 в Північній Австралії. 1852 р. там був Грегори, 1854—Остин. З 1855 по 1858 р. той самий Грегори досліджував північнозахідню частину континенту, а Бабаж—місцевість від озера Торенс до озера Ейр. Нарешті я підійшов до мандрівника, прославленого в справозданнях про Австралію, до Стюарда, що відважився аж тричі перейти увесь австралійський континент. Його перша мандрівка вглиб країни відбулася

1860 р. Згодом, якщо товариство схоче, я розкажу, за яких умов переходили чотири мандрівки через всю Австралію з півдня на північ. А сьогодні я тільки назву самі імення з 1860 по 1862 р. До імен сміливих і відважних піонерів науки—дослідувачів Австралії я додам братів Демпстер, Кларксона та Гарпера, Бюрка та Уільса, Нельсона, Уалькера, Ландсборо, Макінлея, Гоута.

— П'ятдесят шість!—вигукнув Роберт.

— От бачте, майоре! От вже і досить з вас, хоч я і не згадав ні Дюперея, ні Бугенвіля, ні Фіц-Роя, ні Уікама, ні Скокса...

— Досить!—сказав майор, вражений кількістю імен.

— Ні Перу, ні Кау,—сипав, як горохом, Паганель,—ні Бенета, ні Кунігема, ні Нютчеля, ні Тіерса..

— Змилосердьтеся!

— Ні Диксона, ні Стелецького, ні Рейда, ні Уїльса, ні Мітшеля...

— Годі, любий Паганелю!—сміючись встряв у розмову Гленарван.—Будьте ласкаві, не добивайте нещасного Мек Наббса. Він і так визнає вас переможцем.

— А його карабін?—велично спитав географ.

— Він ваш, Паганелю,—відповів майор.—І мені дуже його шкода. Але ви з такою пам'яттю можете добру грінку вбити, можете скласти собі цілий артилерійний музей.

— Так, правда,—додала й собі леді Еллен.—Цілком неможливо знати краще історію Австралії. Ви не випустили жодного імени, ні найменшої дрібниці...

— Ну, вже й ні найменшої дрібниці!—з сумнівом похитав головою Мек Наббс.

— Як?! Що ви хочете цим сказати?—обурився Паганель.

— Я хочу сказати, що не можете-ж ви, справді, знати геть усіх подробиць про відкриття Австралії.

— Наприклад!—зарозуміло сказав вчений, гордий з своєї перемоги.

— А як я вам скажу щось таке, чого ви не знаєте, то вернете ви мого карабина?

— У ту-ж мить?

— Слово чести?

— Слово чести!

— Гаразд! Знаєте, Паганелю, чому Австралія не належить Франції?

— Але-ж мені здається...

— Ну, принаймні, як це пояснюють англійці?

— Ні, майоре, я цього не знаю,—пригнічено відповів Паганель.

— А це просто тому, що відважний капітан Баден так перелякався 1802 р. кумкання австралійських жаб, що, не гаючи часу, підняв котву і навіки втік од Австралії.

— Що?!—обурився Паганель.—І так насмілюються говорити англійці?! Та це знущання!

— Я згоджуюся. Це може й погано з боку англійців, але цей історичний факт ви можете почути по всьому об'єднаному королівстві.

— Та невже-ж такі ганебні речі можна брати поважно?— оступався Паганель за своїх земляків.

— Я й собі можу підтримати майора, мій любий Паганелю,—сказав Гленарван серед загального веселого сміху.— Він говорить правду. Невже-ж вам ніколи не траплялось цього чути?

— Ніколи! Та це-ж нісенітниця! Самі-ж англійці звуть нас „жаб'ячими поїдайлами"! Як-же можна боятися того, що їси?!

— А проте ви цього не знали, Паганелю, — задоволено всміхаючись сказав майор.

От як чудовий карабін Мура і Діксона залишився власністю майора Мека Наббса.

Розділ V.

Хуртовина на Індійському океані.

По двох днях після цієї розмови Джон Манглье зробив у південь свої звичайні спостереження і оповістив, що „Дункан" пливе зараз на 113^0 $37'$ довготи. Пасажири роздивились корабельні мапи і з великою радістю побачили, що тільки п'ять градусів лежить між ними та мисом Бернулі. Між цим мисом та виступом д'Антракасто австралійський беріг робить дугу, яка лежить на 37-ій паралелі. Якби „Дункан" піднявся до екватора, він побачив-би мис Чатам, який зараз залишається од нього на стодвадцять миль на північ. „Дункан" плив тепер в тій частині Індійського океану, де лежав Австралійський континент. Можна було сподіватися, що днів за чотири мис Бернулі замріє на обрії.

Досі західній вітер сприяв яхті. Але за останні кілька день він почав зменшуватись і потроху зовсім ущух. 13 грудня вітрила безсило впали вздовж щогл. Якби „Дункан" не мав свого могутнього ґвинта, він був-би цілком скутий завмерлим океаном.

Такий стан атмосфери міг тривати без кінця. І от увечері Гленарван пішов порадитись що-до цього з Джоном Манглесом. А молодий капітан бачив, наскільки спорожніли його засіки з вугіллям, і його це дуже непокоїло. Він вкрив судно всім великим і малим вітриллям, щоб використати найменший подих повітря, але ніщо не допомагало. Як казали матроси, вітер не мав сили поворушити навіть стрічками біля їхніх кашкетів.

— У кожнім разі,—сказав Гленарван,—не варто дуже нарікати на долю. Краще жодного вітру, аніж вітер навпроти.

— Це то правда,—відповив Джон Мангльс.—Але звичайно така тиша веде за собою зміну погоди. От цього я і боюсь. Ми пливемо зараз у смузі мусонів [1]), а вони з жовтня до квітня мають північно-східній напрям. І якщо ми стрінемося з ними, то змушені будемо дуже затриматись.

— Що-ж поробиш, Джоне. Покора стіну пробиває. Кінець-кінцем ми тільки загаємо час, та й годі.

— Якби було так. Але сюди може втрутитися хуртовина.

— Хіба ви боїтеся негоди?—спитав Гленарван, допитливо оглядаючи небо, де на всьому обширі між обрієм та зенітом навіть не мріло й одної хмаринки.

— Ото-ж то воно й є!—відповів капітан.—Але про це я можу сказати тільки вам, і прошу вас не кажіть нічого ні леді Гленарван, ні міс Грант. Не треба їх бентежити завчасу.

— Ви маєте рацію, Джоне! Скажіть-же мені, які у вас підстави?

— Я маю певні ознаки негоди. Не вірте тому, що вам каже небо, мілорде. Воно страшенно зрадливе. Треба спитати барометра, а от вже два дні, як він безупинно падає. Тепер він стоїть на 27 дюймах [2]). Цією пересторогою я не можу нехтувати. За свойого життя я зазнав уже тут такої негоди і одверто кажу, що боюся хуртовини на південному морі. Пара, що збирається на неосяжних льодових просторах південного бігуна, втворює повітряний рух непереможної сили. Починається боротьба між екваторіяльними та бігуновими вітрами. В цій боротьбі вони творять ціклони та смерчі, що збільшуються разом з хуртовиною. Встояти під таким вітром кораблеві—це річ майже неможлива.

— Джоне,—відповів Гленарван.—„Дункан“ міцне судно, а його капітан—відважний мореплавець. Я певен, що коли надійде гурикан, у нас стане сили оборонити себе.

Висловлюючи свої думки, Джон Мангльс слухався свого інстинкту „морського вовка“. Він увесь час спостерегав погоду і стежив за своїми непохибними приладами. Безупинне зниження барометру примусило його вжити всіх заходів. Хоч небо ще було цілком чисте, але він готувався до скаженої хвищі.

Цілу ніч Джон залишався на палубі. Біля одинадцятої години небо на півдні почало темніти. Капітан покликав на палубу всіх матросів і наказав їм зняти менші вітрила. Залишилась тільки фок, фок-марсель, клівер та бом-клівер. Опів-

---

[1]) Вітри, що віють в Індійському океані з надзвичайною силою. Вони не мають певного напряму і міняють його залежно від пори року. Скажімо, літні мусони віють навпроти зимових.

[2]) 73,09 сантиметра. Звичайна височина барометричного стовпика 76 сантиметрів.

ночі піднявся страшенний холодний вітер, коли молекули повітря летять з швидкістю туазів на секунду.

Щогли рипіли, машина стогнала, міцно притягнуті вітрила сухо лопотали, внутрішні перегородки жалібно брязкотіли, і це все розбудило пасажирів і сказало їм те, що ховали від них Мангльс і Гленарван.

Паганель, Гленарван, майор і Роберт всі піднялись на палубу, одні з цікавости, другі—бажаючи допомогти. Небо, що було ввечері ясне та чисте, вкрилося рясними хмарами, де-не-де перерізаними плямистими смугами, неначе леопардова шкура.

— Гурикан?—уривчасто спитав Гленарван Джона Мангльса.

— Ще нема, але незабаром буде,—відповів капітан.

Джон Мангльс твердо і рішуче давав накази і, хоч вітер був такий великий, що небезпечно було ходити по палубі, матроси виконували їх дуже швидко й охоче. Щоб дати яхті силу для опору і по змозі зменшити хитання судна, перш за все треба було зберегти яко-мога більше вітрил.

Джон Мангльс покликав Тома Остіна і упередив його, що швидко наближається гурикан. Подвоїли линви біля вітрил. Зміцнили коліши біля гармат, оглянули всі люки. Джон, як вартовий москаль, непохитно стояв на скаженому вітрі і уважно спитував небо, щоб дізнатись таємниці суворих хмар.

Барометр упав на 26 дюймів,—зниження, яке рідко буває у барометричному стовпику, і „шторм-гляс“ [1]) означав хуртовину.

Була година ночи. Леді Еллен і міс Грант не могли всидіти в своїх каютах і стурбовано вийшли на палубу. В цей час вітер робив 14 таузів на секунду. Він люто стогнав в складеному пароплавному знаряддi. Маталеві линви згучали, наче струни інструмента, по яких гостро б‘є велетенський лучок. Колиші стукалися і вищали, щогли хилилися й рипіли, машина зловісно гула, вітрила лопотіли, як постріли з гармат. Страшні ревучі хвилі люто кидалися на яхту, що наче риба пронизувала сиві буруни.

Скоро капітан Джон помітив пасажирок, він поспіхом підійшов до них і попросив повернутися назад до своїх кают. Хвилі горами лютували навкруги яхти і кожну мить могли залити палубу.

Через стогін хуртовини та гуркіт снасти леді Еллен ледве розібрала слова молодого капітана.

— Чи є небезпека?—спитала вона в коротку перерву між ревом гурикану.

---

[1]) Посудина, в якій є хемічна сумішка, що міняє вигляд залежно від сили вітру і електричної напруги атмосфери.

— Аніякісінької!—відповів Джон Мангльс.—Але ні вам, ні міс Мері не можна залишатися тут.

Жінки не зважились сперечатися з наказом, що більше скидався на благання, і повернулися вниз. В цю мить велетенська хвиля розбилась об палубу і вкрила їх білими бризками.

Хуртовина лютішала. Вітрилля напиналося так, що згинало щогли і часом здавалось, яхта підлітала по-над сивим шумом.

— Візьміть фок на гітови!—гукав Джон Мангльс.—Згорніть фок-марсель та клівери!

Матроси кинулись виконувати наказа. Линви безсило впали додолу і звільнене вітрило спустилося з гуркотом, дужчим за голосіння природи. „Дункан" випускав з свого димаря чорні кучері густого диму, а кораблевий ґвинт уривчасто бився по морських хвилях.

Гленарван, майор, Паганель і Роберт стояли на палубі. То захоплення, то жах відчували вони, дивлячись на цю напружену боротьбу „Дункана" з водяними горами. Міцно вчепившись у снасті, прилаштовані до долішніх частин щогли, вони не могли перекинутися ні одним словом. Очі їхні не одривались від зграй буревісників, цих похмурих товаришів морських хуртовин, що сміливо носились навзаводи з скаженим вітром.

Раптом пронизливий свист прорізався крізь гуркіт гурикану. Хмари пари вирвались не крізь паровихідну трубу, а крізь хлипавки паровика. Гасло небезпеки гостро розітнулось у повітрі. Яхта підскочила догори, а тоді нахилилася на бік. Румпель несподівано вискочив з Вільсонових рук, а самого Вільсона кинуло додолу. Стерно перестало працювати і „Дункан" безпомічно забився на хвилях.

— Що трапилося?—вигукнув Джон Мангльс, поспішаючи на капітанський місток.

— Судно лягає на бік!—відповів Том Остін.

— Що трапилось з стерном? Невже-ж воно зіпсувалось?

— До машини! До машини!—розпачливо розітнувся голос машиністи.

Джон поспішив до машини і наблизився до східців. Густа хмара пари оповивала машини. Толоки непорушно лежали в циліндрах. Тиглі теж не ворушились. Машиніст злякався, щоб не розірвало казанів, і випускав пару крізь вихідну трубу.

— Що трапилось?—питав капітан.

— Ґвинт зламався, або десь заплутався,—відповів машиніста.—Він не працює.

— Хіба-ж не можна його звільнити?

— Неможливо! Жодним побитом!

Без сумніву не було часу лагодити ґвинта. Він не міг ворушитись, і непотрібна пара виривалась крізь хлипавки.

Капітан мусів знову звернутися до своїх вітрил і шукати допомоги у того вітру, що досі був його найлютішим ворогом.

Він пішов на палубу і розповів Гленарванові про становище судна. Крім того, він попросив усіх пасажирів повернутися до своїх кают. Гленарван хотів залишитись нагорі.

— Не можна! — відповів Джон Мангльс рішуче. — Мені треба бути на палубі самому з моїми матросами. Ідіть! Кожної хвилини судно може нахилитись і вода знесе вас у море.

— Але-ж ми можемо стати до помочи.

— Ні, краще ідіть, мілорде! Благаю вас! Бувають становища, коли я є господар корабля. І я вимагаю, щоб ви йшли звідси.

Тільки страшна небезпека могла примусити Джона Манглься говорити так гостро й рішуче. І Гленарван зрозумів, що ніхто, як він, повинен перший скоритись капітанові. Разом з своїми трьома товаришами він покинув палубу корабля і приєднався до жінок, що з турботою й тугою чекали кінця цієї боротьби з розлюченими стихіями.

— Яка енергійна людина мій відважний Джон, — сказав Гленарван, увіходячи до загальної каюти.

— Справді! — відповів Паганель. — Він нагадує мені боцмана з Шекспірової драми „Хуртовина". Пам'ятаєте, він кричить на короля, що їде на його судні: „Геть звідсіля! Ні пари з уст! Геть до своєї каюти! Як-що ви не можете примусити замовкнути воду та вітер, то мовчіть самі! Геть з моєї дороги! Чуєте?!"

Тимчасом Джон Мангльс не губив жодної хвилі й уживав всіх заходів, щоб врятувати судно з того страшного становища, в яке його поставило нещастя з ґвинтом. Він залишив на місці всі вітрила і знову розіпнув ще инші. Це була дуже важка робота для бідних матросів, що ледве трималися на ногах. Кожної хвилини кого-небудь могло знести у воду, а врятуватися з морської безодні було цілком неможливо.

Яхта була злагоджена добре і тепер понеслась, як гаряча коняка під острогами. Вона сміливо підставляла свої облавки натискові розлючених хвиль. Але чи встоять проти вітру розіпнуті вітрила? Правда, вони зроблені з найкращого дундійського полотна. Але у якої-ж тканини стане сили боротись з таким скаженим вітром?

Дрейфуючи яхту, капітан мав на меті протиставити хвилям найміцніші частини судна та втримати її на бажаному напрямкові. Але і цей засіб був небезпечний. Судно могло вскочити в безодню між двома хвилями і вже ніколи не виринути назад. Але Джонові не було з чого перебирати, і він постановив віддатися на вітер, поки щогли й вітрила не впадуть додолу. Матроси всі були тут, на його очах, готові кожної хвилини виконувати його накази. Щільно притулившись до вантів, Джон не зводив очей з розлюченого моря.

Так минав час до самого ранку. Джон мав надію, що на світанку хуртовина зменшиться. Марна надія! О восьмій годині ранку вітер ще зміцнішав і пролітав вже вісімнадцять таузів на секунду.

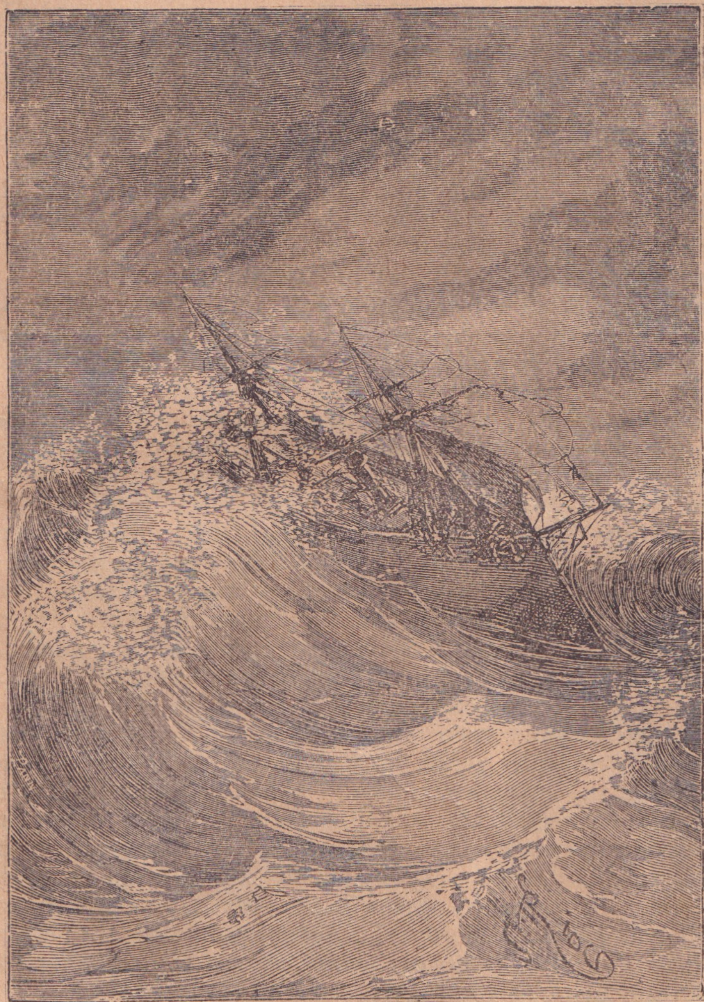

З пошматованим вітрилом „Дункан“ мчав далі.

Це був справжній страшний гурикан. Джон не казав нічого, але він тремтів і за своє судно і за тих, хто був на ньому. „Дункан“ страшенно нахилявся на бік і зловісно рипів.

Часами верховина фок-мачти торкалась білих бурунів. Був момент, коли матроси думали, що яхта гине. З сокирами

у руках вони кинулися рубати ванти головної щогли, але у ту-ж мить вітрила одірвались самі і замаяли в повітрі, наче крила велетенських альбатросів.

„Дункан“ випростався. Але він не мав підпори на воді, не мав стерна і тому безпорадно гойдався на хвилях. Щогли його так згинались і рипіли, що здавалося от-от розтрощаться. Так не могло тривати довго. Хитання збавляли судно. Кінець-кінцем його обшивка мусить луснути, і в роз'ятрені щілини поллється морська вода.

Капітанові нічого не лишалося, як підняти ще приховані вітрила. Це пощастило зробити тільки за кілька годин. Але скільки важкої упертої праці їм довелося покласти! Тільки о третій годині дня скінчили прив'язувати вітрило до вільної головної щогли, і „Дункан“ знову неймовірно швидко полинув навздогін вітрові. Хуртовина несла його на північний схід і тільки надзвичайно швидкий рух міг його врятувати. Часами судно переганяло хвилі, різало їх своїм гострим носом і ховалось у безодні, як величезна морська потвора. Часами судно пливло поруч із хвилями, і тоді цілковито зникала змога керувати судном, і воно скакало на одному місці з жахом, що от-от перекинеться. Часами хвилі, підсилені гурику ханом, переганяли судно, піднімали понад ним свої сиві шуми і люто обливали його водою.

В такому безпорадному становищі між надією на порятунок і безмежним одчаєм пройшов весь день 15 вересня і вся наступна ніч. Джон Мангльс ні на одну мить не сходив з свого місця і нічого не їв за цей час. Він бачив небезпеку, тужливо думав про долю судна, але вперто ховав це від инших. Він пронизував своїм гострим поглядом величезні хмари чорного туману, що зібрались на півночі.

Справді, було чого непокоїтись. Хуртовина одкинула „Дункана“ з його наміченої дороги і тепер непереможно швидко несла на австралійський беріг. Джон Мангльс почував, що небезпека більшає, й більшає кожну мить. Що-хвилини яхта могла наскочити на підводну скелю і розтрощитись на тисячі трісок. На його думку, берег лежав десь за двадцять миль від того місця, де бився на хвилях „Дункан“. А в хуртовину сто разів краще бути в безмежному океані. Там судно ще може боротись з його гнівом. А як вітер нанесе їх на землю—це буде для них всіх жахлива загибель.

Джон Мангльс пішов переговорити з Гленарваном. Він щиро розказав йому сам на сам про тяжке становище судна. Капітан не замовчував небезпеки. Стримано і одверто, як мореплавець, готовий на все, він упередив лорда, що доведеться кинути „Дункана“ на берег.

— Щоб врятувати тих, хто на ньому, якщо це пощастить, мілорде,—додав Джон.

— Робіть як краще, Джоне!—коротко відповів Гленарван.

— А леді Еллен? А міс Грант?

— Я їх упереджу сам в останню хвилину, коли зовсім зникне надія. Дивіться-ж, упередіть мене.

— Добре, мілорде. Я упереджу вас.

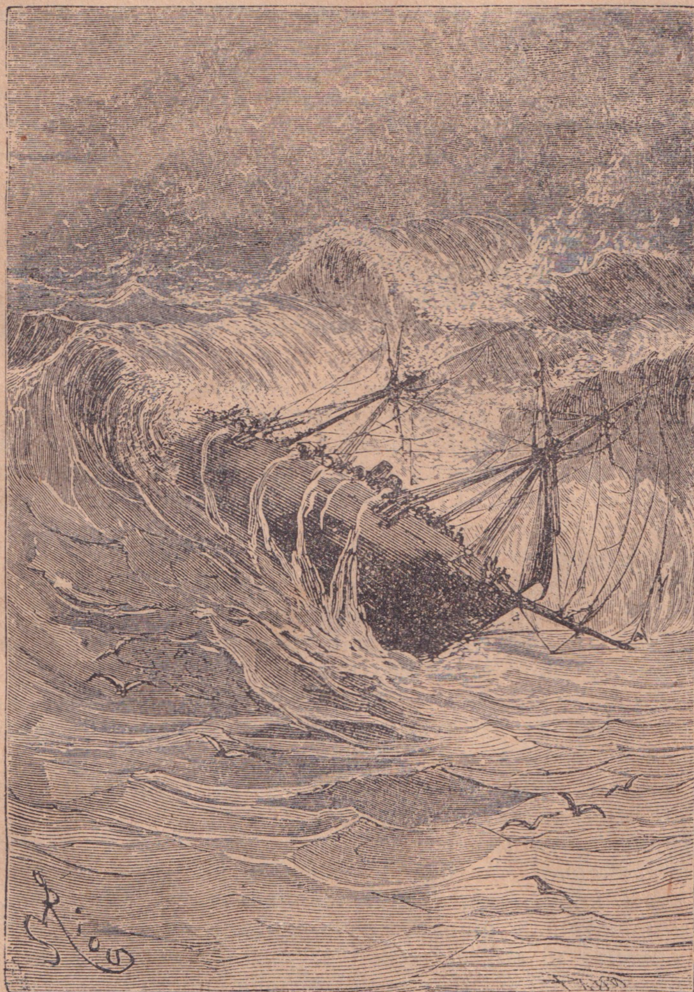

Лийте тюленячий товщ! — кричав капітан.

Гленарван повернувся до жінок. Хоч ніхто нічого не казав їм про небезпеку, вони почували її неминучість. Леді Еллен та міс Грант виявили в цю мить таку мужність, що взагалі зовсім не властива жіноцтву. Паганель тимчасом оповідав Робертові різні наукові теорії про напрямки повітряних течій.

Він наводив цікаві порівнання між смерчами, циклонами та простолінійними гуриканами. Що-до майора, то він чекав на кінець так спокійно, наче правовірний масульманин.

Об одинадцятій годині хуртовина наче почала стихати. Важкі хмари розірвались і при раптовому освітленні, за шість миль від себе, Джон побачив низький беріг. „Дункана“ несло просто на нього. Високі хвилі злітали вгору на 50 футів і вище. А серед їхнього клекоту линув „Дункан“.

— Тут піскова коса,—сказав він Остіну.

— Еге-ж, відповів помічник.

— Ну, тут вже як пощастить, Остіне. Якщо доля не наверне „Дункана“ до зручної протоки і не проведе нас у неї, ми загинули!

— Вода зараз висока, капітане. Може-б пощастило перескочити через цю косу.

— А хіба ви не бачите того страшного буруна перед косою? Хіба-ж ми зможемо перемогти його? Одна надія на наше щастя, мій друже.

Тимчасом яхта, під усіма вітрилами, швидко неслася до берега. Незабаром до коси залишалося лише зо дві милі. Земля то ховалась, то визирала з туману. А тимчасом Джону здавалось, що він бачить збоку од сивого буруна затоку з спокійною водою. О! Там-би „Дункан“ був у безпеці! Але-ж як добутись туди?

Джон упередив Гленарвана і той покликав пасажирів на палубу. Він хотів, щоб всі бачили небезпеку на власні очі і підчас катастрофи не були замкнені десь всередині судна. Гленарван з своїми товаришами сміливо дивились на розлютоване море. Мері Грант зблідла.

— Джоне,—пошепки сказав Гленарван молодому капітанові,—я прикладу всі зусилля, щоб врятувати мою дружину, або загину разом з нею. Ти попіклуйся про міс Грант.

— Гаразд,—відповів Джон Мангльс і приклав лордову руку до наповнених слізьми очей.

„Дункан“ був уже зовсім близько од землі. Хвилі піднімались так високо, що без сумніву легко могли перекинути яхту через косу. Але, хитаючись на хвилях, яхта неодмінно мусіла врізатись у пісок і розтрощитись на ньому. Де знайти засіб знизити ці водяні гори і заспокоїти розлютоване море?

Раптом у голові Джона Манглься промайнула щаслива думка.

— Товщу!!—голосно вигукнув він.—Хлопці!! Лийте в воду тюленячий товщ! Лийте товщ!!

Матроси зразу зрозуміли наказ капітана. Він звертався до засобу, що часто допомагає в таких випадках. Щоб заспокоїти розбурхані хвилі, їх вкривають шаром товщу. Цей шар пливе зверху, робить хвилі слизькішими і стишує шумування. Вплив товщу виявляється зараз-же, але також раптом і зни-

кає. Як тільки судно перепливе цю штучно стриману воду, вона подвоює свою лютість, і горе тому, хто зважиться іти слідом. *)

Матроси кинулись виконувати наказа. Сили їхні виросли від страшної небезпеки, і вони в одну мить викотили на палубу барила з тюленячим товщем. Тоді вибили сокирами віка і нахилили їх по обох краях судна.

— Чекайте!—крикнув Джон Мангльс, виглядаючи слушного моменту.

За двадцять митів яхта була вже біля протоки, загородженої ревучими бурунами.

— Лийте!!—гукнув молодий капітан.

Матроси вивернули кухви і звідтіля ринули потоки товщу. Товщова скатертина вкрила сиву морську піну. „Дункан" пролинув по заспокоєній воді і незабаром був серед тихої затоки по той бік страшної коси. А посатанілий океан, звільнений від накладених людиною пут, люто і скажено ревів за ним.

Розділ VI.

Мис Бернулі.

Врятувавшись від смерти, Джон Мангльс перш за все закріпив судно на двох котвах. На глибині п'яти сажнів було гарне дно, вкрите буйним піском. В це дно добре вчепилися котви. Тут не було чого боятись, що „Дункан" обірветься і сяде на якусь мілину. Після стількох жахливих годин „Дункан" спинився в природній бухті. Її обгороджували високі скелі і захищали від широкого морського обширу.

Гленарван міцно стиснув руку молодому капітанові.

— Спасибі, Джоне!

В цих двох словах була для Джона найкраща нагорода. Гленарван утаїв од всіх, крім нього, що-йно пережиті душевні муки так, що ні леді Еллен, ні міс Грант, ні Робертові і на думку не спадало, од якої саме небезпеки вони оце врятувались.

Тепер треба було з'ясувати, куди саме викинула хуртовина „Дункана." В який бік шукати потрібної йому паралелі? Яка відстань була між ними та мисом Бернулі? З такими питаннями звернулись насамперед наші мандрівники до Джона Мангльса.

Джон Мангльс роздивився корабельні мапи, зробив свої спостереження і означив, що „Дункан" не дуже-то збочив з

---

*) Морські закони забороняють капітанам вживати цього надмірного засобу, коли судна пливуть одне за одним.

дороги. Вони були зараз на 136° 12′ довжини та 35°07′ широти, на мисі Катастроф, на південнім кінці Австралії. До миса Бернулі їм треба було пройти ще 300 миль.

Мис Катастроф, названий таким ім'ям на спомин якоїсь сумної пригоди, лежить близько миса Борда, втвореного виступом острова Кенгуру. Між цими двома мисами тягнеться протока Дослідувача, що веде до двох досить глибоких заток, на півночі—до затоки Спенсера та на півдні—до затоки святого Вінцента. На східньому березі Вінцентової затоки порт Аделаїда—столиця південної Австралії. Це місто засноване 1836 р., і з своїми 40 тис. мешканців воно має багато підстав для дальшого розвитку. Але там більше уваги звертають на працю над плодючою землею, на догляд за виноградом та помаранчами і взагалі на все сільсько-господарське багатство, ніж на те, щоб закладати великі індустріяльні підприємства. Серед мешканців можна нарахувати більше хліборобів, ніж інженерів, і загальний напрям думок зовсім не хилиться в сторону комерційних справ, або технічних наук.

Джонові Мангльсу треба було дізнатися, яку шкоду „Дунканові" зробила хуртовина і як цю шкоду полагодити. Він послав водолазів оглянути судову корму. Водолази уважно обдивились і сказали, що зігнувся один лопатень, що він надушує на етамбот *), і що це перешкоджає ґвинтові крутитися. Це була дуже велика шкода. Велика тому, що вимагала для свого полагодження таких засобів, яких аніяк не можна було знайти в Аделаїді.

Гленарван з Джоном Мангльсом докладно обміркували своє становище і ухвалили такий рішенець. „Дункан" під вітрилами піде вздовж австралійського берега і буде розшукувати сліди „Британії". По найдокладніші відомості він зупиниться на мисі Бернулі, а тоді піде на південь до Мельбурну, де він зможе легко полагодити свої ушкодження. Коли-ж ґвинта буде направлено, „Дункан" перейде на східні береги Австралії, щоб вже зовсім закінчити свої розшуки.

Цю постанову ухвалило все товариство, і Джон Мангльс тільки вичікував сприятливого вітру, щоб підняти кітвиці. Він чекав недовго. Над вечір гурикан зовсім ущух, а з південного сходу повіяла сприятлива бриза. О четвертій годині ранку котви підняли, розіпнули нове вітрилля, і „Дункан" знову полинув вздовж австралійського берега.

По двох годинах судно було просто протоки Дослідувача, а мис Катастроф вже зник з очей. Увечері „Дункан" об'їхав мис Борда і йшов вздовж острова Кенгуру. Цей найбільший з-поміж маленьких австралійських островів дає притулок засланцям-втікачам. Він мав чудовий вигляд. Розлогі зелені килими вкривали верствуваті скелі на його берегах. Так само,

*) Колода, причеплена на самому кінці корми.

як і того дня, коли вперше зупинився на ньому погляд культурної людини, 1802 р., незчисленні отари кенгуру стрибали по його луках та серед лісів. Другого дня, коли „Дункан“ йшов по-під берегом, з нього було спущено човни і одіслано їх до землі. Тепер вони саме були на 36-ій паралелі, а Гленарван не хотів залишати, не оглянувши, ні одного клаптика землі аж до 38-ої паралелі. Тому він оглядав, навіть, і прстопадні стрімкі скелі острова Кенгуру.

Розіп'явши усе своє вітрилля, яхта гордо линула по хвилях, наче справжній кліпер, і 18 грудня йшла по-під берегом затоки Зустріч. Це сюди прийшов 1828 р. мандрівник Стурт після того, як відкрив Мурей—найбільшу річку південної Австралії. Але це вже були не пишно-зелені береги Кенгурового острову, а сухі та голі піскуваті мілини. Де-не-де на цьому густо порізаному, одноманітному березі піднімались такі-ж сірі стрімкі скелі.

З великими труднощами човни обійшли і ці непривітні береги. Гленарван, неодмінний біля нього Паганель та малий Роберт майже завжди були на човнах. Їм хотілося власними очами знайти хоч де-які сліди „Британії“. Але і цей докладний огляд нічогісінько не сказав їм про нещасних. З цього боку австралійські береги були такі-ж самі німі, як і патагонські. А проте наші мандрівники не втрачали надії, поки не досягнуть пункта, зазначеного у документі. Вони дбали, щоб зміцнити свою упертість, а не зріктися од поставленої мети через несприятливі випадки. Вночі „Дункана“ клали в дрейф, щоб він не збочив з дороги, а вдень докладно досліджували береги.

В такий спосіб, не знайшовши й маленької тріски від розбитого судна, 20 грудня вони прибули на мис Бернулі, що стоїть на краю бухти Ласепеда. Але це не позбавляло їх надії. Вони знали, що за ці два роки, що минули з часів катастрофи, море могло, навіть, море мусіло, забрати від рифів і рознести по всіх усюдах, мусіло згризти все, що лишилося од невеликого трьох-щоглового судна. Крім того, індіяни, що зачувають катастрофи, як шуляк падло, могли розібрати собі і найменші уламки. А потім,—якщо Гаррі Гранта та його двох товаришів хвилі викинули на беріг у такому місці, де їх побачили тубільці, без сумніву досі вони були десь у полоні в осередку континенту.

Але в такому разі розпадався дуже дотепний здогад Жака Паганеля. Поки мова йшла про аргентинську територію, географ мав, безперечно, підстави доводити, що дати, зазначені в документі, могли стосуватися не лише місця катастрофи, але і зазначати місце полону. Справді, великі пампаські річки з багатьома допливами могли легко перенести до моря пляшку з дорогоцінним документом. Тут-же—навпаки. В цій частині Австралії дуже мало річок перерізують 37 паралелю.

Крім того, Ріо-Колорадо та Ріо-Негро плинуть до моря по пустельних і безлюдних місцевостях, а головні австралійські річки, як Мурей, Яра, Торенс та Дарлінг або вливаються одні в одних, або в своїх гирлах утворюють великі поширення. Ці поширення дають місце портам та рейдам, де часто заїздять судна і де, взагалі, йде жвава навігація. Воно не в тямки, як могла така крихка річ, як пляшка, щасливо минути ці заповнені судами води і опинитися в Індійському океані.

Проникливий розум не міг проминути таку недоладність. Домисел Паганеля цілком ймовірний для аргентинських рівнин Патагонії, був зовсім недоладу що-до Австралії. Майор Мек Наббс завів з цього приводу суперечку з Паганелем. Він доводив, що зазначені по документах градуси треба брати на карб самої катастрофи, і тому треба гадати, що пляшку кинуто у море там, де саме розбилась „Британія", цеб-то на західньому березі Австралії.

Таке тлумачення не позбавляло, проте, ймовірности і Гленарванової думки про можливість полону капітана Гранта. Він-же сам написав у документі такі слова: „де їх заберуть у полон жорстокі тубільці". А тому не було ніяких підстав розшукувати полонених виключно на 37-й паралелі.

Товариство довго обмірковувало це питання і, кінець-кінцем, стало на тому: як-що і на мисі Бернулі не пощастить добути хоч будь-яких відомостів про „Британію," лорд Гленарван повернеться до Европи. Що-правда, його розшуки не дали ніяких щасливих наслідків, але вів він їх сумлінно і відважно.

Така постанова засмутила пасажирів яхти, а Мері і Роберт Грант зовсім вдалися в тугу. Їдучи до берега разом з Гленарванами, Джоном Мангльсом, Мек Наббсом та Паганелем, вони запевняли себе, що прийшов час визнати думку про порятунок їхнього батька цілком безнадійною. І тим більше, що якось раніше, в одній з минулих суперечок, Паганель дуже розважливо доводив, що якби „Британія" розбилась об підводні скелі біля східніх берегів Австралії, капітан і матроси вже давно були-б на батьківщині.

— Не журіться! Держіть надію! — сказала леді Еллен, сидячи поруч з молодою дівчиною на човні.—Покладіть свої надії на бога. Він не кине нас.

— Правда, міс Мері,—додав капітан Джон.—Коли людям здається, що вони використали вже всі заходи, які тільки могли, і нічого не досягли, тоді їм на допомогу приходить небо. Воно дає людям нові думки, показує несподіваний шлях до мети, дає потрібну допомогу.

— Та воно-то так! Як бог не поможе, то ніхто не зможе!—з тяжкою тугою відповіла Мері Грант.

До берега було ледве 200 метрів. Мис висувався в море на дві милі і його узгір'я положисто підходили до води. Чо-

вен причалив до берега у невеличкій природній бухті серед коралових рифів, що з часом огорнуть щільним колом всю південну частину Австралії. Але вже й тепер вони були остільки великі, що якби „Британія“ наскочила на них, мусіла-б конче загинути з усім своїм добром.

Пасажири „Дункана“ легко вийшли на цілком пустельний беріг. Вздовж берега довгим пасмом піднімались круті скелі заввишки на 60—80 фут. Не було жодної змоги перейти через цю природню перепону без драбини та гірських топірців. Але, на щастя, Джон Мангльс незабаром знайшов щілину від гірської завали пів милі на південь. Все товариство увійшло в це провалля і досить стрімким схилом піднялось на верховину гори. Роберт, як маленьке кошеня, дряпався на гору і першим прибув на вершок. Цим він зробив велику прикрість Паганелеві, що не міг заспокоїтись, як це маленькі ніжки дванадцятилітнього хлопця взяли гору над його цибатими ногами сорокалітнього чоловіка. Але зате Паганель лишив далеко позад себе спокійного майора, що байдуже ставився до таких перегонок.

Коли товариство піднялося та зібралося на гірській верховині, воно почало розглядати рівнину, що стелилася у них поперед очима. Цю розлогу необроблену місцевість вкривали кущі та колючий терен. Гленарван порівнював її з сумними глендами зниженої частини Шотландії, а Паганель з неродючими місцевостями Бретані. Але, коли на березі цілком не помітно було й сліду людської ноги, тут в далечині маячили якісь будівлі

— Це вітряк!—вигукнув Роберт.

Справді, за три милі від глядачів маячили в повітрі крила од вітряка.

— Так, це вітряк,—відповів Паганель, направляючи на зазначене місце свою прозорну трубу.—А біля нього будівля, хоч і не показна, але дуже корисна. Мені дуже приємно її бачити.

— Це здається дзвіниця,—додала леді Еллен.

— Так, міледі. Поки в одній будівлі готують страву для тіла, друга дбає про поживу душі. Цим вони подібні одна до одної.

— Ходім-но до вітряка!—сказав Гленарван.

Все товариство рушило в дорогу. Не минуло й півгодини, як вони ступили на землю, оброблену людськими руками. Неродючий пустельний ґрунт одразу одмінявся на плодючу, вкриту рослинами землю. Замість колючого терену, жива обсада пишалась навколо що-йно поораного поля. Шість корів і кілька волів спокійно паслись на зелених луках, обсажених кремезними акаціями, привезеними з широких просторів острова Кенгуру. Поступово з'явилися ниви, вкриті густим килимом золотих колосків; високі вуликуваті копиці сіна, свіжі городи

теж з живою обсадою. Нарешті вони увійшли в розкішний садок, гідний самого Горація, де приємне чергувалося з корисним. Далі стояли возовні, доладу розташовані челядні та комори і нарешті простий, але чепурний будинок. І над цим всім панував веселий млин, безупинно шамотіли його гострі колеса та жартівливо рухалась по землі привітна тінь його великих крил.

В цей час з головного будинку вийшов чоловік років на п'ятдесят з ласкавим лицем. Біля нього гавкало чотири великих собаки, що упереджали хазяїнів про чужих людей. За ним вийшли його п'ять синів, гарних та міцних хлопців, і їхня мати—висока огрядна жінка. Тут не можна було помилитися: цей чоловік, з своєю відважною родиною, посеред цих нових будинків і молодого, недавно обробленого поля являв собою типовий зразок ірландського колоніста. Злидні та голод на батьківщині примусили його шукати щастя й достатку за морем.

Ще не встиг Гланарван з своїм товариством привітатися до хазяїнів, ще не встигли сказати, хто вони й звідкіля, як назустріч їм вже неслись привітні слова.

— Чужинці! Будьте бажаними гостями в господі Падді О'Мура.

— Ви ірландець?—спитав Гленарван, стискаючи простягнуту йому колоністову руку.

— Бувколись!—відповів Падді О'Мур.—Тепер я австралієць. Дуже прошу вас, заходьте до мене і дивіться на мою господу, як на свою власну.

Не годилось нехтувати такими щирими і ласкавими запросинами. Леді Еллен і Мері Грант увійшли до господи в супроводі містрис О'Мур, а колоністові сини допомагали чоловікам знимати з себе важку зброю.

Простора і світла заля була розташована у долішньому поверсі будинку з поземно покладених товстих та міцних дубових дощок. Довгі дерев'яні лави стояли вздовж стінок, пофарбованих ясною веселою фарбою. Десять ослінчиків, два дубових мисники, наповнених посудом з білої порцеляни та блискучої цини, довгий та широкий стіл, де навколо вільно могли-б сісти з двадцятеро мешканців—таке було умеблювання в цій господі.

Хазяї саме збирались обідати. Велика миска з юшкою смачно парувала між печенею з м'яса. На широких цинових полумисках лежали купи маслин, помаранчів та винограду. На столі було все, не тільки конче потрібне, але й зайве. Господарі мали такий привітний вигляд, накритий стіл свідчив про їх повний достаток, і у наших мандрівників не було підстав відмовлятися від запросин. Зараз-же прийшли й наймити, такі самі міцні й здорові, як і їхній господар, і сіли поруч з ними до столу. Падді О'Мур показав чужинцям їхні місця.

— Я чекав на вас,—сказав він просто Гленарвановi.

— Ви?!—спитав той здивовано.

— Так! Я завжди чекаю тих, хто приходить,—вiдповiв iрландець.

Ходімо до вітряка!—мовив Гленарван.

За обідом знялася жвава бесіда, де говорилось про різне. Шотландці та ірландці—брати поміж себе. Річка Твіда *) завширшки в кілька туазів, становить глибшу прірву між Шотландією та Англією, ніж ірландський канал, завширшки

*) Річка на межі між Шотландією та Англією.

на 20 льє, що тече між старою Каледонією та зеленим Ерином. Падді О'Мур оповів про своє життя. Він був один з тих емігрантів, що тікають від злиднів з своєї батьківщини. Всі вони йдуть у світа шукати щастя. Більшість їх знаходять тільки зневір'я та нещастя, забувають про свої хиби й ледарство і обвинувачують неповинну долю. Досягають добробуту лише відважні, ощадні та невтомні люди.

Такий був і Падді О'Мур. Він покинув Дундалк, де він умирав з голоду і попростував до австралійських берегів. Він зійшов на землю в Аделаїді, зрікся від пропонованої йому там шахтарської праці і став до хліборобства. По двох місяцях він почав господарювати на тому ґрунті, що має тепер такий розкішний вигляд.

Уся територія південної Австралії поділена на обруби у 80 акрів *) завбільшки. Губернатор роздає колоністам ці різноманітні ділянки, і з кожної такой ділянки завзятий і невтомний землероб може легко прожити та ще й заощадити що року по вісім-десять стерлінгів **) чистих грошей.

Падді О'Мур це все знав. Йому до помочи стали його знання з сільського господарства. Він працював, він ощаджав і поступово поширював свою дільницю. Все сприяло йому в господарстві, і родина його була щаслива. Ірландський селянин обернувся на справжнього поміщика. Мав він тепер 500 акрів старанно обробленої землі і випасав на своїх луках близько 500 голів худоби. На батьківщині він був рабом европейців, тут, у найвільнішій країні світу, він був незалежним господарем.

Товариство стріло щирими й сердечними привітаннями це оповідання ірландського емігранта. Падді О'Мур замовк і чекав таких же одвертих слів і од своїх гостей. Яко людина тактовна, він мовчав, але здавалось, що він хотів сказати: „От бачте, хто такий я, але я не питаю вас, хто такі ви". Гленарван зараз-же почав говорити про „Дункана" та причини його приїзду на мис Бернулі, про ті розшуки, що він так довго і так завзято провадив. Перш за все він спитав Падді О'Мура, чи не знає він чого-небудь про катастрофу з „Британією". Але колоністова відповідь не принесла радости. Він ніколи нічого не чув про таке судно. Протягом двох років життя в цій місцевості жодне судно не розбилось ні на мисі, ні вище, ні нижче за нього. Якщо катастрофа відбулася лише два роки тому, то він з певністю може твердити, що капітана Гранта і матросів викинуто не в цій частині західнього берега.

— Тепер, мілорде,—додав він,—розкажіть мені, чому це вас так цікавить.

*) Акр дорівнює 0,404 гектара.
**) Дві тисячі франків.

Тоді Гленарван оповів колоністові історію із знайденим документом, про подорож яхти, всі зроблені зусилля, щоб знайти капітана Гранта. Він не утаїв, що тепер загинули вже його останні надії, і він цілковито зневірився знайти його.

Останні слова створили тяжке враження на всіх слухачів Гленарвана. Очі Роберта та Мері наповнились слізьми. Паганель не міг знайти слів, щоб їх заспокоїти та ще підтримати надію. Джон Мангльс теж мучився тяжким стражданням. Безнадійність опанувала цими відважними героїчними душами, що даремне прилинули на „Дункані" до цих далеких берегів.

В цей мент важку тишу прорізали слова:

—Мілорде, не тратьте надії і дякуйте долі! Якщо капітан Грант живий, то він конче тут, саме в Австралії!

Розділ VII.

Айртон—помічник шкіпера „Британії".

Неможливо списати враження, що викликали ці слова. Гленарван умить схопився та гукнув:

— Хто це говорить?

— Я,—відповів один із наймитів Падді, що сидів край столу.

— Ти, Айртоне?—спитав Падді, так само здивований.

— Я,—відповів Айртон зворушено, але твердо;—я шотландець, мілорде. Я один з тих, що зазнали лиха на „Британії".

Останні слова справили страшне враження. Мері Грант мало не зомліла. Джон Мангльс, Паганель та Роберт кинулися до того, кого Падді О'Мур назвав Айртоном.

Айртон був чоловік років сорока п'яти з суворими рисами та блискучим поглядом, що губився під глибокими западинами брів. Був дуже худий, але й одночасово міцний; самі кістки та нерви—він, за висловом шотландців, не потратив часу на надбання товщу. Невисокий на зріст, кремезний, рухи рішучі, розумне та енергійне обличчя, хоч трохи й шорстке—він справляв гарне враження. Видно було, що за життя свого спіткав він добрий ківш лиха, а був людиною, що здатна стерпіти хоч які муки, здатна боротися з лихом, не коритися йому, а таки перемогти.

Все це зразу-ж кинулося увічі Гленарванові та його друзям. Особа Айртона викликала мимохіть якусь пошану до себе. Гленарван засипав його питаннями.

— Ви один з тих, що мало не загинули на „Британії"?

— Так є, мілорде; я був за помічника у капітана Гранта,—відповів Айртон.

— Укупі з ним урятувалися?

— Ні, мілорде, ні. Мене в ту хвилю біля нього не було: мене підхопило з палуби та шпурнуло на берег.

— То ви не з тих двох матросів, що про них писано в документі?

— Ні. я нічого не знаю за документа. Капітан кинув його, коли мене не було вже на кораблі.

— Але капітан, капітан!

— Я гадав, що він потонув з усім екіпажем „Британії". Гадав, що лише я сам зостався живий.

— Але-ж ви сказали, що капітан Грант живий!

— Ні, я сказав: як-що капітан живий!

— І додали: він на континенті Австралії...

— Справді, він тільки там і може бути.

— То ви не знаєте, де він?

— Ні, мілорде, кажу-ж вам ще раз: я гадав, що він або втопився, або розбився десь об скалю.

— Може ще що знаєте?

—Знаю лише одне: якщо капітан Грант живий, то він у Австралії.

— Де саме корабель розбився?—спитав мойор Мек Наббс.

— Коли мене скинуто з бака,—відповів Айртон,—„Британію" несло до австралійського берега. Вона була може на сотню сажнів від берега. Тут, на цьому місці корабель і розбився.

— На 37° південної широти?—спитав Джон Манглс.

— На 37°,—відповів Айртон.

— На західньому березі?

— Ні, на східньому!—живо відповів Айртон.

— Коли саме?

— Вночі на 27 червня 1862 р.

— Так воно й є! так і є!..—скрикнув Паганель.

— Ви бачите, мілорде,—додав Айртон,—що я мав слушність сказати: якщо капітан Грант живий, його слід шукати на континенті Австралії, а не де-инде.

— Ми шукатимемо, знайдемо й урятуємо його, друже!—скрикнув Паганель.—О, дорогоцінний документе,—додав він наївно,—треба визнати, що ти трапив до рук гострих на розум людей!

Але ніхто, звичайно, не почув похвальних слів географа. Гленарван, леді Еллен, Мері та Роберт оточили Айртона. Вони стискали йому руки. Здавалося, присутність цієї людини є доказ, що й капітан Гаррі Грант урятований. Якщо матрос уникнув небезпеки і не загинув, чому-б капітанові не залишитися живим та здоровим. Айртон залюбки повторяв, що капітан, як і він, має бути живий. Де саме капітан тепер, цього він не знає, але без сумніву, на австралійському континенті. Айртон надзвичайно докладно й розумно відповідав

на всі питання. Поки він говорив, міс Мері тримала його за руку. Цей матрос товаришував її батькові, жив укупі з Гаррі Грантом, перепливав з ним моря, натрапляв на ті самі небезпеки! Мері очей не могла одвести від цього суворого енергійного обличчя, і сльози струменем лились по її щоках.

Нікому досі й на думку не спало взяти під сумнів правдивість та чесність Айртонову.

Тільки майор, а може й Джон Манглс, люди, що нездатні дуже захоплюватися, запитували себе: чи заслуговують на довір'я слова Айртона. Несподівана зустріч з ним могла збудити деякі сумніви, коли не підозріння. Факти й дати, що їх наводив Айртон, справді вражали; але хоч і найдокладніші подробиці, на це ще покластися не можна. Помічено, навіть, що в брехні завжди вміло підібрані деталі. Мек Наббс хоч і не висловив своєї думки що до цього, але приховав її; а Джон Манглс, почувши розмову Айртона з міс Мері, не довго боровся із сумнівами й усьому повірив. Айртон добре пам'ятав Мері та Роберта. Він бачив їх у Глазго, як „Британія" від'їздила. Він згадав, що вони були на сніданку, що його влаштував на прощання капітан своїм друзям на кораблі. Робертові було тоді десять років, а доглядати його доручили Діку Тернерові, боцманові, але хлопченя втікло від нього й полізло на щоглу.

— Це правда, це правда!—повторяв Роберт Грант.

Айртон нагадував дітям найменші подробиці, не надаючи їм очевидно того значіння, що бачив у них Джон Манглс. Коли Айртон зупинявся, Мері Грант говорила йому ласкаво:

— Далі, Айртоне, далі! Кажіть ще про батька!

Айртон по змозі виконував бажання дівчини. Гленарванові не хотілося переривати його оповідання, хоч і мав він напоготові силу питань багато ґрунтовніших. І леді Гленарван стримувала його, вказуючи на радісне хвилювання Мері.

Айртон розповів цілу історію „Британії" та всі подробиці плавби по морях Великого океану. Багато де-чого вже було відомо Мері Грант, тому що новини про корабель отримувала до травня 1862 р. З цього часу починаючи, Гаррі Грант протягом цілого року відвідував головні острови Океанії,— Гебриди, Нову Гвінею, Нову Зеландію та Нову Каледонію, зазнаючи прикростей від англійської влади, бо корабель його був на оці в британських колоніях. Невважаючи на всі ці перешкоди, йому пощастило відшукати важливий пункт на західньому березі одного острова в Папуазії. Там легко було, на думку капітана Гранта, влаштувати шотланську колонію і навіть сподіватися на її добробут. Добре побудований порт на шляху від Молукських островів до Філіпінських, мав притягати сюди кораблі, надто, коли майбутній Суецький канал одкриє перед ними шлях до Тихого океану, поминаючи мис Доброї Надії.

Обслідувавши Папуазію, „Британія“ попрямувала до Кальяо, щоб набрати харчів; звідти вона виїхала 30-го травня 1862 р., щоб повернутися до Европи через Індійський океан та мис Доброї Надії.

Як одпливли—три тижні згодом страшенна буря поперебивала верхні дерев'яні частини корабля. Довелося зрубати щоглу. На дні „Британія“ почала протікати; марно силкувалися направити біду, хоч екіпаж усі сили поклав. Вісім день лютувала буря і жахливе було становище „Британії“. Вода у трюмі доходила 6 футів; судно почало вже сідати. Але, нарешті, вночі на 27 червня, коли не було вже жодної надії на порятунок, показався східній беріг Австралії. Корабель від чогось штовхнуло і він ударився об скелю. А тут налетіла хвиля, вона підхопила Айртона та шпурнула його на уламки розбитого корабля. Він знепритомнів, а коли отямився, то його вже оточили тубільці; вони повели його далі, в глибину країни. З того часу він нічого не чув за „Британію“; припускає, що корабель та екіпаж загинули на небезпечних підводних рифах.

На цьому й закінчилося оповідання про Гранта. Навіть обережний майор не мав жодних підстав сумніватися, а всіх инших слухачів хвилювало його кожне слово. Як дослухали історію „Британії“, стали прохати Айртона розповісти його власні пригоди. Він розказав за них коротко та просто.

По катастрофі він трапив у полон до тубільців; вони завели його вглиб країни, що зрошується рікою Дорлінг, за 400 миль на північ від 37 паралелі. Там він поневірявся у злиднях, бо й саме плем'я було дуже злиденне, але поводилися з ним непогано. Довгі були ці два роки в полоні. Одначе живила його надія знов дістатися на волю. Він завжди був напоготові та підчікував слушного часу. Постановив втікти з першою ліпшою нагодою, хоч-би яка небезпека та злигодні чекали його.

Аж ось, однієї ночи, у жовтні 1864 р., хоч як пильнували його тубільці, йому пощастило викрастися та сховатися в гущині тамошніх лісів. Місяць цілий він там блукав, годуючись корінцями, дикими овочами та папороттю. Удень за дороговказ було йому сонце, а вночі зірки. Часами він вдавався у страшну розпуку; але прямував усе далі, далі, повз болота, повз річки, повз гори, повз незаселені місця континенту, де мало хто наважувався заходити. Кінець-кінцем, знесилений, півмертвий він доплентався до оселі Падді О'Мура; тут він знайшов захист та роботу.

— Якщо Айртон вдоволений з мене,—мовив ірландець, коли скінчилося оповідання Айртона,—то я теж вдоволений з нього. Людина він працьовита, чесна та й робітник з нього порядний. Від нього самого залежить, щоб дім Падді О'Мура надовго зостався його домом.

Айртон мовчки вклонився ірландцеві. Гленарван хотів запропонувати спільну нараду, щоб обміркувати новий план, як майор зробив Айртонові запитання:

— Ви були за помічника капітана на „Британії“?

— Так,—відповів Айртон.

І вмить зміркувавши, що в запитанні цьому є сумніви, зараз-же додав:

— А втім, я зберіг свого контракта з „Британією“.

Сказавши це, вийшов із залі.

— Мілорде,—мовив Падді О'Мур, — я можу посвідчити, що Айртон людина дуже чесна. Два місяці вже він працює в мене і я не можу на нього поскаржитися. Я давно знаю історію його урятування та полону. Він чесна та правдива людина, і ви можете сміливо довіритися йому.

Гленарван почав запевняти Падді, що в нього немає сумнівів що до чесности Айртонової, а той саме увійшов і подав папера, де написано було: Том Айртон із Глазго, матрос першої класи, взяв на себе обов'язки помічника капітана на трьохщогловому кораблі „Британія“. На цьому документі був підпис капітана Гранта. Мері зразу впізнала батькову руку. Важко було припустити, щоб папір, що був у руках Айртона, не належав йому; сумніви тепер остаточно розвіялись.

— Товариство,—мовив Гленарван,—подавайте свої думки, що нам тепер почати. Айртоне, я прохаю й вашої поради; вона нам дуже потрібна.

— Дуже вдячний, мілорде. Я прикладу сил справдити ваше довір'я,—мовив Айртон, хвильку поміркувавши.—Дещицю знаю я про цей край та про тубільців, про їхні звичаї. Як що я зможу бути корисним вам...

— Звичайно, звичайно,—мовив Гленарван.

— Я гадаю,—вів далі Айртон,—що капітан Грант та обидва матроси урятувалися. Але що вони не повернулися до англійських земель, то я підозріваю, що вони зазнали моєї долі, тоб-то вони трапили у полон до тубільців.

— Ви повторюєте мої твердження, Айртоне,—підхопив Паганель.—Безсумнівно, що побоювання Гранта справдилися і вони трапили у полон до тубільців. Та невідомо, куди повели їх: як вас на північ від 37 паралелі, чи в инший бік?

— Не знаю, як вам сказати мосьє, — відповів Айртон.— Ворожі племена тримаються далі від англійських земель.

— Отому-то такі трудні розшуки,—мовив Гленарван.

— Як знайти слід полоненого на такому великому континенті?

На це ніхто нічого не заперечив. Леді Еллен глянула запитливо на всіх, але теж не отримала жодної відповіди.

Сам Паганель сидів мовчки; і він розгубився. Джон Манглъс ходив великими кроками по залі, як підчас бурі ходив по палубі. Леді Еллен спитала Айртона:

— А що-б ви зробили?

— Леді,—відповів хутко Айртон,—я сів-би на „Дункан" та поїхав би просто до місця катастрофи. Самі обставини вказали-б, що робити далі. Може як-небудь випадково нам пощастило-б натрапити на слід капітана.

— Ви маєте рацію,—мовив Гленарван,—тільки нам доведеться чекати, доки полагодять „Дункан".

— А, ваш корабель ушкоджений?—спитав Айртон.

— Атож.

— І дуже?

— Ні, не дуже. Але потрібні струменти, а їх у нас немає на кораблі; частина ґвинта погнулася: виправити її можна лише в Мельбурні.

— А чи не можна скористуватися самими вітрилами? — спитав Айртон.

— Можна, але лише коли вітер навпроти, „Дункан" піде дуже тихо; крім того, однак доведеться давати його до Мельбурну на полагодження.

— Ну, то хай собі він іде до Мельбурну!—скрикнув Паганель.—Ми й без нього можемо рушити до затоки Туфольд.

— Саме як?—спитав Джон Мангльс.

— А так, як ми мандрували по Америці, — тримаючись 37 паралелі.

— Але „Дункан"?—спитав Айртон якось наче трохи настирливо.

— „Дункан" приєднається до нас, або ми до нього згодом, як вимагатимуть обставини. Якщо знайдемо капітана Гранта під час нашої сухопутної подорожи, то повернемося вкупі до Мельбурну; якщо ні, то дістанемося до самого берега, куди „Дункан" приїде по нас. Хто не погодиться? Хто не похвалює цього? Ви, майоре?

— Я згоден і я підтримую,—відповідав Мек Наббс,—як що можливо перейти крізь Австралію.

— Остільки можливо, що я пропоную леді Еллен та міс Грант приєднатися до нас.

— Це ви серйозно пропонуєте, Паганелю? — спитав Гленарван.

— Цілком серйозно, любий лорде. Нам доведеться зробити всього якихось 350 миль, ніяк не більше. Отже, проходячи 12 миль у день, ми скінчимо подорож за місяць, а це час потрібний на полагодження корабля. Ах, якби я пропонував вам переїхати Австралію під иншою широтою, якби треба було перерізати континент там, де він найширший, мандрувати безкраїми пустелями, де нема води, де спека майже непереносна, словом, зробити те, на що не зважилися найсміливіші мандрівники,—це було-б зовсім щось инше. Але тридцять сьома паралеля перерізує лише південно-східній виступ Австралії та переходить через провінцію Вікторію,—

країну англійську, де є шосе, залізничі колії. Ця місцевість і заселена досить густо. Це така подорож, що її можна зробити у фаєтоні, на бажання, або ще краще у візку. Це прогулька з Лондону до Парижа, не більше.

— Але хижі звірі?—спитав Гленарван, бажаючи піднести різні невигоди.

— У Австралії нема хижих звірів.

— А дикуни?

— Під цією широтою нема й дикунів. У кожному разі вони не такі люті, як населення Нової Зеландії.

— А злочинці—засланці?

— Їх нема по південних провінціях Австралії: вони живуть лише по східніх колоніях. З провінції Вікторії їх вигнано; там існує, навіть, закон не пускати на свою територію звільнених злочинців з инших провінцій. Цього року уряд Вікторії грозився одібрати у однієї пароплавної компанії субсидію, якщо вона братиме вугілля по західніх портах Австралії, де працюють засланці. Як, ви не знаєте цього, ви, англієць?

— По-перше, я не англієць,—заперечив Гленарван.

— Усе, що сказав мосьє Паганель, цілком справедливо, — ствердив Падді О'Мур.—І провінція Вікторія й ціла південна Австралія, Куїнсленд, Тасманія навіть виганяють засланців із своїх територій. З часу, як я живу на фермі, жодного з них ще близько не було.

— Я теж ніколи не зустрічав їх,—мовив Айртон.

— Отже бачите, друзі мої, — почав Паганель, — дикунів обмаль, хижих звірів нема, засланців не видно. Небагато й у Европі таких країн знайдеш. Ну, згода?

— Що ви на це скажете, Еллен?—спитав Гленарван.

— Що я скажу, любий Едуарде? — відповіла леді Гленарван:

— Рушаймо! Рушаймо!

Розділ VIII.

Від'їзд.

Гленарван, зважившись на пропозицію Паганеля, не хтів гаяти часу і зараз-же дав наказ як-найшвидче збиратися. Виїхати мали за день, 22 грудня.

Який успіх матиме їхня подорож?

Тепер не було сумніву, що Гаррі Грант у Австралії, отже наслідки експедиції мали бути дуже гарні. Ніхто, звичайно, не сподівався знайти капітана саме на лінії тридцять сьомої паралелі. Але ця лінія може перерізала його шлях і в кожному разі вела просто до того місця, де з „Британією“ трапилася катастрофа.

Крім того, якби Айртон згодився приєднатися до подорожніх та провести їх крізь величезні ліси Вікторії до східнього берега, тоді було-б ще більше шансів на успіх. Гленарван це розумів і дуже намагався приєднати до подорожи матроса „Британії“. Він удався до Падді О'Мура з проханням одпустити Айртона.

Падді О'Мур згодився, хоч в душі дуже уболівав, що втрачає такого гарного слугу та робітника.

— Отже, Айртоне, і ви з нами на розшуки?

Айртон стояв якийсь час мовчки; видко, він вагався; нарешті поміркувавши, він сказав:

— Так, мілорде, я піду з вами. Якщо мені не пощастить навести вас на сліди капітана Гранта, то я приведу вас, принаймні, на саме місце катастрофи.

— Дякую вам, Айртоне,—відповів Гленарван.

— Дозвольте ще одне питання, мілорде!

— Питайте, мій друже.

— Де ви зустрінетеся з „Дунканом“?

— У Мельбурні, якщо ми знайдемо капітана на половині дороги; коли-ж нам, шукаючи, доведеться дійти протилежного берега, тоді на східньому березі.

— А капітан „Дункана?“

— Капітан чекатиме моїх розпоряджень у мельбурнському порті.

— Гаразд, мілорде,—мовив Айртон,—я до ваших послуг.

— Я важу на вас, Айртоне,—відповів Гленарван.

Пасажири „Дункана“ почали дякувати Айртонові; діти капітана Гранта люб'язно горнулися до нього. Всі раділи, що він їде з ними, опріч ірландця; він шкодував, що втрачав ретельного й вірного помічника, та що робити! Падді дуже добре розумів користь, що її Айртон міг принести експедиції, і тому скорився. Гленарван доручив йому постачити все потрібне для подорожи через Австралію, і, призначивши на певний час побачення Айртонові, пасажири повернулися на борт „Дункана“.

Повертатися було весело. Все тепер одмінилося. Нерішучість зникла. Тепер не було вже потреби сліпо йти по 37 паралелі; тепер не було сумнівів, що Грант знайшов захист у Австралії. Тому всі мали спокійний та приємний настрій, що приходить завжди на зміну непевності.

Як-що все сприятиме, за два місяці „Дункан“ висадить Гаррі Гранта на берег Шотландії!

Джон Мангльс, голосуючи за подорож по Австралії і сам сподівався взяти участь у цій подорожі. Він наводив різні мотиви на користь цього. Говорив про свою відданість леді Еллен, про свою спритність, про те, що нема жодної підстави залишатися йому на кораблі, поки його лагодитимуть, і що, навпаки, у цій подорожі він дуже придасться; одно слово,

наводив усі мотиви, крім головного; а його Гленарван угадував без слів.

— Джоне,—мовив Гленарван,—ви цілком довіряєте свойому заступникові?

— Цілковито,—відповів Джон.—Том Остін чудесний моряк; він поведе „Дункан“ як слід, добре полагодить його та прибуде на місце призначеного дня. Том—певна людина; він виконає точно наказа й не забариться. Ви можете на нього покластися, як на мене.

— В такому разі—вирішено, Джоне!—відповів Гленарван.— Ви вирушите з нами. Як-що ми знайдемо батька Мері,—додав він усміхаючися, — то вам не завадить бути при цьому.

— О!—пробурмотав Джон.

Більше він нічого не міг вимовити, злегка зблід і схопивши простягнуту Гленарванову руку, міцно її стиснув.

Другого дня Джон Мангльс з теслею та матросами, що несли провіянт, повернувся в дім Падді О'Мура. Він мав спільно з ірландцем подбати за все потрібне для подорожи.

Вся родина О'Мур охоче виконувала його розкази. Айртон був теж тут та брав жваву участь порадами й послугами.

Вирішили, що дами поїдуть фургоном, запряженим биками, а чоловіки — верхи. Падді міг постачити їм усе потрібне.

У нього був фургон—величезний віз на 20 футів, нап'ятий парусиною. Ця халабуда була дуже просто зроблена. Замість справжніх коліс—прості дерев'яні кола без спиць та без залізних обручів; передній хід, що далеко був від заднього, приброблений був найпростішим механізмом, що не дозволяв екіпажу робити раптового повороту. До цього ходу прикріплено було дишель, завдовжки 35 футів; у дишель впрягалося шість биків попарно. Треба мати велику звинність, щоб правувати цим вузьким, довгим екіпажем, що міг кожної хвилини перекинутися. Але Айртон уже зуби з'їв у цій справі на фермі ірландця; Падді ручився за його спритність, і йому дали посаду фірмана.

Безресорний екіпаж не міг бути звичайно дуже вигідний; але що робити—на безриб'ї і рак риба. Джон Мангльс, хоч як силкувався, не міг нічого удосконалити у його примітивному механізмі. Але він звелів принаймні комфортабельнішим його зробити всередині. Усю фуру перегородили дошками на дві половини. Задню частину призначено для провіянту та для кухні Ольбінета. З передньої частини, що призначалася для самих дам, зроблено вигідну кімнату, застелену грубим килимом, з туалетом і двома кушетками для леді Еллен та Мері Грант. Джон Мангльс подбав за різні вигоди для дам і, треба визнати, цілком осягнув цього.

Лорд Гленарван, Паганель, Роберт, Мек Наббс, Джон Манглс та матроси Вільсон і Мільреді мали їхати верхи; для них приготували сім дужих коней. Айртон містився на козлах, а Ольбінет, що не спокусився їхати верхи, міг дуже вигідно влаштуватися у багажному приміщенні.

Зробивши всі потрібні розпорядження, Джон Манглс повернувся на „Дункан", укупі з родиною Падді, що неодмінно хотіли віддати візиту лордові Гленарванові. Айртон теж приєднався до них. Їх прийняли як-найпривітніше. Гленарван запропонував пообідати в нього на кораблі; гості охоче погодилися. Падді захоплений був розкішним урядженням „Дункана". Навпаки, Айртон досить зневажливо оглядав комфортабельну обстанову.

Але сама яхта захопила його. Він зліз у трюм, оглянув машину, попитав, з якого вона матеріялу та на скільки сил; цікавився, скільки є вугілля та пороху, скільки зброї та чи далеко поцілить гармата. Видно було, що Айртон знає свою справу.

— У вас доладне судно,—мовив він.

— Гарне судно,—відповів Гленарван.

— А скільки воно вміщає?

— Двісті десять тонн,—відповів Гленарван.

— Чи велику я зроблю помилку, коли скажу, що „Дункан" робить 15 узлів на всіх парах?

— Додайте ще два,—мовив Джон Манглс.

— Сімнадцять!—гукнув Айртон.—Але тоді найкраще військове судно не вженеться за ним?

— Авжеж ні!—відповів Джон Манглс. — „Дункан" — це справжня бігова яхта; вона чудесно ходить: її не обженеш!

— Навіть на вітриллі?—запитав Айртон.

— Навіть на вітриллі.

— Вітаю вас із таким судном, мілорде, і вас теж, капітане. Чудесне судно!

— Залишайтесь на „Дункані", Айртоне, коли хочте.

— Подумаю, мілорде,—відповів Айртон.

Ольбінет повідомив, що обід уже подано. Гленарван та гості рушили до столу.

— З головою людина, цей Айртон,—сказав Паганель майорові.

— Дуже навіть!—пробурмотів Мек Наббс. Чомусь йому не сподобалася постать та манери Айртона.

Підчас обіду Айртон подав різні інтересні деталі що до Австралії; він, між иншим, запитав Гленарвана, скільки матросів візьме він із собою, і здивувався, що поїдуть лише Мільреді та Вільсон. Він радив скласти чату охоронну з найкращих матросів „Дункана"; він так стояв на цьому, що підозріння, коли-б майор їх мав, мусіли-б розвіятися.

—Але-ж подорож через Південну Австралію не може бути небезпечною?—мовив Гленарван.

— Звичайно ні,—поквапився відповісти Айртон.

Подали знак рушати.

— До чого-ж нам брати таку силу людей? Тепер на „Дункані“ буде багато роботи; треба влаштувати так, щоб яхта вчасно прибула на місце.

Айртона мабуть це цілком задовольнило, бо він більше не змагався.

Настав вечір. Шотландці та ірландці попрощалися. Айртон то родина Падді О'Мура повернулися до своєї оселі. Мали рушати подорожні другого дня о 8-ій ранку.

Леді Еллен та Мері Грант цілком приготувалися в дорогу. Вони менше мали клопоту, ніж Паганель. Учений не спав уночі, а все одкручував, витирав, прикручував та перекручував шкла своєї прозорної трубки. Коли настав час їхати, майор ледве міг його добудитися.

Вантаж перенесли вже на ферму; човен був готовий; капітан давав останні розпорядження Томові Остінові:

— Чекайте в Мельбурні наказів лорда Гленарвана та негайно виконуйте їх,—сказав він ще раз.

Старий моряк відповів: „Не турбуйтеся, капітане", і побажав їм гаразду та успіху. Розлягся гарматний постріл і поклики „слава!" залунали в повітрі.

За десять хвилин човен пристав до берега, а чверть години згодом подорожні уже наближалися до ферми ірландця.

Усе було готове. Леді Еллен дуже сподобалося нове приміщення: і величезна фура, і шість биків, запряжених парами. Айртон з батогом в руках чекав розпоряджень свого нового хазяїна.

— До чорта!—сказав Паганель,—ось чудесний екіпаж! Та він показніший за всі поштові карети на світі! Це—будинок, що рухається, котиться, стає, де нам треба; чого-ж ще? Сармати зрозуміли всі вигоди такого екіпажу і тому инакше ніколи не їздили.

— Паганелю,—мовила Леді Еллен, — сподіваюся, що матиму честь прийняти вас у мойому салоні?

— А як-же, міледі, я вважатиму це для себе за найвище щастя! У вас призначені дні?

— Для друзів я що-дня дома,—відповіла леді Еллен,—а ви...

— Найвідданіший, міледі,—докінчив галантний Паганель.

Та вже пора. Син Падді О'Мура привів семеро коней. Лорд Гленарван розплатився з ірландцем та по-приятельському попрощався з ним.

Леді Еллен та Мері Грант улаштуватися у свому купе; Ольбінет на задній половині фури; Гленарван, майор, Паганель, Роберт, Джон Манглье, матроси—всі, озброєні карабінами й пістолями, посідали на коні.

— Хай вас супроводить щаслива доля! Щасливої дороги!—хором бажала родина Падді.

Айртон гукнув на биків, махнув батогом, і фургон рушив. Заріпіли дошки, затріщали осі, і небавом гостинна ферма чесного ірландця зникла з очей.

Розділ IX.

Провінція Вікторія.

Це діялося 21 грудня 1864 р. Грудень,—такий нудний, похмурий, вогкий на півночі,—тут міг правити за червень. Літо

південної півкулі що-йно настало, і дні стали на кілька секунд коротші.

Експедиці почалася під найгарячішу пору року, під пекучим промінням сонця.

Всі англійські землі у цій частині Тихого океану називаються Австралією. Це: Нова Голандія, Тасманія, Нова Зеландія та де-які околишні острови. Самий суходіл Австралії поділений на великі колонії. Колоністи сіли лише на берегах; осередок країни, тоб-то простір завбільшки як дві третини Европи, ще був мало досліджений.

На щастя тридцять сьома паралеля не йде цією страшною пустелею. Гленарванові стелився шлях через Південну Австралію; доводилося переїхати через провінцію Аделаїду, перерізати вширш усю провінцію Вікторію і, нарешті, Новий Південний Вельс.

Від миса Бернулі до границь Вікторії тільки 62 милі. Минуло два дні, як подорожні виїхали; другого дня Айртон призначив ночівлю в Есплі, західньому місті провінції Вікторії.

Подорожні були веселі та оживлені, коні йшли бадьоро, бики везли ретельно, експедиція посувалася хутко. Але той, хто важить на далеку дорогу, повинен пам'ятати мудре прислів'я: „тихше їдеш—далі будеш". Подорожні вирішили робити в день тільки від 25 до 30 миль.

Тому верхівці мали до певної міри волю, могли робити що кому заманеться: ловці могли вганяти за дичиною, галантні кавалери упадати біля дам, філософи могли філозофувати. Паганель, що мав потрохи від усього, поспівав скрізь.

Як їхали через провінцію Аделаїду, особливо цікавого тут не було нічого. Невисокі, порохом укриті горби, кілька долин, укритих колючими чагарниками—це все, що траплялося протягом кількох миль. Де-не-де мандрівники здибали барани з мордами, похожими на свинячі—особливість Нової Голандії. Вони паслися поміж стовпів телеграфної лінії, проведеної від Аделаїди до берега.

Довгий час луки цієї провінції Аделаїди нагадували одноманітні простори аргентинських Пампасів, той самий трав'янистий та рівний ґрунт, той самий безмежний обрій. Мек Наббс запевняв, що вони ще не переступили меж країни, звідки їхали; але Паганель твердив, що незабаром місцевість одміниться.

Отже й чекали всі чогось надзвичайного.

Близько до 3 години фура в'їхала на широке, порожнє місце, відоме під назвою „Долина москитів". Учений географ визнав, що назва досить вдала. І люди й тварини дуже страждали від цих комарів; позбутися їх не було жодної змоги, але аміяковий спірт, що був у подорожній аптеці, трохи приборкав їх. Паганель, не можучи всидіти на місці, посилав до

всіх чортів цих клятих москитів, що виводили з себе навіть філософа.

Над вечір почали траплятися окації; то тут, то там видко було камедні дерева; ось недавно вирита копанка, оливкове дерево, цитринове, а ось і зелений дуб, нарешті паркани, огорожі. О восьмій годині подорожні прибули на станцію Ред-Гоом.

„Станція“—це в Австралії кожне селище або хутірець, де населення живе з скотарства.

Хоч і благенька була станція, Гленарвана там дуже гостинно прийняли. У цих пустелях радіють, коли трапляються подорожні, та частують їх од щирого серця.

Другого дня Айртон запріг бики дуже рано; він до вечора хотів доїхати до границі Вікторії. Місцевість ставала нерівна: невисокі горби, посипані пурпуровим пилом, тяглися лавами далеко-далеко. Здавалося, що по рівнині розіслано було величезне червоне покривало, і вітер, розвіваючи пил, ніби хвилював фалди цього покривала. Кілька піхт, укритих білими плямами, з рівним стовбуром, розкидали своє темнозелене гілля над пишними луками, над їхньою свіжою, молодою травою. Далі тяглися величезні лани, обрамлені хмизом та фіговими деревами; нарешті, починався ліс.

Як почалася провінція Вікторія, вигляд країни дуже змінився. Подорожні вирішили твердо триматися на простій лінії і не відхилятися з неї убік—чи трапляться їм на шляху озера, чи гори. Про втому та перешкоди вони й не згадували. Бики посувалися не дуже-то шпарко, але посувалися і поки все було гаразд.

Отже, зробивши 62 милі, вони приїхали 23-го грудня увечорі до Есплі, першого міста провінції Вікторії в окрузі Вімерра.

Айртон поставив воза до стайні. У заїзді мандрівцям подали на вечерю саму баранину.

Подорожні їли багато, а говорили ще більше. Всім хотілося як-найбільше довідатися про Австралію. Паганель залюбки відповідав на питання.

— Негаразд називають провінцію Вікторію щасливою Австралією. Влучніше назвати її багатою Австралією. Про деякі землі можна сказати, як і про людей: багатство—це ще не щастя.

Австралія через свої золоті копальні зазнала лиха від безсовісних авантурників. Самі побачите це, коли ми опинимося на цих золотодайних землях.

— Але-ж провінція Вікторія не дуже давно існує?—запитала леді Еллен.

— Недавно, міледі, усього тридцять років. З шостого червня 1835 р. Як земля незалежна, вона існує з 1851 р.; від того часу й зветься вона Вікторією.

— І багато покращав її добробут з того часу?

— Порівняйте самі: р. 1836 колонія Порт-Філій мала 244 мешканці, тепер їх 550.000. Сім мільйонів виноградних лоз

дають що-року 121 тисячу бочок вина. 103.000 коней та 675.272 худоби на випасах Вікторії.

Подорожні зупинилися в заїзді Ред-Гоом.

— А свині тут є?—запитав Мек Наббс.

— А як-же, майоре: 79.625 з вашого дозволу.

— А скільки баранів, Паганелю?

— 7.115.943, Мек Наббсе

— Рахуючи й того, що його оце їмо?

— Ні, не рахуючи його, бо з нього залишилося не більш, як чверть.

— Чудесна відповідь, Паганелю! — скрикнула, сміючися, леді Еллен.—Вас не зіб'єш.

— Але-ж це мій фах знати ці речі та вам про них розповідати. Ця країна—одна з найцікавіших. Її формація, природа, продукти, клімат дивувала та ще дивуватимуть всіх учених на світі. Тут ріки висихають з дня на день, нема вогкости ані в ґрунті, ані в повітрі. Дерева тут міняють що-року не листя, а кору; ліси низенькі, а трави високі. Барани тут із свинячими мордами, лебеді чорні, миші звивають гнізда, а лисиці перелітають з гилляки на гилляку.

Паганель захоплено промовляв та вимахував виделкою так, що сусідам його загрожувала небезпека. Нарешті залунало „слава“ та заглушило його голос.

Але майор не втримався й запитав:

— Ви все сказали, Паганелю?

— Ні, не все!—заперечив учений, знов захоплюючися.— Ще про підсоння. В Австралії багато кисеню, нема вогких вітрів, бо пасати дмуть паралельно до берегів. Тому тут ні тифу, ні віспи, ні різних хронічних недуг немає. Та ще є инша властивість цього підсоння... майже неймовірна.

— Що таке?—запитав Джон Мангльс.

— Ви мені ніколи не повірите.

— Повіримо, повіримо!—закричали зацікавлені слухачі.

— Гаразд! Тутешнє підсоння...

— Ну, далі!

— Має дуже гарний вплив на моральність!

— На моральність?

— Еге,—потвердив учений переконуюче.—У цій країні метали не окисляються на повітрі, і про людей можна те саме сказати. Тутешня чиста та суха атмосфера білить усе надзвичайно швидко: і білизну й душі! Англійці дуже добре помітили моральні впливи клімату та посилають сюди злочинців, щоб виправити їх.

— Як? Цей вплив справді почувається?—запитала леді Гленарван.

— Так, міледі; так на людях, як і на тваринах.

— Ви не жартуєте, Паганелю?

— Не жартую. Тутешні коняки та худоба дуже лагідні. Ось побачите.

— Не може бути!

— Так, так! Навіть злочинці під цим здоровим та сприятливим підсонням кращі стають. Філантропи це знають. В Австралії кожен стає кращий.

— То тоді, Паганелю,—мовила леді Еллен,—ви такий добрий тепер, до чого дійдете в цій чудесній країні?

— Зроблюся й сам чудесним, міледі,—відповів Паганель.— Чудесний я буду! Ось побачите!

Розділ X.

Ріка Вімерра.

Другого дня, 24 грудня, подорожні виїхали на світанку. Пекло страшенно; шлях був рівний, зручний, все гаєм та гаєм. Їхалося їм добре. Ночувати зупинилися на березі Білого озера. Вода в ньому була солона, пити непридатна.

Тут Паганель мусів погодитися, що це озеро було таке саме біле, як Чорне море є—чорне, Червоне море—червоне, Жовта річка—жовта, а Сині гори—сині. Одначе з пихою, властивою географам, він довго сперечався на цю тему. Лише аргументи його нікого не переконали.

Пунктуальний Ольбінет налаштував вечерю, потім подорожні хто на фірі, хто під шатром заснули.

Прокинувшися раненько, враз виїхали. Незабаром фіра опинилася посеред високих кущів окацій, мімоз та білої камеди. Тут на низинах, де багато джерел, пишна ростинність вразила подорожніх: не можна було собі уявити трав більш барвистих, квітів красніших та запашніших.

Що до тварин,—такого багатства не було. Кілька казуарів вешталося по долинах, але наблизитися до них не було змоги. Одначе майор підстрелив велетенського журавля. Голова його пурпурово-фіолетова, зелена шия, білі груди та довгі червоні ноги.

З цього птаха довго любували, і майор, звичайно був-би героєм дня, якби Роберт і собі не влучив якусь предивну тварину; чи то їжака, чи то комахоїда.

— Це єхидна,—мовив Паганель.—Чи бачили коли таке?

— Гидка тварюка!—мовив Гленарван.

— Гидка, але цікава,—відповів Паганель.—Вона водиться лише в Австралії, по инших світах її не знайдеш.

Звичайно, Паганель побажав узяти „цікаву" тварину та занести її до багажного відділу. Але Ольбінет так обурено повстав проти цього, що учений відмовився від свого наміру.

Мало селищ зустрічали досі подорожні. Наче це якась безплідна країна; тубільців не траплялося, бо дикі племена кочують далі на північ, коло річок Дарлінг та Муррей.

Але їм довелося побачити одну величезну отару; такі отари сміливі спекулянти женуть із східніх гір до провінцій Вікторії та південної Австралії.

Біля четвертої години вечора Джон Мангльс помітив величезну хмару куряви на обрії. Паганель припускав, що це якийсь метеор, але Айртон з'ясував, що це просто отара.

Він не помилився. Хмара наблизилася; незабаром чути стало іржання та мекання. А ось вийшла наперед і людина; з нею Гленарван враз зайшов у розмову. Звали цього вівчара Мачель.

В отарі у нього було 12.075 голів: 1000 биків, 11.000 овець та 75 коней. Він їх гнав на випаси, а потім спродати.

Коротко Мачель розповів свою історію, поки отара посувалася наперед посеред кущів мімоз. Леді Еллен, Мері Грант та чоловіки сіли попід тінню розложистого дерева.

Мачель вийшов сім місяців тому. Отара йшла 10 миль на день, і мандрівка та мала тривати 3 місяці. З ним було 20 собак та 30 чоловіка; шість возів сунуло за ними. Погоничі були озброєні довгими батогами й трималися посередині отари, стежачи за порядком; легка собача кавалерія перелітала з правого крила на ліве й назад.

Подорожні дивувалися на дисципліну отари. Дикі бики та барани не живуть у згоді; бики не хочуть пастися там, де вже пройшли барани, тому биків поставили на чолі походу; за ними 5 загонів баранів з 20 погоничами і кінець-кінцем коні.

На чолі отари не собаки не люди, а бики, як вправні ватажки; їхню перевагу визнають всі инші тварини. Інстинктово намацуючи кращий шлях, бики з незалежним виглядом, пишаючися, посувалися в перших лавах. Отара та погоничі цілковито їм підлягали. Заманеться їм зупинитися—й усі зупиняються, і нікому й на думку не спаде рушати, поки рогаті привідці не дадуть прикладу. Поки отара йшла рівниною, все було гаразд. Вона паслася по дорозі, задовольняла спрагу з численних калюж, вночі спочивала, плелася далі вдень та тихо лежала під доглядом псів. Але по великих лісах було гірше. Тварини розсипалися туди й сюди й багато часу доводилося витрачати, поки позбираєш їх. Бувало, зникав один з поводарів; тоді чорні погоничі мали клопіт відшукувати рогатих ватажків, і на це тратили часом кілька днів. Як почнуться дощі, ліниві тварини відмовляються йти далі, а гуриканів вони панічно лякаються.

Та ще більше клопоту, як через річку переходити. Тут уперті бики тікали від води назад, а барани розбігалися по кручах. Лише вночі можна було загнати отару в річку та й то не легко: баранів кидали силою, а вівці проте не зважалися йти за ними. Різне придумували: пити не давали кілька днів до переправи, сподіваючися, що спрага змусить отару кинутися у воду; але отара, хоч і пекла її спрага, опиралася. Пробували ягнята переносити на той беріг, сподіваючися, що матері прийдуть на крик дітей. Але ягнята мекали, а матері не ворушилися, иноді це тяглося цілий місяць; і погонич рішуче не знав, що вдіяти. А ось одного дня, без жодної причини, враз якийсь загін посувався й переходив ріку. Але тоді нове лихо: доводилося стримувати инших, бо вони безладно кидалися, штовхалися, крутилися й часто топилися у бистрій воді.

Закінчивши Мачель оповідати про труднощі своєї справи поспішив він догнати свою армію. Попрощався із Гленарва

ном, сів на чудесного індійського коня та вклонившися усім, зник у хмарах куряви.

Фіра поїхала в инший бік та ввечері зупинилася біля підніжжя гори Тальбот.

Майор підстрелив велетенського журавля.

Паганель зауважив, що „сьогодні 25 грудня“,—день, що його так святкують по англійських родинах. Але й Ольбінет не забув про це, і розкішна вечеря в шатрі викликала щиру подяку всього товариства. Треба віддати належне Ольбінетові: він із мізерного матеріялу наготував справжні европейські страви, що їх не зустрінеш у Австралії. Тут були

і оленяча нога, й солонина, й копчена семга, періг, чай, горілка, ба навіть кілька пляшок портвейну. Можна було подумати, що це урочиста різдвяна вечеря у великій їдальні Малькольм-Кестлю.

Хоч за вечерею подавали десерт, одначе Паганель вважав за свій обов'язок притягти місцеві овочі з дикої памаранчі, що росте біля підніжжя горбів.

Другого дня, 26 грудня, нічого особливого не трапилося. Зустрілося подорожнім джерело Нортон-Крок, далі напів висхла ріка Мекензі. Година була добра, не пекло. Вітер повівав з півдня.

Увечері подорожні розташувалися за 5 миль від озера Лонсдаль, поміж горою Дрюмонд, що лежить на півночі, та горою Дрейден, що її невисоке верховіття видко було на південному обрії.

На одинадцяту годину 27 грудня фіра приїхала на беріг Вімерри, на 143 східній меридіян.

Фіра зупинилася на зеленому килимі: він спускався пишними своїми краями у води прудкої річки. Ні мосту, ані плоту не було. Айртон почав вишукувати місце для броду.

— Чи не можна якось инакше переїхати через річку?— запитав Гленарван.

— Ні, мілорде, — відповів Айртон, — але ми переїдемо гаразд.

— Леді Гленарван та міс Грант мають вийти?

— На що? Наші бики міцні та дужі, я зумію правувати й можу ручитися, що все скінчиться щасливо.

Майор та матроси поїхали попереду, а Гленарван і Джон Мангльс з боків, щоб допомогти дамам в разі небезпеки. Паганель та Роберт замикали похід.

До середини ріки все йшло гаразд, але тут екіпаж поринув у воду. Бики збилися й попливли, потягнувши за собою екіпаж. Айртон завчасу стрибнув у воду й схопивши бики за роги, знов скерував їх на справжній шлях.

Але враз наче щось підштовхнуло фіру; щось тріснуло, і фіра похилилася на бік; вода заливала вже ноги пасажирок; настала критична хвилина.

Та враз бики рушили й вивезли фіру; зраділі, хоч і мокрі, подорожні вийшли на беріг.

Пагана була справа: перед фіри зламався, й коняку Гленарванову треба було підкувати. Гленарван не знав, що його робити, але Айртон сказав, що поїде за 20 миль на станцію Блек-Поант й привезе звідти коваля.

— Гаразд, їдьте,—мовив Гленарван.—А скільки часу на це треба?

— Годин п'ятнадцять,—відповів Айртон,—не більше.

— Рушайте, а ми поки що табором станемо на березі Вімерри.

Кілька хвилин згодом Айртон скочив на коняку Вільсонову та зник.

Віз почав хилитися.

Розділ XI.

Катастрофа.

Як Айртон поїхав по коваля, щось дуже непокоївся майор. Одначе він нікому не казав про свої підозри, лише ретельно вартував на околицях. Але ніч минула спокійно; ніщо не порушило спокою.

Гленарвана пекла така думка: що, як Айртон повернеться без коваля? Він так прагнув їхати далі, що кожна затримка дратувала його.

На щастя, Айртон повернувся уранці разом із ковалем із Блек-Поанта. Кремезний хлопчина цей коваль і на зріст високий; але якийсь дуже непривітний та похмурий.

— А своє діло він знає?—запитав Джон Мангльс Айртона.

— Я з ним так само мало знайомий, як і ви, капітане,— відповів Айртон.

Коваль заходився лагодити. Видко було, що брався він як добрий майстер. Робота в нього горіла. Майор помітив на руках його чорні смуги, наче сліди від тісних бранзолетів. Мек Наббс запитав його:

— У вас поранені руки?

Але коваль ані слова не відповів та все порався біля воза.

За дві години воза полагоджено, і коваль заходився коло коняки. Він приніс із собою готові підкови: якийсь дивний вигляд мали вони, і Мек Наббс це помітив. Вони мали зверху контури трилисника. Майор запитав Айртона, що це позначає.

— Це відзнака Блек-Поанта, — відповів Айртон. — Це щоб натрапити на слід коняки, як вона де заблукає.

Коняку враз підкували. Коваль узяв гроші та пішов собі й слова не мовивши.

За півгодини подорожні вирушили. Далі стелилася широка долина; уламки кварцу видно було поміж кущів, поміж травою, де паслися величезні отари.

Кілька миль переїхали і ось колеса воза почали глибоко вгрузати в м'ягкий вогкий ґрунт. З'явилися струмочки, солені озера. Подорожувати було легко й приємно. Леді Еллен разом із міс Мері закликали до „свого салону“ по черзі когось із своїх сопутників; отже кожен із верхівців спочивав.

Подорожні перерізали поштовий шлях од Кровленду до Горсгему, переїхали кілька низьких горбів і надвечір залишили за собою Мернборо. Пішов дрібний дощик; де-инде було-б зараз-же болото, але тут повітря всмоктувало вогкість.

Другого дня, 29 грудня, подорожнім довелося переїздити через горби, що нагадували Швайцарію в мініятюрі: то вгору, то вниз доводилося їхати і фіру дуже підкидало; пасажирки частину дороги йшли пішки.

Об 11 годині вони доїхали до Карлсбруку, чималенького міста. Айртон радив не заїздити туди, щоб не гаяти часу. Гленарван погоджувався з ним, але вельмицікавий Паганель конче хотів там побувати. Фіра помалу поїхала далі, а Паганель та Роберт майнули оглянути місто.

За годину вони, оглянувши це австралійське містечко, де були банк, суд, базар, школа, церква та щось із сто цегляних будиночків, дігнали своїх сопутників. За містом тяглися обширі луки, де паслися величезні отари. Далі степи без жод-

ної стежки. Так в Австралії часто-густо буває: зелені луки і поруч пустеля.

Це був труп сторожа.

Жодного племени дикунів-тубільців вони тут не зустрічали Паганель пояснив, що на цій широті дикі бувають лише по долинах Муррею, що на 100 миль до сходу.

— Ми наближаємося до країни золота,—мовив він;—за два дні ступимо на дорогоцінну землю Олександрівської гори. Тепер, самі того не помічаючи, ми входимо до цивілізованої країни; незабаром залізниця, що з'єднує Мельбурн із

морем, переріже нам шлях. Так, друзі мої, залізниця в Австралії!

Щось голосно засвистіло. Одна миля залишалася до залізниці. Потяг, що йшов з півдня, зупинився саме в тому місці, де дорогу перерізала колія.

Паганель зауважив, що ця лінія сполучає столицю Вікторії з Мурреєм, найбільшою рікою Австралії. Величезний потік Муррей, що його одкрив Стюарт р. 1828, витікає із австралійських Альпів.

37 параделя перерізає полотно на кілька миль вище біля мосту, перекинутого через Лютон, приток Муррею.

Сюди попрямував Айртон; верхівці поскакали наперед до залізниці, куди сходилося сила люду.

Мешканці сусідніх селищ та чабани, залишивши отари, бігли, вигукуючи:

— До залізниці! До залізниці!

Щось мабуть дуже важливе сталося.

Верхівці дужче підігнали коней і за кілька хвилин вони були вже біля Кемден-Бриджу.

Тут довідалися вони про страшне нещастя: потяг, переїздячи мостом, провалився в річку і загатив Лютон своїми уламками. Останній вагон, одірвавшися від инших, якимсь чудом лишився цілий та стояв над безоднею. Внизу видко було понівечені вагони, зламані рейки—цілі купи почорнілих уламків. Над ними цівки полум'я, пари й диму; тут і там валялися одірвані члени та обгорілі трупи. Ніхто ще не зважувався порахувати, скільки загинуло людей.

Верхівці прилучилися до натовпу, бажаючи довідатися про причину нещастя.

— Міст завалився,—казали одні.

— Завалився! що ви!—перечили инші.—Міст цілий! Його просто забули навести.

Невже вартовий забув навести його через недбальство і паровіз злетів на дно Лютону, не встигнувши зупинитися? Так могло бути. Лихо трапилося вночі. Уранці о 3-й год. потяг примчав до мосту й провалився. Пасажири та слуги останнього вагону кинулися до телеграфу, але телеграфні дроти було попсовано. Кестльменська поліція прибула на місце катастрофи лише три годині згодом. Почали гасити пожежу та поратися біля уламків. Кілька понівечених трупів видобули з-під них. З усіх подорожніх залишилися живі тільки десятеро в останньому вагоні. Залізничне начальство прислало по них паровоза, щоб одвезти їх назад до Кестльмену.

Лорд Гленарван удався до головного наглядача та до поліцейського урядовця. Той, високий, худорлявий, до всього ставився спокійно; він може й почував що, але нічим цього не виявляв. На слова Гленарванові: „Ось страшне лихо!“— він зовсім байдуже відповідав:

— Це ще нічого, мілорде.

— Нічого? — гукнув здивований Гленарван.—Що-ж може бути гірше?

— Злочин,—спокійно відповів поліціянт.

Гленарван запитливо глянув на нього.

— Так, мілорде,—провадив поліціянт далі. Слідство показало, що тут є злочин. Багаж останнього вагону пограбовано; на живих пасажирів зробили напад п'ять чи шість розбійників. Міст розведено не з недбальства, а свідомо, і якщо до цього додати ще, що сторож зник, то не важко здогадатися, що цей негідник був у спілці із злочинцями.

У цю хвилину натовп наблизився до станції.

Двоє несло вже холодний труп сторожа. Його забито кинджалом просто в серце.

Бажаючи, мабуть, відхилити підозріння поліції, убійники відтягли труп на півмилі від Кемден-Бриджа.

— Ось ці бранзолетки, — мовив поліціянт, показуючи ручні залізні кайдани із замком,—добре по знаку тим хлопцям, що ми їх розшукуємо. Незабаром,—додав він,—я матиму приємність піднести їм ці бранзолетки,як подарунок на новий рік.

— Кого ви підозріваєте?

— Тих, хто дурно подорожує на державних кораблях.

— Каторжани!—скрикнув Паганель.

— Я гадав,—зауважив Гленарван,—що засланці не мають права жити у Вікторії.

— Що-ж!—заперечив поліціянт,—права вони не мають, але порядкують, як хочуть. Вони, бачте, уміють часом і дременути, і я гадаю, що ці хлопці просто з Перту. Нічого! Ручуся, що вони знов туди траплять.

Гленарван розповів леді Еллен про нещастя, що сталося на залізниці, не згадуючи за злочин, ні за каторжан; але Айртонові він усе переказав.

Подорожні переїхали через колію, по-за мостом і посунули далі на схід.

Розділ XII.

Перша нагорода за географію.

Кілька горбів вирисовувалися на обрії, обмежуючи рівнину, що її перерізала залізниця. Незабаром фіра в'їхала у вузьке межигір'я. За горбами починалася чудесна країна, де різнобарвними групами пишалися дерева. Тут були казуарини, міцні як дуб, запашні мов акація; були банксії з гилками, що спускалися додолу.

Подорожні на хлилину зупинилися. Великий зелений килим поділявся на чотирьохкутні клітини та був наче шахова дошка

Паганель, оглянувши місцевість, прийшов до висновку, що тут австралійське кладовище.

Справді, це було кладовище тубільців; але затишне, оживлене співами птахів, воно не навівало сумних думок.

Паганель та Роберт, обігнавши товаришів своїх, їхали попереду поміж могилами, вздовж маленьких тінистих алей. Та не проїхали вони чверть милі, як Гленарван побачив, що вони спинилися, зійшли з коней та нахилилися, наче щось розглядаючи.

Айртон підігнав воли і фіра наблизилася. Під тінню банксії спав міцно восьмилітній хлопчик-тубілець, одягнений в европейське вбрання. Досить було поглянути на нього, щоб пізнати расу, що до неї він належав. Кучеряве волосся, майже чорне обличчя, широкий ніс, товсті вуста та надто довгі руки— це був тип мешканця осередку Австралії.

Усі подорожні стали навколо.

— Хтось згубив цю бідну дитину, — мовила Мері Грант.

— Я припускаю,—відповіла леді Еллен,—що він здалека. Може тут поховані його рідні?

— Його не можна так залишити! — мовив Роберт. — Він один і...

Мову Робертову перервав рух хлопчати. Воно повернулося на бік, не прокидаючися. Всі страшенно здивувалися, як побачили на його плечах напис:

„Толіне їде до Ешуки.
Доглядати доручено Джефрісу Смітові, машиністові залізничному.
Гроші за переїзд заплачено.“

— Бач, які англійці! — скрикнув Паганель. — Відсилають дитину, мов який вантаж. Роблять на ньому напис як на пакункові! Мені про це казали, але я досі не вірив.

— Бідне маленя! — мовила леді Еллен, — чи не був він у потязі, що провалився? Може батьки його загинули і він тепер сам...

— Я не думаю, леді,—відповів Джон Мангльс.—Цей напис навпаки свідчить, що він їхав один.

— Прокинувся! — мовила Мері Грант.

Справді, хлоп'я прокинулося, поволі розплющило очі та й знов їх заплющило. Леді Еллен взяла його за руку; він скочив та здивовано глянув на подорожніх. Трохи навіть перелякано.

— Ти по-англійському розумієш, мій друже? — запитала молода жінка.

— Так, розумію й говорю,—відповіло хлопченя по-англійському, але з своєрідною вимовою.

— Як тебе звуть?—запитала леді Еллен.

— Толіне.

— А, Толіне!—скрикнув Паганель. — Коли не помиляюся, це слово по-австралійському позначає „древесна кора“.

Толіне потакуюче хитнув головою.

— Звідки ти, мій друже?—запитала леді Еллен.

— З Мельбурну—Сандгертською залізницею.

— Ти був у потязі, що провалився на Кемденськім мості?— запитав Гленарван.

— Так, був,—відповів Толіне.

— Ти сам їхав?

— Сам. Священик Пекстон доручив мене містеру Смітові,—тільки він провалився.

— Ти нікого не знав у цьому потязі, крім містера Сміта?

— Нікого.

Леді Еллен запитала його, куди він іде та чому залишив Кемден-Брідж.

— Я повертаюся до свого племени у Лачлен, щоб побачитися із ріднею.

— З австралійцями?—запитав Джон Мангльс.

— З австралійцями з Лачлену,—відповів Толіне.

— В тебе є батько й мати?—запитав Роберт.

— Так, братіку,—відповів Толіне, простягаючи йому руку. Роберта дуже зворушило таке ласкаве поводження. Він поцілував малого тубільця, і вони сприятелювалися.

Подорожні посідали навколо малого дикуна. Тут вони мали й заночувати. Айртон випряг бики та пустив їх пастися. Розклали шатра. Ольбінет подав вечерю і всі щиро частували Толіне.

Всім бажалося знати його історію. Вона була дуже проста: його віддали на опіку добродійного товариства. Австралійці взагалі лагідну мають вдачу; до европейців, що оволоділи їхньою землею, вони не плекають тої зненависти, що характеризує новозеландців. Вони одвідують і великі міста: Аделаїду, Сідней, Мельбурн; там походжають вони у своєму первісному убранні, збувать дрібні вироби своєї промисловости, ловецьке приладдя, деякі залишають тут своїх дітей у місті і дають їм змогу приєднатися до англійської цивілізації.

Маленький дикун спочатку не сподобався Паганелеві: не для того так далеко він їхав, щоб бачити австралійців у фраках. Жодного одягу вони не повинні мати, крім татуювання.

Але коли Толіне захоплено мовив, що він хоче своїх братів вирвати з темряви, Паганель почутив до нього велику симпатію.

Леді Еллен запитала Толіне, де він учиться.

— У Мельбурні, у взірцевій школі, що на чолі її священик Пекстон.

— А чого тебе вчили у цій школі?—запитала вона.

— Священної історії, математики, географії...

— А! географії!—скрикнув Паганель, зачеплений за улюблену струнку.

— Еге!—відповів хлопчик.—Я навіть отримав першу нагороду за географію.

— Ти—нагороду за географію, мій любий?

— Ось вона,—мовив Толіне, виймаючи книгу з кешені. Це була маленька біблія у гарній оправі. На звороті напис:

„Мельбурнська взірцева школа. 1-ша нагорода за географію Толіне з Лачлену".

Австраліець знає географію,—це вразило Паганеля. Він захоплено поцілував Толіне так, як сам священик Пекстон, роздаючи нагороди.

Толіне не розумів, чому Паганель такий захоплений.

Леді Еллен пояснила йому, що Паганель славнозвісний географ і може бути чудовим професором.

— Професор географії! — мовив здивований Толіне.—О, добродію, зробіть мені іспита!

— Іспита мій любий?—відповів Паганель.—Я зробив-би це і без твого прохання. Я дуже бажаю знати, як вчать географії у мельбурнській взірцевій школі.

— А як Толіне вас виправлятиме, Паганелю? — мовив Мек Наббс.

— Овва!—скрикнув Паганель,—виправлятиме мене, секретаря французького Географічного Товариства?!

Почепивши на носа окуляри та випроставши свою довгу спину, він набрав поважного вигляду, як личить професорові та почав іспитувати.

— Учню Толіне,—мовив він,—встаньте!

Толіне стояв і так, чекаючи запитань географа.

— Учню Толіне, назвіть мені п'ять частин світу.

— Океанія, Азія, Африка, Америка та Европа.

— Так. Почнемо з Океанії. Як її поділяють?

— Її поділяють на Полінезію, Меланезію, Мікронезію й Мегалезію. Головні острови її: Австралія, Нова Зеландія; Тасманія або Вандіменова земля належать до англійців; острови: Четем, Окленд, Макарі, Кермодек, Мекен, Марокі, та инші теж належать до англійців.

— Гаразд,—мовив Паганель,—а Нова Каледонія, Сандвічеві острови, Маркізькі, Помоту?

— Ці острови перебувають під протекторатом Великобританії.

— Як, під протекторатом Великобританії? — скрикнув Паганель.

— Але мені здається, що Франція...

— Франція?—здивовано мовив хлопець.

— Ну нівроку! Це так вчать вас у мельбурнській взірцевій школі?

— Так, пане професоре.

Ось тобі маєш! — відповів Паганель.—Уся Океанія належить до англійців! Це справа вирішена. Ну, далі, далі!

Паганель здивований був і збентежений; це дуже сподобалося майорові.

Іспит тривав далі.

— Перейдімо до Азії,—мовив географ.

— Азія,—відповів Толіне, — це величезна частина світу. Головне місто Калькутта. Значніші міста: Бомбей, Модрас, Аден, Малакка, Сінгапур, Пегу, Коломбо; острови Малдивські, Лакедивські, Чагоські та инші належать до англійців.

Учню Толіне, встаньте!

— Добре, добре, учню Толіне! А Африка?

— У Африці є дві найважніші колонії: на півдні Капська, з головним містом Кеп-Давн; на заході—Сієрра-Леонська з містом Фрі-Давн.

— Чудесно!—мовив Паганель.—Що до Алжиру, Марокко,

Єгипту, то їх викреслено з англійських атласів? Тепер мені-б хотілося трохи поговорити про Америку.

— Вона поділяється на північну, південну й осередкову. У першій—англійські землі: Канада, Новий Брауншвейг, Нова Шотландія та Сполучені Штати, що під управлінням губернатора Джонсона.

— Чудесно! Не може бути краще! Південна Америка з Гвіяною, Фальკландом, Ямайкою, Трінідатом—все це теж до Англії!? Я не буду про це сперечатися! Але хотілося-б знати твою думку про Европу... чи краще мовити, думку вчителів твоїх...

— Европа?—спитав Толіне.

— Так, Европа. Кому вона належить?

— Вона належить до англійців,—мовив хлопець.

— Не насмілююся мати сумніви,—перервав насмішкувато Паганель.

— Англія, Шотландія, Ірландія, Мальта, острови Джерсі й Гернсі, Йонічні, Гебридські, Шотланські, Оркадські...

— Гаразд, гаразд, Толіне! Але є ще інші держави, що про них ти забув згадати!

— Які?—запитав хлопець.

— Еспанія, Росія, Австрія, Прусія, Франція!

— Це провінції, а не держави,—мовив Толіне.

— Маєш! – скрикнув Паганель, зірвавши окуляри з носа.

— Еспанія, з головним містом Гібралтаром.

— Чудово! А Франція? Я—француз, і мені було-б дуже приємно знати, до кого я належу.

— Франція?—мовив спокійно Толіне,—це англійська провінція: головне її місто Кале.

— Кале!—скрикнув Паганель.—Як, ти думаєш, що Кале належить ще Англії?

— Без сумніву.

— І що Кале—головне місто Франції?

— Так, і там живе губернатор, лорд Наполеон...

Тут Паганель не витримав і зареготав. Толіне не знав, що й думати. Його питали і він відповідав гаразд. Одначе хлоп'я не збентежилося; воно чекало.

— А що,—мовив сміючися майор,—хіба я не мав рації, кажучи, що Толіне вас виправить?

— Авжеж, любий майоре! — мовив Паганель. — Ось як у Мельбурні викладають географію! Учителі взірцевої школи гаразд знають свою справу. Европа, Азія, Африка, Океанія, весь світ, все належить до англійців! Сто чортів! Звичайно, що тоді тубільці незаперечно слухають своїх володарів. А що, Толіне, місяць теж належить до англійців?

— Він до них належатиме, — серйозно відповів маленький дикун.

Паганель аж кинувся. Його так дошкулило, що тільки перейшовши з півмилі, він трохи заспокоївся.

А в той час Гленарван відшукав у своїй похідній книгозбірні „Підручник з географії“ Самуеля Річардсона. Ця книжка дуже популярна в Англії і не така однобічна та тенденційна, як мельбурнські вчителі.

— Візьми цю книгу, Толіне, та почитай її, — мовив Гленарван.—Дарую її тобі на спомин про нашу зустріч.

Толіне, ні слова не кажучи, узяв книгу; він уважно оглянув її, недовірливо похитав головою та нерішуче поклав до кешені.

А вже настала ніч. Була дев'ята година; слід було подумати про спочинок; рушати далі мали рано-раненько. Роберт запропонував Толіне лягти до нього на постіль,— маленький дикун погодився.

Леді Еллен та Мері Грант пішли на свою фіру, а чоловіки розташувалися під шатром; Паганель ще не зовсім заспокоївся і десь поблизу чути було саркастичний регіт його.

Прокинувшися подорожні вдосвіта, марно шукали маленького австралійця. Толіне зник. Чи поспішав він швидче до Лачлену? Чи образився на Паганеля?—Невідомо.

Леді Еллен знайшла біля себе свіжу китицю квіток „Нечіпай мене“ (мімози), а Паганель у своїй кешені—географію Самуеля Річардсона.

Розділ XIII.

Копальні Олександрівської гори.

Року 1844-го сер Родерик Мерчисон, теперішній голова географічного королівського товариства в Лондоні вивчив будови гірського пасма з півночи на південь уподовж берега південної Австралії і вирішив, що вона надзвичайно схожа на будову Уральського хребта.

А що на Уралі є золотоносні жили, то й тут, міркував собі вчений геолог, в австралійських горах, може бути дорогоцінний метал. Він не помилився. Минуло два роки, і йому надіслали кілька зразків золота, знайденого в південному Новому Вельсі. Він вирішив післати туди з Корнуельса більшу частину гірників. Перший, хто знайшов це золото в Південній Австралії, був Франциск Дуттан. Незабаром сюди до Австралії з усього світу почали прибувати шукачі золота: тут можна було побачити англійця, американця, німця, італійця, француза, навіть китайця. Але тільки третього квітня 1851-го року Гаргревс знайшов дуже багату золотоносну жилу. Він пропонував губернаторові Сіднею вказати це місце

за п'ятьсот фунтів стерлінгів. Губернатор відмовився, та слава про цей винахід залунала по цілому світі. Злотошукачі з усіх країн кинулися до Сомергілю та Леніс Понду. Засновано місто Офір, що багатством своїх копалень справді відповідало своїй біблійній назві.

І в серпні 1851-го року тут знайдено перші лелітки. Незабаром чотири округи одна за одну багатша, заходилися копати золото. Це були Балляра, Овенс, Бендіго та округа Олександрівської гори. І найбільші поклади дорогоцінного металу і найкращі умови розкопувати їх були саме на Олександрівській горі.

Через оцю саму багату місцевість, що до щенту зруйнувала одних, неймовірно збагативши инших, мали йти мандрівники.

31-го грудня товариство побачило кругле верхів'я Олександрівської гори.

Було вже над вечір. Довелося заночувати в вузькому межигір'ї. І тільки другого дня, першого дня 1865 року, мандрівники стали ногою на „золотій" землі.

Паганель та товариші його страшенно зраділи, побачивши цю славетну гору; австралійці її називають „Джибор". Без числа, без ліку загинуло тут людей, і розбійників і чесних. Коли пролунала перша звістка про знахідку, того самого 1851 року, золота гарячка ширилася пошестю, чіпкою, мов чума. Трохи не всі люди обернулися на копачів, і хоч багато вмирало з утоми, де-яким досить було раз копанути—й багатство в руках. Протягом останніх чотирьох місяців 1852 року до самого Мельбурну приїхало 54 тисячі емігрантів Справжня армія! Але без ватажка, недисциплінована, армія, що святкувала перемогу, ще не досягнувши її. Одно слово, п'ятдесят чотири тисячі найшкідливіших, найпідліших шукачів поживи. Перші роки тут панував страшенний нелад. Та англійці з властивою їм енергією зуміли, нарешті, стати за господарів цієї країни. Місцева поліція та жандарі відсахнулися, кінець-кінцем, шахраїв, пристали до чесних людей і все пішло инакше. З того часу минуло тринадцять років і тепер копальні розробляють золото за певними правилами, додержуючися певного ладу. Та й золото вже доходить краю. І як-же инакше, коли з 1852 до 1858 року видобули у Вікторії золота на 63.107.478 фунтів стерлінгів! Емігрантів помітно поменшало: вони кинулися шукати де-инде.

Об 11-ій годині мандрівники дісталися до центру розробок. Натрапили тут на справжнє місто з виробнями, банком, церквою, касарнею, садибами та бюромо голошень. І отелів, ферм та дач було досить. Навіть театр здибали в цьому місті, де білет варт був десять шилінгів і публіки — понад край. Найбільше вславилася п'єса в місцевому дусі: „Френсіс Обадія, або щасливий копач". Кінець цієї п'еси такий: герой

з розпукою ударяє в-останнє заступом і знаходить неймовірно велику лелітку!

Товариство вирішило огледіти копальні, і Гленарван послав наперед фіру з Айртоном та Мільреді.

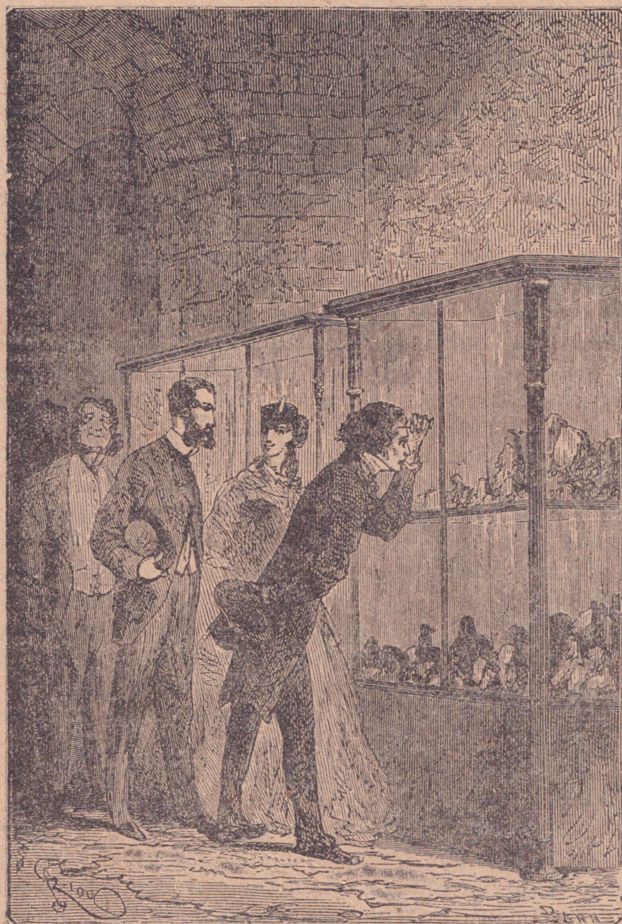

Музей мінералогії в банку.

З поради Паганеля, насамперед подалися товариші до банку. Ішли широкими, добре викладеними й ретельно поливаними вулицями. Скрізь — оголошення різних кампаній. Скрізь—гомін машин, що перемивають пісок та розбивають кварц.

За будівлями—копальні. Величезні простори землі, де видобувають золото. Там вовтузилися копачі, за великі гроші

найняті від компанії. Місцевість геть уся була подіркована, мов решето. На сонці виблискували залізні рискалі. Мандрівники тут побачили представників усіх націй, що лагідно, дружньо жили; кожен робив своє діло. Побувавши в головних місцях, де копали золото, мандрівники підійшли до банку.

Велика будівля, на даху прапор. Сюди компанії вносили здобуте з землі золото. Нашим мандрівникам тут показали цікаві зразки золота; інспектор оповів цікаві подробиці, як різними способами видобувати метал. Далі товариство оглянуло мінералогічний музей, що належав банкові. Там обдивилися геть усі породи, що складають австралійський ґрунт.

Після двохгодинної прогульки Паганель побачив досить пристойний отель і пропонував своїм друзям одпочити там і чого-небудь випити.

Принесли „ноблер". Той самий грог, тільки робиться навпаки. Замість вливати маленьку шклянку горілки до великої шклянки з водою, вливають маленьку шклянку води до великої шклянки з горілкою, додають туди цукру й п'ють.

Паганель, хоч і дуже задоволений з усього, що довелося побачити, сказав, проте, що за перших років розробки Олександрівської гори тут було багато цікавіше.

— Землю,—сказав він,—свердлили тоді мільйони робочих мурашок. Всі емігранти були запальні, необачні. Кидалися золотом божевільно. Оцей отель, де ми з вами тепер сидимо, був справжнє пекло. Ось як тоді його називали. Поширилася страшенно запальна гра в кості, і ці кості часто доводили до ножа. Поліція безсила була. Часто доводилося губернаторові колонії з військом утихомирювати повсталих копачів. Кінець-кінцем, він їх таки прибрав до рук. Цей губернатор примусив копачів купувати собі патента на право видобувати золото. Отже, загалом тут все-таки тихше було, як у Каліфорнії.

— Скажіть будь ласка, а за копача кожен може стати?— запитала леді Еллен.

— Так, дорога леді. Іспита на ще складати не треба, тут тільки треба дужих рук. Всілякі авантуристи, втікаючи злиднів, приходили до цього краю здебільшого без шеляга. Трішки багатші—з заступом, зовсім нужденні—з ножем, і всі вони вкладали в цю працю скажену пристрасть. Дивно виглядала тоді ця золота земля. Уся просторінь рясно в наметах, шатрах, землянках та ятках, збудованих з дощок, ломаччя, зліплених з землі. Посередині високо маячив намет урядовий з британським прапором. Поруч—шатра урядових агентів, з синьої парусини; крамниці міняйлів, купців, перепродавців золота, що з усього намагалися витягнути щось собі. А яка грязюка! Повітря сповнене безнастанним гуркотом заступів та смородом тваринного калу; ці довгобороді копачі в червоних вовняних сорочках вперто працювали серед густої хмари за-

душливого пилу. Зрозуміла річ, в таких умовах ширилася смертність, і безперечно, в менш здоровій країні людність загинула-б від тифу. І мало хто з тих нещасних людей досягав своєї мети. На одного збагатілого копача припадало сто, двісті, може, тисячі померлих у злиднях і розпачі. Попередні золотошукачі тільки перемивали золотий пісок. Висаджували в повітря землю і брали з того шару, де гадали є золото. Перемивали за допомогою американського ящика, 5—6 футів завдовжки. Такий ящик формою своєю нагадував відкриту труну; там було два відділи, в першому—негусте решето, накладене на инші решета, вже густіші, а другий відділ мав звужену нижню частину. На горішнє решето в одному кінці клали землю, наливали туди води й мішали рукою, або-ж гойдали прилад. Каміння залишалося на першому решеті, руда та пісок на дальших, а земля розчинялася у воді й витікала нижнім краєм. Ось яка нескладна машина була.

— А проте треба-ж було її мати,—зауважив Джон Манглье.

— Ну що-ж, їх купували в збагатілих, або в зруйнованих до щенту копачів,—відказав Паганель.—А в крайньому разі зовсім без неї обходилися.

— А що-ж замість неї брали?—запитала Мері Грант.

— Таріль, дорога Мері, уявіть собі звичайну залізну таріль і віяли нею землю так само, як ото віють зерно; лише замість пшеничних зерен діставали иноді зернятка золоті. Протягом першого року багато копачів, не витративши й шеляга, забагатіли. Але тоді пара черевиків варт була 150 франків, а за шклянку лімонаду платили 10 шілінгів. Тоді золота було скрізь рясно на поверхні землі; струмки металевим річищем текли, золото знаходили, навіть, на вулицях Мельбурну; каміння бруку вкривалося золотоносним піском. З 25-го січня до 24-го лютого 1852-го року уряд вивіз з Олександрівської гори до Мельбурну металу на 8.238.750 франків. Отже, пересічно на кожний день припадало на 164.725 франків.

— А бувало, щоб зразу збагачувалися? — запитала леді Еллен.

— Траплялося.

— Ви може знаєте?—поцікавився Гленарван.

— Знаю. Року 1852-го в окрузі Балляра знайдено самородок, що важив 573 унції, а в Джіпслендії на 782 унції. Року 1861-го—на 834 унції, нарешті, в Балляра копач видобув самородка на 65 кілограм. А що фунт дорівнював 1722 фр., то й дістав копач 223.860 франків. Один раз ударити заступом—і дістати одинадцять тисяч франків прибутку, це не погано.

— Пане Паганелю,—сказав Роберт—правда, можливо, що тут, де ми оце стоїмо, під нашими ногами є багато золота?

— Любий мій, тут мільйони. Ми топчемо їх. А коли топчемо,—значить ставимося з призирством.

— Отже, Австралії можна позаздрити?

— Ба ні, Роберте, — сказав географ:—багаті на золото країни дають лінтюхів, а не працьовитих, енергійних людей. Що вийшло з Бразилії, Мексики та Каліфорнії? Коли ти запитаєш мене: чого-ж дійшли ці країни? Чим виявили себе? Я можу тільки сумно зітхнути.

Розділ XIV.

Австралійська та новозеландська газета.

Другого січня при сході сонця мандрівники вийшли за межі золотої землі. Їхали тепер пісковими стежками Дальгузійського графства і за кілька годин перейшли річки Кольбен та Компесп. Пів дороги вже було позаду. Ще п'ятнадцять днів спокійно перейти—і досягнуть Туфольдської затоки.

Всі були здорові. Пророкування Паганелеве що до гігієнічних прикмет клімату виправдувалися. Повітря було сухе, спека помірна.

Але доводилося бути насторожі тепер, після катастрофи на залізниці. Айртон, як довідався про неї, сам запропонував ужити де-яких заходів. Озброєні мали повсякчас бути біля фіри, або принаймні не спускати її з ока ні на мить. Вночі завжди один вартовий не спав. Всі знали, що десь в околицях є банда злодіїв та були напоготові.

Звичайно, леді Еллен та Мері Грант не знали нічого про це: Гленарван боявся їх налякати.

Справді, треба було стерегтися. По містечках та селищах теж чекали нападів. На ніч всі будинки замикали; собаки чуйно прислухалися та гавкали раз-у-раз. Кожен чабан мав напоготові карабіна. Колоністи, що спали досі порозчинявши двері та вікна, почали замикатися по домівках. Адміністрація розіслала на села поліційні загони з тубільців.

Од'їхавши з милю кільморською дорогою, фіра опинилася в гущавині велетенських дерев; це ті ліси, що иноді тягнуться сотні миль.

Дивовижні були височенні мірти, 200 футів заввишки. Слизька як гриб їхня кора завтовшки близько 5 цалів. Зверху до низу ані сука, ані гілки, жодного пуп'янка. Це були швидше колони, рівні, однакові, що дуже високо закінчувались банею з гілок, прикрашених листям. Серед листя поодинці висіли квітки, вінцями донизу, як перекинуті урни.

Не було тут ані кущів, ані чагарників. По-під деревами стелився пишний зелений килим. Мало тіни було, небагато й прохолоди. Якесь дивне світло розливалася, немов крізь тонку тканину. Надзвичайно ефектовний малюнок був цей ліс австралійського континенту, зовсім не схожий на ліси Нового Світу.

Цілий день фіра їхала по-між деревами. Жодної живої істоти не зустріли тут. На верхів'ях дерев жили какаду, але ледве можна було їх там помітити. Взагалі у цьому зеленому царстві панувала тиша; порушували її кінські копита, якесь слово, рипіння коліс та покрики Айртонові на биків.

На ніч вони розташувались під екваліптовим деревом.

Над вечір зупинилися спочити біля дерев, що зберегли досить свіжі сліди від вогню. Дерева ці були немов фабричні труби, бо полум'я, коли його розкладали дикуни, йшло було серединою, вподовж стовбура.

Ольбінет, за порадою Паганеля, розклав у одному з цих стовбурів вогонь готувати вечерю. Незабаром дим понісся вгору понад густим зеленим листям. Уночі вжили всіх заходів обережности: Айртон, Мільреді, Вільсон та Джон Мангльс до ранку по черзі вартували.

І далі їхали все лісом. Наче кінця йому не було. Аж над вечір лави дерев рідшають, і ось уже серед невеличкої рівнини купка домів.

— Сеймур!—скрикнув Паганель,—це останнє місто провінції Вікторії.

— Він чим-небудь видатний, цей Сеймур?—запитала леді Еллен.

— Це лише парафія, що невдовзі перетвориться на місто, —відповів Паганель.

— Чи знайдемо ми тут який заїзд?—запитав Гленарван.

— Мабуть,—відповів географ.

— Ну, так станьмо там; гадаю, що наші сопутниці раді будуть спочити.

— Звичайно, любий Едварде!—мовила леді Еллен.

Вже дев'ята минула. Місяць висів низько; його сяйво зникало в туманах. Темніше та темніше ставало. За вказівками Паганеля, що знав, здавалося, й те, чого він ніколи не бачив, під'їхали саме до Кемпбельського Північно-Британського готелю.

Коні та бики поставили до стайні, а подорожні увійшли до покоїв. О десятій годині взялися до вечері, що про неї подбав Ольбінет. Паганель з Робертом вже все оббігали, все обдивилися; але географ дуже коротко розповідав, він майже нічого не бачив.

Проте менш розгублена людина могла-б помітити на вулицях Сеймуру якесь хвилювання; тут і там збирався натовп; про щось розмовляли, заклопотано розпитували; голосно читали газету, сперечалися, гомоніли.

А майор, навіть не виходячи з готелю, здогадався, чого саме хвилюється містечко. Кілька слів із господарем гостиниці, Діксоном, і він уже знав, що йому чинити; проте нікому ні слова.

Лише як кінчили вечеряти та леді Гленарван, Мері й Роберт пішли спати, майор удався до товаришів:

— Вже відомо, хто зробив напад на Сандгертській залізниці.

— Їх спіймали?—поквапився спитати Айртон.

— Ні,—мовив Мек Наббс, наче не помічаючи його скванности, що правда цілком природньої.

— Це гірше,—додав Айртон.

— А хто вчинив цей злочин?

— А ось прочитайте!—мовив майор, подаючи Гленарванові число „Австралійської та новозеландської газети",—начальник поліції не помилився.

Гленарван прочитав:

„Сідней. 1 січня 1865 року. Відомо, що вночі з 29 на 30 грудня на Кемпденському мості, п'ять миль від станції Кестльмен на залізниці з Мельбурну до Сандгерсту, трапилося нещастя. Об одинадцятій годині поспішний потяг, що йшов повною ходою, перекинувся в річку Лютон.

Пасажирів пограбовано, сторожа забито та труп його закинуто за півмилі від мосту; отже це свідчить, що катастрофа трапилася від злочину.

Дійсно, як викрив слідчий суддя, злочин учинила банда каторжан, що півроку тому втікли з в'язниці міста Периту в західній Австралії перед тим, як їх мали переводити на острів Норфольд.

Іх двадцять дев'ятеро. Ватажок їхній, Бен Джойс, найбільший злодій, що прибув кілька місяців тому невідомо яким кораблем до Австралії та спритно переховується від переслідування.

Усіх мешканців по містах та селищах прохають оберігатися та повідомляти генерал-інтенданта про все, що може сприяти знайти розбишак".

— Бачите, Паганелю,—мовив Мек Наббс,—і в Австралії можуть бути каторжани.

— Одначе я не вважаю, щоб їхня присутність могла зруйнувати наші плани та спинити нашу мандрівку. Як ви мислите, Джоне?

Джон Мангльс відповів не зразу. Відмовитися—засмутити дітей Грантових; але-ж їхати далі—яка небезпека для всієї експедиції!

— Якби леді Гленарван та міс Грант не було з нами, о, що тоді нам ця банда розбишак!

Гленарван зрозумів його й додав:

— Звичайно, нам не можна відмовитися від нашого наміру, а чи не краще буде, як ми, за-ради наших сопутниць, з'єднаємося в Мельбурні з „Дунканом." Як ви думаєте, Мек Наббсе?

— Мені бажано знати раніш думку Айртона,—відповів майор.

Айртонові ухилитися неможливо було; він подивився спочатку на Гленарвана.

— На мою думку, ми тепер на двісті миль від Мельбурну; якщо є небезпека, то вона однакова і на східній і на південній дорозі. І там і там пустеля. До того не думаю, щоб три десятки негідників могли лякати вісім добре озброєних та сміливих людей. Отже вперед, вперед!

— Чудесно, Айртоне,—скрикнув Паганель,—тим паче, що посуваючися наперед, ми можемо натрапити на сліди капітана Гранта. А навпаки, посуваючися на південь, ми одходитимемо. Я приєднуюся до вас: не варто звертати уваги на цих утікачів! Що вони важать для порядної людини?!

Отже одноголосно ухвалено, що програма подорожи не має змінитися.

— Дозвольте, мілорде, зробити одне зауваження,—мовив Айртон, коли вже всі почали розходитися.

— Що таке?

— А може-б дати знати, щоб „Дункан“ тримався берега?

— Не треба!—відповів Джон Мангльс.—Ми ще встигнемо це зробити, як доїдемо до Туфольдської бухти. Як-що нам чомусь може доведеться повернутися до Мельбурну, тоді шкода буде, що „Дункан“ не там. Крім того, я гадаю, що понову „Дункану“ ще не закінчено. Краще почекаймо.

Айртон не настоював.

Другого дня озброєні та готові на все подорожні виїхали із Сеймура. За півгодини знов були в лісі, що йшов до сходу. Звичайно, краще було-б їхати степом; безпечніше щодо якогось нападу, але вибирати не доводилося, і фіра знов цілий день котилася поміж величезних дерев. Увечері, переїхавши північну межу графства Енглезі, вони досягли 146 меридіяну та стали на спочинок на кордоні Муррейської округи.

Розділ XV.

Майор запевняє, що це малпи.

Другого ранку, 5 січня, подорожні опинилися у величезному Муррейському краї. Пустельний та не густо поселений цей край межував із австралійськими Альпами. Цивілізація ще не поділила його на окремі графства. Цю місцевість мало знають, мало одвідують. Колись ліси її поляжуть під сокирою дроворуба; на луках її пастимуться колоністські отари. Але поки що ці ґрунта незаймані. Це—пустеля.

Сюди, у цю пустелю, колоністи, відсунули тубільців. На далеких степах, укритих непрохідними лісами, їм призначили певні землі, де поволі згасало первісне населення краю. Кожна біла людина могла на ці степи заходити, але чорні дикуни не мали права переступати межі.

Цілу дорогу Паганель захоплений був думками про дикунів. Поки що він зробив такі висновки: британська система намагається винищити завойовані народи, стерти їх з лиця землі, де жили їхні предки. Це жорстоке завдання англійці провадили скрізь послідовно, особливо-ж в Австралії. Перший час не самі лише засланці, але й колоністи мали чорних за диких звірів. Вони полювали на них з рушницями та забивали їх. Та ще й доводили, що австралієць не людина, що їх нищити це не злочин. Сіднейські часописи одного разу запропонували надзвичайно рішучий засіб позбутися племени на берегах озера Гунтера, а саме—отруїти їх усіх поспіль.

Отже бачимо, що англійці, заволодівши країною, прикликали собі на допомогу убивство, щоб краще колонізувати її. Жорстокі вони були без краю. Поводилися в Австралії так, як і в Індії, де загинуло п'ять мільйонів тубільців; так само, як в Капській колонії, де з мільйону готентотів залишилося тільки сто тисяч.

Ні Гленарван, ні майор, ні Джон Мангльс не перечили Паганелеві.

— П'ятдесят літ тому,—вів Паганель далі,—скільки-б ми зустріли племен дикунських, а ось тепер і досі жодного тубільця! Ще сторіччя і жодного дикуна не залишиться на цьому суходолі.

Справді,—степ пустельний. Жодних слідів людських, жодної халупки. Степи й ліси, ліси й степи, дике поле якесь. Мабуть жива істота—ні людина, ні звірюка—не навідувалася сюди.

Враз Роберт зупинився перед міртами й скрикнув:

— Малпа! Ось малпа!

І він показав на чорну постать, звинну та прудку, що так легко перестрибувала з одного верховіття на инше, наче щось її тримало на повітрі. Невже в цій чудодійній країні малпи літали, як ті відомої породи лисиці, що їх природа наділила крилами кожанів?

Фіра зупинилася і подорожні стежили за істотою, що причаїлася на верховітті. Це чудне сотворіння прожогом спустилося на землю. Далі кривляючися та підскакуючи кинулося на величезну окацію, охопивши стовбур її своїми довгими руками. Усі зацікавлено чекали, як воно полізе на рівний слизький стовбур. Але малпа, вдаряючи чимсь подібним до сокири, зробила на стовбурі якісь східці, вилізла так до гілля та й там зникла.

— Яка це така малпа?—запитав майор.

— Це не малпа,—відповів Паганель. - Це австралієць.

Ніхто ще не встиг стиснути плечима на цю увагу, як почулися крики: коо—ее! коо—ее!

Айртон погнав биків і ось подорожні несподівано під'їхали до табору тубільців.

Щось із десяток наметів розташовано було на голій землі. Це „гуніое" зроблені з кори дерев,—який це мізерний захист був бідолахам! Істоти ці, найнижчі в природі сотворіння були огидливі. Їх було може з тридцятеро—чоловіки, жінки та діти, всі покриті шкурами кенгуру. Перший їх рух був, як фіра наблизилася—бігти, тікати! Але Айртон щось сказав їм незрозумілою для подорожніх мовою і вони залишилися, як тварини, що їх манять шматком м'яса.

Тубільці ці були заввишки по-над п'ять футів; не зовсім чорні, а наче лежалим попілом понамазувані. З голови їм спадало довге волосся, руки були довгі, живіт випинався.

Тіло волосате, татуйоване, порізане. Які жахливі були їхні потворні обличчя! Величезний рот, плескуватий ніс, одвисла нижня щелепа з білими хижими зубами... Цей людський тип уже зовсім був близький до тварини.

— Роберт має рацію,—мовив майор,—це малпи; чистокровні малпи.

— Мек Наббсе,—мовила леді Еллен,—невже ви виправдуватимете тих, що полюють на них, як на тварини? Ці істоти люди-ж!

— Люди!—скрикнув Мек Наббс.—О, ні! хіба що вже щось середнє поміж людиною та орангутангом. Зверніть увагу на їх похиле чоло—чим воно різниться від малп'ячого?

Леді Еллен та Мері Грант вийшли з воза та ласкаво простягли руки цим нещасним сотворінням; вони пропонували їм їжу; дикуни хапали й ковтали її зажерливо, аж гидко було дивитися. Леді Еллен тубільці мабуть вважали за божество, тим паче, що за їхньою релігією, білі були раніш чорні й побіліли по смерті.

Особливо жінки викликали співчуття Еллен та Мері. Неймовірно важке становище австралійської жінки. Лиха мачуха-природа сотворила її бридкою з лиця та долю їй жорстоку дала. Це була рабиня, силоміць викрадена та від свого пана лише ударами залізної палиці обдарована. На ній уся важка робота мандрівного життя; вона переносить ловецьке причандалля на рибу та на звіря; вона здобуває на поживу ящірок та змій на верховіттях, рубає ліс для свого огнища, кору дерев здирає на шатро. Бідолашна вантажна тварина! Вона не знає спочинку, годується лише недоїдками від свого пана—чоловіка чи батька.

Саме в цей час ці бідолахи, давно вже мабуть позбавлені їжі, намагалися приманити птахів, посипаючи зерна.

Мов мертві, непорушно лежали вони на гарячій землі, підчикуючи, щоб якийсь птах підлетів до них близько.

Заспокоєні тубільці оточили подорожніх. Вони говорили якимись дивними звуками, то на свистіння схожими, то на крики тварин. Чути було й ніжні ноти. Слово „нокі", „нокі" найбільш було чути, а рухи пояснили його. Це позначало: „дайте мені"; „нокі"—кричали вони до всього, що бачили, до різних дрібничок, що були у подорожніх.

Важко було Ольбінетові речі охороняти, а особливо харчі. Ці голодні бідолахи кидали жадібні погляди на фіру та вищеряли гострі зуби, що може вже скоштували й людського м'яса.

Більшість австралійських племен, за мирних часів, зовсім не людоїди; але хіба дикун відмовиться від подоланого ворога!

На прохання дружини, Гленарван загадав роздати трохи харчів. Дикуни зрозуміли його намір і почали виявляти радість, захоплення, подяку.

А як матрос їм почав носити харчі, вони почали ричати, як дикі звірі.

Цілком погодитися з майором, що це малпи, не можна було; але доводилося визнати, що ця раса недалеко одійшла від тварин.

Ольбінет, як людина вихована, хотів насамперед почастувати жінок. Але ці бідолашні сотворіння ні до чого не могли доторкнутися попереду своїх страховищ—панів. Пани накинулися на печене та сушене м'ясо, як на здобич.

Очі Мері Грант сповнилися слізьми на думку, що її батько у полоні в таких тубільців. Перед її уявою стали всі муки, що їх людина, така, як Гаррі Грант, мала зазнати, перебуваючи в полоні у цих мандрівних племен. Як він мав терпіти від злиднів, від голоду, від лихого поводження! Джон Мангльс, що заклопотано стежив за нею, вгадав її думки та попередив її бажання, запитавши Айртона:

— Айртоне,—мовив він,—вам пощастило втікти від таких самих дикунів?

— Так, капітане!—відповів Айртон.—Всі племена, що заселяють осередок країни, схожі. Ви бачите тут жміньку цих бідолах, а на берегах Дарлінга живуть численні племена; вони мають своїх ватажків і без краю покірливі їм.

— Що може робити один европеєць поміж цих дикунів?

— Те, що я у них робив, капітане: він полює, ловить рибу з ними, бере участь у їхніх бойовищах і, як я вже вам казав, з ним поводяться відповідно до його заслуг. Дуже часто буває, що людина розумна та мужня має вплив на ціле плем'я.

— Але проте трактують його, як полоненого?—сказала Мері Грант.

— Так,—додав Айртон;—пильнують його так, що він не може кроку зробити ні вдень, ні вночі!

— Але вам пощастило втікти, Айртоне?—мовив і собі майор.

— Так, пане майоре, підчас бойовищ між моїм племенем та сусіднім народом. Але якби це трапилося удруге, я волів-би залишатися навіки в полоні, ніж поневірятися пустелями. Яких мук я там зазнав! Не бажав-би я капітанові Гранту так тікати.

— Звичайно, міс Мері,—мовив Джон Мангльс,—краще, щоб батько ваш перебував десь у тубільців. Так ми його швидче знайдемо.

— А ви ще не втратили надії?—запитала капітана міс Мері.

— Ні! І я сподіваюся бачити вас коли-небудь щасливою!

Враз зчинився якийсь рух поміж дикунами: вони голосно кричали, бігали туди й сюди, хапалися обурені за зброю.

— Що таке?—дивувалися всі.

— Ви мабуть їх розумієте?—запитав майор Айртона.

— Де-що. Бо-ж у них—инше плем'я, инший діялект. Але я починаю розуміти, що вони замислили. На подяку вони хочуть показати нам своє бойовище.

Дійсно, тому така метушня зчинилася, такий галас. Враз дикуни почали наскакувати один на одного так люто, що якби подорожні не знали, що це гра, гадали-б, що це жорстоке бойовище.

Несамовито кричали, скажено махали сокирами, кидалися один на одного; де-хто падав наче мертвий, инші святкували перемогу. Жінки, особливо старі, перейняті войовничим духом, підбурювали їх до бійки; вони кидалися на трупи, удавали, що шматкують їх так люто, наче це було в дійсності. Що хвилини леді Еллен лякалася: що, як це не гра вже?!

Діти теж брали участь. Маленькі хлопчаки та дівчата— особливо дівчатка—шалено лупцювали ворогів.

Вже десять хвилин тривала гра, і враз бойовище припинилося. Зброю пустили з рук. Тихо, дуже тихо стало. Непорушні, наче задубіли дикуни.

— Що таке? Що сталося! Чому все ущухло? Диво дивне!

Але справа проста була.

Зграя какаду спускалася по-над лісом: мов довга рухлива смуга веселки. Тому бійка спинилася. Полювання—річ корисніша, ніж військова гра.

Один з дикунів схопив якусь зброю та тихо поплазував до зграї какаду. Він не зачепив жодного листочка, ані камінчика; мов тінь сунувся він по землі. Навколо була тиша, всі причаїлися й чекали.

Ось дикун зупинився та пустив знаряддя на два фути понад землею. Знаряддя, перелетівши понад сорок футів поземно, враз піднялося на сто футів у повітрі, забило кілька птахів та кривою лінією впало назад, до ніг мисливця.

Гленэрван та його товариші були надзвичайно вражені; вони своїм очам не йняли віри.

— Це бумеранг,—мовив Айртон.

— Бумеранг!—скрикнув Паганель,—австралійський бумеранг?!

І він, як дитина, кинувся й схопив чудодійне знаряддя, щоб поглянути—„що всередині?“

Справді, можна було думати, що якийсь внутрішній механізм, якась пружина керувала його рухом. Але нічого такого не було. Бумеранг—це просто шматок твердого зігнутого дерева, від тридцати до сорока цалів завдовжки, а завтовшки посередині три дюйми. Кінці дуже загострені. Це й просто, й дивовижно.

— То оце славнозвісний бумеранг! — мовив Паганель, уважно оглядаючи загадкову зброю. — Простісінький шматок дерева! І як це, летячи поземно, він враз здіймається вгору та знову вертається на те місце, звідки його пустили. Вчені та подорожні ніколи не могли пояснити собі цього з'явища.

— Справді, яке цікаве знаряддя,—мовила леді Еллен.

— Знаряддя просте, але все залежить, як його кинути. Це секрет австралійців.

— У кожному разі це дуже мудро, як на малп,—мовила леді Еллен.

Дикуни несамовито кричали й вимахували зброєю.

Майор неймовірно похитав головою.

Час минав і Гленарван уважав, що пора вже рушати; він пропонував леді Еллен та міс Грант улаштуватися на фірі, але саме пробіг дикун, щось захоплено вигукуючи.

— А!—мовив Айртон.—Вони помітили казуарів.

— То буде полювання?—запитав Гленарван.

— Треба конче подивитися,—мовив Паганель.—Це мабуть дуже цікаво. Напевне знов бумеранг з'явиться.

— Як ви гадаєте, Айртоне?

— Це не довго триватиме, мілорде!

Дикуни часу не гаяли.

Забити казуарів це було велике щастя для них. Харчів мали обмаль. Ловці напружують всі сили, щоб оволодіти здобиччю. Але як без рушниці заб'ють вони та без собак знайдуть таких прудконогих тварин? Ці птахи, що вже мало їх залишилося в Австралії, великі та прудкі; хоч і не літають вони через надто короткі крила, проте бігають швидше, ніж найкраща коняка. І здобути птаха можна лише хитрощами, та й не аби-якими.

На поклик вожака дванадцять австарлійців вибігло наперед. Кілька казуарів знялося й побігло далі. Тоді головний ловець залишив своїх товаришів, що причаїлися на землі, а сам витяг дві зшиті шкіри казуарів та загорнувся в них. Він підняв праву руку над головою і так став рухатися, як казуар, що пошукує за їжею. То наближався він до птахів, то зупинявся, удаючи, що дзьобає зерна, то здіймав ногами цілі хмари куряви, наче одшукуючи їх. Це все робилося майстерно. Він ще й глухо воркотів, обдурюючи цим птахів. Нарешті, як був уже посеред отари, що безтурботно паслася, враз махнув палицею, і п'ятеро казуарів лягло.

Лови закінчено.

Тоді подорожні попрощалися з дикунами, що без жалю розлучалися з ними. Мабуть успіх ловів затер в їхній пам'яті спомин про одержані харчі.

— Тепер, любий Мек Наббс, ви погодитеся, що австралійці не малпи.

— Лише тому, що вони прекрасно імітують рухи тварин? Навпаки, це потверджує мої слова.

— Жартувати—це не відповідати, — мовила леді Еллен. — Ми бажаємо, майоре, знати вашу думку.

— Гаразд, я скажу. Австралійці не малпи; але малпи— це австралійці.

— Оце відповідь!

— А знаєте, якої думки мурини що до орангутангів?

— А що?

— Вони вважають, що малпи — це такі самі чорношкірі, як і вони, але значно хитріші. „Не хоче говорити, щоб не працювати“, — запевняв один мурин, заздро поглядаючи на свійського орангутанга, що його дурно годував господар.

Розділ XVI.

Скотарі—мільйонери.

Спокійно переночувавши, подорожні 6 січня о 7 год. ранку рушили далі. Все на схід ішли вони, і від слідів їхніх на

долині лишалася проста лінія. Двічі їм доводилося переходити стежки, що йдуть на північ. Тоді сліди переплутувалися і важко було-б довідатися, куди вони пішли, якби на підкові Гленарванової коняки не було двох трьохлисників, що виразно відбивалися на піску. Це були наслідки праці коваля у Блек-Поанті.

Де-не-де потоки перетинали долину. Потоки ці починалися з невисокого пасма гір Буффало, що мальовничими хвилями вирисовувалися на обрії.

Тут саме спинилися ночувати. Паганель, що його черга була вартувати, не лягав; з карабіном на плечі він походжав біля табору, поборюючи дрімоту.

Місяця не видно було, але світили австралійські сузір'я. Учений географ з насолодою розглядав небесну баню. Тихо було, лише бува брязнуть кінські пута.

Паганель цілком поринув у свої астрономічні міркування. Він більш захоплений був небесними річами, аніж земними. Але ось якісь звуки... він прислухається. Що таке? Ніби фортеп'яно. Кілька акордів тремтить у повітрі.

— Фортепіяно в пустелі!—мовив Паганель.— Ось чого я не можу припустити.

Справді, це було надто дивно. Може якийсь дивовижний птах наслідує звукам фортепіяна... Усього буває.

Але до музики ось і співи і так виразно лунає голос співця. Що це? Арія з „Дон-Жуана".

— Маєш! — подумав географ.—Та все хоч які дивовижні птахи австралійські, але-ж Моцартових арій вони не втнуть!

Захоплено слухає до кінця. Це щось таке чудодійне— серед тихої ночи в пустелі—арії. Та вже тихо, ущухли звуки.

— Надійшовши Вільсон на зміну Паганелеві, застав його у глибокій задумі. Паганель нічого не сказав матросові й пішов до шатра; завтра він уже Гленарванові розповість.

Другого ранку збудилися подорожні від гавкання собак. У цій пустелі—собаки! Гленарван зразу скочив і виглянув із шатра. Два чудових англійських понтери бігали на узліссі. Як подорожні наблизилися, вони, голосно гавкаючи, побігли в гущавину.

— У цій пустелі є станція та мисливці,—мовив Гленарван.— Ось хорти.

Паганель лише рота роззявив, щоб сказати про нічні співи, як з'явилося двоє верхівців на прекрасних завідських конях. Молоді джентльмени, добірно вбрані на полювання, зупинилися, побачивши подорожніх, що розташувалися в таборі, мов цигани. Здавалося, вони питали: що це, звідки тут озброєні люди? В цю мить леді Еллен та міс Грант вийшли з воза.

Побачивши верхівці їх, скочили вони з коней та скинувши капелюхи з пошаною наблизилися.

Лорд Гленарван підійшов до них та назвав себе. Молоді люди вклонилися, а старший з них мовив:

— Мілорде, дозвольте сподіватися, що всі ви нас одвідаєте та відпочинете в нашій оселі?

— Я не маю чести...—мовив Гленарван.

— Ми—Петерсони, власника станції Готтем. Ви тепер на землі, що належить до нашої садиби, чверть милі від дому. Дуже вас прохаємо.

Гленарван подякував та згодився.

— Шановний добродію,—мовив тоді Паганель до Мічеля Петерсона,—це ви вчора ввечері співали арію Моцарта?

— Так, — відповів джентльмен, — а мій брат Сенді мені приграває.

— То дозвольте висловити моє щире захоплення й подяку. Паганель стискав руку молодому джентльменові. Потім усі пішки, залишивши коней на Айртона та матросів, рушили до Готтему.

У цьому чудесному маєткові був такий самий лад та догляд, як у кожному англійському паркові.

Величезні загорожені луки губилися в долині. Там бики паслися тисячами, а барани мільйонами. Сила-силенна чабанів, собак. Вівці мекали, собаки гавкали та ляскали гучно батоги, з свистом розтинаючи повітря.

На сході зеленів камедовий гай, а над гаєм на 700 футів стреміла верховина Готтем. Довгі алеї розбігалися туди й сюди. Там густий чагарник, там м'ятно-лаврові дерева, засипані зверху до низу білими запашними квітами. Серед чудесних тубільських дерев були й перевезені з Европи. Груші, яблука, морелі, помаранчі, дуб, це все було тут і наче радісно вітало подорожніх. На гіллях стрибали невеличкі блискучі птахи.

Тут уперше вони побачили менуру. Це птах-ліра; пера на її хвості подібні до ліри. Менура бігала поміж папороттям, а коли хвостом торкалася кущів, здавалося можна було чекати гармонійних акордів.

Гленарван слухав, як оповідали молоді джентльмени. В Англії зайшовши на село, гість перш за все каже господареві, хто він, звідки та куда йде. Але тут Мічель і Сенді Петерсони перше розповіли гостям історію свого життя.

Це була історія розумних, відважних та працьовитих молодих англійців, що не вбачають у багатстві засобу позбутися праці. Мічель і Сенді—сини лондонського банкіра. Батько їм сказав: ось вам гроші, рушайте до якоїсь далекої колонії, засновуйте там щось корисне та з праці своєї навчайтеся життю. Пощастить вам, то й добре; не пощастить—невелика біда. Шкодувати не треба. Сини охоче погодилися. Вони обрали в Австралії колонію Вікторію і туди вирішили понести свою працю та батьківські банкноти. Їм не довелося шкоду-

вати. Наприкінці третього року вони дігнали й перегнали усіх инших сільських господарів Австралії. Маєток Готтем і розмірами своїми й виробництвом був найбільший. Молоді господарі вклали дуже багато знання та виявили енергію, що її бракує звичайно забезпеченим людям.

Це був чудесний дерев'яний будинок.

Маєток цей далеко був від великих міст; він лежав серед пустель. Двадцять верств уподовж мав він та стільки само й впоперек, тоб-то більш як 400 квадратових верст; межував, з одного боку, з Буффало-Ренджесом, з другого — горою Готтем. Води було досить, чимало річок та потоків, що вливаються в Овен, приток Муррею. Отже тут однаково гарно развивалося і хліборобство, й скотарство.

Мічель і Сенді Петерсони закінчували розповідати про своє життя, як в кінці алеї, серед тінистих дерев, видко стало будинок з дерева та цегли на кшталт мальовничих швайцарських хатин.

Навколо нього лягла галерея, де висіла китайська лямпа. Перед вікнами—барвисті квітники. Скрізь—і на зелених галявах і серед гущавини—були гарненькі лихтарики на бронзових ланцюжках. Як темніло, засвічувалися білі вогники газу; під розложистим гіллям міалій та папороття ховався маленький газовий завод.

Тут, біля будинку, не було ні сараїв, ні клунь, ані инших господарчих будівель. Все це було в глибині рівнини, чверть милі від господи і з'єднувалося електричними проводами.

Алея кінчалася; через доладній місток, перекинутий через струмок, входили до чудового парку. На зустріч до подорожніх вийшов управитель. Двері розчинилися і гості увійшли. Украй здивовані, вони мовчки тільки дивилися навколо себе: в покоях Петерсонів було все, що могло полегшити самоту на чужині та нагадати за культурну Европу. Леді Еллен захоплена була мальовничою панорамою. Широка долина стелилася до підніжжя східніх гір. Луки, гаї, горби то осяяні сонцем, то затінені хмарками зливалися в чудесний краєвид.

Господарі дуже зацікавилися, як Гленарван сказав про мету їхньої подорожи.

— Гаррі Грант,—мовив Мічель,—мабуть трапив до рук тубільцям. Тут про нього нічого не чути. Він добре знав місцевість, про це видно з його документу. І що йому не пощастило дістатися до якоїсь англійської колонії, то треба думати, схопили дикуни, як він що-йно став на беріг.

— Ви нічого не чули про катастрофу з „Британією"?—запитала леді Еллен Петерсонів.

— Ні, леді, ніколи,—відказав Мічель.

— А як ви гадаєте, що могло трапитися з капітаном Грантом в австралійському полоні?

— Австралійці не жорстокі, і міс Грант може цілком заспокоїтися. Я знаю багато випадків, що доводять це. Вони спокійні й миролюбні, і ті европейці, що їм довелося довго жити серед них, ніколи не скаржилися.

Коли вже жінки відійшли від столу, Гленарван зняв мову за каторжників. За пригоду на Кемден-Бриджі брати вже знали, але це їх ані трохи не стурбувало. В жодному разі не відважаться розбишаки вчинити напад на колонію, де є понад сотню людей. Та й навіщо-б їм сюди до цієї Мурруєвої пустелі? Тут сподіватися їм ні нащо, так само, як і в колонії Нового Велсу, де всі шляхи ретельно оберігаються.

Так само міркував і Айртон.

Мандрівники залишилися на увесь день в Готтемі, щоб не образити гостинних хазяїв.

О дванадцятій годині до ґанку підвели семеро дужих верхових англійських коней. Для жінок — під'їхав гарненький екіпаж. Верхівці взяли чудесні ловецькі рушниці й поскакали поруч з каретою; між кущами парку радісно гавкали хорти.

О четвертій годині кавалькада промчала алеями цього парку, що завбільшки дорівнював маленькій німецькій державі. Тут міг-би сховатися хоч-би й увесь Рейс, чи Саксен-Кобург-Гота. Людей тут небагато було, але сила-силенна бігала овець. А дичини тут—щоб ціла юрба людей зганяла, то більше-б нагнати не могла. Серед спокою лісів та луків залунали постріли. Роберт виявив себе, як надзвичайний ловець. Хоч як умовляла його сестра, відважний хлопець кидався скрізь уперед. Та Манґльс завжди стежив за ним, і Мері, нарешті, заспокоїлася.

На цих ловах пощастило забити кілька тварин, що властиві тільки Австралії. Роберт серед иншої здобичи забив також барвистого птаха з роду віверів,—щось схоже на маленьку лисичку; чорне, поцяцьковане білим хутро її ціниться так само, як хутро куниці. Крім того, він ще угледів між рясним листом високих дерев і підстрелив пару торбарів.

Але найцікавіші лови були—на кенгуру. Ціле стадо цих інтересних тварин зняли ретельні хорти. Маленькі мерщій поховалися в торбини своїх матерів, і всі тварини кинулися чим-дуж тікати. Попереду біг старий самець, п'ять футів заввишки, чудовий велетенський кенгуру, „старий ватажок", як кажуть папуаси.

Мисливці що-сили переслідували свою здобич щось миль із п'ять. Кенгуру не втомлялися, а хорти, що бояться їхньої дужої лапи з гострими пазурями, не квапилися до них наближатися. Нарешті таки спинилися стомлені, знесилені тварини, і „старий ватажок" притулився спиною до дерева, маючи намір захищатися. Собака один підскочив до нього зовсім близько, але в одну мить опинився в повітрі з розпоротим черевом.

Тут і всі хорти були ні до чого, не під силу їм перемогти такого дужого ворога. Тільки куля могла звалити цю велетенську тварину.

І ось тут трохи не сталося лихо з Робертом. Щоб добре цілити в звіря, хоробрий хлопець підійшов так близько, що той вмить опинився біля Роберта. Хлопець покотився долі. Хтось страшенно скрикнув. Це Мері Грант бідолашна так перелякалася, що їй в очах потьмарилося, голос завмер. Ніхто не зважувався стрельнути в звіря, боявся кожен, щоб бува не поцілити в дитину.

Та Джон Манґльс, наражаючи на страшну небезпеку власне життя, блискавкою перелетів до кенгуру і в саме серце поцілив звіря мисливським ножем. Звір повалився додолу. Роберт бадьоро встав—велетень не зробив йому найменшої шкоди.

— Щира подяка моя вам, Джоне! Сердечно дякую!—протягнула руку молодому капітанові Мері Грант.

По цій пригоді й лови скінчилися. Побачивши забитого свойого ватажка, кенгуру десь повтікали. Звіря перенесли до будинку. Це вже була шоста година пополудні, і на мисливців чекав розкішний обід. Тут подавали й бульйон з хвоста кенгуру, зварений за місцевим звичаєм. Паганель аж сяяв з радощів.

Увечері мандрівники зазнали ще одної великої насолоди. Леді Еллен, талановита аматорка, розважала товариство не абиякою музикою.

Об 11 годині—чай. Чай по-англійському, а хто-ж не знає, що жоден нарід не вміє з таким хистом його готувати. Паганель попрохав дати спробувати йому австралійського чаю. Це чорна, мов чорнило, рідина: на один літр води кладеться пів фунта чаю, що кипить аж п'ятнадцять хвилин. Покоштувавши Паганель цього оригінального напою, дуже наморщив чоло, а проте таки сказав, що це чарівна річ.

Другого дня уранці вони попрощалися з гостинними господарями і подалися в невідомі пустелі Вікторії.

Розділ XVII.

Австралійські Альпи.

Австралійські Альпи, величезним пасмом, мов вал фортеці велетенський, перерізали мандрівникам шлях на південний схід.

Від згущеної пари небо—мов у густому серпанку, і соняче гаряче проміння падало на землю, втративши вже багато тепла й свойого яскравого блиску. Хоч спека невелика була, проте дуже повільно посувалися вперед мандрівники, бо-ж тут дорога нерівна, важка. Половина непомітно, повільно переходила на хвилясте підвищення. Де-не-де горбочки здіймалися в зелені молодих камедних дерев. А там, далі, вони, ці горби, вже виразно цілком окреслені являли собою перші східці великих Альпів. Подорожнім раз-у-раз доводилося сходити на гору. Бики що-сили тягнули важку фіру, і м'язи на їхніх ногах, здавалося, ось-ось розірвуться від страшної напруги. Хоч як майстерно правував Айртон, фіру струшувало, вона що-хвилі тріщала.

Попереду валки Мангльс та матроси відшукували, де-б його зручніше проїхати, тоб-то, власне, переправитися: уступи-бо ці—ті самі рифи, що між ними фіра мала вибрати найкращий фарватер. Справжня плавба, дарма, що не океаном.

Важко це було й надто небезпечно. Вільсонові часто-густо доводилося сокирою прорубувати шлях між густими чагар-

никами. Ноги сковзали вільговим глейкуватим ґрунтом. Там скелі високі, яри глибоченні, озера, і мандрівникам увесь час доводилося кружляти між цими перешкодами. Переночувати розташувалися на березі потоку Кобонгра, на окрайкові маленької рівнини, вкритої низьким чагарником з червоним листом. Оце вже товариство біля самого підніжжя Альпів. Зариси пасма гірського вже зливалися з чорними барвами ночи.

— Важкий шлях перед нами,—промовив лорд Гленарван.— Альпи! Мусимо гаразд поміркувати.

— Не варт надавати такої ваги цьому слову „Альпи“, любий мій лорде, — відповів Паганель. — Чи-ж то нам доведеться Швайцарією йти! Австралія має також і Гремпієнські, і Піренейські, і Блакитні гори, тільки мініятюрні. Це лише доводить, що шановні географи не надто влучно вигадують назви.

— Отже ці австралійські Альпи...—запитливо мовила леді Еллен.

— Хоч до кешені сховати,—відказав Паганель.—Ми й помітити не встигнем, як вже дістанемось на той бік Альпів

— Певна річ, ви маєте на увазі самого себе, — мовив майор.—То-ж тільки вкрай неуважлива людина може не помітити, що переходить пасмом гір.

— Неуважливий!—скрикнув Паганель.—Хіба-ж я тепер не змінився? Ось нехай скажуть дами. Чи-ж не додержую я ретельно своєї обіцянки, відколи ступив на суходіл? Чи-ж хоч найменшу провину мені закинути можна?

— Ми не можемо тепер дорікати вам жодною неуважністю,—відповіла Мері Грант.—Ви тепер...

— Так, так, занадто. Мені так шкода,—сміючись додала леді Еллен.—Ця неуважність так вам личила.

— Правда-ж, леді?—скрикнув Паганель.—Не маючи цієї хиби, я скидався-б на всіх. А втім, я передчуваю таки, що незабаром утну щось такого знов, і ви знов глузуватимете з мене. Знаєте, як я не роблю помилок, мені мов чогось бракує.

Хоч і переконував усіх впевнений географ, що все обійдеться гаразд, а вже другого дня 9-го січня подорожні заблудилися в Альпах. Становище було серйозне. Доводилося йти навмання вузькими, глибокими узгір'ями, де що-кроку могли вони натрапити на якісь неприступні скелі.

Айртон вже не знав, що його тут чинити. Аж ось несподівано на одній стежечці гірській побачили мандрівники мізерний шинок.

— От тобі маєш!—скрикнув Паганель.—Ну, навряд, щоб хазяїн цього шиночка забагатів у такому місці. І навіщо його занесло сюди, хотів-би я знати?

— А щоб допомогти нам знайти дорогу через ці гори,— відповів Гленарван.—Ходімо туди!

І Гленарван, а за ним Айртон увійшли до шинка. Хазяїн грубезний, вже літній чолов'яга, мав дуже неприємне обличчя. Зараз знати було з його вигляду, що головний споживач його джину та віскі — він сам.

Одказував неохоче, похмуро, та проте його відповідь таки допомогла відшукати дорогу. Виходячи Гленарван з цього шинку, побачив на стіні оголошення колоніяльної поліції. Тут повідомлялося про злочини каторжників втікачів з Перту й призначалося сто фунтів стерлінгів тому, хто віддасть Бена-Джойса поліції.

— О, цей розбишака вартий, щоб його повісити! — сказав Гленарван Айртонові.

— А надто варт його спіймати, — відповів той. — Сто фунтів! Це-ж капітал!

— А що до власника цього шинку — він щось дуже мені підозрілий, — мовив знову Гленарван

— Так, і мені також, — одказав Айртон.

Вони повернулися до товариства, і відтак усі гуртом подалися до того місця, де Лукнівський шлях переходить на вузенький прохід та в'ється навкося через гірське пасмо. Почали сходити на гору.

І як-же натерпілися бідолашні! Кілька разів жінкам доводилося вилазити з фіри, а чоловікам злазити з коней. На стрімких зворотах треба було випрягати воли; кожної хвилі мусіли підкладати каміння під колеса, щоб фіра не скотилася вниз і Айртон, дарма що коні так страшенно стомилися, мусів брати їх на поміч бикам. Та й пригода маленька сталася цього дня. Чи потомилися коні, чи, може, щось инше тут важило, а тільки коняка під Мільреді зненацька упала. Коли-ж той хтів підвести її, побачив, що вона вже й не дише. Дуже тоді мандрівники здивувалися: найменшої-бо ознаки якоїсь хвороби, що від неї могла-б загинути ця коняка.

Айртон заходився оглядати її, і також, здавалося, нічого не міг зрозуміти.

— Мабуть розірвалася яка кровеносна жила! — сказав Гленарван.

— Очевидячки, — озвався Айртон.

— Ти візьми мойого коня, Мільреді а я поїду фірою, — вирішив лорд Едвард.

Було 10-е січня, коли мандрівники опинилися на найвищому місці цього переходу, на 2000 футів над поверхнею океану. З цього невеличкого голого узгір'я видно було далеко-далеко обидві сторони гір. На північ виблискували тихі води озера Омеа та бігли широкі доли Муррею. А на південь — зеленою барвою пишався Джісленд — злотоносна земля і незаймані ліси. Там сама природа була ще владарка над своїми дарами, вона панувала над течіями вод своїх та всим рослинним світом. Це гірське пасмо немов відділяло дві ціл-

ком різні країни, і одна з них ще зберегла свій первісний вигляд. Вже сонце сідало, і останнє проміння, продираючись крізь червоні хмари, звеселяло країну Муррея, а Джіпспленд, закритий горами, ховався в темряві.

Град падав буйний, надзвичайний.

Переночувавши мандрівники на узгір'ї, вранці почали швидко спускатися з гори. Враз посипав град, і товариші мусіли сховатися під скелями. Це був величезний град, справжні шматки льоду з долоню завширшки. Паганель та Роберт, одержавши кілька дужих ударів, мусіли також швиденько сховатися. Фіру в багатьох місцях град подірявив: навряд чи

знайдеться дах, що міг-би витримати ці гострі крижини. Хто хотів лишитися живим, мусів чекати, аж скінчиться ця страшна злива. Вона тривала щось з півгодини, і коли подорожні вийшли з свойого захисту, схилами скель ще збігали широкі потоки цієї поводи.

Надвечір фіра, зверху дуже попсована, спускалася з останніх східців Альпів, між розкиданими подекуди великими соснами. Вони досягли рівними Джіпсленду. Отже, з горами пощастило: вони лишилися позаду, і тепер час було гарненько поспати.

12 січня на світанку подорожні вирушили далі. Кожен мріяв як-найшвидче дістатися берегів Тихого океану, де розбилася „Британія". Тільки там можна було відшукати сліди моряків із цього корабля. Айртон все настоював, щоб Гленарван післав „Дунканові" наказ пристати до берега, бо-ж, як він казав, тоді матимуть вони все потрібне для розшуку. На його думку, треба було скористувати з Луківського шляху, бо далі вже нема короткої дороги до Мельбурну.

Порада Айртонова видавалася доцільною, і Паганель підтримав боцмана. Гленарван вагався, але він, мабуть, вволив-би бажання Айртонове, коли тут несподівано встряв у розмову майор. Мек Наббс довів, що Айртон не може залишити мандрівників самих, що вони наближаються до країни добре йому знайомої, і коли пощастить відшукати якийсь слід капітана Гранта, Айртон краще, ніж хто инший, поведе товариство; і, нарешті, тільки боцман може пізнати те місце, де загинула „Британія". Тим то Мек Наббс радив подорожувати так, як вони вирішили досі. З ним цілком погодився Джон Мангльс. Молодий капітан зауважив, що багато зручніше післати наказ з Туфольдської затоки, аніж посланцем, бо тому-б довелося мчати 200 миль неродючою пустелею.

Всі вирішили цей намір одкинути.

Майорові здалося, ніби Айртон незадоволений з такого рішенця, так мов-би не справдилися якісь його таємні сподіванки. Мек Наббс вирішив узяти це на увагу, але, своїм звичаєм, нікому на це й не натякнув.

Рівні доли від підніжжя Альпів трохи схилялися на схід. Тут мімози, мірти, камедні дерева звеселяли око мандрівника, стомлене одноманітним рельєфом. Зграї стрепетів та казуарів прожогом тікали, ще здалеку вгледівши людей. З-під кущів вискакувало безліч кенгуру. Та мандрівникам не до ловів було: мусіли берегти свої потомлені коні.

Спека страшенна надокучала, атмосфера електрикою сповнена була. Навколо тиша. Тільки час від часу Айртонів крик розлягався—то поганяв він потомлені воли свої.

З 12 до 2-ої години мандрівники переїжджали лісом з папароти. Який захоплений подив викликав-би цей ліс у всіх, коли-б не були вони такі потомлені! Ці рослини-дерева ви-

ростають на 30 футів заввишки. Верхівцям було дуже зручно їхати під їхнім звислим листом, яке мов парасоля розходилося від стовбура. Тут було дуже приємне свіже повітря, і Паганель, що завжди вів перед валці, з насолоди аж зітхнув кілька разів, та так голосно, що зграї папуг малесеньких та какаду з галасом знялися з своїх місць.

Коли це враз—географ захитався і вкупі з конякою своєю, мов підтятий, повалився на землю.

Всі кинулися до нього.

— Що таке? Паганелю? Що вам таке? — скрикнув Гленарван.

— Подох мій кінь,—відказав Паганель, намагаючись увільнитися з попруги.

— Що таке?

— Кінь раптом здох, як і в Мільреді.

Гленарван, Джон Мангльс та Вільсон оглядали коняку. Справді вона була нежива.

— Дуже дивно!—мовив Джон Мангльс.

— Справді надто дивно,—бубонів майор.

Гленарван занепокоївся. Де-ж узяти нові коні? Коли від пошести цієї поляже вся худоба,—що буде тоді? Як-же вони поїдуть?

Мусіли переконатися мандрівники, що це справді якась пошесть, бо протягом цього дня загинув ще й кінь Мільреді, а що найгірше—один бик. Тепер товариші мали тільки три бики та четверо коней.

Що вдіяти? Чоловіки ще могли податися пішки, але як-же буде справа з жінками? До затоки Туфольдської залишалося ще 120 миль. Хіба-ж зможуть вони їх перейти?!

Дуже стривожилися Гленарван та Джон Мангльс. Вони оглянули живу худобу, але не побачили жодних ознак хвороби. І коні, і воли були цілком здорові й бадьоро зносили важку мандрівку. Гленарван сподівався, що дивна епідемія ця не забере більше їхньої худоби.

Так само гадав і Айртон; він запевняв, що нічого не розуміє в цій несподіваній пригоді.

Поїхали далі. Всі, кому пішки йти довелося, по черзі залазили до фіри, щоб одпочити. Цього дня зробили тільки десять миль. Ночувати спинилися під великою купою дерев папороти. Тут літали величезні кажани, що їх називають іще крилатими лисами.

Ніч минула щасливо, і вранці 13 січня попрямували знов до своєї мети. Чудова година стояла, всі почували себе добре, коні та бики бадьоро йшли вперед. У вітальні леді Еллен панувало оживлення, а Ольбінет ретельно частував усіх холодними напоями, такими потрібними в температурі на 30°.

Так сприятливо почався цей день, і вже збудилися надії. По-над 15 миль зробили цією горбкуватою з червонуватим

ґрунтом країною. Вже мріяли, як заночують на берегах Снові—великої річки, що тече на південь, вливаючись до Тихого океану. Ось уже фіра виїхала на широку рівнину з червоного намулу, ось вона вже між порослим високою травою груддям. Смеркалося. Довгою смугою туману вже вирізнялася Снові. Минули ще кілька миль. Ось уже завертає дорога, а там за невеличкими горбками височіє ліс. Айртон повернув до цього лісу. Їхали між високими стовбурами дерев, що ховалися в сутінках. Нарешті, виїхали на узлісся. Коли це враз фіра вгрузла аж по самі колеса.

— Стій!—крикнув Айртон верхівцям.

— Що сталося?

— Ми вгрузли!

Айртон підганяв бики і криком, і батогом, але ті—ані руш. Вони глибоко влізли в грузьку глейовину.

— Що-ж, доведеться тут заночувати, — сказав Джон Мангльс.

— Доведеться,—одказав Айртон.—А завтра ми побачимо, як звідціля видряпатися.

Незабаром спала на землю ніч, а спека ще й досі трималася. На обрії коли-не-коли блискавка засвітить--десь далеко, видно, гроза.

Час було кластися. Сяк-так розташувалися в загрузлій фірі й розіп'яли шатро під похмурим гіллястим скрепінням.

Айртон ледве-ледве витягнув бики; він нікому не дав збирати їм їжу. І раніш він завжди сам дбав за худобу, але в цей вечір аж надто ретельно взявся до цього. Гленарван помітив, і подякував йому. Це-ж їм найважливіше—зберегти худобу.

Хутенько повечеряли й потомлені повкладалися спати. Жінки—у фірі, а чоловіки—хто в шатрі, а хто по-під деревами на рясній траві. Небо хмарами вкрилося. Глибока пітьма вкрила землю. Навколо тиша, мандрівники міцно сплять. Тільки птаха якась—немов зозуля, коли-не-коли проріже цей величний спокій. На одинадцяту годину, по важкому неприємному сні, майор прокинувся.

— Ото диво-дивне!—подумав він. Якесь світло білою скатертиною стелилося по-під високими деревами. Спочатку Мек Наббс подумав, що це відблиски якоїсь пожежі. Він підвівся й пішов лісом. Широка долина, мов грибами якимись засіяна, світилася фосфоричним сяйвом. Це такі гриби, що їхні голівки мають властивість висвітлювати в темряві. Майор хотів їти розбудити Паганеля і показати йому це цікаве явище, але зненацька став, мов прикипів на одному місці.

У фосфоричному сяйві, що виблискувало десь на півмилі, побачив Мек Наббс на узліссі якісь тіні, що вмить промайнули.

— Що це—примара якась? Він хворий, чи що?

Мек Наббс ліг і уважно стежив. Швидко він виразно побачив кількох чоловіків; вони по черзі нахилялися, немов

розшукували чиїсь свіжі сліди. Майор не вагався: треба-ж довідатися в чім річ. Обережно поплазував мов дикун і зник у високій траві.

Майор причаївся серед високої трави.

Розділ XVIII.

Жахлива ніч.

Страшна ніч! Як почалася з другої години дощова злива, так і лляла аж до світанку. Всі поховалися до фіри. Про сон

ніхто й не згадував. Сиділи собі та розмовляли, тільки майор (ніхто й не помітив, що він був зник ненадовго) мов води в рот набрав.

Можна було чекати, що Снові вийде з берегів. Пагано-б тоді довелося товаришам. Мільреді, Айртон та Джон Мангльс раз-у-раз ходили подивитися на рівень води. Вода лилася з з кожного струменем, коли вони поверталися назад.

Нарешті почало розвиднюватися. Дощ вже скінчився, але крізь темні хмари не видно було сонячного проміння. На землі скрізь—величезні жовтуваті калюжі, і від вільгового ґрунту вилася догори тепла пара. Насамперед Гленарван вирішив заходитися біля фіри. Побачили, що витягнути її дуже важко, бо добре вгрузла. Тут чимало роботи було і людям, і коням, і бикам. Джон Мангльс вважав, що треба дуже поспішати, бо як засохне глина, тоді вже зовсім тяжко буде братися до цього.

— Так, так, тут треба швидче,—мовив і Айртон.

Джон Мангльс, два матроси та Айртон пішли до високого, похмурого лісу, де паслися коні та бики. Тут здіймалися на 220 футів сухі, кумедні, зовсім голі дерева. Висхле листя, жодного зеленого листочка, жодної пташки. Як з'ясувати це явище, таке поширене в Австралії—не знає ніхто. Навіть старі тубільці, навіть предки їхні ніколи не бачили цих лісів зеленими.

Дуже дивувався Айртон, бо не міг знайти бики та коні на тому місці, де він їх залишив. На них пута були, отже далеко втікти не могли-б. Кинулися по лісі шукати худобу—не видно ніде. Айртон повернувся на беріг річки, порослий чудовими мімозами. Він був дуже стривожений, всі мандрівники також стурбовано поглядали один на одного. Цілу годину шукали даремно. Гленарван вже хотів повертатись назад, але ось несподівано десь коні заіржали, а потім щось замичало.

— Ось, ось вони!—скрикнув Джон Мангльс, розгорнувши високі кущі. А кущі тут такі високі були, хоч череду цілу заховай. Гленарван, Мільреді та Айртон кинулись миттю до молодого капітана. Раптом скрикнули всі й здивовано стали. Два бики та троє коней лежали неживі. Виснажена галич кружляла над несподіваною здобиччю.

Сумно подивились один на одного подорожні.

— Що робити? — промовив, нарешті, лорд Гленарван.— Айртоне, ведіть-но бика та коня. Доведеться задовольнитися однією парою.

— Треба прикласти зусиль витягнути фіру,—сказав Джон Мангльс.—Помалу якось доїдемо.

— Ех, шкода, Айртоне,—озвався майор, довідавшись про це нагле лихо,—шкода, що ви не підкували всіх їх.

— Чому-ж шкода?—запитав Айртон.

— Бо-ж усі коні подохли, крім того, що його підкував ваш вімерський коваль.

— А правда,—мовив Джон Мангльс.—Оце так дивно!

— Хіба мало дива буває на світі!—спокійно подивився на майора Айртон.

Мек Наббс стиснув уста, мов стримуючи слова, що ось-ось вихопляться. Повернувся і пішов до фіри, де вже порався Айртон.

— Що це він мав на думці? — вдався Гленарван до Мангльса.

— Не розумію,—одказав той,—але майор ніколи даремно слова не скаже. Мені здається, немов Мек Наббс має якесь підозріння проти Айртона.

— Підозріння?—здвигнув плечима Паганель.

— Яке-ж він може мати підозріння?—відповів Гленарван.— Що той струїв наші коні та бики? Навіщо-б це йому здалося? Він зацікавлений нам допомогти.

— Так, любий Едварде,—сказала леді Еллен.—Я ще додам, що Айртон довів уже нам свою відданість.

— Безперечно,—відповів Джон Мангльс.—Але що означають ці слова Мек Наббса?

— Чи не думає він часом, що Айртон змовився з каторжниками?—вихопився легковажний Паганель.

— З якими це каторжниками?—здивувалася Мері Грант.

— Ах чорти-б його драли!—скрикнув збентежений Паганель.—Що це я вигадую! Які-ж тут в Австралії можуть бути каторжники! Варт їх сюди завести, як з них враз виходять чесні люди. Це підсоння, знаєте, міс Мері... це австралійське підсоння так впливає на моральність...

Бідолаха хотів якось викрутитися, та ще більше заплутався. Пильний погляд леді Еллен його остаточно збентежив. Але вона, помітивши це, забрала Мері до шатра, де Ольбінет вже готував снідання.

— Мене самого треба заслати на каторгу!—жалібно промовив вчений географ.

— Цілком приєднуюся до вашої думки, — відрубав лорд Гленарван і пішов з Джоном Мангльсом до фіри. Географ зовсім засумував від такої відповіди.

А біля фіри важкої вже поралися Айртон та двоє матросів. Кінь з биком тягнули що-сили, люди аж надривалися, та все ні до чого. Фіра не зсунулася з свойого місця.

— Годі, Айртоне,—сказав лорд Гленарван, — мусимо берегти коня та бика. Може-ж доведеться далі йти нам пішки, тут вони дуже стануть нам в допомозі.

— Гаразд, мілорде, — одповів Айртон і випряг змучену худобу.

Повернулися до шатра, поснідали добре й заходилися визначати, де саме опинилися. Паганель надзвичайно пильно

поставився до цього. Він зміг цілком точно визначити, що доля їх закинула на 37° широти та 147° 53 довжини. Виходить, до Туфольдської затоки лишалося ще 75 миль, до Мельбурну—не менше, як 200.

Усі в одне вирішили, що треба як-найшвидче дістатися до морського берега. Леді Еллен та Мері Грант обіцяли йти пішки п'ять миль на день.

— Але чи знайдемо там усе, що нам потрібно?—промовив Гленарван.

— А певно,—відповів Паганель. — Гавань Еден біля Туфольдської затоки мусить часто сполучатися з Мельбурном. Гадаю, що за 35 миль звідціля у селищі Делегет ми зможемо знайти все потрібне нам, щоб доїхати до Едену.

— А чи не вважаєте ви за потрібне, мілорде, наказати „Дунканові" пливти до Туфольдської затоки?—спитав Айртон.

— Як ви гадаєте, Джоне?—сказав Гленарван.

Той трохи поміркував.

— Думаю,—озвався він трохи згодом,—що з цим нічого квапитися, це ми завжди встигнемо зробити.

— Ну, звичайно,—додав Паганель.

— Візьміть і те на увагу,—промовив знову Джон Манглье,—що за якихось п'ять чи шість днів ми будемо в Едені.

— П'ять чи шість днів,—похитав головою Айртон,—ні, п'ятнадцять, а може й двадцять, навіть, день нам треба на це.

— П'ятнадцять чи двадцять днів переходити 75 миль?!—скрикнув неймовірно лорд Едвард.

— Що-найменше, мілорде. Перед нами найважчий край Вікторії,—пустеля: нема там нічого, порожні рівнини, ніяких шляхів. Там самі собі вогнем та сокирою прокладатимем шлях: ні, ні, це дорога буде жахлива.

Айртон казав дуже впевнено. Кожен глянув на Паганеля. Той, хитнувши головою, мовчки погодився з боцманам.

— Ну гаразд, я погоджуюся, що дорога дуже важка,—відповів Джон Манглье.—В такому разі ви через п'ятнадцять днів надішлете наказа „Дунканові".

— Мушу ще додати,—знову озвався Айртон,—найбільша перешкода, це, навіть, не важка дорога, а річка Снові. Дуже можливо, що нам доведеться чекати, поки зменшиться рівень води в ній.

— Чекати!—скрикнув молодий капітан.—Невже-ж не можна перебрести?

— Гадаю, що неможливо це буде, — відповів Айртон.—Сьогодні вранці я шукав броду, але, на жаль, даремно цілком. Навряд чи знайдеться де річка з такою швидкою течією. Я безсилий щось тут зарадити.

— А вона широка, ця Снові?—запитала леді Еллен.

— Щось з милю завширшки. Але вона надзвичайно глибока. Найкращий пливун не зможе дістатися до того берега.

— Ну, так що з того? Збудуймо човна! — скрикнув Роберт.—Зрубаємо дерево, видовбаємо його, переїдемо на той берег та й край!

— Бачте, який молодець син Гаррі Гранта, — промовив Паганель.

— А що-ж, його правда,—додав Джон Мангльс.—Ми обов'язково мусимо переїхати на той берег. Я вважаю, що нічого розводитися даремно над цим, а заходитися слід до роботи, не гаючи й хвилини.

— А ви як гадаєте, Айртоне?—запитав Гленарван.

— Я вважаю, мілорде, що коли цього-ж таки місяця нам ніхто не допоможе, ми надовго застрянемо на цих берегах.

— Маєте пропонувати щось кращого? — нетерпляче перебив Джон Мангльс.

— Так, але треба, щоб „Дункан" вийшов з Мельбурну й пристав до східнього берега.

— А! Знов „Дункан". І чого-б то йому так поспішати до Туфольдської затоки? Чи-ж він допоможе нам туди дістатися?

Подумавши якусь мить, Айртон відповів:

— Не буду заохочувати вас пристати на мою думку. Коли вважаєте за потрібне, я готовий вирушити.

Він схрестив руки на грудях.

— Ні, це не відповідь, Айртоне, — озвався лорд Гленарван.—Ось розкажіть нам ваші наміри, і ми все обміркуємо. Яка ваша думка?

— Моя думка така,—відказав Айртон:—з тим, що нам залишилось, тепер переїхати ми не можемо. Мусимо чекати тут на допомогу, а допомогти нам може тільки „Дункан". Розташуємося тут, аж доки стане нам їжі, а один з нас повезе Остінові наказа приїхати до Туфольдської затоки.

Така несподівана думка дуже всіх здивувала. Джон Мангльс аж ніяк не хотів на це згодитися.

— А протягом цього часу,—вів далі Айртон,—або спаде вода в Снові й ми зможемо перебрести її, або-ж переплівемо човном, бо матимемо досить часу гаразд його збудувати. Ось такий, мілорде, мій план.

— Дуже добре, Айртоне,—відповів лорд Гленарван.—Вашу пропозицію варт як слід обміркувати. Що-правда, в такому разі нам доведеться довгенько загаятися, та, проте, це врятує нас від великих труднощів, а може справді й од небезпеки великої. Що ви скажете на це, мої друзі?

— Скажіть-же ви, любий Мек Наббсе, — промовила леді Еллен. — А то ви все слухаєте, а самі, як і звичайно, мовчите.

— Ну, що ви вже питаєте мене, я відкажу ось що: Айртон говорить до діла, я цілком приєднуюся до його думки.

Оцього вже ніхто не міг сподіватися. Чи-ж було хоч раз один, щоб майор погоджувався з Айртоном?

Очевидячки, і Айртон дуже здивувався. Він на мить пильно подивився майорові в вічі.

— Тепер ви, Джоне, кажіть,—промовив Гленарван.

— Я згодний, якщо нашому післанцеві пощастить переїхати через Снові, через яку не можемо переїхати ми.

Всі глянули на Айртона. Він впевнено всміхався.

— Післанець і не буде переправлятися через Снові,— спокійно промовив він.

— А?—сказав Джон Мангльс.

— Він поїде Лукнівським шляхом, що веде просто до Мельбурну.

— 250 миль пішки!—скрикнув Мангльс.

— Верхи,—поправив Джона Айртон. — Ми-ж іще маємо чудесного коня, він протягом чотирьох день домчить до Мельбурну. Ну, скажімо, ще два дні, поки „Дункан" опиниться в Туфольдській затоці та 24 години, щоб повернути до табору. Отже тільки тиждень—і післанець приведе сюди людей з екіпажу „Дункана".

Майор кивнув головою. Джон Мангльс ще більше здивувався.

Всі погодилися. Лишалося тільки виконати цей справді гаразд обмíркований план.

— Виходить, мої друзі,—промовив лорд Гленарван:—маємо вибрати післанця. Не можемо закривати очей,—це важкий і небезпечний шлях. Отже, хто повезе наказа „Дунканові"?

Вільсон, Мільреді, Джон Мангльс, Паганель, навіть Роберт, кожен зразу-ж вихопився пропонувати себе. Особливо настоював Джон, щоб це доручили саме йому. Але Айрто сказав на це:

— Коли дозволите, мілорде, я поїду. Я звик до цих місцевостей. Чимало разів мені доводилось їхати багато гіршими й небезпечнішими краями. Я зумію зарадити себе там, де іншому може прийти край. Я, нарешті, вимагаю, щоб у ваших інтересах ви дали це доручення мені. Напишіть записку капітановому заступникові, і за шість днів я приведу „Дункана" до Туфольдської затоки.

— Гаразд! Ви, Айртоне, людина метка, вам мусить пощастити,—відповів Гленарван.—Їдьте й швидче повертайтеся.

Це була одна мить: якийсь радісний вогник засвітився Айртонові в очах, але Джон Мангльс встиг помітити це. Відчув, що більшає його недовір'я до цього чоловіка.

Айртон заходився збиратися, а Гленарван приготував Томові Остіну листа.

Він наказував підшкіперові „Дункана", не гаючися, податися до Туфольдської затоки; писав, що Айртонові Остін може цілком довіряти...

Капітанів помічник, приїхавши до згаданої затоки, мав дати Айртонові цілий загін матросів.

Мек Наббс стежив уважно за пером, поки лорд писав; на цьому місці він вдався до Гленарвана:

— Як ви пишете прізвище Айртон?

— Так, як його вимовляємо,—відказав той.

— Це помилка,—спокійно промовив майор:—вимовляється „Айртон“, а пишеться „Бен Джойс“.

Розділ XIX.

„Aland! Aland! Zealand!“

Мов вибух страшний розлігся в шатрі. Айртон вмить скочив на рівні ноги. В руці він тримав револьвера. Пролунав постріл, і Гленарван покотився долі. У цю мить всі почули постріли в лісі.

В першу хвилину Джон Мангльс та матроси прикипіли на місці. Потім враз опам'ятавшись, кинулися на Бена Джойса, та сміливий каторжник миттю зник, приєднався до своєї банди на взліссі.

Шатро—надто вже ненадійний захист від пострілів. Треба було відступати. Гленарван, поранений недуже сильно, встав.

— До фіри! До фіри!—закричав Джон Мангльс, тягнучи за собою леді Еллен та Мері.

Джон, майор, Паганель та матроси схопили свої карабіни.

Це все—якась мить.

Джон Мангльс уважно дивився на взлісся. Як приєднався до розбишак Бен-Джойс, там враз затихло. Ще трошки білої пари вилося між гиллям дерев, але високі чагарники не ворушилися вже.

Щоб пересвідчитися, що розбишаки поїхали собі десь, майор з Джоном Мангльсом оглянули всю ближчу місцевість, аж до високих дерев. Ніде нікого не було. Тільки на землі знати було сліди людських ніг та сухе гилля де-не-де ще курилося. Обережний майор зараз-же загасив його, щоб, бува, не сталося пожежі.

— Виходить, — каторжники зникли? — промовив Джон Мангльс.

— Очевидячки,—відповів майор:—це мене дуже турбує. Волів-би побачити їх тут віч-на-віч. Вони, мабуть, десь заховалися. Нам доведеться якось обгородити фіру.

Вони пішли далі, обшукали скрізь всю місцевість, але від узлісся до річки Снові вони не здибали жодного каторжника. Це видавалося дуже дивним, і заспокоїтися подорожні аж ніяк не могли. Вирішили вжити як-найсерйозніших заходів проти можливої небезпеки. Фіра стояла серед болота, немов справжня фортеця, і чоловіки по-двоє увесь час вартували.

Леді Еллен та Мері Грант були увесь час біля лорда Едварда. Коли він упав від кулі Бен-Джойса, леді Еллен з жахом кинулася до нього. Опанувавши свій розпач, ця відважна жінка заходилася біля рани. Оглянувши майор лорда, зразу побачив, що кістка та м'язи були цілі. З рани дуже точилася кров. Але Гленарван ворушив пальцями та рам'ям і переконав своїх товаришів, що все обійдеться гаразд. Його перев'язали, і тепер кожен прохав майора з'ясувати в чім річ.

Всі мандрівники, крім Вільсона та Мільреді, що стояли на варті, налагодилися слухати.

Насамперед, майор розповів леді Еллен те, чого вона не знала: як втікли з Перту каторжники, як вони з'явилися в околицях Вікторії та про злочин на залізниці. Він показав їй число газети, що придбав її в Сеймурі, і додав, що поліція обіцяє велику нагороду за голову Бен-Джойса, бо цей розбишака 18 місяців наводив жах своїми злочинами на всю округу.

Але як-же Мек Наббс довідався що Айртон є Бен-Джойс?

Мек Наббс зразу-ж поставився підозріло, до Айртона й почав за ним стежити. Він помітив, як хвилювався Айртон, коли доводилося переїжджати селища та містечка, помітив також, як він переглядався з ковалем на Вімеррі. А надто збільшилося його підозріння, коли шкіпер настоював, щоб „Дункан" пристав до берега та поздихали тварини, що їх він доглядав. А втім жодних доказів проти Айртона Мек Наббс не мав. Аж ось останньої ночи все з'ясувалося.

Мек Наббс плазуючи між високими кущами десь за півмилі від фіри побачив близько себе кількох чоловіків. Він підповз ближче: троє якихось людей уважно розглядали сліди свіжі на стежках. Невеличке сяйво фісфоричних рослин давало змогу розгледіти їхні обличчя. Як-же здивувався майор, побачивши серед цих людей коваля з Блек-Поанту.

— Це вони!—сказав один.

— Так,—відповів другий:—ось моя підкова.

— Всі коні загинули. Отрута недалеко, тут таки й росте,—зауважив немов-би то коваль, показуючи на якусь рослину *(Gasfrolobium)*.—Цим можна знищити цілу кавалерію.

— Тоді,—розповідав Мек Наббс,—вони замовкли й пішли далі. Я за ними й собі. Скоро знов хтось озвався:

— Бен-Джойс—розумний хлопець! І вигадати-ж таке—катастрофа з кораблем. Ех, щоб його наміри здійснилися! Оце так щастя буде нам. Сам диявол, цей Айртон.

— Кажи Бен Джойс, він славно здобув собі це ім'я.

Тут ці мерзенні розбишаки вийшли з лісу. Я довідався за все і повернувся собі до табору нашого, пересвідчившися—пробачте Паганелю—що не з усіх каторжників в Австралії чесні люди.

Майор замовк. Тиша така настала. Кожен замислився.

— Виходить, Айртон затягнув нас сюди, щоб пограбувати й забити?—зблідлий од гніву запитав Гленарван.

— Так,—відказав Мек Наббс.

— І аж од Вімерри його банда йде за нами, очікуючи тільки слушного випадку напасти на нас?

— Так.

Вибухнув постріл.

— Але-ж хіба цей мерзотник не матрос „Британії? Хіба він вкрав собі ймення Айртона?

Всі погляди звернулися на майора.

— На мою думку,—відповів той,—він справді є Айртон, а пошившися в розбишаки і прибрав собі імення Бен Джойс. Без-

перечно він знав Гаррі Гранта й був на „Британії“... Це доводять і ті подробиці, що їх ми чули від нього за капітана Гранта, і, нарешті, розмова цих розбишак.

Всі погодилися з майором.

— Ну, гаразд,—сказав лорд Гленарван,—а як-же він опинився в Австралії?

— Як саме—я не знаю, та гадаю, не знає цього й поліція. Тут якась таємниця.

— Поліція не знає, навіть, що Бен-Джойс і Айртон—одна особа,—озвався Джон Мангльс.

— Так, Джоне,—відповів майор:—і коли-б повідомити про це поліцію, може вона-б швидче його відшукала.

— Отже цей розбишака запобіг ласки Падді О'Мура, маючи на думці якийсь злочин?—схвильовано спитала леді Еллен.

— Безперечно,—відказав Мек Наббс.—Він мав якісь наміри лихі що до ірландця, а тут саме доля так щасливо для нього післала туди нас. Почувши Айртон Гленарванове оповідання про катастрофу,—як розумна й відважна людина—вмить зміркував, що велика вигода йому може з цього вийти. З Вімерри він змовився з ковалем з Блек-Понту—таким самим розбійником, як і він. І банда увесь час стежила за нами. Потроху він перетруїв всі наші бики та коні, а далі завів нас у це болото, щоб вкупі з бандою своєю напасти на нас.

Мері Грант мовчки слухала. Вона страшенно хвилювалася. Джон Мангльс помітив це перший. Він зрозумів її думки.

— Міс Мері! Міс Мері! Ви плачете!—скрикнув він.

— Безталанний мій батько!—промовила дівчина.

Вона не мала сили говорити, але всі зрозуміли її; несподівана страшна новина руйнувала всі надії. З розмови каторжників, що її підслухав Мек Наббс, виходить, що Айртон вигадав про катастрофу. Ніколи „Британія“ не розбивалася об скелі Туфольдської затоки, ніколи капітан Грант не був на суходолі Австралії.

Вдруге вже помилково тлумачивши документа, мандрівники потрапили зовсім не до тієї країни, де міг бути Гаррі Грант.

Роберт підійшов до сестри, щось сказати хотів їй, але зблід і промовчав.

Паганель гнівно бурмотів:

— От капосний документ! Що тут проти нього розум дванадцятьох людей!

І шановний географ розлючено стукав себе по лобі. Нарешті, Гленарван вийшов до Вільсона та Мільреді. Між річкою Снові та лісом була по всій долині глибока тиша. На небі гуляли густі хмарки. Пташині зграї безтурботно стрибали собі з гілки на гілку. А на окрайкові лісу кілька кенгуру спокійно пощіпували травичку та двоє єму довірливо вистромляли голівки з високих кущів. Тихо й спокійно. Цей

спокій безлюдної країни доводив, що людини ніде й близько немає. Очевидячки Бен-Джойс з розбишаками своїми відійшли десь далеко-далеко.

— Ви нічого не бачили й не чули?—поспитав лорд Гленарван матросів.

— Нічоі ісінько, мілорде,—відповів Вільсон.—Мабуть, каторжники від'їхали десь на кілька миль.

— Гадаю, їх дуже мало з Бен-Джойсом, і він боїться напасти на нас,– додав Мільреді:—мабуть хоче ще приєднати до себе тих, що вештаються тут біля підніжжя Альпів.

— Справді, це дуже можливо, Мільреді,—відповів Гленарван:—ці волоцюги полохливі, а вони знають, як добре ми озброєні. Можливо, вони збираються наскочити на нас уночі, отже, як тільки смеркатиметься, варту треба подвоїти. Ех, коли-б ми могли податися далі вподовж берега, покинути це болото, щоб купити зараз плота,—хто й зна, які багатства-б віддав! Коли-б тільки змога переїхати на той берег!

— А чому, мілорде, не загадаєте збити плота? Адже тут колод скільки хоч можна дістати,—сказав Вільсон.

— Ні, Вільсоне, Снові-ж ніяк не переїхати нам.

Тут саме надійшли Джон Мангльс та Паганель. Вони вийшли подивитись на Снові. Від останнього дощу вода піднялася ще на один фут і виглядала якоюсь брудно-жовтою. Течія була така швидка, що хвилі, здавалося, кипіли: кипіли і ревли страшенно, так ревли, що товариші не чули одне одного.

Джон Мангльс сказав, що в жодному разі переїхати Снові неможливо.

— Але чого-б ми мали сидіти тут марно?—додав він.— Можемо зробити те, що й збиралися.

— Цеб-то, Джоне?

— Нам обов'язково потрібна допомога, мілорде, а що до Туфольд-бею їхати неможливо, то треба податися до Мельбурну. Коня ще поки маємо одного. Дайте його мені і я зараз-же їду.

— Але це дуже небезпечно, Джоне,—відповів лорд Гленарван.—Тут уже не тільки-ж того, що важко переїхати ці 200 миль, але-ж розбишаки Бен-Джойса оберегають, напевно, кожну стежечку.

— Знаю це, мілорде, але знаю я також, що далі так тривати не може. Айртон прохав вісім день, щоб привести матросів з „Дункана", а я хочу за шість днів повернутися на береги Снові. Ви згодні?

— Зачекайте,—озвався Паганель:—я мушу дещо зауважити: до Мельбурну їхати треба—це так, але не можна, щоб наражався на таку небезпеку Джон Мангльс. Як капітан „Дункана", він мусить себе берегти. Отже, поїду туди я.

— Добре сказано,—втручився майор,—але чого-б саме ви мали їхати?

— А ми-ж навіщо?—скрикнули вкупі Вільсон та Мільреді.

— А ви гадаєте, що я побоюся переїхати верхи якихось 200 миль,—знову сказав майор.

— Друзі мої, якщо одному з нас доводиться їхати до Мельбурну,—відповів лорд Едвард,—треба кинути жеребок. Паганелю, напишіть наші ймення.

— Тільки не ваше, мілорде,—сказав рішуче Джон Мангльс.

— Чому так?

— Як ви залишите леді Еллен! А ваша рана?!

— Гленарване,—сказав і Паганель,—ви в жодному разі не можете залишити табору.

— Так, Едварде!—підтримав і майор:—ваше місце тут, їхати ви не повинні.

— Ця подорож дуже небезпечна,—відповів лорд Гленарван,—і я не поступлюсь. Пишіть, Паганелю!

Мусів Паганель написати й Гленарванове ймення. Потягнули. Жеребок випав Мільреді. Матрос зас яв з радощів.

— Мілорде, я готовий!—скрикнув він.

— Гленарван міцно потиснув йому руку й повернувся до фіри. Майор та Джон Мангльс залишилися вартувати.

Завжди був Мільреді відважний, невтомний і меткий. Справді чудесно було, жеребок випав саме йому.

Вирішили, що він виїде о восьмій годині вечора; Вільсон заходився біля коня. Знявши з лівої ноги позначену підкову, він приробив иншу, що її забрав з мертвої коняки. Тепер каторжники не могли пізнати сліду.

А Гленарван зібрався писати листа. Сам виконати цього не міг, бо-ж поранена рука боліла; мусів, отже, попрохати Паганеля. Вчений географ ходив якийсь задуманий, нічого не бачучи навколо себе: річ у тому, що він підчас всіх цих важких пригод мав одне на думці—документ! Знаходив знов нове тлумачення, відкидав його зараз-же, знову захоплювався иншою думкою, розчаровувався і так без кінця. Ось і тепер—він навіть не почув, як Гленарван вдався до нього. Той мусів прохати ще раз.

— Що таке? А, гаразд, гаразд, я з охотою!—відповів Паганель.

І цілком механічно витягнув свою книжечку записну, вирвав чистеньку сторінку, взяв олівця і сів. Гленарван почав диктувати:

„Наказую Томові Остіну, не гаючися, виїхати в море й вести „Дункана“...

В цю мить Паганель цілком випадково глянув на газету, що валялася долі. Це була „Австралійська та новозеландська газета“. Вона лежала так, що йому видно було тільки останні склади англійською мовою заголовка—*aland*. Перо спинилося. Вчений географ, здавалося, забув за лорда Гленарвана, за листа його, забув про все.

— Ну, чом-же ви не пишете, Паганелю?

— Ах!—скрикнув географ.

— Та що вам таке?—запитав майор.

— Ні, ні, нічого!—Потім повторив:—*aland! aland!*—устав, підняв газету, струснув нею, щось ніби сказати хотів, але раптом прикусив губи, стримуючи крик. Виглядав на людину, що раптом збожеволіла. Всі здивовано дивилися на нього.

Але несподіване божевілля вже скінчилося. Він приходив до пам'яти; радісний вогонь в очах згас, Паганель сів на своє місце й спокійно промовив:

— Коли дозволите, мілорде, я до ваших послуг.

Гленарван знову почав диктувати:

„Наказую Томові Остіну, не гаючися, виїхати в море й вести „Дункана" під 37° широти, до східнього берега Австралії...

— Австралії?—перепитав Паганель.—Ах, так, так, Австралії...

Склавши листа, він дав Гленарванові його підписати. Хоч дуже боляче було лордові ворушити рукою, він сяк-так переміг себе. Відтак листа поклали до конверта, запечатали, і Паганель—від хвилювання йому дуже тремтіла рука—надписав:

Томові Остіну,
підшкіперові яхти „Дункан"
Мельбурн.

І виходячи з фіри, він вимахував руками та все бубонів незрозумілі слова:

— *„Aland! Aland! Zealand"*.

Розділ XX.

Чотири гірких дні.

Далі день минув без пригод. Все було наготовлене до від'їзду Мільреді.

До Паганеля знову повернувся його спокій та звиклі манери. Хоч його погляд був ще дуже заклопотаний, але він хотів заховати це. Без сумніву він мав свої причини, бо майор чув, як він повторяв такі слова, наче сам з собою сперечався:

— Ні, ні, вони мені не повірять! Та й на що? Вже запізно!

А далі він почав давати Мільреді потрібні вказівки що до шляху на Мельбурн та, поклавши перед ним карту, накреслював цей шлях. Усі стежки єдналися з Луківським шляхом. Цей шлях ішов просто на південь до самого берега, а далі повертав до Мельбурну. Найкраще було так і їхати. Тоді Мільреді не міг заблудитися.

О 6 годині повечеряли всі разом. Була страшенна злива. В шатрі не можна було залишатися, кожне шукало захисту на фірі. Це було єдине місце, де можна було заховатися і від дощу й від куль каторжан. Фіра так угрузла в липку глину, що навіть ураган не міг-би її перекинути. Зброя—сім карабінів та сім револьверів—давала змогу витримувати довгу облогу. До того не бракувало харчів та набоїв. За таких обставин ніхто не втрачав надії, що за 6 день „Дункан“ закине кітвицю в Туфольдській затоці, а за 24 години його екіпаж буде на березі Снові. Якби ще й тоді не можна було перейти, проте, розбійники мусіли-б відійти.

О 8 годині вже було цілком темно. Час рушати. Коняка для Мільреді вже готова. Їй обвязали полотном ноги, щоб не було чути, як вона ступатиме. Вона була якась знесилена. Майор порадив Мільреді берегти її. Краще опізнитися хоч на пів дня, аби доїхати. Джон Мангльс дав свойому матросові револьвера на шість набоїв. Шість пострілів умить могли розчистити дорогу, хоч-би її загородили й які страшні розбишаки.

Мільреді скочив на коняку.

— Ось лист, що його віддаси Томові Остіну,—мовив Гленарван. —Хай не гає ані хвилини. Хай зараз рушає до Туфольдської затоки. А якщо він нас там не знайде, якщо ми ще не встигнемо перейти Снові, хай негайно прибуде до нас. Тепер рушай, хоробрий хлопче, щасливої тобі дороги.

— До побачення, мілорде, — мовив Мільреді спокійно й зникає у темряві.

Знялася надзвичайна хуртовина. Високі верховіття міртів рипіли. Чути було, як сухе гілля ламалося та падало на вогку землю. Лютий порив вітру валив велетенські дерева. Тріщали стовбурі, зловісно завивав вітер та ревіла погрозлива Снові. Важкі хмари залягли на небі.

Як Мільреді від'їхав, подорожні залізли на фіру. Леді Еллен, Мері Грант, Гленарван та Паганель влаштувалися в передньому відділі, що щільно зачинявся зо всіх боків. Ольбінет, Вільсон та Роберт розмістилися у задньому. Майор і Джон Мангльс вартували. Це конче треба було робити: розбійники, користуючись з негоди та нічної темряви, могли зробити напад.

Двоє вірних вартових стояли на чатах і час від часу спокійно обтиралися від дощу, що хлющав їм в лице. Вони силкувалися проглянути темряву. Чуйно прислухалися, але нічого не могли схопити: самий гомін бурі, завивання вітру, ревіння ріки та стогін дерев. Іноді наставала хвилева тиша. Вітер ущухав, але немов для того, щоб наскочити з новою силою. І тільки Снові бушувала серед непорушних та чорних лісів. Майор і Джон тоді напружували увагу.

І ось вони чують—хтось пронизливо свистить.

— Ви чули?—спитав Манглс.

— Так,—відповів Мек Наббс.

— Це людина, чи тварина?

— Людина,—відповів Манглс.

Обоє почали прислухатися. Дивовижний свист знов чути, а тоді наче постріл. Але важко було щось почути, бо буря знов люто заревіла. Вони не могли більше надслухати й сховалися від вітру за фіру.

Відхилилася шкіряна запона й Гленарван приєднався до них. Він теж чув посвист та постріл.

— Звідкіля саме?—спитав він.

— Там,—мовив Джон Манглс, вказуючи на темну стежку, якою поїхав Мільреді.

— Чи це далеко було?

— Мабуть миль зо три, принаймні,—відповів Джон.

— Ходім,—мовив Гленарван, поклавши на плече карабіна.

— Ні, не можна йти,—відповів майор.—Це хитрощі, щоб нас відтягти від фіри.

— А може Мільреді впав від цих розбишак?—мовив Гленарван.

— Ми довідаємося про це завтра,—спокійно але рішуче відповів майор, що вирішив будь-що-будь перешкодити Гленарванові вчинити цей нерозважний крок.

— Ви не повинні залишати табору, мілорде,—мовив Джон,—я піду сам.

— І вам не можна,—заперечив Мек Наббс рішуче.—Ви хочете, щоб нас по-одинці забили, хочете, щоб зменшилися наші сили та всі ми опинилися в руках у цих розбишак? Якщо Мільреді вже зробився їх жертвою,—це нещастя, але не треба накликати ще гіршого. Мільреді поїхав, бо це випало на його долю. Якби доля обрала мене, то й я поїхав-би як і він, але я не прохав-би й не чекав жодної допомоги.

Та Гленарван не хтів, здавалося, зважати на ці поради. Його рука міцно стискала карабін. Він ходив навколо фіри. Він прислухався до найменшого шелесту. Він силкувався прорізати поглядом цю зловісну темряву. Думка про те, що Мільреді може смертельно поранений залишився без допомоги, що може марно прикликає він тих, для кого він дав себе на жертву,—ця думка мучила його. Мек Наббс не знав чи пощастить затримати його, якщо Гленарван під впливом свого доброго серця кинеться під удари Бена Джойса.

— Едварде,—сказав він йому,—заспокойтеся. Послухайте дружнього слова. Подумайте за леді Еллен, за Мері Грант, за усіх, хто лишається. Та, крім того, куди ви хочете йти? Де ви знайдете Мільреді? Це десь аж дві милі звідціля. Але на якій дорозі? Якою стежкою, куди туди йти?

У цю хвилину наче у відповідь майорові чути стало болісний лемент.

— Слухайте, слухайте,—мовив Гленарван.

Цей крик чути було з того боку, звідки залунав постріл.

Гленарван, відштовхнувши Мек Наббса, біг уже до стежки, як зблизька почулися слова:

— До мене, до мене!

Джон Манглс та майор й собі кинулися на поклик. За кілька хвилин вони побачили людину, що повзла між кущами та жалібно стогнала.

Це був поранений, здавалося, на смерть Мільреді. Коли його підняли, побачили, що він залитий кров'ю.

Дощ ішов все дужчий; вітер люто завивав поміж сухими, голими гілками. Паганель, Роберт, Вільсон та Ольбінет вийшли з фіри та помогли перенести пораненого. Майор скинув з нього куртку та намацав рану. Його поранено кинджалом у правий бік. Мек Наббс вміло її перев'язав. Чи була вона смертельна, чи ні, він не міг сказати. З неї текла гарячочервона кров. Майор обмив її свіжою водою, потім затулив дірку шаром корпії та забінтував. Отже кровотечу припинено.

Минуло чверть години. Поранений, що весь час лежав непорушно, заворушився, розплющив очі. Уста його шепотіли якісь окремі слова. Майор, наблизивши вухо, почув, як він повторяв:

— Мілорд... Листа... Бен Джойс...

Майор повторив ці слова та глянув на своїх товаришів. Що хотів сказати Мільреді? Чи сам Бен Джойс зробив напад на нього? І цей лист...

Гленарван оглянув кешені Мільреді. Листа до Тома Остіна не було.

Ніч була неспокійна. Що-хвилини чекали, що поранений помре. У нього була пропасниця та гарячка. Леді Еллен та Мері не відходили від нього. Настав день. Дощ ущух. Важкі хмари ще застеляли небо. Багато поламаного гілля було на землі.

Джон Манглс, Паганель та Гленарван удосвіта вирушили оглянути околиці табору. Вони пішли стежкою, де ще залишалися криваві сліди, та досягли місця, де було зроблено напад. Тут два трупи лежали на землі, їх забив Мільреді. Один з них—це коваль з Блек-Поанту.

Далі не можна було оглядати; нерозважно було-б далеко відходити від табору. Подорожні повернулися обтяжені думками про свої важкі обставини.

— Нема що й думати посилати иншого післанця до Мельбурну,—мовив Гленарван.

— Але це дуже потрібно, мілорде,—відповів Джон Манглс,— і це вже спробую щастя я сам.

— Ні, Джоне, у нас немає навіть коняки, а треба проїхати миль з 200.

Справді, коняка Мільреді загинула.

— Хоч-би там що,—мовив Гленарван,—ми більше не будемо розлучатися. Почекаємо 8, 15 день, поки вода Снові увійде у береги. Тоді ми рушимо до Туфольдської затоки, а звідти

Вони перенесли тіло Мільреді до фіри.

безпечним шляхом пішлемо наказа „Дунканові“, щоб він пристав до берега.

— Це єдине, що можна вчинити,—мовив Паганель.

Повернувшися до табору, Гленарван побачив, що його сопутники повеселішали.

— Йому вже краще! Йому краще!—гукав Роберт їм на зустріч.

— Мільреді...

— Так, Едварде,—відповіла леді Еллен.—Йому краще.

— Де Мек Наббс?—спитав Гленарван.

— Біля хворого. Мільреді хотів з ним говорити.

Зразу, коли поранений прийшов до пам'яти, перш за все він хотів бачити лорда Гленарвана; як його нема, то майора. Мек Наббс бачив, що він ще дуже знесилений та хотів заборонити йому розмовляти. Проте Мільреді так рішуче стояв на свому, що майор мав погодитися.

Коли Мек Наббс вийшов від Мільреді та приєднався до своїх друзів, його лице, звичайно таке спокійне, було тепер дуже заклопотане. Навіть сум оповивав його, коли очі його зупинялися на леді Еллен та Мері Грант.

Гленарван почав його розпитувати та ось що від нього довідався:

Мільреді поїхав стежкою, що йому вказав її Паганель. Він посувався так швидко, як можна було серед такої темряви. На його думку він од'їхав уже майже дві милі від табору, як ось кілька людей—мабуть п'ять—кинулося до його коняки. Коняка стала горою. Мільреді вихопив револьвера та стрельнув. Йому здалося, що двоє розбишак упало. Як блиснув постріл, він пізнав Бена Джойса. Від сильного удару в правий бік він упав з коня. Одначе тоді був іще притомний. Розбишаки думали, що він помер. Він почував, як його обшукують, а один з них сказав: „Я знайшов листа".

— Дай його сюди,—мовив Бен Джойс.—„Дункан" наш.

— „Дункан"!..—скрикнув Гленарван.

Мільреді розповідав далі.

— Ей, ви, спіймайте коняку!—мовив Бен Джойс.—За два дні я буду на палубі „Дункану", за шість у Туфольдській затоці. Там побачимося. Мілорд із своїм товариством все ще сидітиме в болоті біля Снові. Ви перейдіть кемпльпірським мостом на той беріг, а звідти рушайте до Туфольдської затоки та мене чекайте; я знайду засіб провести вас на „Дункан". Коли в наших руках буде такий корабель, ми пануватимемо над усім Індійським океаном. „Слава Бену Джойсові", закричали розбишаки. Коняку Мільреді спіймали, Бен Джойс помчав Луknівським шляхом, а його банда попрямувала на південний схід до Снові. Мільреді хоч і жорстоко поранений, зібрав всі сили та доліз до того місця, де його підняли майже мертвого.

Всі страшенно налякалися.

— Пірати! Пірати!—закричав Гленарван.—Мій „Дункан" трапить до рук цих негідників.

— Еге,—відповів майор.—Бен Джойс зненацька нападе на корабель і тоді...

— Нам треба швидче, ніж ці негідники, бути на Туфольдській затоці,—додав Паганель.

— Але як перейти через Снові?—запитав Вільсон.

— Так само, як вони,—відповів Гленарван.—Вони перейшли Кемпльпірським мостом й ми перейдемо так само.

— Але Мільреді... Що з ним буде?—запитала леді Еллен.

— Ми його будемо нести на зміну.

Перейти Снові-ріку кемпльпірським мостом було можливо, але небезпечно, бо розбишаки могли на ньому засісти. І їх було принаймні чоловіка 30. Та бувають хвилини, коли людина мусить іти наперед, не роздумуючи про те, які великі перешкоди на його шляху.

— Мілорде,—мовив Джон Мангльс,—раніш, ніж рушити навмання до цього мосту, обачніше було-б піти та оглянути його. Я беру це на себе.

— І я піду з вами, Джоне,—мовив Паганель.

Цей намір ухвалено, й Джон Мангльс з Паганелем негайно зібралися в дорогу. Їм треба було йти берегом угору проти течії ріки Снові, туди, де був міст.

Узявши з собою харчів та зброю, вони вийшли з табору й незабаром зникли у високому очереті.

Чекали їх назад цілий день. Настав вечір, а їх все не було. Усі страшенно занепокоїлися.

Кінець-кінцем, біля 11 години Вільсон оповістив, що вони повернулися. Десять миль вони виходили й страшенно стомилися.

— Ну, що-ж цей міст?—нетерпляче запитав Гленарван, вискакуючи їм назустріч.

— А якже, міст із ліян, — відповів Мангльс.—Справді, розбишаки ним перейшли, але...

— Але?—скрикнув Гленарван, передчуваючи нове лихо.

— Вони його спалили перейшовши,—відповів Паганель.

Розділ XXI.

Еден.

Не час було впадати в одчай, доводилося щось робити. Треба було, будь-що-будь, перепливти Снові та встигнути до Туфольдської затоки раніш, ніж там може опинитися банда Бена Джойса. Уранці 16 січня, Джон Мангльс та Гленарван рушили оглядати ріку.

Вода не спадала; вона скажено лютувала та крутилася. Покластися на цей бурхливий потік, це значило засудити себе на загибель.

— Хочете, я спробую плавця дістатися до того берега?— мовив Джон Мангльс.

— Ні, Джоне, ще почекаємо,—відповів Гленарван, затримуючи за руку сміливого Джона.

І вони певернулися до табору.

День минув дуже неспокійно. Гленарван разів з десять повертався до Снові. Він силкувався надумати якийсь надзвичайно героїчний засіб, щоб перейти на той бік, але даремно. Коли-б не вода, а розпечена лава текла поміж берегів, то й тоді не важче було-б це зробити.

Які довгі були години чекання. Леді Еллен за допомогою майора доглядала та дбала за Мільреді як-найпильніше. Матрос почував, як до нього повертається життя. Мек Наббс уже почав запевняти, що рана загоюється. А знесилений такий був хворий через те, що втратив багато крови. Щоб цілком він одужав,—на це треба часу та спокою. Мільреді дуже пекла думка, що його недуга затримує дальшу подорож. Щоб заспокоїти матроса, обіцяли залишити його під доглядом Вільсона, якщо переїхати Снові буде можливо. На жаль, перевозу влаштувати не сила була.

Гленарвана охопила страшенна розпука. Марно силкувалися заспокоїти його леді Еллен та майор. Який тут спокій, коли „Дункан“ мчить повною ходою до небезпечного берега.

Джон Манглькс і собі страшенно непокоївся. Щоб перемогти за всяку ціну перешкоди, він побудував човна із шматків кори за місцевим звичаєм; вийшло маленьке судно, дуже хистке та небезпечне.

18 січня капітан та матрос спробували цього хисткого човна. Вони приклали усю свою силу, уміліcть, звинність та сміливість. Але що-йно рушили з місця, як човен перекинувся та зник по-під хвилями. А самі вони мало не наклали головами за сміливу спробу.

Дальших два дні до 20 січня теж пішли не марне. Майор та Гленарван ходили вгору проти течії Снові на п‘ять миль від табору, але ніде не знайшли місця перебрести. Скрізь ті самі бурхливі хвилі, скрізь так само прудко біжить потік. На усьому південному схилку Альп вода тече до цієї єдиної логовини.

Треба було відмовитися від надії урятувати „Дункан“. П‘ять день уже минуло, як од‘їхав Бен Джойс,—яхта була напевне в руках каторжан. 21 січня уранці Паганель оголосив, що вода почала спадати.

— Уже запізно рятувати „Дункан“!—відповів Гленарван.

— Але нема рації залишатися біля Снові,—заперечив майор.

— Завтра може пощастить перейти,—мовив Джон Манглькс.

— Це не урятує екіпажу „Дункана“, — скрикнув Гленарван.

— Прошу вислухати мене, мілорде,—мовив Джон Манглькс.— Я знаю Остіна. Він виконає наш розказ і вирушить. Але хто

вам сказав, що „Дункан“ готовий, що він цілком полагоджений ще доки прибув Бен Джойс до Мельбурну. А як-що яхта не могла вийти в море?

Одначе пліт зносило на середину Снові.

— Ви маєте рацію, Джоне,—відповів Гленарван.—Конче треба тепер нам дістатися до Туфольдської затоки. Ми тепер на 35 миль тільки від Делегета.

— Авже-ж,—додав Паганель,—і в Делегеті ми швидко знайдемо засобів доїхати до затоки. Хто знає, може ми встигнемо вчасно.

— Отже рушаймо,—гукнув Гленарван.

Джон Мангльс та Вільсон почали зразу-ж майструвати пліт. Зрубали кілька деревин й другого дня цей хоч незграбний, але міцний екіпаж був готовий.

Вода дуже спала, й Снові майже увійшла у свої береги. Джон, маневруючи та змагаючись із течією, сподівався дістатися на протилежний беріг. Кожний узяв з собою харчів на два дні. Усе инше залишили разом із фірою та шатром. Мільреді був уже одужав настільки, що його можна було нести безпечно.

Джон Мангльс умістив Вільсона на правому боці плота й дав йому весло затримувати пліт проти течії, щоб вода не дуже зносила його вниз.

Сам він став позаду та другим веслом керував. Леді Еллен, Мері Грант та Мільреді розташувалися посередині. Гленарван, майор, Паганель та Роберт були навколо них напоготові.

— Чи ми готові рушати?—запитав Джон Мангльс матроса.

— Так, капітане,—відповів Вільсон, поклавши на весло свою міцну руку.

— Увага! На боротьбу проти течії!

Джон Мангльс одвязав пліт та відштовхнув його від берега. Спершу все йшло гаразд, але незабаром їх втягло до водовороту. Пліт почав так крутитися, що весла не могли втримати. Не вважаючи на всі зусилля, Джон Мангльс та Вільсон не в силі були триматися на своїх місцях, бо весла не могли боротися із водою.

Довелося покластися на волю течії. Не було засобів спинити пліт. Він крутився шалено; його безупинно несла течія. Блідий, як смерть, Джон Мангльс непорушно стояв; зціпивши зуби, він дивився на збурену воду.

Вже пів милі вони одплили, й пліт все кружляючи опинився на середині ріки. Тут течія була така прудка, що перемагала вона водоворот; пліт почав менше крутитися. Джон та Вільсон могли взятися за весла та почали гребти на всю силу. Тільки 50 сажнів залишалося до лівого берега, як весло Вільсонове зламалося, й пліт знову потягло за течією. Нарешті, за пів години пліт вдарився з такою силою об беріг, що линви на деревинах тріснули. Вода залила пліт. Подорожні ледве встигли вчепитися за навислі над берегом кущі; вони втягли туди Мільреді та двох жінок. Всі урятувалися, але більшість харчів та зброї, крім майорового карабіна, попливла з уламками плоту.

Подорожні залишилися майже без жодних засобів, 35 миль від Делегета, посеред невідомої пустелі, на межі Вікторії. Тут не можна було зустріти ні колонії, ні оселі—нічого, крім диких тубільців.

Вирішили не гаючись рушати далі. Мільреді почував, що з ним буде багато клопоту й прохав залишити його самого.

Гленарван одмовив. Вони могли дійти до Делегету тільки за три дні, а до берега не раніш, як 26 січня. „Дункан“ вийшов з Мельбурна 16 січня. Що могли важити ці кільки годин?

— Ні, друже мій,—мовив він,—я нікого не хочу залишати! Ми зробимо ноші та по черзі тебе понесемо.

Із гілля мірти зробили ноші. Застелили їх листям. Гленарван бажав перший нести свого матроса. Він взяв ноші за один кінець, Вільсон за другий й всі рушили в дорогу.

Мовчки, похнюпившись провели вони перший день своєї подорожи. Біля Мільреді змінялися що-десять хвилин, і ніхто не нарікав на втому, що її побільшувала страшенна спека.

П'ять миль усього перейшли за день, і влаштувалися ночувати під деревом. Дещиця харчів, що ще їм залишилася, підживила їх; надалі доводилося покладатися лише на карабін майорів.

За ніч майже не відпочили; падав дощ. Ледве дочекалися світанку. Рушили далі в дорогу. Майорові не довелося жодного разу вистрілити, бо цієї страшної країни, цієї жахливої пустелі не одвідують навіть тварини.

На щастя, Роберт знайшов гніздо дрофи; в ньому було 12 великих яєць, що їх Ольбінет спік в гарячому попелі. Ці яйця та трошки салати, що росла у рові, ось який був їхній сніданок 22 січня.

Шлях був дуже важкий, дуже болючий. На піскуватих рівнинах росло багато колючих рослин, так званих „їжаків“. Одежа дерлася на шмаття; ноги подряпані до крови. Жінки, проте, не нарікали, вони бадьоро посувалися вперед, даючи приклад та підбадьорюючи словом або поглядом.

Увечері пристали біля підніжжя гори Була-Була, на берегах потоку Юнгал. Кепська була-б вечеря, якби Мек Наббсові не пощастило підстрелити великого пацюка, що відомий своїм м'ясом. Ольбінет його засмажив. Справді, він дуже смачний, з'їли всього аж до кісточок.

Другого дня подорожні хоч стомлені вже, проте бадьорі, рушили далі в дорогу. Одійшовши від гори, вони мусіли то сокирою, то вогнем прокладати собі шлях через довгу луку, що поросла здавалося не травою, а шорстким китовим вусом. Це була швидче не лука, а гума, вкрита переплетеними списами, або кущами гострих багнетів.

Цього ранку й не згадували за сніданок. Серед цієї неродючої країни, засіяної скалками кварцю, нічим було ні голоду заспокоїти, ні задовольнити спраги. Пекуче повітря подвоювало жорстокі страждання. Подорожні не могли йти більше як півмилі на годину. Якби так протяглося до вечора, мабуть всі звалилися-б з ніг.

Воду вони знайшли в рослинах, що мають на собі ніби шкляночку, наповнену рідиною. Задовольнили спрагу й всі ожили.

Годувалися вони так, як тубільці, коли бракує їм дичини, комах та змій. Паганель знайшов на дні висхлого потоку рослини нард. Під листям, схожим на трилисник, росли сухі шишки, завбільшки як сочевиця. Ці шишки, розтерті поміж двох камінців, давали щось подібне до борошна; подорожні з нього спекли сякий-такий хліб та заспокоїли голод. Нард ріс тут дуже рясно, й Ольбінет багато його назбирав.

Другого дня, 24 січня, Мільреді уже сам пройшов частину дороги. Рана його зовсім загоїлась. До Делегету залишалося не більше, як 10 миль. Ночували саме на межі південного Нового Уельсу. Кілька годин йшов дрібний пронизливий дощ; зовсім не було де заховатися, аж ось Джон натрапив на курінь дроворубів. Довелося задовольнитись із цієї мізерної халупки з гілля та соломи. Ольбінет хотів розкласти багаття та спекти „нардовий" хліб. Він назбирав сухого хмизу, але хоч як силкувався запалити його, всі зусилля пішли на марне. Хмиз горіти цілком не міг.

Треба було обходитися без вогню, а значить і без хліба, й спати у мокрому. Зозуля-реготуля, заховавшися на високому гіллі, здавалося, сміялася з нещасливих подорожніх.

Одначе, наближався вже кінець стражданням. Жінки наче добре трималися, але знесилювалися з кожною годиною. Вони вже ледве-ледве плелися.

Другого дня на світанку вирушили й об 11 годині побачили Делегет.

Там швидко знайшли коні. До Гленарвана повернулася надія. Може, як не буде вже жодних перешкод, вони приїдуть на місце раніш за „Дункана".

Опівдні подорожні виїхали з Делегету диліжансом на п'ятьох дужих конях. Фірман, чекаючи обіцяної нагороди, поганяв що-духу. На станціях вони не гаяли й двох хвилин, коли перепрягали коні.

Другого дня, як зійшло сонце, чути стало глухий гомін океану. Вони обігнули затоку, щоб приїхати під 37° широти, де Том Остін мав їх чекати.

Як розстелилося перед подорожніми море, запитливі погляди потонули в його безмежних просторах. Чи немає там „Дункану"? Нічого не було видно. Небо й вода зливалися на обрії й жодного вітрила не маячило над порожніми просторами океану.

Проте, надія залишалася. Може Том Остін не зважився закинути кітвицю серед Туфольдської затоки, бо море було неспокійне і корабель не міг безпечно перебувати біля цих берегів.

— До Едену!—мовив лорд Гленарван.

Поштовий екіпаж повернувся праворуч на шлях, що йде вздовж затоки і попрямував до містечка Едену; лишалося ще п'ять миль.

Фірман став недалеко від маяка, що показує вхід до пристани. На рейді було кілька кораблів, але не видно прапору Малькольму.

Джон Мангльс, Гленарван та Паганель вийшли з екіпажу та побігли на митницю, щоб розпитати урядовців, які саме кораблі приходили сюди останніми днями. Виявилося, що вже тиждень, як жоден корабель не заходив.

— Може він не виходив ще з Мельбурну,—гукнув Гленарван, що не хотів тратити надії.—Може ми приїхали раніше!

Джон Мангльс похитав головою. Він знав Тома Остіна. Остін ніколи не запізнився-б на 10 день...

— Я хочу знати напевно,—мовив Гленарван.

За чверть години післали телеграму до Мельбурну на адресу старшини корабельних маклерів.

Відтак подорожні пішли до готелю „Вікторія“.

За дві години Гленарван отримав відповідь:

„Лордові Гленарвану. Еден, Туфольдська затока.
Дункан рушив 17 невідомо куди“.

Телеграма випала з рук Гленарванових.

Сумніву не могло бути. Яхта в руках Бен Джойса зробилася кораблем піратів.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ.

Розділ І.

Бриг „Макарі“.

Остання хистка надія, що ще ледве-ледве освітлювала шлях Гленарванові та його відважним товаришам, тепер дійшла краю. Розпука опанувала їх, бо бачили, що не можна досягнути мети, якої так прагнули. Де тепер попрямувати? Де далі шукати, та й з чим шукати? Бо-ж втративши „Дункана“, годі вже на щось сподіватися.

Так, експедиція лорда Гленарвана звелася ні-на-що. Даремні всі надії. Не судилося! І хоч глибока туга обіймала його серце від цієї думки, проте, добре тямив, що не може подолати непереможних обставин і мусить скоритися долі.

Мері Грант мовчала, не згадувала вже ані словом за свого батька. Вона побивалася за людьми, що були на „Дункані“, який вже напевне загинув, потрапивши до розбишак. А своє горе вона заховала глибоко-глибоко в серці свойому. І тепер вже доводилося не леді Еллен потішати Мері, а навпаки, дочка капітана Гранта заспокоювала посмутнілу чутливу жінку. Молода дівчина зрозуміла, що вже далі їхати нічого, і сама перша сказала:

— Треба повертатися до Шотландії!

Джон Мангльс був зчудований: мати стільки мужности в такому горі! Він спробував був заговорити, що треба ще організувати нову експедицію, але Мері зупинила його очима. Трохи пізніше вона йому сказала:

— Ні, містере Джоне, час уже подумати про тих, хто так самовіддано поставився до чужого лиха. Треба, щоб лорд Гленарван повернувся назад до Европи. Чи-ж мало зазнав він через зовсім чужих йому людей?

— Справді, Мері,—погодився Джон Мангльс,—треба вмовити лорда Гленарвана повернутися до Шотландії. Та не можна втрачати надії врятувати вашого батька. І коли, навіть, ніхто не захоче їхати зі мною, я поїду сам, я відшукаю його, я переможу всі труднощі, всі перешкоди,—додав він, і очі йому запалали.

Багато брав на себе Джон Мангльс. Мері глибоко зворушена протягнула йому руку, ніби стверджуючи цим його обіцянку та свою згоду.

Порадившися всі члени експедиції вирішили як-найшвидче виїхати до Мельбурну, а там і до Европи. Того-ж таки дня подався капітан до гавани довідатися, які саме кораблі мають відпливати. Бо-ж певний був того, що між Еденом та столицею провінції Вікторії є постійний звязок. Та він помилився. Тут, у гавані, було тільки три кораблі, і жодний не мав на меті йти до Мельбурну, чи до Сіднею, а чи навіть до Пуант-де-Галь. А тільки саме з цих трьох місць можна було потрапити просто до Англії: до Европи кораблі з инших портів не пливли.

Знову не пощастило. Що тут діяти? Не чекати-ж на нового корабля, бо-ж морські судна взагалі не часто заходять до Туфольдської бухти!

Довго міркували.

Кінець-кінцем лорд Гленарван вирішив, що найкраще зразу-ж їхати до Сіднею, а тоді сісти на будь-якого корабля. І ось тут-то Паганель здивував усіх цілком несподіваною пропозицією. Побувши в гавані, вчений географ там почув, що один корабель цими днями має вирушити до Окленду. Окленд є столиця Іка-на-Мауї, північного острова Нової Зеландії,—тим-то Паганель обстоював свойого проєкта, бо-ж із Окленду можна легко потрапити до Европи.

Усі замислилися. Цього разу географ вже не вихвалявся своїм планом. Він тільки звернув увагу своїх товаришів, що, насамперед, їхати туди довелося-б не більше, як п'ять-шість днів, тому що Австралію від Нової Зеландії відділяє тільки якась тисяча миль. Паганель міг-би зауважити ще де-що, і товариство зразу безперечно пристало-б до його проєкту. Річ у тому, що дивний випадок! Окленд був саме на 37 паралелі, якої так уперто додержувалися наші подорожні. Та Паганеля вже двічі ошукали його надії. І він побоювався втретє подавати марно надію своїм товаришам. Та й потім він сам, як і всі учасники експедиції, певні були того, що капітана Гранта слід шукати на континенті, а Нова Зеландія є тільки купа островів. Отже, власне, тут сподіватися ні-на-що. Ось тому Паганель замовчав факт що до 37 паралелі, підкреслюючи тільки, що з Окленду буде змога податися до Европи.

Думку Паганелеву підтримав Джон Мангльс, також тільки тому, що цей план видався йому практичний і зручний. Джон Мангльс порадив лише насамперед оглянути корабля до Окленду. Зразу всі й вирушили. Знайшовши човна, Мангльс, лорд Гленарван, Паганель, майор Мек Наббс та Роберт попрямували до корабля, що маячив недалеко від берега.

Бриг „Макарі" на двісті п'ятдесят тонн, постійно, раз-у-раз кружляв між Австралією та Новою Зеландією.

Та й брутально-ж прийняв гостей капітан цього корабля, тоб-то правильніше сказати, шкіпер. Так зразу й видно, що це людина без жодної освіти: брутальний, грубий, він ані трохи не відрізнявся од своїх матросів; одутла, червона пика, гострі риси обличчя, сплющений ніс, товсті губи, широкі м'язисті руки, маленькі хитрі очі під вузьким лобом, ось як виглядав цей „капітан". Та перебирати було нічим, тим-то мусів лорд Гленарван вступити в розмову з цим огидливим чоловіком. Пам'ятаючи, що ця прогулька кораблем триватиме тільки якийсь тиждень, Гленарван вдався до шкіпера:

— Ну, що там?—не надто ласкаво запитав той, побачивши товариство на свойому кораблі.

— Я хочу бачити капітана, — стримано відказав Джон Мангльс.

— Я—капітан. А далі що?

— Як вас звуть?

— Моє ім'я Вільям Галей. А ви що за один?

— Потім довідаєтеся... Ваш корабель пливе до Окленду?

— Так. А далі що?

— Який вантаж має корабель?

— Корабель навантажений усим, що продається й купується.

— Коли судно виходить у море?

— Опівдні завтра, як буде приплив.

— Чи може корабель взяти кількох пасажирів?

— Чого-ж, коли вони будуть відповідні й не витіватимуть ка-зна-чого через їжу, що може припасти їм не до смаку.

— Вони матимуть власні харчі.

— Ну, добре. А далі?

— Далі?

— Ну, далі. Скільки їх?

— Дев'ятеро, серед них дві жінки.

— Я не маю кают для жінок.

— Наші жінки не вибагливі. Якось-то буде.

— Добре! ну, далі?

— Ви згоджуєтеся взяти цих пасажирів?

— Може й згоджуся... Ще зараз подумаю.

Вільям Галей тричі пройшовся по мості. Стукаючи своїми величезними, підкованими залізом, чобітьми та всунувши руки до кешені, він смоктав коротеньку носогрійку й що-хвилини плювався. Відтак враз зупинився перед Джоном Мангльсом і відрубав:

— Скільки?

— Скільки спитають!—так само відповів Джон Мангльс.

— П'ятдесят фунтів!— рішуче заявив той.

Гленарван мовчки мотнув головою.

— Гаразд,—відказав Джон Мангльс,—можна дістати п'ятдесят фунтів.

— Це за самий переїзд,—додав Вільям Галей.
— Так, за переїзд.
— Ну, а харчі свої?
— Свої.
— Так... А далі що?—бурмотів шкіпер з протягненою рукою?
— Так чого-ж ще?
— А завдатку.
— Ось воно що! Ну, маєте двадцять п'ять фунтів.

Шкіпер старанно перелічив гроші. Засунувши їх до кешені своєї брудної куртки, не подякувавши навіть, грубо сказав:

— Щоб усі до одного були на кораблі завтра перед полуднем. Може бути ці пасажири й великі які цяці, мені до того байдуже!—скоса зиркнувши в бік, на товаришів Джона Мангльса, знову відрубав шкіпер і ніби ненароком сплюнув у їхню сторону.

— Гаразд, усі прибудемо вчасно,—відповів Джон Мангльс.

Вільям Галей поклав кінець розмові, повернувши товариству спину. Його нові пасажири пішли собі назад.

— Ото тварюка!—промовив молодий капітан, сівши з товаришами до човна.

— Справжнісінький вовк. Ні, мушу признатися, він мені таки припав до серця,—сказав Паганель.

— Чистий тобі ведмідь!—устряв у розмову майор.—Мені так і свербіли руки побити його.

— Чи не торгує він, часом, людським м'ясом? — додав Джон Мангльс.

— Про мене!—сказав Гленарван.—Нас цікавить тільки те, що він пливе до Нової Зеландії. А ми зможемо звідти повернутися на батьківщину. Між Туфольдською бухтою та Оклендом віддаль не велика. Я гадаю, що ми вдруге ніколи не здибаємося з цією людиною, а однією дорогою їхати нам з ним не довго.

Як-же зраділи жінки, що від'їхати вирішено, та ще й другого дня. Їх не лякало Гленарванове застереження що до не відповідних умов на „Макарі". Не до того їм було, змученим від переходу Австралійською пустелею: хоч і звичайнісінького човна дай, аби тільки допливти ним додому.

Хоч як тяжко горював і побивався містер Ольбінет за своєю жінкою, що лишилася на „Дункані" і, очевидно, стала здобиччю розбишаків Бен Джойса, проте, він ретельно закупляв харчі. Як і раніше ретельно й дбайливо накупив всякої всячини, такого дива, що й уві-сні не ввижалося людям на „Макарі".

Поки містеру Ольбінетові довелося витратити кілька годин, купуючи харчі, тимчасом, Мек Наббс побував у місцевого банкіра. Добувши гроші на кредитив лорда Гленарвана

з Мельбурнського банку, він накупив зброї та знаряддя. А жінки, ті й собі пішли по магазинах вкупі з лордом Едвардом. Він придбав собі та своїм товаришам нове вбрання, черевиків, капелюхів, білизни та инших потрібних речей. Що до Паганеля, той тільки роздобув мапу Нової Зеландії.

Намагався й Мільреді виконати чиє доручення, десь піти. Так жінки не пустили, хоч як він переконував усіх, що почуває себе добре і досить бадьоро тримається. Зрештою, Мільреді десь знайшов голку і сів латати своє манаття. Бо-ж сидіти, склавши руки, матрос аніяк не здолав.

Щоб упорядкувати приміщення, яке призначив своїм пасажирам шкіпер „Макарі", відрядили на корабель Вільсона. Сам Вільям Галей не перешкоджав Вільсонові своє чинити, мити і чистити скільки заманеться. Він тільки чи то з призирством, чи то ніби глузуючи, инколи позирав на нього. З шкіпера було досить, що він дістав чимало грошенят за майбутній переїзд, а до пасажирів йому було байдуже. Капітан „Макарі" мав намір погріти руки, продавши шкури, що ними він наконопатив трюм; отже, шкури ці для нього багато більше важили, ніж оті пасажири. Вільям Галей—людина комерційна. Що правда, не аби-який був з нього моряк,—ще замолоду таки досить довелося йому попоїздити.

Надійшов вечір; Гленарванові спало на думку побувати на тому пункті затоки, де переходила 37 паралеля. Насамперед хотілося йому поглянути на те місце, де, очевидячки, сталася катастрофа з „Британією". З усього видно, що Айртон справді був за боцмана на цьому кораблі і розповів правду. Що ця пригода трапилася саме в Туфольдській бухті, це також цілком можливо.

Ще й з инших міркувань заманулося Гленарванові побачити це місце. Бо-ж коли „Британія" там і не була, тут саме захопили розбишаки „Дункана". Мабуть, зчинилася бійка, а сліди її ще можна тепер простежити. Якщо усіх забито й кинуто в море,—хоч деякі трупи мусіли прибитися на беріг.

Вкупі з своїм вірним Джоном лорд Гленарван виїхав з готелю парою добрих запряжених коней. Поїхали просто до бухти. Невеселий переїзд! Дорогою товариші мовчали. Вони добре розуміли один одного; однакові думки, однакові почуття хвилювали їх.

Так старанно, так пильно, ніби якоїсь шпилечки шукали, оглянули подорожні увесь беріг. Жодного шматочка, жодного куточка, ані трісочки, анічого біля берега, на березі та навколо нього не пропустили; вони все огледіли, та слідів катастрофи „Британії", чи будь-яких слідів „Дункана" знайти було неможливо.

Безнадійна розпука опанувала їх. Товариші хотіли вже вертати назад... Аж раптом Джон Мангльс угледів, що тут хтось розкладав багаття.

— Хтось тут був,—сказав Джон Мангльс,—проте, це мабуть дикуни.

— Ні,—роздивився, підійшовши ближче, лорд Гленарван:— під деревом валяється лахміття, його лишили не дикуни, а каторжники. Чи бачите цього тюремного штампа?

Гленарван звернув на шлях до Едену.

— Ось він, ось він!

— Не може бути жодного сумніву—тут були розбишаки Бен Джойса. Значить, їм пощастило з їхнім наміром...

— І „Дункана“ вони захопили, а людей забили усіх до одного,—сумно закінчив Джон Мангльс.

— Ех, щоб ці злодії трапили на мене, я зумів-би помститися за моїх добрих, вірних людей... Про корабля що й казати вже,—це можна навернути, але як шкода мені забитих людей.

Схвильований лорд Гленарван ледве міг говорити.

Постояли трохи, сумно погляділи на безмежне просторе море перед ними. Далі Гленарван мовчки сів до екіпажу, за ним Джон Мангльс, і поїхали назад до Едену.

Ще лишилася одна запізніла формальність — сповістити місцеву владу про втечу каторжан. Повернувшися до міста, зараз-же подалися до начальника поліції. Томас Банкс—так звали його—засяяв з радощів, довідавшися, що розбишацьке кодло, що від нього протягом такого часу тремтіло все населення, забралося, нарешті, з Австралії. Хоч і ціною нового злочину, та то вже другорядна річ. Але країна звільнилася від цього жаху. Вмить новину було переказано до Сіднею та инших головних міст Австралії.

Подорожні не спали до ранку. Сум і тривога опанували ними. Не могли відігнати сумних думок про все лихо, що довелося зазнати. Охоплював розпач,—що-ж чекає на них далі? Розійшлися по своїх кімнатах такі пригнічені, немов на страту йти. Тільки Паганель мов палав якимсь внутрішнім вогнем, що не давав йому спокою. Якось дивно поводився, крутився, зітхав, мовчки жестикулював і стискав кулаки. Джон Мангльс давно вже звик стежитн за географом. І тепер у Джона було таке враження, що Паганеля сьогодні щось особливо пече. Ніби той має щось на душі, хоче сказати та не зважується. Провожаючи географа до його кімнати, Джон запитав:

— Що вам таке, Паганелю? Чи не хворі часом?

— Чого це вам здалося?—злякано запитав той, не дивлячись в вічі.

— Бо ви якось дуже хвилюєтеся. В кожному разі нерви ваші дуже збуджені. В чім річ, скажіть. Питаю вас, як товариш, якого дуже тривожить ваш стан.

— Спасибі вам, Джоне. Я певний, ви ставитеся до мене, як друг... Тільки помиляєтеся... Не хворий я і схвильований не більше, ніж завсіди. Знаєте-ж—я завжди такий, вдачу неспокійну маю.

— Ні, тут щось не так. Вам так допекло, що хочете щось сказати й ніяк не зважитеся.

— Ваша правда, мій друже. Але це... така нісенітниця, таке безглуздя. І справді боюся висловитися, і тому не можу заспокоїтися, не знаю, що робити мені.

— Даремно! Кажіть-бо, що таке?

— Річ у тому, що я божеволію і з радощів, і з горя, з розпуки.

— З радощів і з розпуки божеволієте?.. Нічого не втямлю, мій друже.

-- Так, я радію і одночасово в розпачі, що ми їдемо до Нової Зеландії.

— Може новий слід?—жваво захопився Джон Мангльс.— О, невже надія оживе?

— Не в тому річ, Джоне... З Нової Зеландії не повертаються... Але... ви знаєте людську натуру. Людина сподівається до останньої хвилини.

Більше витягнути з нього Джону Мангльсові не пощастило.

Розділ II.

Минуле Нової Зеландії.

Вільям Галей віддав подорожнім невеличку каюту, де звичайно він складав різні речі. Тут вони якось і розташувалися.

27 січня о пів на першу пополудні „Макарі“ відплив у море. Вітер віяв з південного сходу і вітрилля надималося погано. Матроси — їх було тут тільки п'ятеро — виконували свою роботу мляво й неохоче. Вільсон хотів допомогти їм, та Галей гостро увірвав йому мову й сказав не совати свойого носа.

— Не потребую ні допомоги, ані порад,—люто додав, позирнувши на Джона Манглься, що зробив дуже путню якусь увагу керманичеві.

Вільсон мовчки став осторонь, а Джон Мангльс спокійно залишився на місці й стежив за роботою матросів, обіцяючи собі обов'язково втручитися, як тільки помітить небезпеку від невмілого керування кораблем. Хоч безліч було вітрил, та бриг ледве сунув. Незграбний і важкий зверху; нагадував дерев'яного черевика. Вже гіршого корабля важко й вигадати. Та пізно було щось думати, треба примиритися, тим паче, що переїзд мав тривати недовго.

О сьомій годині вечора зникли з очей береги Австралії. Незабаром зник і еденський маяк.

Море лютилося і величезні хвилі заважали незграбному бригові. Він важко спускався з хвилі на хвилю. Від надто сильного хитання пасажирам робилося зле, й мусіли вони повиходити на палубу, де було трохи краще. Коли раптом дощ, як з-під ринви, — довелося знову заховатися в тісну, незручну каюту.

Мовчали. У кожного свої невеселі думки. Тільки жінки час од часу кидали коротенькі зауваження. Лорд Гленарван тривожно міряв каюту з кутка в куток. Майор зосереджено палив цигарку, встромивши очі долі. Джон Мангльс і Роберт раз-у-раз підіймалися на палубу подивитися на грізне бурхли-

ве море. А Паганель заліз в найтемніший куточок і, куйовдячи волосся, щось бубонів собі під ніс.

Він думав про Нову Зеландію. Поступово згадував історію цього острова, обмірковував кожну подробицю, все дошукувався, чи немає хоч яких вказівок, що цей острів має право називатися „суходіл". Сам того не помічаючи, давно вже намагався пристосувати документа капітана Гранта до Нової Зеландії. Оті останні слова в документі — чи не про Нову Зеландію вони? Усе так, усе цілком зрозуміло, коли-ж оте — contin... Це може означати тільки continent (суходіл). Значить, не може це бути Нова Зеландія. А може Нова Зеландія зовсім не острів, а справді суходіл.

— Ні, це-ж нісенітниця,—в розпачі шепотів сам з собою бідолаха географ.—Це-ж, навіть, не один острів, а два, який-же там може бути суходіл!

І знову пам'ять малює йому все, що відомо про ці острови Австралійського моря.

13 грудня 1642 року голандець Тасман, який що-йно знайшов Ван-Діменову землю, підплив до незнайомих берегів. Їдучи вподовж берега, він 17 грудня опинився в широкій бухті на краю протоки між двома островами. Північний острів, як потім виявилося, називався по-зеландському—Ікана-Мауї (це значить „риба мауві"), а південний—Тавай-Пуна-Му (Кіт, що виробляє нирковий камінь—нефрит).

Абель Тасман надіслав на берег кілька човнів. Вони повернулися в супроводі двох пірог з тубільцями. На зріст ці дикуни були середні, шкіру мали темну, чи то брунатну, або буру, широкі в костях, з чорним волоссям, звязаним на потилиці джгутом. Маленькі очі, плескатий ніс і грубий голос. У волоссі стриміли довгі білі пера.

Перше побачення тубільців з европейцями давало надію на міцні дружні стосунки надалі. А другого вже дня, коли Тасман послав одного човна відшукати зручніше місце для кораблів, його облягли семеро пірог так, що він перехилився і захопив води. Шкіпера, керівника цього човна, поранено в горло чимсь схожим на грубо зробленого списа. Поранений упав у воду. З шістьох його товаришів четверо було забито. А двоє кинулися у море за своїм пораненим начальником, підхопили його й попливли назад до свойого корабля. Так вони врятувалися.

Тут Тасман вмить покинув цей беріг, помстившися тількиількома пострілами зрадливим дикунам, що могли святкувати свою перемогу над білими. Та, принаймні, оскільки він міг спостерегти, жодна куля не досягла мети. Він виїхав з бухти, яка з того часу називається „Бухта Вбивства", повернувся на західній берег і 5-го січня спинився біля північного краю цього острова. Хотів там запастися водою, та нічого

з того не вийшло: був великий доплив хвиль, а з берега загрожували дикуни. Це примусило його остаточно залишити непривітні острови. Тасман назвав їх на честь Голанських Генеральних Штатів. Голандець гадав, що острови ці межують з иншими островами, які називаються так само й розташовані на Схід від Огняної Землі, на південному краї Америки. Так і помер, певний, що знайшов новий великий південний суходіл.

— Але,—казав сам собі Паганель,—те, що моряк сімнадцятого сторіччя міг вважати за суходіл, пізніші дослідники визнали за острови. Отже, давати перевагу помилковій думці Тасмана над правильним, цілком доведеним поглядом инших дослідників немає жодних підстав. Цю справу давно вже вирішили всі географи, смішно й міркувати над цим. Давно доведено, що Нова Зеландія не суходіл, а острів, правильніше—два острови. Тепер підем далі...

Про Тасманів винахід,—пригадував собі далі географ,—протягом цілого сторіччя забули, і Нова Зеландія немов перестала існувати. Аж французький моряк Сюрвіль знову за неї нагадав, наштовхнувшися на цю землю, коли дійшов 35° 37′ широти.

Сюрвіль увійшов у стосунки з тубільцями й спочатку був дуже задоволений. Довго, проте, не зважувався зійти на берег. Але ось одного дня човна його кинула буря до берега бухти Рефюж. Там один начальник дикунів, на ім'я Нагі - Нуї, дуже гостинно прийняв французів і навіть запросив до своєї халупи. Так почалося знайомство Сюрвіля з тубільцями..

Все гаразд було. Коли це в Сюрвіля вкрали одного човна. Довго-довго вмовляв він дикунів повернути крадене. Ті відмовлялися. Тоді він спалив їхнє селище. Жорстока й несправедлива помста спричинилася до тих кривавих бойовищ, що ними так вславилася історія Зеландії...

Шостого жовтня 1769 року наблизився до цих берегів славетний Кук. Його корабель „Побачення“ закинув кітвицю в бухті Тауе-Роа. Щоб завоювати собі гарні стосунки з дикунами, він навмисно кількох захопив у полон, чудово з ними поводився, закидав подарунками, а відтак знову висадив на берег. Коли решта дикунів довідалися, як хороше ставилися до полонених европейці й побачили подарунки,—вони юрбою подалися на корабель віддячити за привіт—привітом, за подарунки—також подарунками.

За кілька днів Кук попрямував до бухти Гаукс. Це—велике поглиблення на східньому березі північного острова. Тут уже зовсім инакші дикуни—нахабні, люті та жорстокі. На них ніщо не могло вплинути, крім необорної сили. Пабачивши корабля, вони зчинили такий ґвалт і так вороже поставилися, що довелося приборкати їх стріляниною.

Двадцятого жовтня „Побачення“ спинилася в затоці Токо-Малу, де по берегах жило тихе й спокійне плем'я. Воно нікого не чіпало й дбало, очевидно, тільки за те, щоб і його ніхто не чіпав. Ботаніки, яких самі дикуни власними пірогами перевезли на берег, натрапили там на багату і цікаву рослинність.

Дикуни в своїх селищах добре обрубалися палісадами та обкопалися. Знати було з цього, що тубільці трохи тямлять, як треба оборонятися. Головну фортецю—очевидячки, проти нападів сусідніх ворожих племен—збудовано було на шпилі, що наполовину врізався у море. Море обмивало його і вдиралося всередину крізь натуральну арку на 60 футів заввишки.

Кук п'ять місяців тут перебув, набрав силу-силенну цікавих рослин і зразків мінералів, а тоді 31 березня 1770 року покинув Нову Зеландію. Шию, що між обома островами Нової Зеландії, він назвав своїм іменем. Залишив після себе записки з докладними географічними та етнографічними відомостями про ці острови.

Року 1773 цей великий винахідник знову з'явився в затоці Гавкс. Там йому довелося побачити жахливі випадки людожерства. Дикуни знайшли на березі понівечений труп молодого дикуна, перенесли його до себе, загадали зварити його й пропонували в такому вигляді иншим дикунам. Ті з звірячою ненажерливістю тут-же з'їли свойого одноплемінника. Сумна фантазія дивитися на такий жах, що принижує гідність людини. Втретє і в-останнє Кук побував на цих землях 25 лютого 1777 року. А року 1791 мореплавець Вандувер був протягом двадцятьох днів у бухті затоки Похмурої, але жодного наукового матеріялу не зібрав. Д'Антркасто, це вже в 1793 році, переїхав двадцять п'ять миль уподовж північної частини берегів Нової Зеландії. Капітани торговельної флоти, Гавзен та Дальримп, а пізніше Баден, Річардсон та Муді також заїздили туди на дуже короткий час. І французький вчений доктор Саваж перебував там п'ять тижнів, вивчаючи звичаї новозеландців.

Року 1805 племінник начальника одного новозеландського племени рангігу, талановитий Дуа-Тара, був на кораблі „Агро“, який стояв у бухті Островів і був в розпорядженні Бадена.

Може колись пригоди Дуа-Тара стануть за сюжет якому новозеландському Гомерові для героїчної епопеї. Багато лиха зазнав цей дикун у свойому житті серед европейців. За довір'я та послуги,—мав тільки знущання. З ним жорстоко поводилися, били, глузували з нього. Який погляд він мусів скласти собі на людей цих, що вважали себе за цивілізованих, вихвалялися перед ним? Дуа-Тара привезли до Лондону і віддали за матроса останнього розряду. Увесь екіпаж глу-

мився з нього, вся злість грубих сердець його товаришів та начальників окошувалася на нього. І коли-б не місіонер Марсден, Дуа-Тара загинув-би від голоду й стусанів. Цей відомий місіонер зацікавився дикуном, зразу відчув, що той має м'яку, добру, покірливу вдачу, і такий він благий та тихенький; побачив його вірність, чесність, розум і надзвичайні здібності. Марсден наділив його кількома мішками зерна та різним знаряддям обробляти землю, що його молодий дикун хотів пристосувати на батьківщині. Але на лихо це все покрали в нього европейці. І тільки року 1814, натерпівшися усього, Дуа-Тара мав змогу повернутися на батьківщину. Ще не встиг відпочити гаразд після страшних пригод, ледве заходився біля потрібних реформ у своїй рідній країні, де панувало страшне дикунство й некультурність, як нагло помер. Це був тільки двадцять восьмий рік його життя. Смерть Дуа-Тара на багато років загальмувала поширення цивілізації в Новій Зеландії. Так-бо мало на світі талановитих людей, що в серці свойому сполучають любов до правди з жадобою знання...

Аж до 1816 року на Нову Зеландію не звертали уваги. А в цьому році побував там Томпсон, року 1817 був Рідіард Николас, року 1819 об'їхав деякі частини її Марсден, 1820 р. прожив там півроку Річард Крюїс, капітан 84-го піхотного полку; він зібрав багато цікавих відомостей про побут тубільців.

Дюперрей 1824 року з кораблем своїм „Мушля" простояв у бухті Островів два тижні й страшенно потоваришував з дикунами, завжди потім вихваляв їх.

Пізніше, того-ж таки 1824 року, англійський корабель „Меркурій" ледве врятувався від тих самих дикунів, а, наприклад, капітан Діллон того самого року двічі був у цих тубільців і мав їх за великих друзяк.

В березні 1827 року капітан „Астролябії", славетний Дюрмон-Дюрвіль, цілком безпечно ночував серед дикунів, вимінював у них різні речі, спав у їхніх куренях і спокійно працював над різними дослідами, складав чудесні мапи островів, що їх зберегають тепер у Лондонському Морському Музеї. Дальшого року англійський бриг капітана Джона Джемса дуже постраждав од жорстокого Енараро — ватажка одного племени дикунів. Пригода сталася біля західнього миса Нової Зеландії. Декого з товаришів його тяжко замордовано, забито на смерть.

З усіх цих випадків таких яскравих змін у настроях дикунів можна один тільки висновок зробити: жорстокість новозеландців викликали самі европейці. Очевидячки, вчинки дикунів цілком залежали від поведінки цих культурних людей. Що правда, инколи й несподівані напади траплялися і на зовсім ні в чому не винних людей; але це знову можна з'я-

сувати тільки тим, що попередники їхні вже викликали ворожнечу тубільців і вони ще не встигли заспокоїтис-.

Після Дюмон-Дюрвіля до етнографії Нової Зеландії додав ще своєї праці один мандрівник, що трохи не двадцять разів об'їхав навколо світу. Це—невтомний їздець, що глибоко кохався в науці, англієць Ірль. Він побував у ще невідомих до того часу частинах обох островів, і жодного разу тубільці не поставилися до нього вороже. А проте він сам на власні очі бачив не раз, як смакуючи вони пожерли своїх мертвих одноплемінників. Бачив це й капітан Лаплас 1831 р., як стояв своїм кораблем у бухті Островів. Дикуни вже на той час навчилися поводитися з стрільною зброєю, отже тепер треба було мати багато більше обережности. Людожерство страшенно поширилося. З залюднених і розкішних раніше країн людожерство зробило пустелю. Зникли цілі селища, тільки тому, що краян, мов отару баранів, підсмажено й з'їдено.

Даремно місіонери прикладали всіх зусиль знищити в дикунів ці хижі, кровожерні інстинкти. Місіонерське братство з 1808 року постійно надсилало до Нової Зеландії своїх найкращих членів. Але варварство тубільців примушувало їх повертатися, і тільки року 1814 Марсден, оборонець безталанного Дуа-Тара, Галь та Кінг зважилися спробувати ще раз вплинути на новозеландців. Виладувавшися на березі бухти Островів, ці хоробрі люди купили у ватажка місцевого племени двісті акрів землі, оселилися на ній і заснували англійське місіонерське товариство.

На початку своєї діяльности ці сміливі проповідники зазнали дуже багато труднощів. Та з часом потроху дикуни навчилися поважати, а потім, навіть, довіряти місіонерам. Поступово навчалися у них, як покращувати свій побут, а найголовніше—духовний вплив місіонерів дуже ширився. В 1821 році навіть був дуже цікавий випадок: дикуни повстали захищати своїх „арікі" (духовних отців) від знущання европейських матросів. Отже вплив місіонерів чимраз ширшав, хоч як уперто заважали цьому засланці, що тікали з Порту Джаксона й деморалізували тубільців.

1831-го року „Часопис Євангелічних Закладів" повідомляє, що заснувалося два селища християн-тубільців: в Кіді-Кіді на берегах каналу, що його вода стікає до бухти Островів, та в Пан-Хіа на березі річки Кава-Кава. Навернені на християнство тубільці під впливом місіонерів прокладали шляхи крізь цілинні ліси, перекладали мости над річками та безоднями, обробляли землю, будували доми. Кожний з місіонерів, один по одному проповідували серед віддалених племін, зводячи з очерету, чи з деревної кори каплиці та влаштовуючи для дітей школи. Над будівлями цими маячив місіонерський прапор, на ньому хрест і напис: „Rondo-Pai", це значить — „Євангелія".

На жаль вплив місіонерів не міг ширитися далі за той район, де були їхні заклади. Частини людности, а саме—все бродяче населення—вони не могли охопити. Людожерство зникло тільки там, де дикуни навернені на християнство. Та й тих треба було тримати подалі від спокуси. Кровожерні інстинкти можна було знищити до-щенту тільки повагом, протягом багатьох поколінь.

Крім того, дуже легко в новозеландцях збудити було войовничий запал. Це не боягузи-австралійці, що частенько кивали п'ятами, ледве тільки побачивши европейців. Ні, новозеландці завжди б'ються до краю, скоритися можуть тільки більшій силі й ненавидять своїх переможців. Англійці мають з ними постійно непорозуміння, що здебільшого кінчаються кривавими сутичками.

Взагалі доля Нової Зеландії залежить од випадку: переможуть англійці—вмить шириться цивілізація. Візьмуть гору тубільці—довго пануватиме ще темнота й некультурність.

Сидівши Паганель у свойому закуткові, довго пригадував це все. І рішуче нічого в історії Нової Зеландії не давало змоги назвати континентом ці два острови. Деякі слова документів капітана Гранта запалили його буйну уяву. Та неповне слово contin, що могло лише означати континент, примусило опам'ятатися. Мусів кинути думку шукати знову безталанного батька Роберта та Мері там, де його в кожному разі бути не могло.

Розділ III.

Вбивства в Новій Зеландії.

Марні були сподіванки, що переїзд од Австралії до Нової Зеландії триватиме не більше, як шість днів. Тридцять першого січня, цеб-то п'ятого дня по від'їзді, „Макарі" не проплив ще й двох третин океану між Австралією та Новою Зеландією. Вільяма Галея мало обходив його корабель. На палубі, навіть, його майже не бачили, бо-ж увесь час пересиджував у своїй малесенькій каютці, брудному барлозі, та хилив горілку й пиво. Матроси, звичайно, брали приклад з свойого капітана, і корабель плив не знати як, та куди.

Ця безтурботність жахливо впливала на Джона Манглься та його двох матросів — Вільсона й Мільреді. Мусіли увесь час стерегтися, щоб, часом, не сталося лиха. Кілька разів бригові загрожувала небезпека. Мільреді та Вільсон не раз повертали стерно. Але, раптом з'явившися, Галей накидався на обох матросів з матюками. Обурені, вони вже вирішили замкнути його, щоб не заважав обороняти бриг од непезпеки, та Джон Манглься стримував матросів. Проте, сам уже бачив,

що инакше нічого не вдієш і доки не позбавишся цієї причепи, берега не побачиш.

Не хотів турбувати лорда Гленарвана, отже вирішив порадитися тільки з Паганелем та майором. Мек Наббс сказав:

— Я цілком підтримую думку Вільсона та Мільреді. Звичайно, це буде найкраще й иншого виходу просто немає. Замкніть де небудь цього п'янюгу, і керуйте кораблем самі. Доїхавши, ми його випустимо. Най тоді робить з своїм кораблем, що тільки забагнеться, хоч і топиться.

— Тільки так і доведеться зробити,—сказав і собі Джон Манглс.—Поки пливли ми ще відкритим океаном, можна було стежити й запобігати лихові. А ось наблизимся до берега—що-ж тоді, топитися нам, чи що! Ні, я й хвилини не вагаючися візьму керування на себе, а цього йолопа ми посадимо.

— Чому-ж бо не зробити цього тепер?—спитав Паганель.

— Е, це дуже важко!—відказав Джон Манглс.—Я дороги не знаю, а ви можете собі уявити—на кораблі немає навіть мапи.

— Невже цьому правда? Це-ж неймовірна річ!

— Можу вас запевнити. А втім, „Макарі" кружляє тільки між Еденом і Оклендом, і Галей, очевидячки, так добре вивчив ці дороги, що не потребує жодних мап.

— Він, здається, гадає також, що й корабель його чудесно знає дорогу свою і не потребує жодного керування,—додав Паганель.

— Здається, що так,—засміявся Джон Манглс.—Ось тому я і не зважуюся вести корабель, і якщо Вільям Галей не протверезиться, біля берега з нами трапиться погана штука.

— Отже,—каже Паганель,—вся надія на те, що цей йолоп набуде людського вигляду, коли перед ним замаячить беріг.

— А коли ні? Невже так і гинути через цього п'янчугу?! Скажіть, будь ласка, а ви ніяк не могли-б пристати з „Макарі" до берега?

— Навряд чи я зможу тут що вчинити, навіть, коли побачимо землю. Пригадую, що береги Нової Зеландії дуже небезпечні. Своїми безмежними заплутаними рифами та підводними скелями вони скидаються на норвезькі фіорди. Біля Норвегії також—тільки ступи, зараз підводне каміння, чи шпиль. Отже тут без мапи, або доброго керівника, що гаразд ознайомився з цими місцями, нічого не вдієш.

— Я розумію, що це дуже важко,—відказав майор.—Але як ми вже наблизимося до берега й „Макарі" там потрапить на риф, ще якось можна буде врятуватися.

— Так, але матимемо нову небезпеку: нас може закинути між підводні скелі,—зауважив Джон Манглс.

— Мушу також застерегти вас, мої друзі: хоч-би й дісталися ми гаразд на берег, там щастя нас здибає невелике,—додав іще приємного Паганель.—Новозеландці не надто здатні

до гостинности й нарід вони є войовничий. Не хотілося-б мені потрапити до їхніх лап.

Молодий капітан запитав:

— Це ви про плем'я майорі, пане Паганелю?

— Так, так, друже мій. Плем'я маорі відоме своєю жорстокістю на весь Індійський океан. Це вам не скромні, обмежені австралійці. Вони розумні, невблаганні людожери, і мов дикі звірі не жалують нікого.

— А коли-б ми довідалися напевно, що катастрофа з капітаном Грантом сталася саме біля берегів Нової Зеландії, чи ви-б зважилися його там відшукувати?—поцікавився Мек Наббс.

— А чому-ж ні, — відказав географ. —Біля самих берегів немає такої великої небезпеки, і сліди „Британії“ ми-б там, звичайно, знайшли. А от в глибині острова то вже марна робота. Кожний европеєць, що зважиться опинитися всередині Нової Зеландії, не мине рук маорі, а потрапити до них—певна смерть. Я намовляв своїх друзів перейти Пампаси та Австралію, але в нетрі Нової Зелендії, ні, ні! Хай боронить нас доля від пекельного цього жаху опинитися серед таких двоногих звірів у вигляді людей.

Жах пана Паганеля перед цим племенем цілком зрозумілий. Про Нову Зеландію справді-бо ширилася завжди недобра слава. Всі головні моменти історії Нової Зеландії відомі своїми кривавими подіями.

Багато їх, безліч загинуло жертв на цих островах. Кривавий літопис людожерства почався з п'ятьох матросів Абеля Тасмана. Далі капітан Текпей та весь його екіпаж. На східній стороні протоки Фаво дикуни з'їли п'ятьох рибалок з Сіднею. А в гавані Моліне—чотирьох матросів англійського човна „Брати“. А салдати генерала Гата, а троє втікачів з корабля „Матільда!“ І це тільки дрібнички, проти страшної пригоди капітана Маріона дю-Френа.

Ось його історія:

Одинадцятого травня 1772 року, незабаром після того, як уперше побував у Новій Зеландії Кук, до бухти Островів пристало два кораблі: „Маскарен“ з капітаном Маріоном дю-Френом та „Кастрі“, де за капітана був Крозе. Новозеландські лицеміри схитрували. Надзвичайно гостинно зустріли й прислуговували европейцям, вдали з себе скромних боягузів. І на корабель зайти та подарунки брати соромилися, ледве-ледве вмовили їх. Ватажок їхній Такурі, людина з дуже видатними здібностями, належав, як каже Дюмон-Дюрвіль, до племени вангароа і був родич Дуа-Тари, так жорстоко замордованого в европейців перед двома роками. Помстою, прищепленою з дитинства, виплеканою у серці його палав Такурі. Він не міг простити знущання над племенем своїм в особі Дуа-Тари й заприсягнувся жорстоко помститися усім европейцям. Приїзд французів була добра нагода. Отак вдаючи

з себе смиренних боягузів, Такурі з своїми одноплемінниками приспали всіляке підозріння. Кінець-кінцем вони заходилися часто відвідувати кораблі, приносячи найкращу рибу та дичину. Приводили з собою також і жінок. Довідалися, навіть, імення капітанів та їхніх помічників, мали за друзів їх, запрошували до своїх селищ. Маріонові та Крозе дуже подобалася ця привітність і гостинність і вони безтурботно гуляли собі та їздили по всьому острові серед людности близько чотирьох тисяч. Тубільці скрізь радісно й привітно висипали назустріч.

Кораблі спинилися в бухті Островів, власне, щоб поновити зламані підчас негоди щогли „Кастрі". Відшукавши обидва капітани 23 травня за дві милі від берега чудесний кедровий ліс, розташували там малесеньке селище. Там розмістили дві третини своїх матросів і заходилися вирубувати дерева та прокладати шляхи до бухти. Незабаром облюбували собі ще два місця для тимчасових селищ: одне—на невеличкому острові Моту-Аро серед гавани; перевезли туди хворих, ковалів та бондарів; друге—на великому острові в самому океані десь милі за півтори від кораблів. У роботі цій брали участь і дикуни, що самі запропонували европейцям свою допомогу. Дужі, меткі та розумні вони працювали чудово.

Хоч якими гарними виявили себе дикуни, проте спочатку капітан Маріон ще на всякий випадок уживав деяких засобів проти небезпеки. Дикуни на кораблі завжди приходили без ніякої зброї, але Маріонові матроси, відвідуючи береги, ніколи зброї не забували. Та з часом і Маріон, щоб не ображати новозеландців, заборонив матросам озброюватися на берег, хоч Крозе дуже повставав проти такої легковажности.

Такурі так заприятелював з капітанами, що залишав, навіть, на кораблі свойого сина.

Восьмого червня Такурі зробив урочисту візиту Маріонові, і дикуни оголосили його великим проводирем цілої країни. На знак цього почесного обрання голову йому прикрасили чотирма великими перами. Так минуло тридцять три дні. Зламані в негоду щогли швидко відновлялися. З джерел Моту-Аро зроблено було великий запас прісної води. Теслярських робіт доглядав капітан Крозе, а загальним наглядачем, як старший, був Маріон. Всі певні були, що ця подорож скінчиться гаразд, і цілком заспокоїлися.

А дванадцятого червня Маріонів човен о другій по полудні попрямував до селища Такурі. Мали на думці трохи порибалкувати. Човном поїхали, крім Маріона та його двох помічників, Водрикура та Легу, дванадцятеро матросів. Провожали їх сам Такурі та п'ятеро дикунів.

Ніхто з европейців і в гадках не мав, що подорож скінчиться страшною катастрофою.

Човник відплив од „Маскарена" й хутенько подався до берега. Незабаром човник зовсім зник з очей тих, хто стежив з кораблів.

Увечері човна назад не було. Ніхто не турбувався, бо всі певні були, що Маріонові спало на думку відвідати до речи майстерню свою в лісі й там заночувати.

О п'ятій годині човен з корабля „Кастрі" поїхав, як завжди, до берега по воду й повернувся, не помітивши нічого підозрілого.

А о дев'ятій годині ранку, того самого дня, один матрос на „Маскарені" угледів на морі людину, що намагалася вплинь дістатися до корабля і, очевидячки, зовсім знемігся. Вмить спустили човна і привезли його на корабель; це був Тюрнер— матрос Маріона. У правому боці мав дві поразки, видимо, від списа. Страшну звістку почули: з сімнадцятьох европейців з човна капітана Маріона живий залишився він сам, решту—забито. Потроху довідалися від нього за всі подробиці несподіваної страшної драми. На березі човен капітана Маріона зустріла юрба дикунів. Не було краю радощам, і европейців страшенно цим зворушили. Щоб „білі друзі" не помочили ніг, виходячи з човна, дикуни попереносили самі їх просто на беріг. Гості пішли до селища. Коли це зненацька дорогою невідомо звідки вихопилася нова юрба дикунів, озброєних списами та ломаччям, оточили їх, і не встигли ті отямитися, як вмить усіх до одного перебили. Тільки Тюрнерові, хоч і тяжко пораненому, не знати як пощастило втікти в кущі. Дочекавшися, поки дикуни порозходилися, кинувся в море пливти до свойого корабля. Матрос додав, що дикуни стягали з забитих одіж, різали животи, потрошили їх та порубали на шматки, мабуть, маючи на меті поласувати м'ясом своїх „білих друзів".

Усі вжахнулися, команда обох кораблів одноголосно закричала про помсту. Та раніше треба було ще врятувати живих товаришів, розпорошених по тимчасових селищах й оточених тисячами дикунів, що палають жадобою крови. І рятувати швидче, бо-ж дикуни, покоштували вже людського м'яса і чекати на себе не примусять.

Що капітан Крозе був у майстерні в лісі, то старший офіцер Дюклемер сам дав потрібні накази й узявши загін озброєних матросів кинувся рятувати капітана Крозе та його команду.

Їдучи вподовж берега, Дюклемерові кинувся в вічі порожній покинутий човен капітана Маріона. Ще швидче, що-духу кинувся він з своїм загоном до лісу. Виявилося—капітан Крозе нічогісенько не знав. Помітивши капітан Дюклемера з загоном, передчуваючи якесь лихо, побіг назустріч. Почувши про вбивсто жахливе, Крозе сказав усім мовчати, нічого не розказувати робітникам, щоб даремно заздалегідь їх не лякати.

Тимчасом дикуни величезними юрбами позаймали всі високі місця. Крозе нашвидку склав собі плана, як врятуватися, і тоді тільки сказав про сумну новину своїм робітникам.

Підпаливши своє маленьке селище, він приєднався з шістьдесятьма робітниками до загону Дюклемера й почав відступати до бухти. Дикуни переслідували їх з криками: „Такурі забив Маріона“, думаючи нагнати страху на матросів звісткою про смерть їхнього капітана. Матроси страшенно розлютилися і в нестямі хотіли кинутися на дикунів, та Крозе їх умовив.

Діставшися до човна, французи зараз-же поїхали по тих товаришів, що оселилися на великому острові. Тоді човен рушив назад до кораблів. Юрба дикунів, чоловік так із тисячу, до цього часу сиділи на березі непорушно і тільки спостерігали, що роблять французи. Але скоро угледіли човна, який плив назад до кораблів, заходилися кидати камінням.

Французи відповіли кількома пострілами. Меткі стрільці влучними пострілами перебили всіх дикунських ватажків, викликавши безмежний подив тубільців, що не знали ще стрільної зброї.

Ступивши на борт „Маскарена“, капітан Крозе надіслав великий загін матросів на острів Моту-Аро, щоб переночувати там (був уже пізній час), а вранці перевезти звідтіля хворих та ремісників. На щастя тут обійшлося без особливих пригод.

Тоді французи обступили селище, де було щось із триста дикунів, спалили його, забили кількох ватажків і перерізали, мов стадо баранів, решту населення.

Але попливти в море було неможливо: на перешкоді стояли нескінчені щогли. Про кедровий ліс треба було забути й довелося повирубувати перші ліпші дерева й сяк-так позбивати щогли.

Так минув майже місяць. Марно дикуни намагалися кілька разів одвоювати собі острів Моту-Аро. Що трошки наблизяться вони своїми пірогами, то враз з кораблів гармата пальне,—піроги прожогом урозтіч. Нарешті роботу над щоглами скінчили, лишалося тільки довідатися, чи не врятувався хто з тих шіснадцятьох, що в день страшного бойовиська були вкупі з капітаном Маріоном. А головне—помста.

Змовилися усі між собою. Одного дня до селища Такурі вирушило щось із сотня озброєних з голови до п'ят матросів. Перед вів Крозе. Побачивши їх, Такурі в плащі забитого капітана Маріона швиденько зник десь. Европейці оглянули всі хатини селищ дикунських. У хатині ватажка знайшли череп людиии. На ньому виразно знати було сліди зубів людожера. Біля багаття одного під відкритим небом смажилася людська нога. Десь знайшлася скривавлена сорочка капітана Маріона, роздерта одежа, пістолі Водрикура та зброя инших трагічно забитих мандрівників. Подекуди валялися напівобгризені людські кістки. В другому селищі також дещо знайдено й між иншими речами—посуд з людськими унутростями. Всі людські останки зібрано було й урочисто поховано,

а селища дикунів спалено до щенту. Багато-багато, безліч дикунів наклали тут головою. І другого дня, 14-го липня 1772-го року, французькі кораблі залишили Нову Зеландію назавжди.

Ось яке лихо тут скоїлося. Про нього треба попереджати кожного мандрівника, що має на меті відвідати Нову Зеландію. Тубільці завжди визначалися хитрощами та кровожерністю. Славетний Кук мав добру нагоду пізнати їх підчас своєї другої мандрівки року 1773-го.

Один човен з його корабля „Пригода"—за капітана був Фюрно—попливши 17 грудня до берега, не повернувся. Човном цим поїхало дев'ятеро матросів з одним мічманом. Стривожений капітан Фюрно послав сюди свойого помічника Бюрнея. Повернувшися, Бюрно мусів оповістити про жахливе видовисько. Від однієї згадки за це стає моторошно. „На березі,—розказував він,—валялися людські голови, унутрості та кістки, що їх покидали, нажершися, ці звірюки на здобич півдиким собакам".

Ще один трагічний випадок стався уже року 1815-го з кораблем „Брати". А 1820-го року новозеландці перебили також увесь екіпаж „Бойда", що на чолі його стояв капітан Томсон. І, нарешті, 1829-го року Енараро пограбував у Валькітат англійський корабель „Hawes" з Сіднею. Тут також багатьох матросів забито й пожерто.

Так ось така-то країна, ця Нова Зеландія, що до неї прямував бриг „Макарі" з ні к бісу непридатними матросами, під керуванням п'яного капітана.

Розділ IV.

Підводні скелі.

Мандрівників чимраз більше опановував сум і тривога. Уже й друге лютого, а корабель ще від Окленду далеко. Віяв як на те сприятливий південно-західній вітер, а важкий бриг, проте, ледве сунув, кидаючися з безодні до безодні і, здавалося, ось-ось трісне весь зверху донизу. Добре хоч, що Галей не розпускав усіх вітрил: незграбний корабель напевно потопився-б. Тоді Джон Мангльс уже почав сподіватися, що переїзд скінчиться гаразд. Він тільки страшенно страждав за своє товариство, бо-ж на цьому чудовому кораблі жити було дуже незручно.

Безперестанку дощ ілляв, мов з-під ринви, отже жінкам доводилося увесь час перебувати в тісній похмурій і задушній каюті. Хоч яких зусиль прикладав Паганель розважити їх своїми оповіданнями та жартами,—сумували вони дуже. Марно було намагатися зацікавити своїх слухачів оповіданнями про

Нову Зеландію. А втім Паганель і сам чудесно тямив, що тільки через цілком випадковий збіг обставин прямують вони до цієї країни.

Та найтяжче було лорду Гленарванові. Тримався осторонь, не міг довго сидіти в каюті, і вдень, і вночі все виходив на палубу під страшною зливою. Довго-довго стояв біля облавку. Потім раптом туди й сюди починав міряти палубу. А очі—в далечінь. Все вдивлявся в бурхливі хвилі. Так-би й знищив, здавалося, одним рухом і туман, що геть закривав обрій, і рясні хмари водяної пари, що обіймали корабель. Не міг, не міг він спокійно зносити своє горе, скоритися лихій долі. Енергійний чоловік, могутній і щасливий досі, не міг звикнутися з своєю втратою. Розпач і туга, безмежна печаль була в його погляді.

Джон Манглс сливе не відступав од нього. Одного разу, побачивши, що лорд Гленарван надто вже пильно вдивляється в обрій, підійшов ближче:

— Ви, мабуть, роздивляєтеся, чи не видно землі, мілорде?

Гленарван мовчки похитав головою.

— Річ у тому, що землю ми мали-б побачити вперше тридцять шість годин тому,—казав знову Джон Манглс,—та для „Макарі“, очевидячки, немає точного часу.

Лорд Гленарван мовчки вдивлявся в обрій.

— Мілорде, земля не з цієї сторони, де ви дивитеся, а з протилежної.

— Я зовсім не землю шукаю, — сказав, нарешті, лорд Едуард.

— Так що-ж у такому разі ви хочете побачити, мілорде?

— Мою яхту, мій „Дункан“,—злісно відказав лорд Гленарван. — Він тільки тут, він безперечно має тут бути десь близько, між Австралією та Новою Зеландією. Я почуваю, що ми маємо з ним зустрінутися.

— Хай боронить нас доля від такої зустрічи, мілорде.

— Чому так, Джоне?

— А що-б ми на цьому нікчемному кораблі робили, коли-б зустріли „Дункана“? Ви зовсім забуваєте про наш теперешній стан. Чи-ж нам не утікати від „Дункана“.

— Втікати, Джоне?

— Так, мілорде, втікати. Та ми-б однаково не могли врятуватися від розбишак. І вони-б спіймали нас усіх, і Бен Джойс, не вагаючися, перебив-би нас, як нашу команду. Що правда, ми-б захищалися до останньої краплини крови... але.. ні, треба уникнути цього. А леді Гленарван? А міс Грант?

— Бідолашні! Ех, Джоне, мені серце крається. Все мов змовилося проти нас. Я певен, нас чекає нове лихо. Я починаю боятися.

— Ви, мілорде, боїтеся? Ви?

— Джоне, мені лячно за любих серцю.

— Заспокойтеся, мілорде. Нам не загрожує небезпека. Хоч і поволі, та „Макарі“ все суне вперед. Покладіться на мене й будьте спокійні. А коли Галей витіватиме що біля берега, я замкну його й сам стану керувати кораблем. А що

Гленарван лишався на містку.

до „Дункана“, безнадійно для нас втраченого, —дозволю собі порадити мілордові не думати про це зовсім.

Безперечно, зустрінутися з „Дунканом“—загибель для корабля. Дуже можливо, що пірати справді кружляли поблизу, бо-ж тут їх не ловили. Та на щастя мандрівників поки не було видно ніде жодного корабля.

Настала жахлива ніч. Уже о сьомій годині вечора раптом цілком стемніло. Небо було страшне. Навіть безжурний Галей і той почав хвилюватися. Вийшов з каюти своєї, продрав очі, почухався і заходився оглядати такелаж. Вітер чимраз дужчав і з усієї сили гнав корабель просто до новозеландських берегів.

Матроси під крики та лайку свойого капітана аби-як виконували команду. Треба визнати, що Галей знав свою справу і море, принаймні, поки що; отже Джон Мангльс нічого не міг йому зауважити. Проте ні Гленарван, ні він не залишали палубу. Мовчки стежили, що творилося навколо.

Минуло дві години. Море лютилося чимраз дужче. „Макарі" що-хвилини так підкидало, мов він уже натикався на підводні скелі. Хвилі заливали палубу.

Джон Мангльс починав серйозно непокоїтися. Кожному иншому кораблеві не загрожувала-б жодна небезпека. А цей важкий незграбний бриг кожну мить міг розбитися об підводний риф. Тоді хвилі враз його потоплять. Капітан „Дункана" пропонував був повирубувати кілька відтулин навколо облавка корабля, та дурний шкіпер категорично заборонив.

Вночі о пів на дванадцяту годину почувся незвичайний шум. На палубі був Джон Мангльс та Вільсон; лорд Гленарван трошки раніше пішов до каюти. Капітан деякий час прислухався до бурхливих хвиль.

— Це-ж прибій!—скрикнув раптом схвильований.

— Так, хвилі б'ються об надбережні скелі!—відказав Вільсон.

— І здається не більше, як за два вузли від нас?

— Не більше. Там уже земля.

Капітан Мангльс, перехилившися за облавок, скрикнув:

— Глибомір, Вільсоне! Глибомір!

Шкіпер, що був біля керма, здавалося не розумів свойого становища. Вільсон схопив глибомір і кинув його. На третьому вузлі свинець зупинився.

— Три!—скрикнув Вільсон.

— Капітане,—підбіг Джон Мангльс до Вільяма Галея:— ми біля підводного каміння.

Галлей здвигнув плечима й повернув спину. Не повірив.

Джон Мангльс мерщій відштовхнув геть керманича й нагнув кермо вниз. А тимчасом Вільсон хапливо збирав нижні вітрила. Матроси брига повитріщали очі, не розуміючи, що це все означає.

— Повертай до вітру, попускай вітрилля! — наказував Джон Мангльс.

Кілька хвилин корабель ішов рівнобіжно з рифами. Темна ніч була, але здалеку мріяла білувата піна бурхливої смуги прибою. Тоді тільки Галей схопився за голову й почав безглуздо метушитися. Матроси ще не зовсім протверезилися і погано розуміли неясні накази свойого капітана.

Вони тільки перешкоджали. Течією віднесло бриг далеко в сторону, але сп'янілий капітан ніяк не міг цього зрозуміти. Певний був, що до берега миль тридцять-сорок, а тут раптом—смуга надбережних рифів.

Мачта нахилилася вниз.

Енергійний капітан „Дункана“ одвів „Макарі“ від прибою. Але Джон Манглье побоювався, чи не оточують рифи корабель з усіх боків. У такому випадкові бриг, хоч і обійшов спокійно одного, неминуче наскочить на другого.

— Перекладку під кермо!—кричав Джон Манглье.

Справді, по короткому часі бриг вдруге наблизився до нової смуги рифів. Навколо корабля розбивалися об каміння пінявi гриви хвиль. Хвилі блищали в цю страшну мить фосфоричним світлом. Океан лютився і бушував. Вив несамовитий вітер. Навколо—хоч око виколи.

Мільреді та Вільсон всією вагою своєю налягли на кермове колесо, щоб повести корабель повз рифову смугу.

Ось бриг захитався од страшенного вдару й увесь затріщав: „Макарі“ вдарився об підводну скелю. Передні щогли зламалися. Враз усе стихло. Всі з жахом чекали свойого кінця. Раптом величезна хвиля однесла корабель вперед і кинула на другий риф. „Макарі“ двічі вдарився задньою частиною траму об скелі й, схилившися на правий бік, непорушно завмер на одному місці. Скло в каюті розбилося вдрозки. Перелякані пасажири висипали на палубу, де з одного краю до другого вільно гуляли хвилі.

Джон Манглье зрозумів, що корабель сів на скелю щільно, але дно ціле. Сказав усім повернутися назад.

— Як стоїть справа, Джоне? Тільки саму правду.

— Мілорде, ми сіли на риф. Бриг цілий і безпосередньої небезпеки поки немає.

— Тепер північ?

— Так, мілорде, північ. Мусимо чекати світанку.

— А човна спустити неможливо?

— В цій темряві та бурі неможливо. Та й ми не знаємо де пристати до берега.

— Ну, значить, чекатимемо світанку...

Галей був мов не при собі. Мов несамовитий ганяв по палубі. А матроси його зраділи, що можна байдики бити й викотили собі бочку горілки та порозсідалися навколо, очевидячки маючи намір її спорожнити. Джон Манглье злякано чекав, що напившися вони зчинять бешкет. На шкіпера—жодної надії. Той ніяк не міг отямитися і не знав до чого хапатися. Рвав на собі волосся і сипав прокльонами. Він не застрахував свойого вантажу, і тепер йому загрожувала небезпека піти з торбою.

— Я зруйнований... Я загину!—репетував він у нестямі.—Це все через те, що я прийняв отих чортів, що сують свойого носа, де не треба. Чорти-б вас усіх драли!

Джон Манглье стояв, не звертаючи на нього ніякої уваги; матроси тимчасом уже докраю осоловіли від горілки. Тоді Джон Манглье запропонував своїм товаришам на всякий випадок озброїтися, схопив у руки рушницю і крикнув на весь голос:

— Як собаку застрілю кожного, хто наважиться підійти до пасажирів!

Загроза вплинула: сп'яніла орда злякалася і всі матроси бригу зникли. Джон Манглье нетерпляче очікував ранку.

Бриг стояв непорушно. Вітер заспокоївся, і море помалу стихало. Корабель був цілий. Принаймні на якийсь короткий час „Макарі“ ще міг бути захистом, тим паче, що хвилі заспокоїлися, буря стихла й не загрожувала вже що-хвилі перекинути корабель. „Макарі“ мав тільки одного човника. Джон Манглье хотів скористуватися з нього, щоб висадитися на берег.

Звичайно, тільки в тому разі, коли до берега близько, бо-ж неможливо инакше таким слабким човником переїхати стількох людям. Та оскільки велика віддаль, не міг іще визначити. Доводилося роздивитися, як настане світанок. Инколи рифи можуть бути за багато миль од берега, отже це ще не доказ, що близько земля.

Джон Манглье з своїми матросами довго лишався на палубі, а заспокоєне товариство тимчасом пішло спати. Навколо панувала тиша; шкіпер та команда його не з'являлися. Нарешті, перед самим ранком, тут таки на палубі заснув і Джон Манглье.

О четвертій годині почало світати, запалав рожево східній край обрію і нічні тіні зблідли. Крізь туман ледве мріяли якісь невиразні зариси. Туман чимраз рідшав, і за білою пінявою смугою прибою змальовувалася друга—темна хвиляста земля.

— Беріг, беріг!—скрикнув Джон Манглье. На голос його повискакували усі пасажири, і цікаво, з острахом вдивляючися в країну, що про неї начулися всілякого жаху.

— Але миль з дев'ять ще буде мабуть до землі,—зауважив лорд Гленарван.

— Так, мілорде, десь близько того,—відказав Джон Манглье.

— А де-ж подівся Галей?

— Не знаю, мілорде.

— А матроси його?

— Вони давно зникли з палуби вкупі з Галеєм.

— І, звичайно, як і він напилися до білої гарячки,—додав Мек Наббс.

— Що-ж, треба розбуркати їх,—сказав лорд Едуард.

Мільреді та Вільсон побігли до каюти шкіпера та до матросів, але всюди було порожньо.

— Нема ні одного, мілорде,—повідомили вони.

— Це-б то як нема?

— Може, перепившися, попадали в море!—сказав Паганель.

— Це було-б надто дивно, — в задумі промовив Джон Манглье, надзвичайно здивований і стурбований цією несподіванкою.

— Ну, нам зараз не до них, — сказав Гленарван, — на човна, Джоне!

Вільсон та Мільреді кинулися по човна, щоб спустити в море.

Човен зник.

Розділ V.

Випадкові матроси.

Отже, Галей з своїм екіпажем, поки увесь бриг спав, скористувалися з нічної темряви й утікли єдиним човном. Ні екіпажа, ні шкіпера, ні човна.

— Оце капітан!—сказав Джон Мангльс. — Утік перший, коли обов'язок кожного капітана залишати свій корабель останнім. А втім, може воно й на краще вийшло, принаймні ми уникнули неминучого великого бешкету від цього „капітана".

— Звичайно,—підтримав лорд Гленарван,—тепер за капітана цього корабля будьте ви, Джоне, а ми всі за матросів. Загадуйте, капітане, ми до ваших послуг.

Джон Мангльс в задумі оглянув тиху поверхню моря та бриг і відказав:

— Можемо двояко вийти з нашого становища: зняти корабель з рифа, або-ж збудувати пліт і в такий спосіб дістатися до берега.

— А корабель, ви гадаєте, дуже попсований?—казав далі Гленарван.

— Ні, навряд, в кожному разі, дещо можна буде полагодити.

— Спробуймо зробити це... А як на вашу думку, від Окленду ми далеко?

— Так, мілорде, нас здається відкинуло далеко на південь. Опівдні я переведу виміри, тоді ми з'ясуємо, де саме ми потрапили. Насамперед треба оглянути корабель. Коли виявиться, що полагодити його неможливо, зробимо плота й пристанемо до берега, де трапиться, а тоді вже—вподовж берега до Окленду.

— Ні, це дуже небезпечно,—сказав Паганель:—ми можемо натрапити на дикунів.

А лорд Гленарван вирішив:

— Огляньмо спочатку корабля, Джоне, а тоді вирішимо, що чинити далі.

Гленарван, Джон та Мільреді спустилися великою лядою вниз, де все було закидано шматками шкіри. Капітан наказав повикидати їх у море, щоб розвантажити корабель. Ця робота тривала годині три. У двох місцях з лівого боку дно було пробите. Але що „Макарі" нахилився в сторону правого облавка, то зіпсована частина стриміла над рівнем води. Отже води набралося дуже мало. Вільсон нашвидку позапихав дірки клоччям та занютував залізними лиштвами, що порозкидані були скрізь по палубі. Поламані щогли також налагодили. Вода сягала не більше, як на два фути, і її легко випомпували. В Індійському океані припливи та відпливи малі. Проте Мангльс підчікував на приплив, щоб підняти „Макарі". Почали готуватися. Насамперед забрали непотрібне вітрилля. Всю вагу

перемістили так, щоб по змозі підняти похилену частину корабля. Джон Мангльс заходився виміряти, щоб з'ясувати, де саме є корабель. Виявилося, що він аж градусом на південь від Окленду. Де-далі чим раз дужчав північно-західній вітер. Всі зраділи цій допомозі й приготувалися наставляти вітрилля.

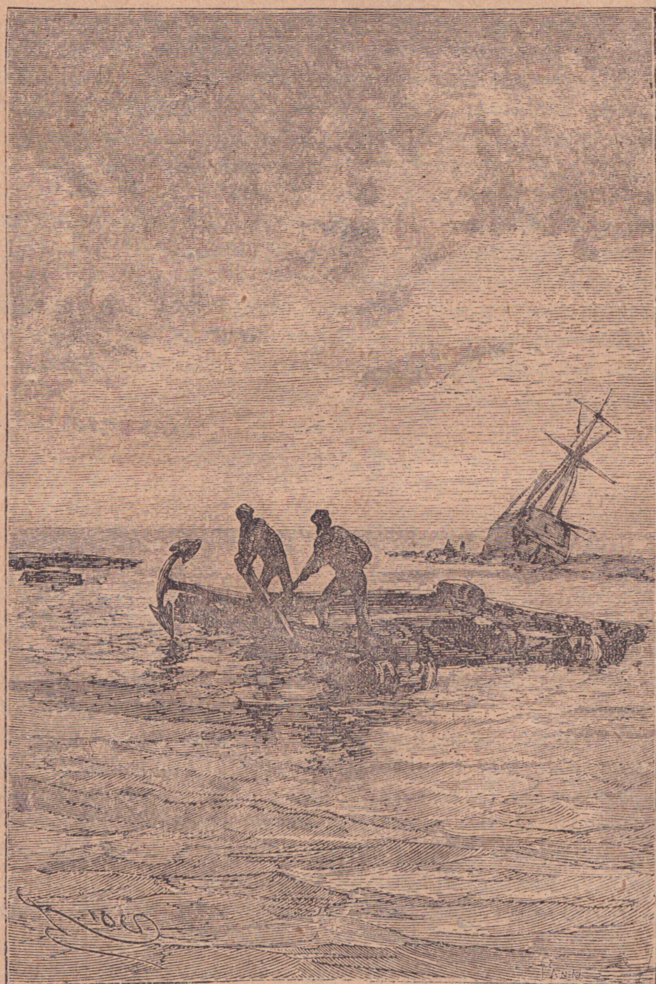

Спроба зрушити „Макарі" з рифу не вдалася.

Була дев'ята година ранку. Ще чотири години чекати. Джон Мангльс вирішив скористувати цей час,—заходилися замість зламаної фок-щогли штучну щоглу лаштувати.

Нарешті все готове. Ось уже вода прибуває. Сиві гребні бурунів потроху зникають, мов зграя морських тварин хо-

вається в рідну воду. Ось-ось надійде час. Гарячково, нетерпляче всі очікують. Очі прикуті до Джона. Мертва тиша...

Молодий капітан стежив напружено за припливом, тривожно поглядаючи на корабель.

О першій годині приплив сягнув найвищого рівня. Кілька хвилин вода так триматиметься. Вмить натягнули велике вітрило.

— До брамшпілю!—крикнув Джон Мангльс.

До брамшпілю приробили щось схоже на коромисло. Гленарван, Мільреді та Роберт—з однієї сторони, а Паганель з Ольбінетом—з другої, чимдуж на нього налягли.

— Дружно! Разом!—гукав молодий капітан.

Линва натягнулася. Та кітвиці міцно тримали.

Напнулося вітрило. Мандрівники що-сили налягли. Бриг кілька разів похитнувся, ось-ось рушить...

— Еллен! Мері!—гукнув Гленарван.

Жінки кинулися допомагати. „Макарі" ще раз захитався...

Та тільки й того. Всі зусилля зсунути його в воду пішли на марне. Не допоміг і вітер. Вже й відплив почався, а бриг ані руш з місця.

Розділ VI.

Паганель розповідає про дикунів.

Отже доводилося шукати иншого порятунку. Джон Мангльс, втративши останню надію на „Макарі", вирішив прикласти всіх зусиль дістатися на землю. Чекати на корабель? Якщо й заїде колись випадково яке судно, до того часу „Макарі" буде зруйнований дощенту. Джон вирішив збудувати плота остільки міцного, щоб перевезти міг на беріг усіх пасажирів і потрібні харчі. Шпарко заходилися до роботи. По вечері, коли леді Еллен та Мері Грант відпочивали на ліжках, Паганель та його друзі розговорилися. Паганель поцікавився, чи можна буде плотом допливти по-над берегом аж до Окленду. Молодий капітан сказав:

— Ні, це неможливо. Нас віддаляє від Окленду цілий градус, де-ж звичайним плотом доїхати. Тут хоч-би до берега, що ось-ось перед нами.

— А там пішки!—підхопив Паганель.—Ні, ні, мусимо якось цього уникнути.

— Чого це ви хвилюєтеся, любий Паганелю?—запитав лорд Гленарван.—Невже ви, перейшовши за нами пампаси та австралійські пустелі, злякалися такої дурниці. Адже тут нам доведеться перейти лише кілька десятків миль.

-- Річ не в тому, що доведеться йти пішки. Я згоден усюди піти першим, але це вам не південна Америка, не Австра-

лія. В цій клятій країні на кожного европейця чигає загибель.

— Але чому, чому?—допитувався лорд Едвард.

— Ви забули, здається, про тутешніх дикунів, мілорде?

— Ну, це пусте. Ми чудесно можемо потихеньку перейти вподовж берега. Та й невже десятьом відважним, добре озброєним европейцям боятися цих мізерних дикунів? Нехай їх ціла сотня, що з того?!

— Е, помиляєтеся; новозеландців не можна назвати мізерними,—похитав головою Паганель.—Це войовниче плем'я, хоробре й розумне. Новозеландці й досі змагаються з англійським владарством, жагуче ненавидять їх, своїх переможців. Вони часто-густо затягають дослідників країни їхньої в пастку, забивають і, мої любі товариші, обов'язково їх їдять.

— Ох, невже людожери? Так ми прямуємо до людожерів!—скрикнув на смерть переляканий Роберт.—А Мері? А леді Еллен?

— Не лякайся, мій любий хлопче, — заспокоїв його лорд Едвард.—Наш Паганель, безперечно, перебільшує небезпеку.

— Ні, мілорде, нічого я не перебільшую,—сказав вчений.— Не раз ми вже бачили, що Роберт справжній хоробрий чоловік, отже нема чого таїтися від нього.

Найжорстокіші людожери, що найбільше прагнуть крови людської, це—новозеландці. Вони жеруть усіх, хто тільки потрапить до їхніх рук. Для них війна—це тільки полювання дичини, і дичина ця смачна—є людина. Треба визнати, це єдина війна, що має логічну мету. Европейці забивають ворогів і ховають тоді в землю, а дикуни забивають їх і їдять. Француз Туссенель цілком правдиво сказав: „Не таке ще велике зло піджарити свойого ворога, коли він помер; найгірше—забивати, коли він хоче жити".

Тоді встряв до розмови майор:

— От що, Паганелю,—сказав майор,—заперечувати не буду, це цікава тема для суперечок, тільки відкладімо цю приємність надалі. Гарно, чи ні, щоб тебе з'їли—питання цілком теоретичне, а практично й зовсім з'ясувати його неможливо, бо-ж коли тебе їдять, ти зовсім не можеш з'ясувати приємно це, чи ні. В кожному разі, поки людина жива, вона з усіх сил намагається втікти цієї спроби. Принаймні, я не маю найменшого бажання, щоб мене пожерли, а так само й моїх товаришів. Отже, краще поміркувати, як цього уникнути. Через що християнство досі не могло відучити дикунів від цієї приємної забавки?—поцікавився майор.

— Невже ви гадаєте, майоре, що всі новозеландці навернені на християнство? Є, звичайно, небагато християн серед них, але й досі місіонерам ці двоногі звірі даються в знаки. Ось, приміром, зовсім недавно, три роки тому нечувано жорстоко замордовано проповідника Валькнера. Маорійці повісили його на дереві, жінки їхні видряпали йому очі. Кінець-

кінцем, після страшенного знущання, дикуни випили його кров і з'їли мозок. І це сталося 1864 року в Опотікі, за кілька миль від Окленду, трохи не на очах англійської влади... Е, товариші мої, сторіччя, сторіччя мають минути, щоб змінилася потроху первісна людина. Ще безліч років маорійці будуть жерти людей.

— Ну, це вже нісенітниця,—сказав Мек Наббс,—це мандрівники вже так від себе додавали, щоб зацікавити.

— Ні, я й сам маю на увазі, що могли бути певні перебільшення. Але такі люди, як місіонери Кендаль та Марсден, капітани Дільйон, Дюрвіль, Лаплас та багато, багато инших не могли збрехати, щоб зацікавити собою людей. Так, новозеландці неймовірно жорстокі. Ось як умирає, скажімо, їхній начальник, є звичай забивати кількох чоловік. Йому, бачте, на тому світі потрібні будуть раби, отже треба, щоб він не гнівався на живих. А проте вони зараз-же їдять забитих „слуг", очевидно головна причина тут—шлунок, а забобони тут уже річ другорядна.

— Ну, а я гадаю, головне тут страшенна темнота, а тому й забобони,—зауважив Джон Мангльс.—Отже, коли змінять релігію свою, що базується на самих забобонах, на християнську, то й натура їхня зміниться.

— Ви зачепили важливе питання,—звідки походить людожерство,—сказав Паганель.—Чи релігія, чи голод спонукали людей жерти один одного—не знаю. Але в кожному разі цей дикунський звичай зберігся й досі, а для нас, в теперішніх наших обставинах, це найголовніше.

Справді, Паганель не перебільшував. Людожерство в Новій Зеландії чимраз ширилося, як колись на островах Фіджі та по берегах Терресової протоки. Мав рацію Паганель і що до того, ніби причину цього жахливого звичаю не досліджено. Чи тільки забобони, чи може надмірний голод, що хоч кого доведе до звірячого стану. Можливо, дикуни спочатку спробували людського м'яса тільки з голоду, а далі жерці їхні освятили цей звичай. Тепер ця їжа є обряд. Самі маорійці, споконвічне населення Нової Зеландії, вважають людожерство за цілком природнє явище. На запитання місіонерів відказували ці потвори:—коли риба живиться рибою, собака їсть людину, а людина собаку, і коли звірі частенько пожирають одне одного, чому-ж би людині не їсти людину. Навіть легенда релігійна каже, що один бог з'їв иншого, чому-ж і вони не можуть? А потім, новозеландці ще кажуть, що коли з'їсти забитого ворога, присвоюєш собі його душу, його міць, все, що мав він живий. Як вони кажуть, душа та всі духові властивості людини—в мозкові її. Тим-то мозок головна страва їхнього бенкету. Паганель запевняв, що людожерство поширене не тільки серед дикунів Океанії, а й серед европейських некультурних народів.

— Так, — додав він, — довго-довго панувало людожерство навіть серед народів, що нині перед ведуть культурі та цивілізації. Навіть серед шотландців... Тільки прошу вас, мої друзі, не мати моїх слів за особисту зневагу.

Страшний кінець Валькнера.

— Це неймовірно! І шотландці колись були людожери! — скрикнув Мек Наббс.

— Це правда, майоре, — відказав йому Паганель. — Ось прочитайте, що писав святий Єронім про шотландських *аттіколі.* Правдиво собі уявлятимете життя ваших пращурів. Та що там передісторичні часи! Коли хочете, ще за Єлиса-

вети, саме тоді, як невмирущий Шекспір обмірковував свойого Шейлока, шотландський розбійник Савней Бен пішов на страту за людожерство. Що штовхнуло його на це? Релігія? Зовсім ні, просто голод.

— Голод?—запитав Джон Мангльс.

— Так, так, голод, голод м'ясоїдної істоти, яку природа сотворила так, що може навернути втрату енергії свойого тіла та крови тільки за допомогою азотних речовин. Людина, що живе тільки розумовою працею, може споживати самі рослини. Але тому, хто витрачає фізичну силу, потрібні речовини, які сприяли-б розвиткові м'язів. Ось тому маорійці і будуть їсти м'ясо, переважно людське.

— А чом вони не можуть живитись тільки м'ясом тварин?—запитав Гленарван.

— Не мають-бо біля себе майже жодних тварин, мілорде. Не кажу, що цим можна їх виправдати, але в кожному разі можна з'ясувати їхній нахил до людожерства. Ця негостинна країна бідна на тварини, ба навіть на птахи; тим-то маорійці завжди споживали людського м'яса. Мають навіть, так-би мовити, сезон „жерти людей", як ото, приміром, в цивілізованих країнах є певні сезони на лови. Тоді повстають справжні війни між різними племенами, і переможці тоді завжди мають добрий обід.

— Виходить, новозеландці тільки тоді перестануть бути людожерами, коли в країні порозводять барани, бугаї та свині? Так я вас зрозумів, шановний Паганелю?—вдався до географа лорд Гленарван.

— А так, так, мілорде. І то, не забудьте, мине ще багато, багато років, поки маорійці відвикнуть од новозеландського м'яса, яке для них—краще за все. Ні, те, що плекалося сторіччями, не можна зразу з корінням вирвати. Маорійці кажуть, що людське м'ясо на смак майже таке, як свиняче, тільки ще „запашніше". А м'ясо европейців, це вже, так-би мовити, на останній кінець, як нічого кращого немає. Ми, бачте, багато споживаємо соли, м'ясо наше тому трошечки гірке на смак, недовподоби дикунам.

— Одначе, вони таки не дурні перебирати!—озвався тут майор.—А скажіть, будь-ласка, в якому вигляді вони роблять ласку їсти нас, сирими, чи може підсмаженими?

— Ну це вже, я гадаю, нас зовсім не обходить!—відказав географ.

— Як кому! Я принаймні бажаю потрапити до них тільки добре підсмаженим.

— От тобі маєш! Чого це ви?

— Бачте, шановний Паганелю, тільки тоді я буду гарантований, що вони мене не з'їдять живим.

— А якщо вони вас почнуть смажити живим, то це вам приємніше буде?

— Не можу сказати, що приємніше, але...

— Заспокойтеся, любий майоре: новозеландці не їдять м'яса сирого; вони його звичайно печуть. Це ласуни, що добре розуміються на стравах. Ну, а як на мене, зовсім не подобається мені перспектива опинитися хоч у будь-якому вигляді в шлунку дикуна... бр-ррр!—закінчив географ.

— Отже, прикладімо всіх можливих зусиль не потрапити до них на „обід", як висловився шановний майор,—сказав Джон Мангльс.—І не втрачаймо надії, що колись християнство таки знищить цей страшний звичай людожерства.

— Сподіваймося. Але в кожному разі треба мати на оці, що раз скоштувавши людського м'яса, дикунам не сила відмовитися цих ласощів так швидко, як ми, скажімо, можемо відмовитися від кави, або чаю. Ось, коли хочте, я можу підтвердити цю думку свою двома цікавими фактами.

— Просимо, просимо,—гукнув лорд Гленарван.

— Перший випадок навіть відзначено в записках товариства єзуїтів у Бразилії. Один португальський місіонер якось побачив стару, дуже хвору бразилійку. Було видно, що проживе вона не довго, що найбільше—пару днів. Єзуїт розповів їй істини християнського вчення й переконав навернутися на християнство. Після страви духової він пропонував їй і для тіла,—мав бо при собі чимало европейської харчи.

— Ні, отче, ні,—сказала хвора,—маю слабкий шлунок, він цього вже не перетравить. Одна тільки річ є, яку могла-б я з'їсти, та, на жаль, тут цього не дістанеш.

— А чого саме тобі бажалося-б?—запитав єзуїт.

— Ах, мій отче! Як я мрію скоштувати руку маленького хлопчика або маленької дівчинки! З якою насолодою я пообгризала-б тендітну кісточку!

— Ото жах! Невже людське м'ясо таке смачне?

— Мабуть,—відказав Паганель:—ось, наприклад, другий відомий мені випадок цілком це підтверджує. Один місіонер докоряв наверненому на християнство дикунові, що той додержується звичаю жерти людське м'ясо.

— Та, нарешті, воно-ж не може бути смачне,—закінчив проповідник свою промову.

— Ба ні, отче,—і дикун пожадливим оком уп'явся в грубу постать монаха.—Ви можете казати, що бог це забороняє, але не кажіть-же, що людське м'ясо не смакує. Коли-б ви тільки скоштували, яка це чудова річ!

Не можна було заперечувати цих фактів. В кожному разі висадитися на беріг—неминуча загибіль. Але лишатися на місці—вони неминуче потонуть.

Отже, вибирати ні з чого.

— Коли виїдемо?—спитав лорд Гленарван.

— Завтра вранці, мілорде, о десятій годині, — відказав Джон Мангльс. На світанку добудуємо плота, а там почнеться приплив і ми рушимо до Нової Зеландії.

Розділ VII.

Мандрівники пливуть до берега кривавої країни.

От і ранок п'ятого лютого. Твердо вирішивши, що довше на кораблі лишатися безнадійно, бо-ж від першої бурі він розіб'ється дощенту, товариші заходилися біля плоту. Чекати на будь-який инший корабель даремно було. „Макарі" сів на риф у такому місці, що його обминають досвідчені моряки.

Нарешті, о восьмій годині пліт міг вирушити. Чекали тільки на приплив. Джон Мангльс приклав зусиль, щоб пліт плив легко та був стійкий. В цій роботі дуже придалися щогли. Невсипущі робітники Вільсон та Мільреді вже спустили головні частини плоту, міцно звязані одна з одною, в воду. До країв плоту Мангльс прикріпив порожні бочки. Посеред плота встановили щогли, притяті штанґами, з вітрилом. За кермо правило велике весло з широкою лопаттю. О дев'ятій годині вже плота навантажували. Насамперед повкладали харчі, набравши їх стільки, щоб стало до Окленду, бо-ж на гостинному березі Нової Зеландії навряд чи є надія щось одшукати. Харчі позабивали щільно в ящики, відтак попритинали їх міцними линвами до підстави щоглів. На велике щастя мандрівники були добре озброєні.

Почався приплив. Віяв легкий північно-західній вітер. Море хвилювалося.

— Все готово?—запитав Джон Мангльс.

— Так, капітане!

— Сідаймо!

Леді Еллен та Мері Грант спустилися плетеною матузяною драбинкою й примостилися на ящиках під щоглами. Лорд Гленарван, майор, Паганель та Роберт посідали навколо. Вільсон—біля керма. Молодий капітан вкупі з Мільреді кинулися до вітрил.

— Все гаразд, рушаймо!—наказав Джон Мангльс.

Мільреді обрубав линви, що ними пліт був прив'язаний до корабля. Вітрила підняті. Пліт попрямував до берега під подвійним натиском припливу та вітрів.

Зразу дуже пощастило, хоч і багато треба було ретельної уваги та вмілости обминути скелі під водою та керувати таким плохеньким судном; незабаром чорне підводне каміння й жовті піскуваті мілини зникли з очей. Капітан легко зітхнув. Небо потроху яснішало, і за дві години десь яскравіше почав вирізнятися на дві тисячі п'ятьсот футів беріг. На північному сході висіла гора, що скидалася на синьому тлі

неба на закинуту назад голову мавпи. Це була гора Піронжія, що лежить саме на тридцять восьмій паралелі.

О пів на першу Паганель звернув увагу, що всі рифи зникли під бурхливим припливом.

Перекинутий човен доплив до плота.

— Ні, ви помиляєтеся, пане Паганелю, — сказала леді Еллен,—одного я бачу.

— А де, міледі?

— А он, ген-ген далеко!—сказала молода жінка, вказуючи чорну точку, так десь за милю від мандрівників.

— А так, так, справді. Треба запам'ятати, де він є, щоб бува не наскочити, як заховається під припливом,—зауважив Паганель.

— Цей риф лежить просто на північ,—сказав Джон Мангльс.—Вільсоне, пильнуй, щоб обминути його.

— Слухаю, капітане!—і матрос повернув кермо.

Минуло півгодини, а чорна точка не зникала. Щоб краще розгледіти її, капітан узяв прозорну трубку.

— Та який-же це риф,—сказав він нарешті: це просто якийсь уламок пливе собі поверхнею океану.

— А чи не з „Макарі"? Може це уламок щогли?—міркувала леді Еллен.

— Ні, моя люба,—заперечив лорд Гленарван,—він надто великий, цей шматок. На уламок він не скидається.

— Чекайте! Знаєте що! Це-ж мабуть човник!—скричав молодий капітан.

— Човник з бригу?

— Так, мілорде, це човник.

— Яке лихо! Всіх бідолашних втікачів спіткала смерть!—скрикнула леді Еллен.

— Мабуть, що так,—відказав капітан.—Та й чи могли вони сподіватись на порятунок в таку бурхливу темну ніч серед безконечних рифів!

Якусь мить тривала мовчанка, всі очі стежили за перекинутим човном, що поволі плив до плота.

— Мусимо скористувати цього човна, Джоне,—промовив нарешті Гленарван.

— Навряд чи здасться нам, він-же розбитий і ні до чого вже не придатний, мілорде.

— Вся обшивка тріснула,—сказав Мільреді.

— Невже-ж таки неможливо щось із човном зробити?—запитав Мек Наббс.

— Аж ніяк,—сказав Джон.

Паганель засмутився. Він так мріяв цим човном допливти просто до Окленду.

Приплив мав ще тривати майже годину. Протягом цього часу пощастило зробити ще дві милі. Відтак вітер раптом стих. Вітрила сумно хилилися. Пліт став. Ще хвиля—і відплив поверне плота назад, у відкрите море. Джон не вагався.

— Кітвицю!—скрикнув він.—Що-ж, мілорде, доведеться чекати нам, бо-ж течії ми не поборем.

— Як знаєте, Джоне,— мовив лорд Гленарван.

Приплив міг відновитися не раніше, як о дев'ятій годині вечора. Та серед ночи небезпечно шукати берега, отже Джон Мангльс вирішив чекати світанку. А до землі—менше, як три милі. Лорд Гленарван не міг заспокоїтися.

— Дивіться, дивіться, хвилі біжать до берега. Чому-ж, Джоне, ви не зважуєтеся рушати далі?

— Це омана, мілорде,—пояснював Джон Мангльс.—Хвилі непорушні. А зверхні рідкі молекули рухаються, ось тому вам це й здалося. А спробуйте-но кинути щось у воду, і річ лежатиме непорушно, хіба що відплив однесе в океан. Ні, нам доведеться терпляче очікувати.

А майор, як і завжди, зараз-же додав:

— І пообідати гарненько.

Ольбінет витягнув із ящика м'яса, сухарів, масла та якихось консервів. Він кинувся був ще й скатертину діставати, щоб накрити цього самого ящика, але мандрівники не дали. Які вже тут скатертини!

Нарешті настав сподіваний ранок. Заграва світанку принесла з собою сприятливі вітри. Лишилося ще трохи почекати на приплив. Ось і море захвилювалося. Капітан наказав зняти кітвицю. Та залізні лапи її так глибоко увійшли в пісок, що довелося натомість обрубати линву. Кинувши кітвицю, пліт чимдуж мчав до берега. Що ближе до землі, то частіше траплялися рифи. Скільки вмілости, обережности, скільки майстерности треба було їх обминути. Кидаючися серед рифів, Джон Мангльс даремно шукав, де-б його зручніше пристати до берега: скрізь уподовж землі стриміло гостре каміння і білою піною шумувала вода. Раптом мандрівників охопив переляк: вітру знов не стало, як і напередодні; вітрилля безсило поспадало вниз. А між берегом і мандрівниками не більше, як двісті метрів! Джон Мангльс мимохіть стиснув кулаки і сипав прокльони. Невже всі страждання, всі зусилля, напруження й терпіння—на марне!

Ще кілька страшних хвилин. Змучені мандрівники мовчки, безнадійно дивляться один на одного...

Коли це знову враз пліт підняло, струснуло страшенно й викинуло на величезний камінь. В нестямі з радощів і щастя кинулися чоловіки в воду, що була їм тільки по груди, і прожогом прив'язали плота до сусіднього гострого каменя.

— Врятовані!—несамовито скрикнули всі разом, ступивши на криваву землю Нової Зеландії. І попереносили на беріг жінок, зброю та харчі.

Розділ VIII.

Нова Зеландія.

Щоб зрозуміти, в якому трагічному становищі опинилися мандрівники, треба згадати історію тогочасних новозеландських війн. Протягом багатьох десятиріч після того, як Тасман побував у протоці Куковій 16 грудня 1642 року, новозеландці були вільні й незалежні на своїх островах. Жодний уряд Европи не робив замаху на цей архіпелаг, що панував тоді

над водами Тихого океану. Тільки місіонери проповідували в нововідкритій країні істини християнської релігії. Ці місіонери, а надто англійські, поступово підмовляли ватажків країни перейти під владу Англії. Релігія, як завжди, обороняла інтереси політики. І ці місіонери так добре приклали рук своїх до цієї справи, що новозеландські ватажки підписали навіть листа до королеви Вікторії, де прохали її протекторату. Але найрозумніші серед них дуже швидко відчули, що це пастка їм. Відомі слова одного з тих ватажків, що підписалися під згаданим листом: „Ми призвели свою країну до загибели. Віднині вона належить не нам. Близький той час, що захопить її зажерлива рука чужинців, а ми станемо їм за рабів".

Так і сталося. 29-го січня 1840 року корвет „Гаральд" підійшов до бухти Островів на півночі Іка-на-Мауї. Капітан корабля Гобсон вийшов на беріг біля селища Корора-Река. Людність селища скликали до протестантської церкви й зачитали там тубільцям повноваження капітанові Гобсонові від англійської королеви Вікторії. А 5 січня наступного року англійський резидент скликав найголовніших ватажків до селища Пайя. Капітан Гобсон оголосив, що королева вислала військо та кораблі захищати їхню свободу, що й надалі лишиться необмежена. А натомість земля їхня має належати королеві, й належати назавжди. Вона купить її, заплатить грішми та крамом. Найрозумніші ватажки таки зрозуміли, що протекторат англійської королеви надто дорого коштуватиме їм, бо-ж не матимуть уже права самостійно хазяйнувати на запроданій землі. Вони одмовилися. Але тут посипалися обіцянки, подарунки—і це вплинуло. Вони свої острови продали, і протекторат у такий спосіб переведено в життя.

Що-ж сталося далі в цій країні? Які події відбувалися там у той час, як мандрівники наші ступили до неї? Вернімося до наших героїв і послухаймо, що розказав їм Паганель.

Ступивши лорд Гленарван на беріг хотів зараз-же, не гаючися, податися до Окленду. Але тільки товариство заходилося обсушуватися та лагодитися в дорогу, нахопилася за яку мить величезна темна хмара й полило, мов з-під ринви. Ледве встигли заховатися в якійсь печері, закиданій сухим водоростям. Мандрівники запалили з них багаття й посідали навколо. На запитання леді Еллен, Паганель, що чудесно знав події в Новій Зеландії протягом останніх часів, почав розповідати:

— Новозеландці—хоробрий нарід, що над усе становить свободу. Вони швидко оговталися, зрозуміли свою помилку, і тепер непохитно, вперто заходилися відстоювати свою незалежність. І що до Іка-на-Мауї, тут, мабуть, війна триватиме ще довго, бо оселяє його плем'я особливо горде та войовниче, плем'я вакітосів, де перед веде Вільям Томсон. Це—справжній

герой, він на все піде, щоб тільки звільнитися з-під ярма чужинців.

— Здається в руках англійців усі головні міста Нової Зеландії?—поспитав Джон Манглькс.

Нарада в гроті.

— Так, любий Джоне,—відказав Паганель.—З того часу, як править островом капітан Гобсон, що є там за губернатора, протягом 1840—1862 років засновано одна по одній дев'ять колоній в найвигідніших місцях. Чотири таких колонії

припадає на північний острів: Окленд, Таранакі, Велінгтон та Хок-Бей; инші п'ять є на південному острові: Нільсон, Марльбруг, Кентербері, Отаго та Зутленд. Скрізь виростають великі торговельні міста. І, майте на увазі, це вам не кілька халупок. Ви здивуєтеся, коли ми доїдемо до Окленду,—такий чудесний цей південний Коринт—міст у Тихому океані. Нині там дванадцять тисяч людности. І багато инших розквітло міст: на заході—новий Плімут, на сході—Ахухірі, а на півдні Велінгтон. На острові Тавай-Пунам ви побачите Нільсон, цей Монпельє антиподів, цей розкішний сад Нової Зеландії, полюбуєте з Піктона в протоці Куковій, а далі, в Отаго, цій надзвичайно багатій провінції, де з цілого світу з'їздяться злотошукачі, ви побачите Кристчерг, Інверкаргіль, Дюнедім, де розбігаються очі, такі чудові ці міста. Гавані, собори, банки, ботанічні сади, природно-історичні музеї, товариства акліматизації, редакції часописів, шпиталі, благодійні установи, філософські інститути, клуби, франк-масонські ложі, хорові студії, театри, розкішні будівлі всесвітньої виставки—кожне місто, мов маленький Лондон чи Париж. Якщо не помиляюся, цього року, може, навіть, саме тапер сюди, до країни людожерів, мають звозити продукти та вироби з усіх країн для нової всесвітньої виставки.

— Що таке? А війна з тубільцями?—дивувалася леді Еллен.

— О, міледі, для англійців мало важить війна. Вони воюють і одночасово влаштовують виставки. Вони навіть уміють під пострілами новозеландців споруджати залізниці. В Оклендській провінції залізничні колії Друрі та Мер-Мер перетинають якраз місцевості, де знялися найбільші повстання. Хоч у заклад поб'юся, що англійці стріляють з локомотивів.

— А цікаво, як нині справа з війною?—запитав Джон Мангльс.

— На жаль, я сам знаю стільки, скільки й ви,—відповів Паганель.—Півроку тому, коли доля мене закинула до вас на „Дункан"—війна саме розгорялася.

Мері Грант запитала:

— А коли-ж вона почалася?

— Ви, мабуть, хочете сказати: „коли відновилася",—відказав, Паганель.—Адже перше повстання вибухло вже 1845 року. За початок війни вважаються події, що сталися 1860 року. Тубільці обрали ватажка Потату на короля, а з його селища, розташованого між річками Вайкато та Вайна, створили столицю нового королівства. Сам Потату нічим особливо не визначався, швидче був зухвалий, аніж сміливий. Але мав енергійного, дуже розумного, так-би мовити, першого міністра. Оцей Вільям Томпсон, нащадок племени нагтіхахуа, що оселяло окленську шию, поки з'явилися европейці, повів перед цій війні за визволення. Він організував загони маорійців, під

його впливом ватажок племени Таранакі об'єднав всі бродячі племена, а ватажок племени войкатао заснував об'єднану „земельну лігу", справжню спілку, що мала на меті обороняти добробут суспільства їхнього та забороняти тубільцям продавати землю Англії. Ліга влаштовувала бенкети, як це роблять по цивілізованих країнах, тут обмірковували свої дальші наміри, лунали заклики до революції. Британські газети відзначили ці тривожні ознаки близького повстання і били на сполох. Імперіялістичний уряд пильно стежив за поведінкою „національної ліги". Ще тільки іскру треба було, щоб викликати вибух.

— І що-ж?—запитав лорд Гленарван.

— Так ось довго чекати не довелося. Року 1860 в провінції Таранакі на південному заході Іка-на-Мауї сталася велика сутичка. Якийсь тубілець продав англійському урядові біля Нового Плімута шістьсот акрів землі. З'явилися землеміри. Тут ватажок Пінжі прогнав їх і влаштував на тому місці табор, оточений палісадами та розташував на цій ділянці своє військо. За кілька днів полковник Гольд обложив табор тубільців, розбив їх і поставив там своє військо. З цього дня і почалася національна війна.

— А чи багато маорійців?—поцікавився Джон Мангльс.

— Їх дуже поменшало протягом останнього сторіччя,— сказав Паганель.—Року 1769 Кук нараховував їх чотириста тисяч. Але вже 1845 року, за офіційними даними, їх поменшало на сто дев'ять тисяч. „Цивілізатори", хвороби та горілка швидко нищать цю людність.

Та проте на обох островах лишилось щось із сто тисяч тубільців, і серед них напевне можна сказати, не менше, як тридцять тисяч вояків. Вони довго ще завдаватимуть страху европейським загонам.

— Отже, повстання розвивається?—і собі зацікавилася леді Еллен.

— Так, почасти так, міледі; самі англійці дивують з відважности новозеландців. Вони провадять справжню партизанську війну; раз-у-раз чути про їхні відважні наскоки; вони нападають на окремі загони, спустошують і грабують колонії. Року 1863 маорі осіли добру позицію на верхів'ях Вайкато, на самому краї стрімких скель Їхні пророки скликали все маорійське населення, щоб оборон ити землю, обіцяючи, що всіх „пакека", цеб-то білих людей буде перебито. До цієї боротьби з тубільцями готувалося три тисячі салдат під командою генерала Камерона, ще жорстокішого, може, ніж славетній генерал Спрент. Після кількох кривавих сутичок, що з них деякі тривали безперервно по дванадцять годин, білі переконалися, що маорійці краще поляжуть до одного кістками, ніж відступлять перед европейськими гарматами. Навіть жінки поділяли напружену важку роботу цієї священ-

ної війни. Та правда не завсігди має кращу зброю. Ще багато жорстоких сутичок було, і, кінець-кінцем, генералові Камерону пощастило відвоювати провінцію Вайкато, що правда цілком спустошену: геть усі тубільці повтікали, щоб тільки не потрапити під владу англійців. Підчас цієї війни дикуни взагалі виявили себе героями такими, як були герої за часів античного світу.

— Але як завоювали провінцію Вайкато, ця кривава війна мала закінчитися?—сказав Джон Мангльс.

— Зовсім ні, мій друже,—відповів географ.—Після своєї перемоги англійці вирішили захопити провінцію Таранакі та обложити Матайтаву, фортецю Вільяма Томпсона. І вони завоювали її, але мали надто великі втрати. Коли я від'їжджав з Парижу, щось таке чув, ніби має бути угода між губернатором острова та повсталими ватажками. Але австралійські газети цієї новини не підтвердили. Отже, цілком можливо, що вибухне ще більше повстання.

— І на вашу думку, провінції Таранакі та Окленд будуть брати участь у військових подіях?—запитав лорд Гленарван.

— Я так гадаю, базуючися на попередніх відомостях.

— Виходить, бої можуть бути саме тут, у цій місцевості?

— Так, ми пристали до берега, де, мабуть, ще маячить прапор маорі.

— Отже, це дуже розумно, що ми маємо намір попрямувати на північ!

— Звичайно, мілорде. Новозеландці страшенно обурені проти европейців, а надто проти англійців. Ми в кожному разі повинні зробити все, щоб обійти тубільців. Гадаю, найкраще нам іти вподовж течії Вайкато.

— І може ми тут зустрінемося з англійськими загонами?—зауважила леді Гленарван.

— Тільки може, міледі; на жаль сподіватися на це не можна, бо-ж навряд чи посилають окремі загони по країні, де, як уже всі пересвідчилися, за кожним кущем, в кожному байраці чигають пастки на европейців. Ми можемо важити тільки на себе: треба зуміти як-найобережніше перейти вподовж течії Вайкато. А тепер—одпочиньмо, ми маємо тяжке завдання.

Розділ IX.

Тридцять миль на північ.

Другого ранку—це був уже сьомий день лютого—о шостій годині мандрівники вирушили. Дощу вже не було, але сірі хмари закривали сонце. Товариство раділо, бо-ж у спеку ця дорога була-б іще страшніша.

З мапи своєї Паганель побачив, що замість йти вподовж берега, треба збочити трохи ліворуч, а там від селища Ігар-

навагіа прямий шлях до Окленду. Усі йшли вряд, жінки посередині, а чоловіки з боків. Паганель вів перед. Деякий час дорога йшла через піскуватий ґрунт, пересипаний черепашками, водоростями та різними мінералами, що містять

На березі лежали тюлені.

залізо. На березі вирізнялися тюлені з круглими головами, широкими низькими лобами та спокійними виразними очима. Цих тварин дуже багато на ринкові в Новій Зеландії, на них там і великий попит. Всі з зацікавленням розглядали чудні тварини. Раптом Роберт скрикнув:

— Дивіться, дивіться! Тюлені їдять каміння!

І справді, багато з цих тварин пожадливо ковтали надбережне каміння.

— Так, так,—сказав Паганель,—цей факт уже відомий давно.

— Але-ж ця їжа не може бути смачна та й потім вона погано перетравлюється,—зауважив здивований Роберт.

— Ні, так вони не живляться цим камінням. Тюлені тільки набивають ним кендюха, щоб більше важити, бо-ж тоді легше поринати. А потім, на березі, вони без жодних зусиль викидають його знову на те саме місце.

Хоч і дуже цікавило Роберта та Паґанеля подивитися, як це роблять оті тварини, проте всі вирішили не гаючи й хвилини поспішати далі.

На гострих скелях спадистого берега вони бачили цілі зграї морських птахів—фреґатів, чайок та величезних альбатросів, що непорушно скам'яніли на прискалках. Густі чагарники вкривали їм дорогу й довелося виймати сокири та ножі, щоб прокладати собі стежку. Це відбирало багато часу, і мандрівники стомилися. Проте на восьму годину ще чотири милі було поза ними. Обійшли вже перші верхів'я гірського пасма Хакаріота.

Час було, нарешті, і відпочити. Товариство обрало собі чудесну гиллясту сосну та й розклалося табором. Багаття не запалювали, щоб не накликати небезпеки; всі чоловіки, подвоє, вартували до ранку. Ніч минула спокійно.

Вранці настрій був уже кращий. Паганель, той цілком примирився з цією країною—маорійці не з'явилися навіть уві-сні.

— Я гадаю,—сказав географ лордові Гленарвану, — що наша маленька прогулька швидко щасливо скінчиться. Увечері ми вже дійдемо того місця, де зливаються річки Вайна та Вайкато, а там, далі, тубільців не зустрінемо напевно.

— А скільки миль до цього місця?—запитав Гленарван.

— Десь, мабуть, із п'ятнадцять. Не на багато більше, ніж ми перейшли вчора.

— Так, але як-що увесь час будуть такі зарості, ми не зробимо й половини дороги сьогодні.

— А ось зараз повернемо на беріг Вайни, там дорога має бути добра.

— Гаразд! Рушаймо-ж!

Опівдні товариство досягло вже берега Вайни й подалося вподовж нього на північ. Мальовнича долина цієї річки вся була порізана чистими прозорими струмочками, що весело дзюрчали під кущами. Як каже ботаник Гуке, в Новій Зеландії є дві тисячі рослинних родів, і четверту частину цих рослин можна побачити тільки тут. А квітів там, навпаки, дуже мало, й барви їхні дуже одноманітні. Скрізь височіли

дерева з червоними квітами—норфольдські сосни та кипариси з темним листом і звислим гиллям. Стовбури дерев потопали в рясній зеленій папороті. З-за гилля визирали гарні какаду, різнокольорові топо, зелені кокорики та безліч инших птахів. Дуже вирізнялися своїми яскраво-червоними перами маленькі папуги, як канарки завбільшки. Роберт помітив трьох птахів схожих на курок, але без крил та хвоста: четверо кігтів на лапах, довгий ніс та білі пера. Це були новозеландські ківі, що живляться комашиними личинками, хробаками та насінням різних рослин. Ці птахи є тільки в Новій Зеландії. Европейці чимало поморочилися, доки зуміли акліматизувати ківі в зоологічних садах. Втікаючи ці птахи від людей, собак та котів, ховаються по незалюднених місцевостях, хоч, проте, рік-у-рік їх чимраз меншає. Можливо, скоро вони зовсім зникнуть.

Паганель страшенно радий, що здійснилася його мрія—знайти якого птаха, властивого тільки Новій Зеландії—піймав з Робертом двох ще дуже молодих ківі, звязав і урочисто поніс. Ішов і мріяв, що офірує їх до паризького зоологічного саду, бачив їх уже на самому найвиднішому місці в коштовній клітці з написом: „Подарунок Жака Паганеля". Та ба, мрії, здебільшого, мріями й лишаються.

Маленьке товариство посувалося берегом Вайни. Місцевість була зовсім незаселена. Тубільців—і сліду не знати, навіть жодної стежечки, що нею коли-небудь проходила людина. Річка текла глибоким річищем між височенними чагарниками. На сході на обрії вирізнялося пасмо горбів, оповите наполовину туманом. Вони скидалися на якихось велетенських звірів передісторичних часів.

О четвертій годині пополудні нашим мандрівникам залишалося ще шість миль до того місця, де зливаються річки Вайна та Вайкато. Обов'язково мусіли дістатися, хоч-би й з останніх сил, туди, а там уже заночувати. Звідтам іде простісінько дорога до Окленду.

— А скільки ще буде до Окленду?—запитала леді Гленарван.

— П'ятдесят миль, міледі,—сказав Паганель.—І якщо ми здибаємо мальпост, що ходить двічі на тиждень від Окленду до Гавкінсової затоки, ми ці п'ятдесят миль проїдемо протягом одного дня.

— А цю ніч нам, очевидячки, знову доведеться перебути під чистим небом?

— Дарма, я сподіваюся—це в-останнє.

— Пригадую собі, любий Паганелю, що ви згадували якесь село на перехресті річок.

— А так, так. Це село, ось, бачте, тут на мапі; селище Іґарнаваґіа, дві милі ще.

— Ми могли-б там заночувати! Я певний, що леді Еллен та міс Грант з охотою подолають ще дві милі, аби тільки переночувати під дахом.

— Що це вам спало на думку?—здивувався Паганель.— В Ігарнавагії, крім хатин тубільців, нічого не знайдете. Не притулку там шукати треба, а як найдалі обминати це місце.

— Ну, ви вже надто підозрілий, Паганелю,—трохи незадоволено відказав Гленарван.

— Ні, мілорде. Що менше ми покладатимемося на маорійців, то краще нам буде. Ми не знаємо, які саме стосунки в них тепер з англійцями. Можливо, нині саме загрозливий момент. Ось дотягнемося до Друрі, там наші любі товаришки безпечно можуть відпочити.

Жінки цілком підтримали географа і товариство швидкою ходою поспішило далі. Ще три годині, і почало сутеніти. Сонце швидко сховалося за гори, червона заграва де-далі блідла, загасала. Швидче, швидче-б до того місця, де зливаються дві річки! Ось-ось стемніє!

Точнісінько о восьмій годині стояли мандрівники там, де Вайна впадає до Вайкато. Хвилі бурхливі шумували та билися в глибокій темряві. Мандрівники розташувалися під деревами, повечеряли похапцем сухарями та сушеним м'ясом, і, з обережности не запалюючи багаття, потомлені вкрай незабаром міцно заснули. А навколо висів густий туман. Тим то наші мандрівники на цей раз навіть не поставили вартових.

Розділ X.

У полоні.

Другого дня на світанку густий туман стелився річкою; але зійшло сонце й зірвало запону із зелених берегів. Річка Вайкато виявилася красна та принадна.

Гострий мис, що густо поріс чагарником, закінчувався там, де зливалися два потоки. Води Вайни, бурхливі та жваві, клекотіли, не змішуючись з водами Вайкато. Але вже далі могутня й спокійна ріка брала верх над бурхливою Вайною й разом з собою тягла її до океану.

Коли туман зник, видно стало човна, що хутко плив рікою Вайкато. Завдовжки човен був шістдесят футів; п'ять футів завширшки, три завглибшки. Це була сама з себе видовбана сосна, застелена сухою папороттю та спущена на воду. Спереду восмеро гребців працювали чим-дуж, один позаду правував. Це був чоловік років сорок п'ять, високий на зріст, широкоплечий, міцний, з розвиненими м'язами. Його опукле, порізане зморшками чоло, лютий погляд та

лиховісний вираз обличчя справляли велике враження та залишалися в пам'яті надовго.

Це був маорійський ватажок. Рясно, дбайливо потатуйоване обличчя його та тіло виявляло, що він не простого походження. Від ніздрі його орлиного носу йшли дві чорні смужки: вони обводили його жовті очі, зливалися на чолі та губилися в буйному розкішному волоссі. Зуби його були сліпучо-білі; підборіддя зникало під симетричним орнаментом, що химерно закручуючись вкривав його аж до грудей.

У новозеландців татуюють тих, кого треба чимсь одзначити. Той лише заслуговує на почесні взори, хто по-геройському брав участь у бойовищах. Раби та прості люди не мають права прикрашати себе цими ознаками. Славетні ватажки пізнають один одного з того, оскільки красно та дбайливо зроблено на них узори, часто-густо виображення тварин. Часом їм доводиться разів з п'ять витримувати цю нелегку операцію.

Новозеландці так само пишаються татуюванням, як деякі европейці гербами. Але европейський герб переходить з роду до роду, хоч-би й які там були нащадки, а новозеландці татують тільки того, хто сам на це заслуговує. Крім того, татуйована шкіра грубшає і краще переносить негоду та москитів.

Ватажок—керманич човна, розмальований був на славу. Видко було, що гостра кістка альбатроса, — маорійський пензель,—добре попрацювала над його похмурим обличчям.

Тіло його завинено було в широку рогожу, на защіпках—криваві плями, в ухах висіли підвіски із зеленого нефриту, а на шиї брязкотіло намисто з якихсь священних камінців, що їх свято шанують новозеландці. Поруч його лежала англійська рушниця та якась гостра, на обидва боки зелена сокира, вісімнадцять цалів завдовжки.

Дев'ять озброєних вояків, завинені в рогожу, містилися за ним та сиділи непорушно, як статуї. Всі вони мали дуже лютий вигляд. У де-кого ще не загоїлися рани з останнього бойовища. Троє страшних псів лежало біля їх ніг. Гребці були очевидно прислужники та раби ватажкові; вони легко вели човна, що летів рікою, як прудкий птах. На середині цього довгого човна лежало десять европейських полонених зі звязаними ногами. Це були: Гленарван, леді Еллен, Мері Грант, Роберт, Паганель, майор, Джон Манглься, Ольбінет та двоє матросів. Напередодні увечері, зведені густим туманом, влаштували вони собі ночівлю саме серед табору тубільців. Їх сонних схопили та перенесли до човна.

Кілька англійських слів, що почули вони поміж тубільців, дали їм зрозуміти, що дикунів розбило англійське військо, і тепер вони хотіли пройти в країну верхнього Вайкато. Ватажок їхній ішов скликати племена, що жили вздовж цієї річки,

бажаючи прилучитися до непереможного Вільямса Томпсона, який боровся з завойовниками. Цього ватажка звали Каї-Куму, ім'я зловісне на мові тубільців. Каї-Куму значить „той, хто пожирає члени свого ворога“. Каї-Куму був сміливий, хоробрий і тільки його жорстокість дорівнювалася його відвазі. Годі було чекати від нього помилування. Ім'я його добре було відоме англійським салдатам, а за голову його новозеландський губернатор оголосив премію.

Це страшенне лихо спіткало лорда Гленарвана в той час, коли він сподівався досягти Окленда та рушити до Европи. Проте його спокійне, холодне обличчя не зраджувало його турбот та болю. Його сопутники були гідні його; всі вони трималися тихо та не виявляли свого неспокою. Вони вирішили бути перед тубільцями цілком байдужими. Це був єдиний спосіб вплинути на ці дикі вдачі. Усі дикуни взагалі, а зокрема маорійці шанують людину за стриманість та мужність.

Тубільці, як і всі дикуни,—нарід не балакучий. Коли-неколи вимовлять проміж себе якесь слово. Пересвідчившися Гленарван, що вони розуміють по-англійському, вирішив звернутися до Каї-Куму. Він спитав:

— Ватажку, куди ти нас везеш?

Каї-Куму не відповідав і тільки холодно подивився на нього.

— Що ти хочеш з нами зробити?—питав далі Гленарван.

Блиснули очі Каї-Куму. Він погордливо відповів:

— Обмінятися, якщо твої захочуть віддати наших. Якщо відмовлять,—забити.

Гленарван більше не розпитував, але до нього повернулася надія. Без сумніву, якісь ватажки маорійців трапили англійцям до рук, і тубільці хотіли обміняти полонених. Це була надія на порятунок і впадати в одчай поки що було нічого. Човен хутко плив угору проти течії.

Паганель, що легко попадав з одного настрою в инший, враз повеселішав. Ще-б пак! Маорійці без клопоту довезуть їх до англійських селищ. Віддавшися на волю долі, він почав вивчати на своїй карті течію Вайкато. А леді Еллен та Мері Грант, удаючи з себе цілком спокійних, півголосом розмовляли з Гленарваном.

Каї-Куму звелів дати полоненим відібрані від них харчі, а сам, його вояки та раби задовольнилися своєю їжею; це були: папороть, печені корінці та кортоплі, що її багато розводять на обох островах. Жодної тваринної їжі вони цілком не вживали; і сушене м'ясо полонених зовсім їх не приваблювало.

О третій годині перед ними на правому березі виросли верховіття Пікаруа. На де-яких з них, скелястих та неприступних, нагромаджені були руїни давніх маорійських фортець, подібні до величезних орлиних гнізд.

Сонце ховалося за обрій, коли пірога вдарилася об беріг, закиданий пемзою, що її Вайкато, виходячи з вулканічних гір, заносить своєю течією. Там височіло кілька розложистих дерев, де вигідно було розташуватися табором. Каї-Куму

Це був човен на шістдесят два фути завдовжки.

звелів висадити полонених. Руки всім їм, опріч жінок, були звязані. Їх умістили посеред табору, що швидко з усіх боків оточений був вогненою стіною багаттів.

Ще раніш, поки Каї-Куму сказав про свій намір обміняти полонених, Гленарван та Манглье думали спробувати щастя. Вони вирішили тікати з першою нагодою, але довідавшись про намір зеландського ватажка, вирішили почекати. Обмін

полонених,—це справа певніша, аніж втеча; тут довелося-б або мати постійні сутички з ворогом, або мандрувати цілком невідомою країною.

Другого дня човен знову поплив угору проти течії. О десятій годині він коротко зупинився там, де впадає маленька річка Похакуєна, що в'ється по луках правого берегу.

Там до човна ватажкового приєднався ще човен, де сиділо десятеро тубільців. Вояки привіталися словами: „Айре, маї ра“, це значить, „щасливі прийшли“; далі попливли всі вкупі. Новоприбулі що-йно билися з англійським військом. Одежа їм була подерта, із ран текла кров, зброя покривавлена; вони були засмучені й похмурі. Байдужі, як взагалі дикуни, вони жодної уваги не звернули на полонених.

Опівдні на заході видко стало зариси верховіття Монгатотарі. Долина Вайкато зробилася вужча. Ріка, стиснута берегами, шуміла та клекотіла, але човни під руками дужих тубільців прудко летіли по шумливим хвилям. Гребці легко підкидали весла, приспівуючи в такт якусь пісенку. Перепливли бистрину, а далі Вайкато затихла та спокійно потекла поміж нерівних берегів.

Надвечір причалили до підніжжя гори; там човен зустріли щось з двадцятеро тубільців; вогні палали по-під деревами. Ватажок рівний з Каї-Куму і так само розмальований, наблизився поволі до Каї-Куму, доторкнувся своїм носом до його носа, висловлюючи свою прихильність та радість. Полонених умістили саме посеред табору та уважно за ними наглядали. Другого ранку знов попливли далі. З усіх боків маленькими притоками прибували човни. Набралося щось із шістдесят вояків; вони очевидно одходили перед англійським військом, гуртувалися та поспішалися заховатися в горах. Часом з якогось човна чути було співи. Це національний гімн маорійців. Голос співця м'який та гучний лунав серед гір і після кожного куплету вояки, б'ючи себе в груди, хором підхоплювали войовничий гімн.

На четверту годину човен опинився серед вузької долини. Водовороти люто крутилися поміж численних островків. Тут треба було особливо стерегтися: якби перевернувся човен, було-б лихо. Тут кожного чекала-б загибель. Ріка текла поміж гарячих джерел. Від залізного окису намул коло берегів був червоний. У повітрі дуже пахло сіркою. Тубільцям це було нічого, але полонені задихалися.

Човен увійшов в густу хмару білої пари. Вздовж берегів сотня гейзерів викидали пару та воду.

У цьому місці Вайкато має рухливе дно, що хитається від впливу підземного вогню.

Ще дві милі човни пливли оповиті парою, потім сірчаний дух розвіявся і чисте повітря освіжило полонених. Гарячі джерела лишилися позаду. Далі довелося перепливати ще два

вири. Надвечір Каї-Куму став табором за сто миль від злиття Вайни й Вайкато. Ріка повертала на схід і впадала в озеро Топо. Уранці Паганель побачив праворуч гору Тобара, що височіла на 3000 футів. Опівдні всі човни увійшли в озеро Топо, і тубільці палкими рухами привітали шмат матерії, що розвівався над халупою. Це був їхній національний прапор.

Розділ XI.

Що-ж воно буде?

Іще за часів передісторичних в центральній частині острова утворилася від заваленої землі прірва, завширшки 20, а завдовжки 25 миль. Води, що текли з околишніх гірських верховин, ринули в цю западину; із прірви стало озеро, але таке глибоке, що ніколи глибомір не міг дістати в ньому дна.

Отаке було це дивне озеро Топо, що лежало на висоті 1250 футів над поверхнею моря, в кінці гір, які височіли на 2400 футів. До заходу громадилися величезні простопадні скелі. На північ кілька окремих верховіть вкрилися вінками невеличких лісів. На схід, вздовж широкого берега, йшла дорога; обабіч її поміж зеленими чагарниками виблискувала пемза. На південь—зелений ліс, а за ним конічні вулкани величньо обрамляли широченні простори вод, де часом лютують страшні, суто морські бурі.

Ціла ця країна кипіла, як величезний казан, що висить над полум'ям підземного вогню. Земля тремтіла. Гарячі лугуваті джерела вибивалися по багатьох місцях. Кора земна тут тріскається, як пиріг у печі; ця місцевість, без сумніву, перетворилася-б на розпечене, аж біле горно, якби сперта пара не найшла собі виходу в кратері сусіднього вулкану Тонгаріро.

З північного берегу дуже гарно було видно цей вулкан. Внизу навколо нього розкидані маленькі вогнедихні гори.

Ці вулкани мають свої легенди, й за инших обставин Паганель не забарився-б розповісти їх своїм сопутникам.

Але йому було не до легенд. Всі подорожні мовчки дивилися на північно-східній берег, де вела їх лиховісна доля.

Місії, що була на східніх берегах озера, вже не існувало. Губернатор далеко одійшов від головного центру повстанців, полонені були самі, у руках мстивих маорійців, у дикій країні, куди ще ніколи не заходило християнство.

Каї-Куму залишився у Вайкато, переплив маленький струмок, обійшов гострий мис та пристав до південного берега, біля підніжжя перших схилків гори Монга. Там стелилися лани дорогого новозеландського льону. Це дуже корисна рослина: з його квітів добувають чудесний мед, із стебла його липкі речовини, що заступають віск, або крохмаль. Його сві-

же листя править за папір, а сухе за гарний трут. Як розірвати листя, то з них гарне мотуззя, линви та сітки. З них виробляють покривала, рогожі та одіж.

На озері плескалися зграї чорних качок у сірих та зелених плямах. На скелі височіла неприступна фортеця. Вояки одвели туди полонених.

Навколо фортеці був тин із палів 15 футів заввишки. Далі ще друга лава палів, а тоді дерев'яна стіна; за нею симетрично розташовано було щось із 40 халуп.

Полонених вразило страшне видовисько: на палях настромлені були голови. Вони належали ворожим ватажкам, що їх тіла пожерли переможці. Паганель догадався про це, глянувши на порожні западини очей (звичайно очі ватажків поїдають). Голову препарують за місцевим звичаєм; виймають мозок, у ніздрі напихають льону, а губи та повіки зшивають, тоді голови кладуть у піч, до її закопчують 30 годин. Тоді вже вона зберігається дуже довго та править за трофей переможця.

Маорійці часто-густо так зберігають голови своїх ватажків, але тоді вони очей не видирають. Новозеландці пишаючись показують ці голови молодим воякам та влаштовують на їхню честь урочисту церемонію.

Фортеця була прикрашена лише головами ворогів, без сумніву переважно англійців.

Поміж халупами височіла оселя Каї-Куму. Ця будівля складалася з палів, переплетених гіллям, та мала 20 футів завдовжки, 15 завширшки і 10 заввишки. Замість дверей—грубе плетево з гилляк; вікон не було. Помережені кінці крокви прикрашали халупу. Біля входу кілька символічних постатей та дивоглядів, утвори місцевого різбяра.

Долівка була невистелена. За постіль правили матраци з сухого папороття та ковдри, сплетені з довгого гнучкого листя. Посеред халупи замість печи—западина, а проти неї на стелі дірка, замість димаря.

Біля халупи були комори ватажкові, де переховувалося різні харчі, а також пічка, де їх пекли. Далі в хлівах були свині та кози, нечисленні нащадки корисних тварин, що їх завіз сюди капітан Кук. То тут, то там вешталися пси, шукаючи собі поживи. Вони були дуже виснажені. Маорійці зле їх годували, хоч самі-ж їх щоденно уживали до їжі.

Гленарван та його сопутники вмить оглянули це все. Вони чекали біля халупи ватажка на його розпорядження. Тут їх оточила юрба старих жінок, що грозили їм кулаками, завивали та кляли їх. З кількох англійських слів, що їм вихопилися, полонені зрозуміли, що вони вимагали негайної помсти. Леді Еллен наче спокійно трималася; Мері ледве стояла на ногах. Всі инші на ці завивання та прокльони були або байдужі, як майор, або роздратовані, як Паганель.

Гленарван, бажаючи захистити Еллен від цих старих відьом, підійшов до Каї-Куму та вказуючи на них сказав:

— Прожени їх!

Ватажок пильно подивився на свого полоненого, потім одним рухом він примусив замовкнути бурхливу юрбу. Гленарван нахилив голову на знак подяки та повернувся на своє місце.

В цей час зібралося щось із сотка новозеландців; тут були старі люди, мужі та юнаки. Хто похмуро але спокійно чекав наказа Каї-Куму, хто розпачливо тужив, оплакуючи друзів, або рідню, що загинули в останньому бойовищі.

З усіх ватажків, що відгукнулися на заклик Вільяма Томпсона, повернувся тільки сам Каї-Куму. Він приніс звістку про нещасливий бій в долинах Вайкато. З 200 вояків у нього залишилося лише 90. Де-хто, правда, трапив у полон, але більшість полягла під баталію. Від того такий глибокий одчай дикунів, коли вони побачили Каї-Куму. Вони нічого не знали за останні поразки, аж поки не з'явився ватажок.

Родичі та друзі померлих вояків, особливо жінки, роздирали собі лице та плечі гострими мушлями. Бризки крови змішувалися з краплинами сліз. Глибокі порізи позначали велику скорботу. Нещасливі зеланки, покривавлені та ошалілі з одчаю, були жахливі. Їхній одчай побільшувався ще тим, що кістки померлих не можна зберегти в родинній могилі. Маорійці вірять, що це конче потрібно для майбутнього життя. Тіло хай і загинуло, але кістки вони завжди ретельно збирають, обмивають їх, чистять та складають до „будинку слави". Ці могили прикрашали вони дерев'яними статуями, а на статуях такі самі везерунки, що ними був розмальований небіжчик.

Спочатку самі жінки грозили полоненим, але далі до них прилучилися й чоловіки. Лунали прокльони, рухи ставали брутальніші. Мало статися щось страшне.

Каї-Куму, побоюючись фанатиків, звелів провести полонених на священне місце, на скелясту площинку. Тут халупка тулилася до скелі, що височіла над нею на 100 футів і закривала з цього боку фортецю. У цій священній будівлі священики навчали зеландців шанувати Трійцю: батька, сина та птаха, або духа. Там полонені влаштувалися на рогожах. Знесилена леді Еллен впала в обійми чоловікові.

Гленарван, пригортаючи її до себе, мовив:

— Не трать бадьорости, моя люба Еллен, нам пощастить піти звідціля.

Роберт виліз на плечі Вільсонові та почав дивитися крізь щілини поміж дахом та стіною.

— Вони зібралися навколо ватажка!—говорив він стиха.—Махають руками... кричать... Каї-Куму хоче говорити.

Хлопець помовчав кілька хвилин, потім знову:

— Каї-Куму промовляє... Дикуни заспокоїлись, вони його слухають.

— Очевидно,—мовив майор,—Каї-Куму зацікавлений нас захищати. Він хоче нас заміняти на ватажків, що трапили у полон. Хочби-ж вояки погодились.

— Вони його слухають,—відповів Роберт,—ось розходяться... йдуть додому... а де-котрі залишають фортецю.

— Чи справді так?—запитав майор.

— Так, так,—залишився сам Каї-Куму з тими вояками, що були в його човні. А ось один іде сюди.

— Злізь, Роберте!—мовив Гленарван.

Леді Еллен схопила чоловіка за руку.

— Едварде,—мовила вона,—ні Мері, ні я не бажаємо трапити до рук дикунів,—і вона подала Гленарванові револьвера.

— Револьвер!—сокрикнув Гленарван.

— Еге, маорійці не обшукують своїх полонянок.

— Гленарване,—хутко мовив майор,—заховайте його.

Револьвер зник в одежі Гленарвана. Запона, що затуляла вхід до халупи, піднялася, увійшов тубілець.

Він рухом звелів полоненим йти за ним. Всі пішли.

Навколо Каї-Куму зібрались головні вояки його племени. Поміж них був чоловік років на 40, міцний, на вигляд дуже лютий та жорстокий. Звали його Кара-Тете, цеб-то „не приборканий". Каї-Куму поводився з ним з великою пошаною, і Кара-Тете мав почесне місце поміж своїх вояків. Але, як уважно приглядітися, помітно було поміж двох ватажків суперництво. Вони обидва були на чолі рівно войовничих племін і мали однакову пошану.

Каї-Куму спитав Гленарвана:

— Ти англієць?

— Так, англієць.

— А твої сопутники?

— Англійці. Ми подорожні, що нас спіткала катастрофа на кораблі. У війні ми участи не брали.

— Це однаково,—зауважив грубо Кара-Тете.—Кожен англієць—це наш ворог. Твої забрали собі наш острів. Обікрали наші лани. Спалили наші села.

— Вони зле вчинили,—відповів Гленарван.

— Слухай,—мовив Каї-Куму.—Тохонга великий священик бога Нуї-Атуа трапив до рук твоїх братів. Він полонений англійців. Наш бог велить його викупити. Я-б хотів твою голову та голову твоїх товаришів настромити на палі цієї огорожі. Але Нуї-Атуа висловив свою волю.

Кажучи це, Каї-Куму тремтів з лютости, а обличчя йому було страшне. Він казав далі трохи спокійніше:

— Чи захочуть англійці виміняти за тебе Тохонгу?

— Я не знаю.

— Кажи. Твоє життя варте життя Тохонги?

— Ні, я не священик і не ватажок.

Паганель, вражений такою відповіддю, здивовано глянув на Гленарвана.

Роберт виліз Вільсонові на плечі.

Каї-Куму теж наче був здивований.

— Ти не певен?—запитав він.

— Я не знаю.

— Твої не дадуть за тебе Тохонгу?

— За одного мене? За всіх нас може бути?

— У маорійців голова за голову,—мовив Каї-Куму.

— Віддай цих жінок за Тохонгу,—мовив Гленарван, вказуючи на леді Еллен та Мері.

Еллен хотіла кинутися до чоловіка, але майор її затримав.

— Ці жінки,—вів далі Гленарван, схиляючись із пошаною,—посідають високе місце у нашій країні.

Ватажок холодно глянув на полоненого; лиха усмішка скривила йому уста.

— Ти гадаєш обдурити Каї-Куму брехливими словами. Каї-Куму вміє читати в серцях людей.

І вказуючи на леді Еллен він додав:

— Це твоя жінка.

— Ні, моя!—вигукнув Кара-Тете.

І відштовхнувши полонених, він підійшов до Еллен та поклав їй руку на плече; Еллен зблідла.

— Едварде,—скрикнула бідна жінка.

Гленарван підніс руку, пролунав постріл... Кара-Тете упав мертвий на землю.

Тубільці сипнули із халуп. Сотні рук піднялися на полонених, Гленарванові вихопили револьвера. Каї-Куму кинув дивний погляд на Гленарвана. Закриваючи собою убивцю, він рухом спинив юрбу, що мало не ринула на нього.

— Табу! Табу!—гукнув він.

На це слово юрба спинилась. Полонених знову одвели, а Паганель та Роберт непомітно зникли.

Розділ XII.

Похорон маорійського ватажка.

Каї-Куму, як це часто-густо буває в Новій Зеландії, правив і за священика і за ватажка племени. Це жрець, він міг накладати „табу" на людей та на речі.

„Табу", це значить заборона. Якщо „табу" накладено на річ або на людину, то не можна торкатися цієї речи, або цієї людини.

За релігією маорійців, якщо хто торкнеться речі, що на неї наложено „табу", то розгніваний бог нашле на нього смерть за таке блюзнірство. Проте, якщо божество не квапиться помститися за свою образу, то жреці беруть це на себе.

„Табу" накладають й ватажки з метою політичною. Тубілець буває „табу" протягом кількох день, коли він постриг собі волосся, коли татуюється, лаштує пірогу або халупу, коли тяжко занедужає або помре. Виловлювати рибу, або зривати нестиглі овочі є шкідливе з боку економічного, і тому на ці речі накладають „табу". Коли ватажок хоче відігнати від себе набридлих людей, він оголошує, що його дім „табу". Чи хоче він сам скористатися з торгівлі з чужоземним кораблем—знов „табу". Чи невдоволений він з европейського купця, і не хоче, щоб з ним торгували, то знов „табу".

Коли на якусь річ накладено „табу“, ніхто безкарно до неї не доторкнеться. Якщо на маорійця накладено цю заборону, то йому не можна уживати певної їжі в певний час. Та є засоби позбутися такої дієти: якщо він заможній й має рабів, то вони кладуть йому до рота шматки, до яких він сам не може доторкнутися руками, як-що він бідний, то може ротом втягати свою їжу.

Взагалі, в цей дивний спосіб регулюються найменші вчинки новозеландців. Можна сказати, що крім виконання „табу“ вони не знають инших постійних обов'язків.

Що-до полонених, то на них поклали „табу“, щоб захистити їх від гніву дикунів. Де-хто з приятелів Каї-Куму враз спинився, почувши голос свого ватажка; почали краще ставитися до полонених.

Одначе Гленарван не сподівався на гарний кінець. На нього тільки могла впасти помста за смерть ватажка. А в дикунів смерть закінчує собою цілу низку важких мук.

Як змалювати ті муки, що їх зазнали подорожні цієї жахливої ночи?!

Десятеро озброєних вояків стерегли їх.

Настав ранок. В халупі було трохи харчів, але нещасні майже не доторкнулися до них. Горе перемагало голод. Без сумніву, час похорону ватажка буде й часом смерти полонених.

В той час як Гленарван уважав себе призначеним на загибель, майор ще мав якусь надію.

— Хто знає,—казав він, нагадуючи Гленарванові враження, що його справила смерть Кара-Тете.—А може в душі Каї-Куму вдячний вам за смерть ватажка-суперника.

Другого дня все ще чекали кари на смерть.

Маорійці гадають, що душа залишається в небіжчикові протягом трьох день по смерті, а тому й не ховають їх, поки не мине цей термін. Цього забобонного звичаю додержують дуже суворо. Отже похорон мав відбутися тільки 15 січня. Мангльс, скочивши на плечі Вільсонові, заглядав, що діється по-за їх в'язницею. Але крім вартових жодної душі не було видно.

На третій день з халуп повиходили сотки чоловіків, жінок та дітей. Всі вони мовчали, всі були наче спокійні.

Каї-Кум вийшов з своєї оселі, оточений головними ватажками свого племени та сів посеред окопу на кургані. Уся юрба тубільців позаду них утворила півколо. Цілковита тиша панувала на зборах.

На знак Каї-Куму один з вояків пішов до полонених.

— Я не боюсь,—мовила леді Еллен чоловікові.

Гленарван пригорнув дружину до свого серця. Мері Грант підійшла до Джона Мангльса.

— Лорд та леді Гленарван,—мовила вона,—гадають, що як жінка може вмерти від руки свого чоловіка, щоб уникнути

страшної ганьби, так само наречена може вмерти від руки свого нареченого. Чи можу я рахувати на вас, як леді Еллен на лорда Гленарвана?

— Мері!—скрикнув молодий капітан.—Люба Мері!

Але піднялася запона й полонених потягли до Каї-Куму.

Суд був короткий:

— Ти забив Кара-Тете?—запитав Каї-Куму Гленарвана.

— Я його забив.

— Завтра на світанку ти помреш.

— Я сам?—запитав Гленарван, а серце йому страшенно колотилося.

— Ах, якби життя нашого Тохонги не було дорожче за все!

У цю хвилю неспокій зчинився поміж вояками. Юрба розсунулась; виснажений, вкритий потом та порохом зеландець підійшов до Каї-Куму.

Каї-Куму сказав по-англійському:

— Ти із табору европейців?

— Так.

— Ти бачив полоненого, нашого Тохонгу?

— Бачив.

— Він живий?

— Помер. Англійці його розстріляли.

— Ви всі,—гукнув Каї-Куму до полонених,—всі помрете завтра на світанку.

Полонені мусіли бути на похороні Кара-Тете, бачити всі криваві сцени цієї церемонії. Їх одвели трохи вбік. Коло них стала варта, що ретельно їх пильнувала.

Тіло небіжчика поклали на чомусь високому. Завинено його було в дуже гарну рогожу, на його голову, прикрашену пір'ям, одягли корону зеленого листя. Лице, руки та груди натерті були маслом, аж лисніли.

Родичі та друзі небіжчика наблизились до нього й враз немов за рухом диригента вибух концерт ридання, плачу й голосіння. Найближчі товкли себе по голові; родички до крови роздирали собі лице нігтями. Подруга Кара-Тете мала супроводити його за звичаєм на той світ.

Це була ще молода жінка. Волосся їй розсипалося недбало по плечах. Вона голосно ридала та кричала, славила чесноти небіжчика, голосила й, нарешті, обхоплена одчаєм звалилась та почала битися головою об землю.

У цю хвилину Каї-Куму підійшов до неї. Безталанна жертва хутко підвелася, але від страшного удару ломакою знову упала на землю. Каї-Куму убив її відразу.

Тоді залунали страшенні вигуки. Сотки рук погружували полоненим, приголомшеним цим страшним видовищем. Але ніхто їх не чіпав, бо жалібна церемонія не була ще закінчена.

Отже, дружина Кара-Тете уже з'едналася з ним. Але небіжчикові для його вічного життя цього було замало. Хто йому там слугуватиме, як-що раби не підуть за ним на той світ!

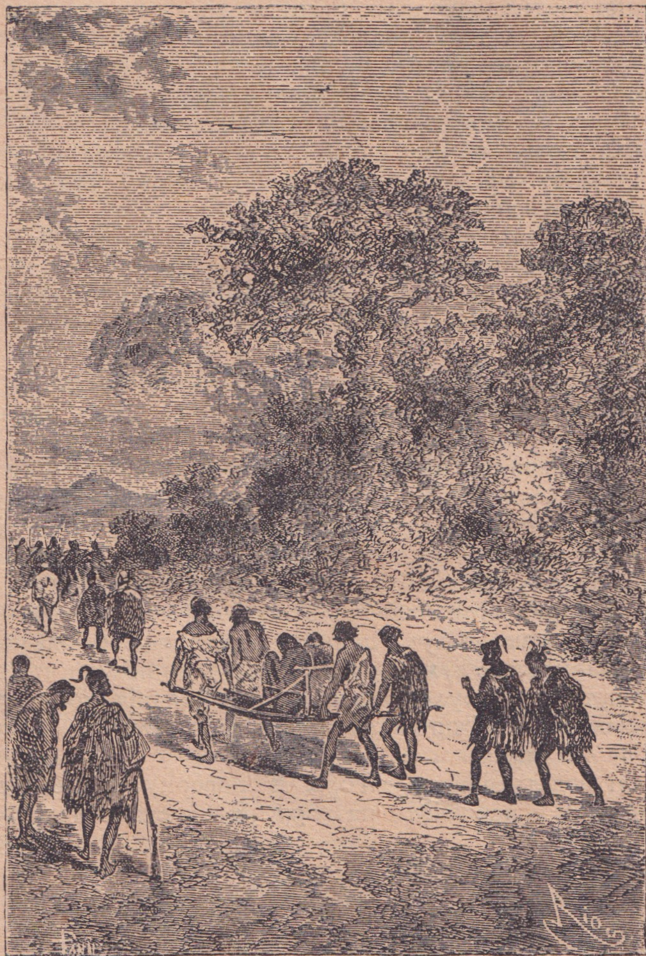

Четверо вояків понесли мертвяків до могили.

Шестеро нещасних стало перед трупом їхнього господаря. Вони приймали смерть покірливо; навіть руки їм були не звязані. Смерть настала для них хутко та безболісно. Від удару дужої руки вони враз перейшли на той світ. Тут почалось людожерство.

Тіло раба не те, що тіло господаря: воно не „табу“, ним можна справити тризну.

Усі ватажки, вояки, жінки та діти кинулися до трупів. В одну мить тіла ще теплі роздерто, розшматовано. Маорійців було зо дві сотні, й кожен одержав свою пайку. Тут сперечалися, тут билися. Краплини теплої крови текли по руках людожерів. Потім запалало багаття та почувся сморід від горілого м'яса. А тоді розпочалися похоронні танки. Міцні напої остаточно сп'янили дикунів. В них не зосталося більш нічого людського. Може тепер вони й забули-б за „табу“ щодо полонених, та могли-б вчинити якихсь ексцесів.

Але Каї-Куму зберіг свіжий розум посеред загального п'яного туману. Він пильнував, щоб останній акт жадібної церемонії відбувся як звичайно.

Тіла Кара-Тете та його дружини піднесли. Треба було їх ховати, але ховати не навіки, але лише доти, доки тіло спопеліє й зостануться самі кістки. Місце для могили було призначено дві милі від фортеці, на невисокій горі, на правому березі озера.

Трупи поклали на ноші; четверо вояків несли їх, а усе плем'я, співаючи похоронний гимн, проводило померлих до могили.

Полонені бачили похоронний похід. Хутко вже зник він у долині, потім знову його стало видно на горі, а ось спинилися на верховітті. Для пересічного маорійського небіжчика досить було самої ями та купи каміння. Але могутній ватажок, що мав згодом мабуть перетворитися на божество, заслуговував, щоб плем'я пошанувало його надгробком.

Могилу огорожено було палями, пофарбованими на червоне. Родичі не забули, що дух смерти потребує до поживи матеріяльної страви, тому тут було накидано багато харчів, поруч лежала зброя та одежа небіжчика. Подружжя поклали поруч, накрили землею та зіллям.

А далі похід зійшов з гори й повернувся до фортеці. Ніхто не міг тепер зійти на гору. Вона стала недоторкана, „табу“.

Розділ XIII.

Останні години.

Сонце сідало за гору; полонених одвели до халупи. Вони її мали навіки покинути, ще доки сонце зійде над верховіттям гори.

Залишилася тільки ніч до смерти. Хоч як стомлені, хоч як пригноблені, вони повечеряли.

— Треба набратися сил,—мовив Гленарван.—Ми покажемо цим варварам, що европейці уміють умирати.

Мері та Еллен заснули, пригорнувшись до себе в кутку халупи. Гленарван тоді мовив до своїх сопутників:

— Мої любі товариші, життя наше та цих нещасливих жінок в небезпеці. Як-що нам судилося завтра померти, ми помремо з мужнім серцем. Я певен цього. Джоне, ти обіцяв Мері те, що я обіцяв Еллен. Чи ти зважуєшся?

— Я виконаю цю обіцянку.

— Але ми не маємо зброї.

— Ось кинджал. Я його видер з рук Кара-Тете. Отже, що до леді Еллен та Мері Грант, ми маємо змогу...

Тут настала глибока тиша. Але ось почав майор:

— Але слухайте, таких страшних засобів можна вживати тільки наостанку.

— Якби ми сами,—відповів Гленарван,—ще можна було-б боротися. Але жінки...

Джон підняв запону; 25 дикунів вартувало їх. Величезне багаття освітлювало їхні лиховісні обличчя. Де-хто лежав, де-хто стояв непорушно. Але всі своїми напруженими очима пильно стерегли халупу.

Оселя тулилася до скелі, що закінчувала фортецю. З двох боків височіли скелі та темніла прірва. Втікти було неможливо.

Години минали. Настала страшна темрява: ані місяця, ні зірок. Від подуву вітра рухалося багаття та відблиск полум'я освітлював халупу всередині. Ось він упав на групу полонених. Ці безталанні люди поринули у своїх останніх думках. Передсмертна тиша запанувала в халупі.

Було коло четвертої ранку. Раптом увагу майора звернув якийсь шелест, що, здавалося, йшов від стіни, притуленої до скелі. Мек Наббс приклав вухо до землі. Йому здалося, наче хтось підкопується під стіну. Він наблизився до Гленарвана та до Джона Мангльса й провів їх в куток халупи.

— Слухайте,—мовив він, показуючи, щоб вони нахилилися.

Їм ясно було чути, як рипіли маленькі камінці під якимсь гострим знаряддям.

— Це якась тварина,—мовив Джон Мангльс.

Гленарван приклав руку до чола.

— А що,—мовив він,—коли це людина?

— Людина або тварина,—відповів майор.

Вільсон та Ольбінет приєдналися до них та всі разом почали рити. Джон кинджалом, инші каміннями, нігтями, а Мільреді пильнував дикунів. Ґрунт був дуже м'який і хоч струментів бракувало, робота посувалася хутко. У них уже не було сумніву, що хтось з окола підкопується під їхню в'язницю.

Полонені що-далі то дужче працювали. Пальці їм обливалися кров'ю, але вони не зважали. За півгодини вони вирили яму, щось на три фути. Раптом майор смикнув до себе руку: він чимсь порізався.

Джон Мангльс кинджалом посунув ножа та піймав руку. Це була рука, европейська рука—жінки, або дитини. Ніхто ані слова. Почувалося, що треба мовчати.

— Це Роберт,—прошепотів Гленарван.

Хоч як тихо вимовив він це ім'я, Мері Грант, збуджена від руху, що настав у халупі, це почула. Вона підійшла й тихенько мовила:

— Це ти, Роберте?

— Я, сестричко,—відповів Роберт.—Я тут, щоб вас порятувати. Але тихо, оглядайтеся на дикунів.

Мільреді, що на хвилину вражений був появою Роберта, знову почав пильнувати.

— Лише четверо не сплять, — мовив він, — решта всі заснули.

— Два дні я ховався по чагарниках. А коли всі заходилися коло похорону, я обдивився всю цю місцевість та побачив, що до вас можна дістатися. Тоді я вкрав ножа та мотузку. На горі є печера й мені досить було вирити кілька футів простого ґрунту, і ось я тут.

Мовчазні поцілунки—це була єдина відповідь Робертові.

— Ну, тікаймо,—мовив він рішуче.

— А Паганель унизу?—спитав Гленарван.

— Мосьє Паганель?—перепитав Роберт здивований.

— Так. Він нас там чекає?

— Ні, а хіба він не з вами?

— Його тут немає, Роберте,—відповіла Мері Грант.

— Як, ти його не бачив?—спитав Гленарван.—То ви не разом тікали?

— Ні, мілорде,—відповів Роберт збентежений.

— Але тікаймо,—мовив майор,—не можна тратити ані хвилинки. Хоч де там той Паганель, йому не гірше, аніж нам тут. Тікаймо!

Справді момент був важливий, треба було тікати. Дуже помалу, дуже обережно пролізли вони до печери. Джон Мангльс останній пройшов через отвір та прикрив його рогожею. Тепер треба було злізти з простопадної скелі до виступу. Линву, що її приніс Роберт, причепили до скелі. Джон Мангльс випробував її й висловив сумнів, чи вона досить міцна.

— Тоді я рушаю перший,—мовив Роберт.—Я знаю вглибині таку яму, де перші втікачі зможуть переховатися та почекати на инших.

Він вчепився за линву й зник. За хвилю він повідомив, що все гаразд. Тоді зліз Гленарван, далі леді Еллен. Але ось чути голос:

— Зупиніться!

Це гукав Джон Мангльс.

Гленарван зупинився. Цей сполох зчинив Вільсон. Почувши якийсь гомін, він повернувся до халупи та, піднявши запону, подивився на дикунів. Один з вояків підвівся і почав прислухатися. Хвилину він надслухав, а тоді повернувся до товаришів, підкинув хмизу до багаття й ліг.

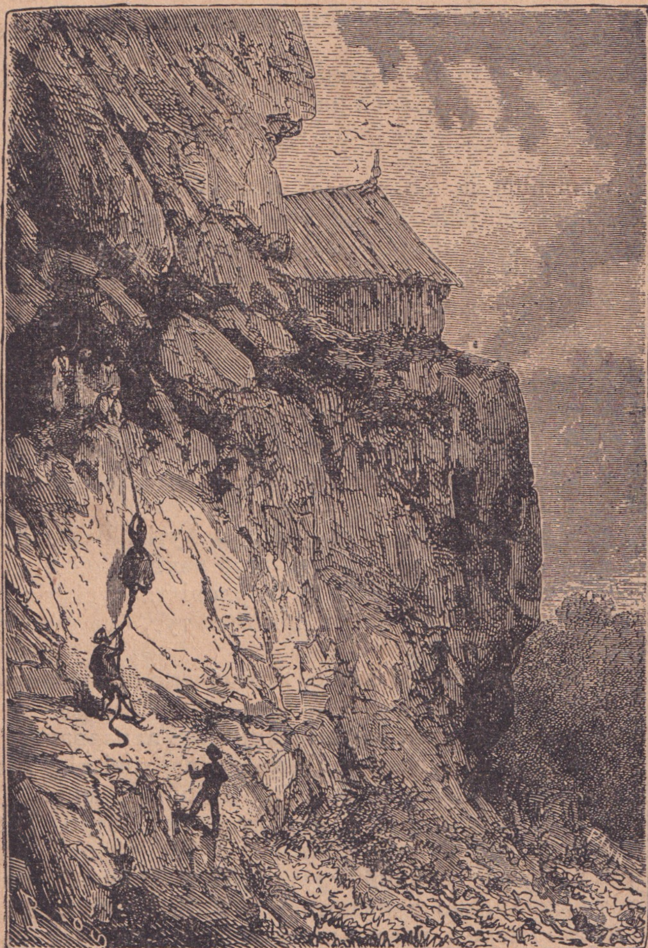

Гленарван та Еллен спускаються з скелі.

— Нічого, усе гаразд!—мовив Вільсон, повернувшися.

Джон подав знак Гленарванові знову злазити. Разом з ним пішла леді Еллен, і вони стали на тверду землю, де їх підчікував Роберт.

П'ять хвилин згодом усі втікачі щасливо злізли й хутко пішли вузькими стежками далі вгору.

На п'яту годину уже розвиднилося. Гірські верховіття виступали з ранішнього туману. Ще півгодини—й зійде сонце. Втікачі йшли, куди їх ноги несли. Не було Паганеля, нікому було вказувати шлях, одначе вони пильнували, щоб іти на схід. Небавом досягли вони височости на 500 футів. Якісь дивні горби та горбочки гніздилися одні над одними. Сонце зійшло.

Раптом чути стало страшенні вибухи: вони лунали від фортеці. Втікачі оглядалися на всі боки, але щільна запона з туману стелилася біля їхніх ніг і з-за неї вони нічого не бачили.

В цю мить туман розвіявся, й біля підніжжя гори вони побачили юрбу дикунів.

А дикуни їх теж побачили. Їхні крики лунають все дужче та дужче. Не пощастило дикунам злізти зразу на скелю й вони метнулися з фортеці та розсипалися по всіх гірських стежках.

Розділ XIV.

Гора „табу“.

Верховіття гори височіло ще на 100 футів. Втікачі бажали дістатися на протилежний схилок, щоб заховатися від маорійців. Вони сподівалися перейти на верховіття сусідніх гір, що про них бідний Паганель, якби він був тут, без сумніву розповів-би багато цікавого.

Але вигуки чути все ближче. Розлючена орда вже досягла підніжжя гори.

— Більше бадьорости, друзі!—кричав Гленарван.

Ще п'ять хвилин і вони всі вже на верховітті. Тут вони зупинилися, щоб оглядітися та обрати собі стежку.

Стоячи так високо, вони дивляться на озеро Топо, що пишно розкинулося на захід від гори. На півночі височіла Піронгія, на півдні гарячий кратер Тангарину. А на сході купи гір та скель, що зливаються з Уайїті-Ранджес і разом творять пасмо через увесь північний острів, від протоки Кука до східнього мису. Треба було зійти з протилежного схилку та перейти вузькими переходами. А може там і виходу не було. Гленарван безнадійно дивився навколо. Від сонячного проміння розвіявся туман і він яскраво бачив, що робилося долі. Кожен найменший рух маорійців було йому видно.

Тубільці були вже не далі, як на 500 футів.

Чекати було неможливо. Хоч стомлені, вони мусіли тікати.

— Сходьте долі, —гукнув він.—Та швидче, нам переріжуть дорогу.

І стомлені жінки на превелику силу злізли. Але майор спинив їх.

Просимо, любий лорде, снідання готове!

— Але це даремне, Гленарване. Ось гляньте!

Штурм гори припинився наче на якийсь зачарований розказ. Банда тубільців перестала хвилюватися, наче морські хвилі, що натрапили на непереможну скелю.

Всі ці дикуни, що так жадали крови, тепер стояли біля підніжжя гори, завиваючи, вимахуючи рушницями та сокирами,

але не рухалися з місця. Їхні пси теж немов приросли до землі та люто гавкали.

Але що таке трапилося? Чия невидима влада спинила тубільців?! Втікачі дивилися, нічого не розуміючи.

І ось Джон Манглс скрикнув. Всі повернулися до нього. Він вказав на маленьку фортецю, що на верховітті скель.

— Могила Кара-Тете!—скрикнув Роберт.

— Справді, Роберте?—спитав Гленарван.

— Так, мілорде, це напевне могила. Я її пізнав.

Роберт не помилявся. На самому шпилі гори 50 футів заввишки була горожа із свіжо пофарбованих червоних паль. Гленарван теж пізнав могилу ватажка.

Разом із своїми сопутниками Гленарван зліз найближчим схилком гори до самої могили. Широкий вхід завішано було запоною. Гленарван бажав увійти всередину гробниці, але враз відскочив.

— Дикун!—мовив він.

— Дикун на могилі?—запитав майор.

— Так, Мек Наббсе!

— Ну що-ж, увійдім!

Гленарван, майор, Роберт та Манглс перейшли за огорожу. Там був маорієць, завинений у широку керею. У темряві його рис не можна було роздивитися. Він був дуже спокійний та поважно собі снідав.

— Гленарван хотів заговорити з ним, але тубілець попередив його: він підвівся та промовив м'яким голосом, чистою англійською мовою:

— Просимо, любий лорде, снідання вже готове.

Це був Паганель. Всі кинулися до нього, й великі руки шановного географа тріщали від дружніх потисків. Почалися запитання, чому й як саме Паганель опинився на верховітті; але Гленарван припинив невчасну цікавість.

— Дикуни!—мовив він.

— Дикуни!—відповів Паганель, здвигаючи плечима.—Ось люди, що ними я погорджую.

— Але чи не можуть вони...

— Вони? Ці дурні!? А йдіть подивіться!

Усі пішли за Паганелем. Зеландці стояли на тому самому місці, біля підніжжя гори та люто вигукували.

— Кричіть, завивайте, перевивайтесь, навіжені тварини,— казав Паганель.—Ви не відважитесь злізти на цю гору.

— Чому?—запитав Гленарван.

— Тому, що тут похований ватажок; тому, що його могила нас захищає, тому, що ця гора—„табу".

— „Табу"?

— Авжеж, друзі мої. Я сюди й утік, як бідолахи засуджені за середньовіччя тікали під захист церкви.

Проте це ще не був порятунок, а лише сприятлива зупинка, що з неї слід скористуватися.

Зворушений Гленарван мовчав, а майор задоволено похитував головою.

— А тепер, друзі мої,—сказав Паганель,—якщо ці тварини бажають випробувати на нас свій терпець,—вони помиляються. За кілька днів ми звільнимося від цих шахраїв.

— Звільнимося?—скрикнув Гленарван.—Але як саме?

— Поки що нічого не знаю,—відповів Паганель,—але ми звільнимося.

Кожному хтілося довідатися за пригоди Паганеля. Але дивна річ! Звичайно балакучий аматор розповідати, він дуже стримано відповідав тепер на запитання друзів.

— Щось мені не той Паганель став,—подував Мек Наббс.

І справді, шановного вченого ледве можна було пізнати. Він похмуро загорнувся у свою широку керею, та, здавалося, уникав усіх поглядів. Всі бачили його стриманість, але вдавали, ніби нічого не помічають. Проте, коли перестали розпитувати про його пригоди, Паганель знов повеселішав.

Ось що розповів він своїм сопутникам, коли вони посідали біля нього серед гробниці.

По вбивстві Кара-Тете й він, як Роберт, під шарпанину втік, але не так щасливо, як молодий Грант, бо потрапив до маорійців. За ватажка тут був високий, стрункий, розумний вояка. Цей ватажок добре говорив по-англійському та привітав географа, за туземним звичаєм торкнувшись його носа своїм.

Паганель спершу не міг розібрати, як його трактують: як полоненого, чи як гостя. Але бачучи, що він і кроку не може зробити без люб'язного ватажка, він зміркував, як на нього дивляться. Ім'я ватажка було Хіхі, тоб-то „промінь сонця" й він був не лиха людина. Окуляри та довга зорова труба вченого давали дикунові дуже високу думку про полоненого, й тому він його затримував біля себе не лише ласкавим поводженням, але й міцним мотузком, особливо вночі.

Так було три дні. Паганель не з'ясував, добре чи зле поводилися з ним всі три дні. „І добре, й зле", казав він. Він був полонений; його незабаром чекала кара на горло, отже доля його була зовсім не краща від долі його безталанних друзів.

Якось уночі він перегриз мотуззя та втік. Він здалеку бачив похорон ватажка й довідався, що його поховали на верховітті, а воно тепер зробилося священним місцем. Він вирішив переховатися там, не бажаючи залишити країну, де були в полоні його сопутники. Йому пощастило виконати цей небезпечний намір. Він прийшов сюди минулої ночи й тут на

могилі Кара-Тете чекав, щоб якийсь щасливий випадок увільнив його друзів.

Паганель закінчив своє коротке, стисле оповідання та замовк. Чомусь всім здалося, що він затаїв деякі подробиці із свого життя у полоні. І невластива вченому стислість, і його замішання й зупинки наводили на цю думку.

А взагалі становище було дуже небезпечне. Коли тубільці не зважаються злізти на гору, то вони візьмуть полонених голодом. Це було питання часу, а дикунам не бракує терпцю.

Отже, насамперед вирішили оглянути гору та знайти якийсь відповідний вихід. Майор, Джон, Роберт і Паганель обдивилися усі стежки. Гірський гребінь, миля завдовжки, спускався до рівнини. Його вузький та химерний схилок, це був єдиний зручний шлях. Якби в нічній темряві втікачам пощастило спуститися ним, вони могли-б зійти в глибокі долини й врятуватися.

Але цей шлях був небезпечний. Він переважно лежав серед відкритої місцевости та нічим незахищений був від куль. На перших кроках на втікачів посипалися постріли, що правда не зробили їм жодної шкоди. Вони підняли кілька пижів, зроблених з друкованого паперу. Цікавий на усе, Паганель зібрав їх та прочитав.

— Оце так!—мовив він.—Чи знаєте ви, друзі мої, з чого ці тварюки роблять пижі?

— Ні, не знаємо, Паганелю,—відповів Гленарван.

— З карток біблії. Безталанні місіонери! Багато втратяться вони на маорійські книгозбірні.

Вони повернулися до могили.

Дорогою відчували, наче земля час від часу хитається під їхніми ногами. Це був не землетрус, але постійне хитання, таке, як хитання стінок казана, повного киплячої води. Сильна пара від підземного вогню мабуть стримувалася корою гори. Це з'явище не могло здивувати людей, що пройшли повз гарячі джерела Вайкато. Вони знали, що ця країна переважно вулканічна.

— Ну що, любий Едварде, — запитала леді Еллен. — Чи сподіватися, чи впадати в одчай?

— Сподіватися, люба Еллен, — відповів Гленарван. — Тубільці ніколи не вилізуть на цю гору, а ми перепочинемо та обміркуємо план утечі.

— А тепер до гробниці,—гукнув весело Паганель.—Це наша фортеця, наш палац, наша їдальня, наш робочий кабінет. Мадам, дозвольте мені вас вітати в цій прекрасній оселі.

Перший Паганель, а за ним усі пішли до гробниці. Як побачили дикуни, що втікачі влаштовуються в їхній святині, вони зчинили страшенний лемент. Кулі хмарами посипалися на европейців, але кулі не долітали так далеко, як завивання, а падали на півдорозі.

Усі цілком заспокоєні, що забобонність маорійців не дозволить їм зійти на гору, увійшли до гробниці.

Це була, як уже говорилося, горожа із паль, пофарбованих червоним. Різбляні на дереві символічні постаті мали зображувати завзяття та героїчні вчинки померлого. Амулети, мушлі та камінці висіли поміж паль. Усередині земля застелена зеленим листям. Невеликий горбок позначав нещодавно насипану могилу.

Була тут і зброя ватажкова: його рушниці з набоями, його спис, зелена його сокира. Було теж багато пороху та куль, призначених на „вічні лови".

— Оце цілий арсенал, — мовив Паганель, — і ми його можемо вжити краще, аніж небіжчик. Що правда, гарний звичай мають дикуни—брати з собою на той світ зброю.

— А ці рушниці англійського виробу,—мовив майор.

— Дурний звичай постачати зброю дикунам!—мовив Гленарван. — Вони обертають її проти тих, хто їм її дав, та й мають слушність. Так чи инакше, ці рушниці нам у пригоді.

— А ще більше нам у пригоді харчі та вода, наготовлені для Кара-Тете,—мовив Паганель.

Справді, рідня та друзі небіжчикові подбали вшанувати його пам'ять. Гора харчів на могилі доводила їхню пошану до чеснот небіжчикових. Йому наготовано було стільки харчів, що десятеро чоловіка могло прогодуватися 15 день. Харчі були рослинні: корінці папороття, солодких пататів та картоплі.

У великих глечиках була чиста вода, а 12 кошиків, дуже красно сплетених, ховали в собі палички зеленої камеди.

Отже втікачі мали на кілька день харчів та питво. Вони без церемонії скористувалися з припасів померлого ватажка.

Гленарван набрав чого треба було та передав Ольбінетові. Ольбінет уважав, що обід недостатній. Крім того, він не вмів готувати цих корінців, та й вогню не можна було розкласти.

Та Паганель зарадив лихові. За його порадою папороття та солодкі патати закопали просто в землю.

Справді, температура цього ґрунту була дуже висока й тепломір показав-би, мабуть, від 60 до 65 ступенів тепла. Ольбінет мало не обпікся: коли він викопав ямку, щоб покласти корінці, звідти пішов стовп водяної пари.

Наляканий Ольбінет одскочив та впав горілиць.

— Закрийте кранта,—гукнув майор, та за допомогою двох матросів хутко заклав ямку пемзовим уламком. А Паганель бурмотів.

— Ого, ого, а чому ні?

— Вас не поранено?—запитав Мек Наббс Ольбінета.

— Ні, пане майоре, це тільки так несподівано...

— Дякувати долі!—пожартував Паганель.—Крім води та харчів, Кара-Тете дарує нам і вогонь земний. Ну, авжеж ця гора це справжній рай. Я пропоную заснувати тут колонію,

цивілізувати її та оселитися тут назавжди. Ми зробимося гірськими Робінзонами. Й чого нам ще бажати!

— Нічого, якщо гора тривка,—відповів Мангльс.

— Ще чого! Уже давно вона становить опір проти впливу підземного вогню, то може ще простоїть, аж поки нам треба.

— Снідання готове,—виголосив Ольбінет так само поважно, як виголошував це у Малькольмському палаці.

Посідавши втікачі коло горожі, почали обідати.

Страву можна було їсти, але думки поділилися що-до папороття. Одним він був солодкий та приємний, иншим слизький, твердий та несмачний. Солодкі патати, запечені в гарячому ґрунті, були дуже смачні. Паганель зауважив, що Кара-Тете не міг поскаржитися на харчі.

Коли задовольнили голод, Гленарван негайно вирішив обміркувати план утечі.

— Уже?—мовив Паганель жалібно.—Ви вже гадаєте залишити це райське місце?

— Але, Паганелю,—відповіла леді Еллен,—майте на увазі, що ми не в Капуї й не треба наслідувати Ганнібалові.

— Мадам,—відповів Паганель,—я не дозволю собі перечити вам: ви хочете обмірковувати план утечі?.. Гаразд.

— Насамперед,—почав Гленарван,—нам слід тікати, як що ми не бажаємо померти з голоду. Поки ми маємо ще сили, треба з них скористуватися. Наступної ночи у темряві ми спробуємо зійти на східні долини.

— Чудесно! — відповів Паганель, — якщо тільки маорійці пропустять.

— А коли вони стануть на перешкоді? — запитав Джон Мангльс.

— Тоді ми можемо вжити рішучих заходів, — відповів Паганель упевнено.

— Ви знаєте рішучі засоби?—запитав майор.

— Аж надто добре знаю,—відповів Паганель та замовк.

Почали чекати ночи. Маорійці не залишали свого місця. Їх чим раз прибувало, з'являлися нові вояки. Тут і там палали багаття та утворювали вогняний пояс навколо підніжжя гори. Коли темрява сповнила сусідні долини, здавалося, що гора здіймається з величезної жаровні, а верховіття її губиться у густій пітьмі. Унизу на 70 футів чути було вигуки, гомін та рух ворожого табору.

О 10-й стало цілком темно. Гленарван та Джон Мангльс раніш ніж вести сопутників небезпечним шляхом, пішли оглянути його. За кілька хвилин вони зійшли тихо й опинилися на вузькому схилкові, що йшов крізь табір тубільців.

Поки що все було гаразд. Маорійці, здається, й не помітили двох утікачів, а втікачі тоді зробили ще кілька кроків. Враз праворуч та ліворуч залунали постріли.

— Назад!—мовив Гленарван.—Ці розбишаки мають кошачі очі та диявольські рушниці!

Джон Мангльс та Гленарван зараз повернулися назад та заспокоїли своїх друзів, наляканих пострілами. На капелюсі Гленарвановому було дві дірки від куль.

— До завтрого,—мовив Паганель.—Я візьмуся почастувати дикунів по-своєму.

Було доволі холодно. На щастя Кара-Тете захопив із собою свої теплі укривала, і всі без церемонії ними понакривалися.

Втомлені втікачі, покладаючи надію на забобони тубільців, тихо поснули за горожею на теплій землі.

Розділ XV.

Рішучі засоби Паганелеві.

Другого ранку, 17 лютого, зійшло сонце та збудило першими проміннями тих, що спали на горі. Маорійці давно вже ходили навколо підніжжя. Страшними криками привітали вони европейців, що вийшли із гробниці.

Кожен спочатку дивився на сусідні гори, на глибокі долини, де ще панувала темрява, на поверхню озера Топо, що злегка тремтіла від ранішнього вітру.

А потім всім забажалося довідатися, що вигадав Паганель. Його оточили та запитливо дивилися на нього.

Паганель зразу задовольнив нетерплячу цікавість своїх сопутників.

— Друзі, моя вигадка чудесна! Якщо навіть не все так буде, як я сподіваюся, якщо навіть з неї нічого не вийде, то й тоді наше становище не погірше. Але нам має пощастити! Конче пощастить.

— Що-ж ви таке вигадали?—запитав майор

— А ось-що, — відповів Паганель. — Забобони тубільців дозволили нам заховатися на цій горі. Ці забобони допоможуть нам і втікти з неї. Якщо я доведу Каї-Куму, що ми за наше нехтування до їх святині покарані, що нас побив гнів небесний, коротко, що ми померли та ще й страшною смертю, повірте, що Каї-Куму покине цю долину й піде до себе додому.

— А це мабуть так,—мовив Гленарван.

— А яку страшну смерть маєте ви нам заподіяти?—запитала леді Еллен.

— Смерть блюзнірів, друзі мої,—відповів Паганель.— Страшне полум'я під нашими ногами. Скористуймося з нього, щоб нам втікти. Влаштуймо штучний вибух.

— Як, ви хочете утворити вибух?—скрикнув Джон.

— Еге, справжній вулканічний вибух, імпровізований вулкан, що ним ми можемо зараджувати. Тут багато пари та підземного вогню тягнеться на волю. Влаштуймо вулканчик на свою користь.

— Думка хороша, вельмишановний Паганелю,—мовив майор.

— Вдаймо,—казав далі географ,—що нас пожерло полум'я та зникнемо у гробниці Кара-Тете, де пробудемо три, чотири, п'ять день, скільки треба, аж поки дикуни, переконавшися, що ми померли, підуть собі додому.

— А як вони захочуть пересвідчитися, що ми померли та злізуть на гору?—запитала Мері.

— Ні, люба Мері, — відповів Паганель, — вони цього не зроблять. Гора недоторкана й коли вона поглине ще тих, хто її недоторканість порушить, її „табу" ще збільшиться.

— Цей проєкт справді гарний,—мовив Гленарван.—Тільки одне може перешкодити,—це коли дикуни зроблять засідку де-небудь зблизька. Але це неймовірно.

— А коли це ми зробимо?—запитала леді Еллен.

— Сьогодні увечері, — відповів Паганель,—коли зовсім стемніє.

— Вирішено й ухвалено,—додав Мек Наббс.—Паганелю, ви справжній геній. Я ручуся за успіх. Ох, негідники, ми вам влаштуємо маленьке чудо, що надовго загальмує ваше навернення до християнства! Місіонери нам цього не подарують.

Проєкт Паганелевий було ухвалено. Думка дуже вдала, але як її виконати? Чи не поглине вулкан і самих сміливців? Як управитися з цим вибухом, коли вулкан почне викидати полум'я, пару та лаву? Й чи не завалиться ця гора?

Паганель передбачав ці труднощі, але він сподівався поводитися розважливо та обережно.

Який-же довгий був цей день! Кожне рахувало години. Усе було готове до втечі. Харчі поділено. Вантаж на вагу збільшився, бо до нього додано рогожі та зброю. Звичайно, це все робилося всередині горожі потайки від тубільців.

О шостій посідали обідати. Найкраща справа це 6 щурів, що їх спіймав Вільсон. Леді Еллен та Мері й не покуштували їх, але чоловіки поїдали як справжні маорійці. Щуряче м'ясо видалося їм чудесне, навіть соковите.

Настали присмерки. Сонце сяло й густі хмари обклали небо. Блискавиці виблискували на обрії й глухо віддалік гриміло.

Паганель вітав грозу, що начеб-то прийшла їм на допомогу. Забобонних дикунів завжди вражають величні явища природи. Новозеландці уважали грім за голос свого розлюченого бога, а блискавицю—за гнівний виблиск його очей. Божество з'явилося особисто покарати блюзнірів.

О восьмій годині густа темрява вкрила верховіття. На темному тлі неба мало добре відбиватися полум'я вулкану.

Все це було якраз потрібне Паганелеві.

Маорійці більше не могли підстерігати полонених. Отже настала пора починати.

Всі взялися ретельно до роботи.

Цей уламок накривав невеликий природній кратер.

Місце на кратер вибрали далі від ґробниці Кара-Тете. Гробницю треба було оберігати від руїн, бо тоді зникала святість гори. Паганель помітив величезний уламок скелі, де виривалася пара. Цей уламок накривав невеликий природній кратер гори і своєю вагою заважав вибухові підземного по-

лум'я. Усунути тільки цей камінь, і тоді крізь отвір вибухнуть пара та лава.

Працівники зробили тоді із паль киї та відважно почали відкидати уламок скелі. Багато зусилля поклали вони, аж, нарешті, зсунули. Тоді влаштували по схилкові гори траншею, щоб скиба могла легше сунутися. Що дужче вони працювали, то ґрунт дужче хитався.

Глухий гомін, наче далеке завивання, чути було по-під тонкою поверхнею. Відважні працівники мовчки робили своє діло. Небавом земля тріснула й вибухли струмені гарячої пари. На цьому місці далі залишатися було небезпечно. Вони зробили останнє зусилля та штовхнули кам'яну скибу; вона з гуркотом покотилася схилком гори.

Враз тонка поверхня луснула. Стовп гарячої пари бурхливо видерся, та струмки киплячої води й лави ринули на табір тубільців, а також на околишні долини.

Уся гора затремтіла; здавалося, що вона завалиться в безодню. Люди ледве встигли одскочити; вони втікли до середини гробниці; проте, їх досягли гарячі бризки.

Лава, грязюка, вулканічні уламки змішалося все докупи. Вогняні потоки текли по схилках гори. Сусідні гори світилися в їхньому вогні й над глибокими долинами спалахнуло полум'я.

Дикуни схопилися та зчинили лемент. Гаряча лава заливала їхній табор. Хто встиг урятуватись, той тікав, дряпаючися на сусідні гори, з жахом оглядаючися на страшну кару, що впала на блюзнірців за порушення святині. Коли-не-коли чути було їхні вигуки:

— Табу! Табу! Табу!

Сила-силенна пари, розпеченого каміння та лави викидалося з кратеру. Це не був уже звичайний гейзер. Вулканічний клекіт стримувався досі по-під поверхнею гори, бо крізь відтулини пара проте могла виходити; але коли з'явився новий вихід, пара ринула з страшенною силою. Цієї ночи за законом рівноваги инші вибухи на острові були слабші.

За годину по схилках гори потекли широкі ручаї розпеченої, аж білої лави. Видно було, як цілі легіони пацюків вихопилися із своїх нір та кинулися тікати по розпеченому ґрунті.

Цілу ніч тривав вибух. Гленарван почав непокоїтися. Стінки кратеру завалилися. Полонені, що заховалися за горожею, спостерігали страшні наслідки їхньої спроби.

Настав ранок. Вулкан не ущухав. Жовта, густа пара перемішалася з полум'ям, потоки лави звивалися по горі.

Гленарван, просунувши голову крізь горожу, обережно глянув.

Маорійці повтікали на сусідні рівнини. Де-кілька обгорілих трупів лежало біля підніжжя гори. Гаряча лава залила кілька

халуп і над ними ще підносився дим. Гленарван здалеку пізнав Каї-Куму. Ватажок дійшов до гори, але зупинився на першому схилкові.

Тут він простяг руки як чарівник та зробив кілька дивних рухів. Як і гадав Паганель, Каї-Куму цим рухом висловлював, що з цього часу ця гора ще більш священна та недоторкана.

А тоді тубільці вузькими стежками рушили до своєї фортеці.

— Вони тікають,—гукнув Гленарван.—Ну, ось ми й умерли, ось ми й поховані. Але ввечері, уночі ми воскреснем та втечемо від цих варварів.

Всім стало весело, наче врятувавшись від Каї-Куму, вони врятувалися від усіх новозеландських дикунів. Майор не затаював своєї погорди до маорійців, і йому не бракувало відповідних виразів. Паганель його підтримував. Вони прозивали дикунів тварюками, дурними ослами, ідіотами Тихого океану, бедламськими дикунами та инше. Багато слів було напоготові.

Доки втікати, ще цілий день пережити. Обмірковували план утечі. Паганель ретельно розглядав мапу Нової Зеландії, вишукуючи на ній найвигідніші шляхи та стежки.

Втікачі вирішили рушити на схід, до бухти Пленті. Цей шлях ішов через цілком невідомі, але зате пустельні країни. Подорожні звикли до всіх невигод та труднощів, і боялися лише одного — зустріти маорійців. Вони бажали дійти до східнього схилку, де місіонери влаштували кілька станцій. Ще й тому обрали вони цей шлях, бо на цій частині острова ще не було війни та не швендяли тубільці.

Усього сто миль було від озера Топо до бухти Пленті. Усього 10 день дороги, кладучи по 10 миль на день. Правда, це дуже стомлювало. Але відважний загін цього не боявся.

Вони стежили за рухами тубільців до вечора. Жодного з них не залишилося біля підніжжя гори.

А коли долина Топо вкрилася темрявою, не видно було жодного вогника в околицях. Шлях стелився вільний.

О 9 годині подав Гленарван знак рушати. Було вже дуже темно. Подорожні, озброєні та навантажені харчами за кошти Кара-Тете, почали обережно сходити по схилках. Джон Мангльс та Вільсон йшли попереду, пильно вдивляючися та чуйно прислухаючися. На найменший шелест вони зупинялися. Кожне не йшло, а швидче повзло схилком гори. Зійшовши з верховіття, Джон Мангльс з матросом досягли небезпечного схилка, що його так завзято боронили тубільці. Якщо маорійці обдурили втікачів, удавши, що вони одходять, то саме тут вони мали-б зробити напад. Гленарван, не вважаючи на всі свої сподіванки та на жарти Паганелеві, похолов від страху. Цей момент був рішучий: порятунок, або загибель.

Він відчував, як колотилося серце його жінки, що спиралася на його руку.

Проте він і не гадав одходити. Джон Мангльс так само. Молодий капітан виліз на вузький схилок; кожного разу, як скочувався камінь, він спинявся. Як-що дикуни зробили засідку, каміння падаючи навело-б їх на думку, що треба стріляти.

Отже, по схилках кручі повзли й посувалися поволі. Ось Джон Мангльс уже на останнім схилі. Ще 25 футів до площинки, де напередодні був табір тубільців. Тут гребінь враз піднімається вгору й тягнеться до лісу на чверть милі. Площинку перейшли щасливо, а далі подорожні почали мовчки, тихо злазити на гору. Лісу не було видко, але вони знали, що він там й сподівалися знайти в ньому безпечний захист. Вони вже вийшли із священної місцевости. Тепер можна було побоюватися не тільки пострілів тубільців, але й бійки рука в руку.

Хвилин з десять вони непомітно злазили на високу площинку. Лісу все ще не видко. До нього ще мало бути ступенів 200.

Раптом Джон зупинився: він почув наче гомін; за ним спинилися й всі инші.

Він довго не рухався. Як занепокоїлися всі його сопутники!

Але далі було тихо. Джон знову почав посуватися вузькою стежкою. Ще кілька хвилин, і ліс невиразно зарисувався в темряві. Ще кілька кроків і втікачі притулилися по-під густим листям дерев.

Розділ XVI.

Поміж двох огнів.

Ніч була сприятлива для втечі. Треба було залишити вже страшні околиці озера Топо. Паганель узявся стати на чолі загону; його чудесні прикмети мандрівника виявилися як-найяскравіше підчас цієї важкої мандрівки серед гір. Що правда, його нестолопія дуже стала йому в пригоді: кошачі очі розглядали найменші дрібниці серед цієї глибокої темряви.

Аж три години не спочиваючи злазили стрімким східнім схилком. Паганель трохи ухилився на південний схід, бажаючи дійти до вузького переходу поміж Кайманава та Уайті, де йшов шлях від Окленду до бухти Гокса. Далі він мав намір знайти десь на боці шлях та мандрувати далі по заселених землях.

На 9 год. ранку втікачі досягли глибокої розколини поміж двома гірськими пасмами. Оклендський шлях ішов праворуч та на південь. Паганель, тримаючи мапу в руках, звернув на північний схід і на десять годин подорожні були біля кручі.

Тут спинилися на спочинок та підживилися харчами небіжчика Кара-Тете.

Спочивали до другої, потім знов рушили на схід; до вечора пройшли 8 миль від гір і розташувалися на ночівлю.

Другого дня шлях був надто важкий. Довелося йти поміж вулканічних озер та гейзерів; що-ступінь, то тисячі перешкод та труднощів.

На цьому величезному просторі 20 квадратових миль, вибухи підземних сил виявлялися у всіх своїх формах. Дивнопрозорі соляні джерела, засіяні міріядами комах, лилися поміж туземних чайних дерев. Від них ішов міцний дух горілого пороху, а на ґрунті лежав тонкий білий шар, наче сьогоднішній блискучий сніг. Чисті води цих джерел майже кипіли, а тут-же поруч текли инші джерела тихими й холодними хвилями, на берегах буяло розкішне папороття.

Водяні стовпи, оповиті парою, фонтанами викидалися з ґрунту, одні били повсякчас, инші по черзі. Їхні води помалу змішувалися та текли гарячими водоспадами, утворюючи цілі озера.

Зрозуміло, як стомилися подорожні, посуваючися цим шляхом. Перепочивати було важко, а рушниця не знаходила птаха, що його міг-би обскубти Ольбінет. Доводилося задовольнятися папороттям та солодкими пататами. Це був кепський обід, що не міг відновити виснажених сил втікачів. Найбільша мрія їхня була швидче вийти з цієї пустелі.

Одначе треба було не менш як 4 дні, щоб перейти цю країну.

Тільки 23 лютого могли подорожні стати табором біля підніжжя невідомої гори, зазначеної на мапі Паганелевій. Рівнини, вкриті чагарниками, стелилися перед їхніми очима, а величезні ліси знов з'явилися на обрії. Цього дня майор та Роберт забили трьох ківі, що їх з'їдено було від дзюби до лапок.

Підчас десерту із солодких пататів Паганель зробив пропозицію, що всі її прийняли із захопленням.

Він пропонував дати ім'я „Гленарван" цій невідомій горі, що височіла на 3000 футів та губилася під хмарами. Він старанно на своїй мапі позначив цю назву.

Цілий день ішли лісами та рівнинами. Джон визначав шлях по сонцю та по зірках. Година була сприятлива: ні страшної спеки, ні надокучливої зливи. Проте дуже потомлені подорожні не могли далі йти бадьоро. Вони вже не провадили, як бувало, спільної розмови, а йшли здебільшого поодинці, або маленькими купками.

Гленарван ішов сам та що-ближче наближувався до океану, все більше згадував за „Дункан" та його екіпаж. Обтяжений цими думками він забув про небезпеку, що грозила ще перед Оклендом.

Більше вже не згадували за Гаррі Гранта. Якщо його ім'я вимовлялося, то тільки в розмовах Мері з Джоном.

Джон не нагадував Мері про те, що вона сказала йому у фортеці. Він такий стриманий не хотів ловити слів, що вихопилися в момент одчаю. Згадуючи про Гаррі Гранта, він ще планував нові розшуки, запевняючи Мері, що Гленарван знов розпочне цю справу. Хоч-би де там був Гаррі Грант, його треба знайти, і його знайдуть. Мері жадібно слухала ці втішні розмови. Часто-густо й леді Еллен брала участь в їхніх розмовах, але вона не втішалася зрадливими надіями, хоч і не звертала уваги молодих людей на сумну дійсність.

Мек Наббс, Вільсон та Мільреді полювали щоденно й кожен постачав свою пайку на обід.

Паганель, постійно завинений у широку керею, тримався далі від усіх, мовчазний та задуманий.

Скінчилися рівнини, вкриті чагарниками; далі стелилися величезні густі ліси, такі, як австралійські. Подорожніх дивували велетенські сосни, що дорівнювалися до ливанських кедрів.

Три дні йшли по-під зеленими наметами лісу, глинястим ґрунтом, що на нього ще не ступала нога людська. Це було знать з того, що по-під деревами накопичені височіли купи камеди.

Першого березня Гленарван та його сопутники вийшли нарешті з величезних лісів та стали табором біля підніжжя Іміранґі; верховіття цієї гори височіло на 5500 футів.

Вони одійшли вже на сто миль, до берега залишалося тільки миль із 30. Джон Манґльс мав надію подолати весь цей шлях за 10 день, але він не передбачав труднощів цього шляху. Треба було увесь час повертати з боку на бік, крутитися, вертатися назад; всі вже надзвичайно стомилися.

Ще два дні залишалося до берега, й саме тепер треба було найбільшої енергії та напружености, доводилося йти країною, що її відвідували дикуни.

Проте кожен напружив свої сили й другого дня на світанку рушили далі.

Шлях поміж горою Кіранги, що височіла праворуч, та горою Гарді, що ліворуч висіла, був дуже важкий. Тут на 10 миль тяглася рівнина, заплетена ліянами. Ці ліяни цілком справедливо називають „задушливими". Що крок, руки та ноги в них заплутуються й ліяни, як справдешні змії, обвивають тіло своїм гнучким стеблом. Цілі два дні довелося із сокирою в руках боротися з цією сто-тисячо-головою гідрою, із цими цупкими надокучливими рослинами.

Полювати на цих рівнинах було неможливо. Харчів значно поменшало, й ніде було їх дістати. Води теж не було. Не було чим задовольнити спрагу, а вона що-хвилини росла через утому.

Подорожні дуже страждали й уперше моральна енергія мало не покинула їх.

Нарешті, насилу посуваючись, вони досягли мису Лоттіна

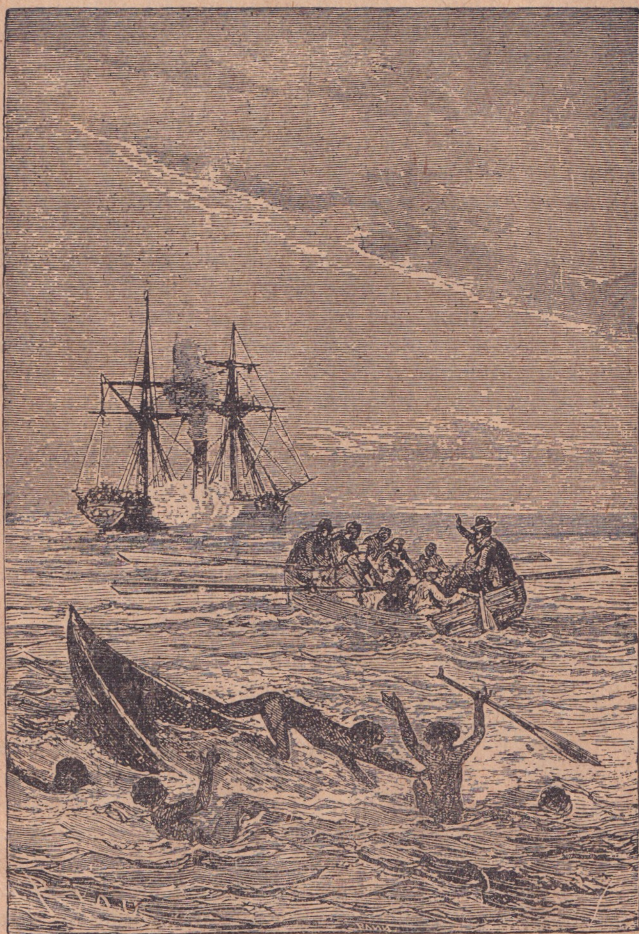

Ядро просвистіло над їхніми головами та розбило пірогу.

на березі океану. Тут вони побачили кілька порожніх шатрів, руїни від селища, занедбані поля: скрізь сліди війни, грабунків та пожежі.

Вони блукали берегом. Зненацька за милю від берега з'явився загін тубільців і кинувся до них, вимахуючи зброєю. Подорожні, притиснуті до моря, не могли тікати й напруживши останні сили готувалися до бійки. Але ось Джон Мангльс гукнув:

— Човен, човен!

Справді, близько стояв човен на 10 весел. Вмить кинулися до нього, скочили та одпливли від берега. Джон Манглься, Мек Наббс, Вільсон, Мільреді схопилися за весла; Гленарван взяв керму, жінки, Ольбінет та Роберт сіли біля нього.

За 10 хвилин човен одплив чверть милі. Море було спокійне. Втікачі весь час мовчали.

Джон не хтів дуже далеко йти від берега. Але ось весло враз задубіло в його руках.

Він побачив три піроги, що летіли від мису, маючи на меті переслідувати їх далі.

— На море, на море!—гукнув він.—Хай краще нас затоплять хвилі!

Пів години вони ретельно гребли та хутко пливли, але остаточно знесилилися. І ось піроги тубільців вже почали їх доганяти; менше аніж дві милі залишалось поміж ними. Не було жодної змоги уникнути нападу; тубільці націляялися вже із своїх довгих рушниць.

Раптом Гленарван простягнув руку в далину. Його очі заблищали.

— Корабель,— гукнув він,—корабель! гребіть!

Гребці не озирнулися навіть, щоб глянути на корабель; не можна було тратити ані хвилини. Тільки Паганель підвівся та навів прозорну трубку.

— Так, пароплав! Він пливе на всіх парах. Він їде на нас. Сміливіше, товариші!

У втікачів виросли сили. Пароплав уже добре видно: ось два вітрилля та хмари чорного диму. Гленарван передав руля Робертові, взяв трубку й подивився на пароплав, розглядаючи кожен його рух.

Враз обличчя його змінилося, він зблід та пустив прозорну трубку.

— „Дункан“!—гукнув він.

— „Дункан“!—скрикнув Джон, випускаючи весла з рук та ставши на рівні ноги.

Справді це був „Дункан“. Яхта з екіпажем розбишак. Навіть майор не витримав та пробурмотів якесь прокляття. Куди прямувати, куди тікати, що обрати? Дикунів, чи піратів?

З піроги тубільців залунав постріл і куля розбила весло Вільсонові.

Яхта летіла стрілою,—усього півмилі було до неї.

Дикуни палили з рушниць. Хмара куль сипалася навколо втікачів. У цю хвилину залунав страшенний гуркіт. Ядро, пущене з яхти, пролетіло по-над їхніми головами. Вони опинилися поміж двох огнів: тут „Дункан“, а там піроги тубільців.

Манглься з одчаю схопив сокиру та хтів уже розрубати човна, щоб утопити себе й сопутників. Але спинився від покриків Роберта:

— Том Остін! Том Остін! Я бачу його! Він на палубі! Він нас пізнав. Махає нам!

Знову „на Дункані".

Джон так і скам'янів із сокирою в руках.

Знов ядро просвистіло над їхніми головами та розбило пірогу; радісні поклики неслися з палуби „Дункану".

Налякані дикуни повернули до берега.

— До нас, Томе! До нас!—кричав Мангльс.

Кілька хвилин згодом втікачі, приголомшені й щасливі, опинилися на палубі „Дункану".

Розділ XVII.

Щаслива помилка.

Гленарван, Джон Мангльс, Роберт, навіть майор—всі плакали, обіймались. Сп'яніли з радощів і були мов не при собі. Географ—той неначе зовсім збожеволів: танцював, стрибав, крутився, кидався од одного до одного, націлявся своєю трубою на піроги дикунів, що вмить накивали п'ятами.

Виявилося, на „Дункані" був увесь екіпаж. Всі ці віддані люди сяяли від щастя. Та як розгледіли жахливий вигляд мандрівників, це звисле дрантя, ці змучені страшні обличчя, чесні добрі люди трохи не плакали. На „Дункан" повернулися якісь примари, а не ті веселі, горді та сміливі мандрівники, що залишили його три місяці тому.

Раніше, ніж подумати про свою втому, голод та спрагу, Гленарван запитав насамперед Тома Остіна, як „Дункан" опинився на східньому березі Нової Зеландії. І хіба він не потрапив до рук Бен Джойса? Хто привів його назустріч мандрівникам? Всі так затуркали своїми запитами бідолашного старого, що він зовсім збентежився і нічого не розуміючи тільки кліпав очима.

— Так скажіть-же, нарешті, де ви поділи каторжників?—вдруге запитав Гленарван.

— Каторжників?—здивовано запитав Том Остін. Він нічого не розумів.

— Ну так, каторжників, що захопили були яхту.

— Яку-ж яхту?—нічого не міг второпати старий моряк.—Нашу яхту? Я не...

— Що за чудасія!—скрикнув Гленарван.—Так чому-ж, Томе, чому в цю хвилю „Дункан" біля берегів Нової Зеландії?

Все товариство стерялося, почувши спокійну Томову відповідь:

— Але „Дункан" тут з вашого наказу!

— З мойого наказу?—скрикнув Гленарван.—Коли-ж це я дав такий наказ?

Він був, мов несамовитий.

— Так, я виконував ваші інструкції, що їх мені було дано листом з чотирнадцятого січня.

— Моїм листом? Тим листом, що я писав на березі річки Снові?..

Всі оточили Тома Остіна. Гленарван, схвильований докраю, скрикнув:

— Ви дістали мойого листа в Мельбурні від Бен Джойса?

— У Мельбурні, мілорде, тільки ніякого Бен Джойса я не знаю. Листа приніс матрос, на ймення Айртон, що служив на „Британії".

— Ну, так, Айртон і Бен Джойс—це одна особа. Але що було в листі?

— Наказ не гаючися попливти з Мельбурну до східніх берегів...

— Австралії!—докінчив лорд Гленарван з таким запалом, що зовсім збентежений старий моряк аж відступив назад.

— Австралії?—пробурмотів він, нічого не тямлячи. Иого раптом шибнула думка, чи не помилився він часом. Може справді неправильно прочитав листа. Він зовсім втратив голову.

— Заспокойтеся, Томе, — сказала леді Гленарван.—Ваша помилка всіх урятувала.

— А лист у вас є? — запитав страшенно зацікавлений майор.

— А якже, ось я миттю його принесу. — Він прожогом кинувся до своєї каюти.

Всі один на одного здивовано зводили очі. Тільки майор подивився серйозно на Паганеля і, схрестивши на грудях руки, промовив:

— Ну, Паганелю, мушу сказати, що це вже занадто!

— В чім річ?—образився географ.

В цю мить вбіг Остін. Тримав листа, що йому написав Паганель, а підписав Гленарван.

— Прочитайте, будь-ласка, самі,—сказав старий моряк.

Схопивши Гленарван листа прочитав: „Наказую Томові Остінові не гаючися вийти в море й вести „Дункана" під тридцять сьомим градусом широти до східнього берега Нової Зеландії".

— Нової Зеландії!—і Паганель, мов божевільний, скочив на рівні ноги. Схопив листа, протер собі очі, поправив окуляри й заходився читати сам.

— Нова Зеландія!—вжахнувшися, ще раз повторив.—Лист випав йому з рук. Раптом почув, на плече його лягла чиясь важка рука. Обернувшися, побачив глузливе обличчя майорове.

— Ну що-ж, мій любий Паганелю, — серйозно, поважно сказав Мек Наббс:—велика дяка вам, що не відіслали „Дункана" до Кохінхіни.

Цей жарт зовсім доконав бідолаху. Всі страшенно зареготали. Паганель, як дикий звір, бігав, хапався за голову, рвав на собі волосся. Не знав, куди кинутися, де подітися. Кінець-кінцем заплутався ногами в линві, похитнувся і схопився за мотуз. Зненацька пролунав страшенний постріл: пальнула несподівано гармата й схвилювала тихі води океану. Виявилося, що Паганель вхопився руками за палівку набитої гармати. З переляку географ упав на палубі просто до ніг Мері Грант.

Регіт давно вже затих, і всі здивовані та налякані думали, що трапилося щось лихе. Всі підбігли до вченого. Він лежав

білий-білий. Ставши майор навколішки, протягнув руку був, щоб розщібнути вбрання Паганелеві. Коли це вмить — товариство аж відступило з несподіванки—географ схопився і закричав:

— Ні, ні, цього аж ніяк не дозволю!

— Паганелю,—кинувся до нього майор і собі встаючи:— дайте-ж мені обдивитися вас! Адже я непогано розуміюся на хірургії.

— Не треба! Кажу-ж вам, не треба!

— Та може ви переламали...

— Може й переламав,—перехопив Паганель, випрямляючи спину.—Тільки те, що я зламав, гадаю, направить тесляр, а не ви.

— Що таке?.. Тесляр...

— Так, так, я зламав, здається, соху вантів. От і треба буде її полагодити...

І знову вибухнув несамовитий регіт. Паганель був живий, здоровий,—і знову веселощі без краю.

А майор потихеньку думав собі: „Гм! Досить дивний у нас цей вчений. Так гаряче оборонявся, щоб не дати доторкнутися його особи. Щоб це могло значити“? Трохи згодом, коли всі потроху заспокоїлися, Гленарван, нарешті, вдався до географа:

— Яке надхнення, яке надзвичайне божевілля примусило вас замість Австралії написати Нова Зеландія?

— А от річ у тім, товариші мої...—але тут погляд його спинився на Робертові та Мері Грант, і по хвилі він весело та жартівливо докінчив:

— Нічого не вдієш, любий Гленарване. Я цілком безнадійна чудна людина, таким, мабуть, і помру.

Пригода скінчилася. Таємницю з „Дунканом“ з'ясовано. Щасливо врятовані мандрівники тепер марили тільки про відпочинок. Коли всі порозходилися, Гленарван та Джон Манглвс затримали Тома Остіна. Їм кортіло дещо розпитатися.

— Скажіть мені, Томе,—запитав Гленарван:—вам не видався дивним наказ кружляти біля берегів Нової Зеландії?

— Так, це мене дуже здивувало. Але не моя справа обмірковувати накази, що їх дістаю. Хіба-ж міг я вчинити инакше? Коли-б я не виконав вашого розпорядження, а потім скоїлося яке лихо, чи-ж не я був-би винний? Адже ви-б так само вчинили, капітане?

— Так, Томе,—відказав Джон Манглвс,—ви чудесно зробили. Але мені цікаво, що ви подумали, одержавши такого наказа?

— Я подумав, що ви їдете до Нової Зеландії у звязку з капітаном Грантом. Що правда, залишаючи Мельбурн, я не сказав матросам, де ми попрямуємо, бо-ж гадав, що так все таки буде краще. Отже, екіпаж довідався про це тільки тоді, як ми вступили у відкрите море і береги Австралії зникли

з очей. Але тоді на „Дункані“ сталася подія, що зовсім мене приголомшила.

— А що таке, Томе?—перебив дуже зацікавлений Джон Мангльс.

— Зараз розповім. Довідавшися, де пливе „Дункан“, Айртон...

— Айртон?—скрикнув Гленарван.—Та хіба він лишився тут на „Дункані“?

— Так, мілорде!

Гленарван та Джон Мангльс зглянулися. Вмить в уяві промайнули спогади недавнього жаху: як поводився увесь час колишній боцман, як довго підготовлював зраду, як утік. А його звірячий замах на Мільреді! І от тепер—таке диво—каторжник сам попався до їхніх рук.

— Де він?—з запалом скрикнув Гленарван.

— В окремій каюті, і варта стоїть.

— А чому варта?

— От про це я і збирався сказати вам. Довідавшися Айртон, що яхта пливе до Нової Зеландії, розлютився, мов дикий звір: кидався на всіх, кричав, щоб повернути назад, загрожував, що підмовить повстати весь екіпаж. Я зрозумів, що Айртон має на думці щось погане, що він небезпечний, і загадав замкнути його до окремої каюти.

— Ну, а далі?

— Він там сидить і досі!

— Чудесно, Томе!—радісно гукнули обидва товариші.—Ну, а тепер накажіть привести його сюди й пошліть по все наше товариство.

Леді Еллен не хотіла бути підчас цього допиту. Їй важко було дивитися на людину, що завдала всім стільки лиха.

— Ні, моя люба Еллен, на жаль, дуже треба, щоб була і ти,—сказав Гленарван.

— Коли справді є в цьому доконечна потреба, я скоряюся,— відказала вона.—Але мені важко дуже бачити людей, здатних на таку зраду й таку паскудну брехню, як цей Айртон.

— Ну, Томе, де-ж Айртон?—сказав лорд Гленарван.

За кілька хвилин, як уже зібралися, відпочивши, всі мандрівники, з'явився Айртон. Увійшов упевнено, найменшого натяку на переляк, або збентеження. Тільки похмурі очі вперто дивилися вниз, вуста були міцно стулені і з усієї сили стиснуті кулаки. Став перед Гленарваном, мовчки схрестив руки на грудях. Звів на нього страшні очі, що палали вогнем злости, і чекав.

— Айртоне,—почав Гленарван,—так от ми з вами знову зустрілися на цій яхті, що її ви хотіли захопити та передати розбишакам Бен Джойса.

Айртон мовчав.

— Я чекаю, що ви будете казати, Айртоне, — казав далі Гленарван.

— Я не маю що казати, мілорде, — спокійно пролунав Айртонів голос. Тільки очі злісно блиснули, і на чолі з'явилися глибокі зморшки.

— Я зробив дурницю, що дав себе спіймати! Тепер робіть зі мною що хочте,—і погляд втопив в сторону берега, а лице було спокійне, байдуже. Але Гленарван терпляче чекав. Йому дуже хотілося дізнатися про де-які подробиці що-до Гаррі Гранта та „Британії". Тому, стримуючи роздратовання, питав спокійно знову:

— Але я сподіваюся, що ви не відмовитеся відповісти на кілька моїх запитань. Насамперед, як вас на ймення. Айртон? чи Бен Джойс? Яке ваше справжнє ім'я? І чи були ви за боцмана на „Британії"?

Айртон мовчав. Гленарван скипів, але стримував себе, щоб не сказати чого гострого зопалу. І як тільки міг, лагідно запитав:

— Може ви скажете, як саме покинули „Британію" і нащо опинилися в Австралії?..

Непорушно стояв Айртон. Ні пари з вуст.

— Слухайте мене уважно, Айртоне. Ви зацікавлені в тому, відповідати мені. Тільки відверто все сказавши, ви можете врятуватися. Це єдиний порятунок для вас. Питаю вас в-останнє: будете відповідати мені?

Айртон просто в-вічі Гленарванові глянув і твердо сказав:

— Я повторюю знову, що не маю чого казати. І навіщо обвинувачувати самому себе, коли це справа суду.

— Я вам пропоную виправдатися, а не обвинувачувати себе. Що винні ви—це й так ясно. Доказів досить.

— Гадаєте, мілорде?—насмішкувато скривив губи Айртон.— Даремно. Довести мою провину не так легко. Тут і лондонський слідувач спіткнеться, запевняю вас. І хто може довести, чого я приїхав до Австралії, коли немає єдиної людини, яка це знала,—капітана Гранта! Хто доведе, що Бен Джойс, що за ним женеться влада,—я? Хто спіймав мене на гарячому? Чим ви доведете, що я робив замах на вашого „Дункана"? Ви маєте тільки *підозріння*, а щоб судити людину, треба *доказів*. Їх ви не маєте і мати не можете. А що свідків, які-б довели брехню мою, немає,—я кажу: я є Айртон, колишній боцман „Британії".

І знову стоїть спокійно, а байдужий погляд в одну точку.

— Айртоне,—заговорив знову спокійно Гленарван,—я не судовий слідувач, я не беру на себе його обов'язків. Я хочу, щоб ви дали нам відомості, які ані трохи вам не пошкодять. Ви знаєте, навіщо ми подорожуємо, і знаєте очевидячки, де є капітан Грант. Скажіть нам!

Айртон мовчки хитнув головою.

— Ви навіть не бажаєте сказати, де капітан Грант?

— Ні!—рішуче відказав Айртон.

— Тоді може скажете, де загинула „Британія“?
— Ні!
— Айртоне,—майже благав Гленарван, — зглянься над дітьми капітана Гранта. Скажіть їм, де батько!

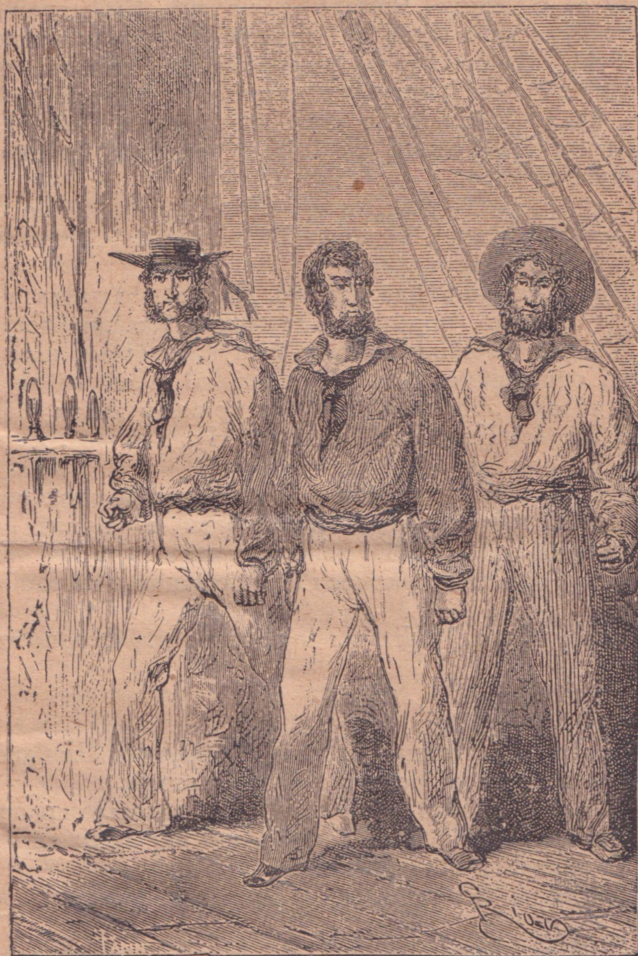

Айртон ішов упевненим кроком.

Айртон вагався. Лютий погляд засвітив якось наче лагідніше. Та стримав себе і глухо знову:
— Не можу, мілорде.—І вже цілком твердим голосом додав:—Ніколи, ніколи! Хоч повісьте мене!
Гленарван спалахнув гнівом.
— Повісити!—скрикнув. Згодом, опанувавши себе, сказав спокійніше:

— Тут на яхті немає ні судді, ні ката, Айртоне. Але з першою-ж змогою я передам вас англійській владі.

— Тільки цього я чекаю,—брутально відрубав Айртон:— сподіваюся, я можу йти?

— Можете!—І Айртон спокійно повернувся до каюти, що була йому за в'язницю. Чимало разів ще Гленарван намагався витягнути що-небудь з Айртона. Та благання, погрози безсили булі. Майор, навіть, кінець-кінцем вирішив, що боцман нічого не знає. Приєднався до цього погляду й Паганель, тим паче, що це відповідало його думкам про Гаррі Гранта. Але... цей натяк Айртона, що тільки капітан Грант міг-би обвинувачувати його...

Що-ж тепер, де шукати далі? Джон Мангльс пропонував повернутися до Европи, відпочити, а відтак, набравшися сили, організувати нову експедицію.

— Навряд, чи-що вийде з цього, Джоне, коли перша експедиція зазнала такої поразки! Тлумачити инакше документи капітана Гранта неможливо, отже й шукати більш ніде.

— Тоді обшукаймо геть усю землю! Десь та знайдемо його слід, чи слід „Британії",—палко крикнув Джон Мангльс.

— Ех, Джоне! Це легко сказати. Ну, а плана, як повертатися до Европи, ви вже склали собі?

— Давно готовий. Не знаю тільки, як вам сподобається. На мою думку, звідси треба попрямувати до бухти Талькахуано. Там зробимо потрібні запаси, повернемося на південь, об'їдемо мис Горн та й подамося Атлантичним океаном просто до Шотландії.

— Чудово, Джоне! Цілком приєднуюся. Скоро можемо зібратися?

— За півгодини.

— Гаразд, рушаймо!

Точнісінько за півгодини „Дункан" вирушив. Швидко зникали з очей негостинні береги Нової Зеландії.

Увечері цього самого дня леді Еллен захотіла поговорити з Айртоном на самоті. Певна була, що він знає, де капітан Грант, і сподівалася лагідно вмовити його.

— Ні, ні, я не можу на це погодитися!—хвилювався Гленарван.

— Ну, так ми підемо обидві, я і Мері,—настоювала леді Еллен.

— Він зневажить вас обох, цей злочинець запеклий.

— Ти помиляєшся! Він надто розумний для цього, і чудесно розуміє, що це було-б йому на шкоду.

— Але чого власне ти від нього хочеш?

— Умовити хочу, навернути це жорстоке серце на добре діло.

— Шкода й праці! Люба Еллен, це-ж запеклий негідник!

— Ти забув, Едварде, байку про жорстокий вітер, що всією силою своєю неспроможний був зірвати плаща з ман-

дрівника, а дотику одного ласкавого проміння сонця було досить.

— Гм... Може й твоя правда. Спробуй, звичайно. Тільки я сторожу поставлю.

Розмова скінчилась нічим. Айртон вперто мовчав.

Леді Гленарван не хотіла на цьому заспокоїтися. Так само вперто вірила, що можна вплинути на Айртона. За деякий час пішла знову вже сама.

Добра й лагідна шотландка дві години перебула на самоті з розбишацьким ватажком.

Гленарван страшенно хвилювався, бігав навколо каюти.

Нарешті Еллен вийшла. Обличчя сяяло з радощів...

— Каже тобі що?—кинувся до неї Гленарван.

— Ні, але здається, хоче тобі сказати. Просив дати змогу з тобою поговорити.

— Невже, невже ти змогла перемогти його впертість? Еллен, дорога!

— Так, Едварде, гадаю, що скаже тепер.

Підійшов майор.

—Але дивіться, щоб не піддурив вас цей розбишака, Гленарване. Накаже вам ка-зна чого, щоб тільки поглузувати з нас ще раз.

— Не дочекається. Я вже не такий легковірний. Та й йому брехня може тільки пошкодити, а він розумний.

— Я-б хотів слухати вашу розмову,—сказав Мек Наббс.

— Ні,—відказала йому Еллен,—Айртон хоче поговорити з Гленарваном віч-на-віч.

— Оце вже неприємна несподіванка! Я так хотів-би мати вас за свідка, мій друже.

— А може-б він погодився, щоб і я слухав?

— Ех, навряд. Це така вперта людина. Не зробимо як хоче, може й не сказати нічого.

— Ну, то йдіть. Бажаю...—і майор міцно стиснув руку Гленарванові.

Зневірені серця знову ожили надією. Мері, Роберт, Паганель, усе товариство напружено чекало.

Розділ XVIII.

Зникла й остання надія.

До каюти, де чекав Гленарван, негайно привели розбишаку.

— Ви хотіли розмовляти зі мною, Айртоне?—запитав Гленарван.

— Так, тільки хочу, щоб сюди прийшли майор та пан Паганель.

Гленарван аж підскочив.

— Так ви-ж самі хотіли говорити зі мною насамоті?

— Тепер передумав. Так краще буде!

— Кому краще?
— Мені!
— Ага. Ну, то скажіть там кому, щоб закликали їх.
Айртон вийшов з каюти і зараз-же повернувся з Мек Наббсом та географом страшенно задоволеними.
Друзі посідали поруч.
— Ну, Айртоне, починайте,—сказав Гленарван.
— Я хотів бачити тут пана майора та Паганеля, щоб мати свідків, бо маю намір скласти з вами угоду...—спокійно почав був Айртон.
— Цікаво! Яка-ж це може бути між нами угода?
— А так, звичайна угода, мілорде. Ви хочете почути від мене потрібні відомості, а я хочу дістати важливі для мене права від вас. Отак один одному можемо допомогти. Згода?
— Які-ж ви можете дати відомості?—запитав Паганель, уп'явшися очима в Айртона.
— Ні, насамперед, яких прав вимагаєте ви?—перебив Гленарван?
Айртон схилив голову.
— Навіть не прав, а просто певної пільги жадаю від вас. Ви казали, маєте намір передати мене до рук англійської влади. Так ось я пропоную: середнє між шибеницею, що мені загрожує, і свободою, яку можете мені дарувати. Неясно? Одно слово: висадіть мене на незалюдненому острові Тихого океану, давши, звичайно, найпотрібніші речі до життя.
Вражений такою несподіваною пропозицією Гленарван деякий час не знав, що казати. Запитливо поглянув на майора та Паганеля. Подумав якусь хвилину, а відтак промовив:
— А якщо я пристану на це, ви мені розкажете все, що мушу знати?
— Так, розповім усе, що знаю про капітана Гранта та його „Британію".
— Геть усю правду? Нічого не заховаєте?
— Так, мілорде!
— Я не маю доказів, що ви не збрешете.
— Тоді мені доведеться мовчати. Які-ж я дам докази?
— Кажіть, я йму віри вам,—просто мовив Гленарван.
Айртон, очевидячки, передбачав усі труднощі. Але влаштував свою „угоду" спокійно та впевнено, знаючи, що її мусять прийняти. Поглянув ясно на всіх і сказав:
— Хочу, щоб вірили мені. І тому даю доказ, що не збираюся вас ошукувати й цілком покладаюся на вашу честь. Ви не дали ще власне згоди виконати моє прохання, а я наперед кажу,—знаю багато не все про капітана Гранта.
— Не все?—скрикнули всі гуртом.
— Так, не все. І подробиці, що знаю я їх, стосуються більше мене, аніж капітана Гранта. І допомогти відшукати його я не можу.

Надія зникла. Розчаровано ззиралися. Думали-ж,—Айртонові відома таємниця, де зникнув капітан Грант. Але могли вже довірливо ставитися до Айртона. Треба послухати, хоч що він знає.

Паганель проти звичаю свойого сидів тихо й немов байдуже.

— Отже я попередив товариство. Ця угода вигідніша мені, аніж вам.

— Нехай і так,—сказав Гленарван рішуче.—Я обіцяю вас висадити на якомусь незалюдненому острові Тихого океану.

— Гаразд, — як і раніше спокійно та байдуже сказав Айртон.—Я відповідатиму.

— Розкажіть, що знаєте про катострофу з „Британією". Ага, насамперед відверто скажіть, хто ви такий?

— Я справді Том Айртон, боцман „Британії",—рівним голосом почав Айртон.—На судні Гаррі Гранта відплив з Глазго 12-го березня 1861 року. Чотирнадцять місяців плавали ми Тихим океаном, шукаючи, де-б зручніше заснувати шотландську колонію. Гаррі Грант—могутній велетень і на великі діла здатний. Але це залізна, важка вдача, і підлеглим йому бути важко. Як уже чого заманеться йому—не стерпить одсічи ні від кого. Тут він жорстокий, безщадний. І проте я вирішив повстати проти нього, підбурити команду. На чийому боці була правда—це справа тільки мойого сумління. Гаррі Грант зсадив мене з „Британії" 8-го квітня 1862-го року на західньому березі Австралії.

— Що таке? Австралії?—скрикнув майор.—Отже виходить, ви залишили „Британію" раніше, ніж вона спинилася в Кальяо, звідки надійшли про неї останні відомості?

— Це було пізніше, після мене. А що на фермі Падді О'Мура я казав инакше, то це скориставшися з ваших таки слів, що „Британія" там була.

— Ну, далі, Айртоне!

— Я опинився на незалюдненому березі, але не більше, як миль за двадцять від Перту, столиці західньої Австралії. Там, блукаючи, по берегу, натрапив на каторжан, що втікли з пересильної в'язниці. Я пристав до них; досить того, що незабаром я став їм за ватажка, прибравши ім'я Бен Джойса. В-осени 1864 року, маючи намір захопити яке судно, я з'явився на ірландську ферму і завоювавши довір'я Падді О'Мура, вступив на службу вже під справжнім іменням Айртона. Мав чекати на слушний випадок, хтів захопити будь-якого корабля. Навіщо, яку маю мету,—це знов стосується мене самого. Минуло два місяці, і з'явився „Дункан". Бувши на фермі, ви розповідали самі всю історію капітана Гранта. Тут я почув те, чого не знав раніше, і рішенець був готовий. Давши змогу „Дунканові" попливти до Мельбурну, я навмисно пропонував провести вас до вигаданого місця катастрофи на

східньому березі. І поки я вів вас до австралійської пустелі, розбишаки мої йшли слідом. Я певен був, що „Дункан" не втече від мене. Це я зірвав підкову з коня, щоб замінити її на позначену. Так давав слід моїм товаришам. Я отруїв ваші коні та бугаї. Це я зробив так, що фіра ваша загрузла в дагні. А втім ви самі знаєте, далі не згірше за мене. І щоб не Паганель,—запевняю вас, я, а не хто инший командував-би тепер на „Дункані". Така моя історія Та вона не допоможе вам одшукати Гаррі Гранта. Тепер ви пересвідчилися, що це мені вигода з нашої умови, а не вам.

Схрестив руки на грудях, очі втопив долі. Мовчали й товариші. Вони знали, що злочинець сказав правду. По хвилі майор запитав:

— Виходить, вас висадили на західній берег Австралії 8-го квітня 1862 року.

— Так!

— Ви знали про дальші наміри капітана Гранта?

— Дуже мало.

— Кажіть усе, що відомо вам, Айртоне,—зауважив Гленарван.—Найменша, найнепомітніша дрібниця може нам стати в пригоді.

— Я знаю одне. Капітан Грант мав на увазі заїхати до Нової Зеландії. Отже можливо, що „Британія", залишивши Кальяо, попрямувала просто до цих островів. Це також відповідає позначеній у документах даті—2-го червня, принаймні, здається, так ви казали.

— Так, це цілком очевидно,—схвильовано озвався Паганель.—Проте жодного слова з тих, що збереглися в документах, не можна пристосувати до Нової Зеландії.

— Ну, про це я вже нічого не можу сказати,—відповів Айртон.

— Гаразд, — сказав Гленарван, — ви додержали свойого слова, я так само вчиню. Згодом ми повідомимо вас, на який острів Тихого океану ми вирішимо вас висадити.

— Мені байдуже,—зауважив колишній боцман.

— Тепер ідіть і чекайте.

Айртон вийшов.

— Тепер я вже цілком дійшов думки,—сказав Гленарван, коли за Айртоном зачинилися двері,—що Гаррі Гранта ніколи не відшукати. Бідолашні діти, хто може сказати, де їхній батько?

— Я скажу вам про це,—раптом пролунав схвильований голос Паганелів.

Гленарван аж підскочив.

— Ви, ви, Паганелю? Та звідкіля-ж ви можете знати?

— З тих самих документів!

— Га?—глузливо посміхнувся майор, недовірливо глянувши на географа.

— Ось ви раніше послухайте, Мек Наббсе, а тоді вже здвигайте плечима. Не цілком випадково зробив я в листі Гленаррвановому помилку, що врятувала нас од жахливої смерти. Пригадайте собі! Я писав, а на землі передо мною валялася новозеландська газета, так складена, що в-вічі кинулися тільки два склади її назви: *aland*. Знав, що це все слово *Zealand*, бо то було число австралійської та новозеландської газети. І вмить шибнула мене думка: це-ж в англійському документі капітана Гранта я читав таке слово, і ми перекладали завжди його—„до землі". А це-ж кінець слова Зеландія. *Zealand!*

— Еге! Надто вже буйна уява у вас, Паганелю. Чи-ж можна так швидко забувати недавні свої слова?

— Ви так гадаєте, майоре? Що-ж, можете мене про все запитати—я відповім.

— Добре. Що-ж тоді вийде з слова austra?

— Я тлумачу його, як і раніше—„південні місцевості". Australes!

— Гм! Так, Ну, а склади indi, що спочатку ви вважали за корін indiens, а потім за корінь indigenes (тубільці).

— А тепер і вже в-останнє я вважаю їх за корінь слова indigens (злидні).

— Цікаво. А contin ще досі означає continent, чи також щось нове?

— Обов'язково тлумачити його треба инакше,—піднесено відказав Паганель.—Нова Зеландія—острів, а не континент. А, ви не вірите! Чекайте, чекайте, ось я зачитаю вам увесь документ!...

І Паганель тремтячими руками розгорнув на столі папера, і даючи наголос на відповідних складах, прочитав французький документ:

„27-го червня 1862 року трьохщогловий корабель „Британія" з Глазго потонув після довгої боротьби в південних морях біля берегів Нової Зеландії. Два матроси та капітан Грант дісталися до берега. Там, перебуваючи весь час у страшенних злиднях, вони кинули цього документа під...градусом довжини та 37°11′ широти. Дайте їм допомогу, инакше вони загинуть".

— Так, — сказав Гленарван, — це тлумачення, здається, схоже на правду. Навіть більше, як два попередні. Але чому-ж, чому аж два місяці ви ховалися з цим? Стільки часу втрачено даремно!

— Насамперед, навряд, чи ви-б повірили мені. А потім я побачив, що, їхавши до Окленду, будемо саме на цій паралелі. А головне, не хотілося давати може зовсім марної надії дітям його. Подумайте самі! Два-ж роки минуло з того

часу. І що немає від нього жодної звістки, то де-ж бути йому? Тубільці? Ми-ж тікали оце від людожерів!

— Отже ваша думка?

— Гадаю, можна знайти випадкові сліди катастрофи, але людей з „Британії“ годі сподіватися.

І знову зникала остання надія. Серед важкої тиші сумно схилили голови товариші.

Нарешті Гленарван схвильовано сказав:

— Тільки мовчімо, друзі мої. Нехай я сам знайду відповіднішу хвилину переконати бідолашних сиріт, що даремно шукати їхнього батька.

Смутні й невеселі товариші мовчки стиснули йому руку.

Розділ XIX.

Крик серед ночи.

Посмутніли всі на „Дункані“, почувши, що Айртон нічого нового не міг сказати про капітана Гранта. Вирішили їхати до Европи. Лишалося тільки вибрати острів, де висадити Айртона. Паганель та Джон Мангльс повитягали мапи й ретельно заходилися розглядати всі незалюднені острови.

Саме на 37 градусі широти був острів Марії Терезії. Жодний корабель не підійде до цього забутого кавалка землі, найменша піна не докотиться сюди з залюднених місць. Від цієї скелі, загубленої серед Тихого океану, три тисячі п'ятьсот миль до берегів Південної Америки, і тисячу п'ятьсот до Нової Зеландії. Найближчі на півночі землі до Марії Терезії це острови архіпелагу Помоту. На півдні-ж нічого немає, аж до вічної криги південного полюсу. Самі буревісники час од часу спочивають на скелях його підчас своїх дальніх перельотів. Здебільшого на мапі навіть і не позначають цього занедбаного закутку.

На цей острів і вирішили товариші зсадити Айртона. Гленарван наказав вести корабля до Марії Терезії. І за два дні на обрії вже вирізнявся скелястий острів, що здалеку скидався на велетенського кита. Ще тридцять миль і яхта стане над берегом.

Вже сонце сідало і останні проміння його виразно освітлили своєрідний цей острів, його дивні, безладно розкидані скелі. О п'ятій годині пополудні Джон Мангльс помітив, що з острова тоненькими кільцями здіймається дим догори. Мандрівники остовпіли.

— Гляньте, будь ласка, чи не вулкан це?—сказав здивований Джон Мангльс Паганелеві. Той уже дивився в свою прозорну трубу.

— Може й вулкан, — мовив згодом географ. — Цей острів майже нікому невідомий. Ні трохи не здивуюся я, коли виявиться, що це велетенський вулкан, силою підземного вогню висунутий з глибини.

— Дивно!—сказав Гленарван. — А як ви думаєте, Джоне, ми встигнемо доїхати до Марії Терезії, поки стемніє?

— В жодному разі, мілорде. Сонце низько. Вночі також пристати до берега неможливо, можуть бути мілини та рифи. Отже, коли дозволите, я спиню „Дункана" на безпечній віддалі від берега, а вже на світанку надішлю Айртона на берег човном.

— Гаразд, Джоне! Так буде найкраще.

Дев'ята година вечора. Серед пітьми раптом мандрівники побачили, що на острові спалахнув величезний вогонь і непорушно тримався на одному рівні. Зовсім неначе вулкан, але диво яке! Ні шуму, ні гуркоту!

— Справді диво!—гукнув Паганель.—Очевидячки, якийсь невиданий вулкан, мов маяк той, світить без гуркоту.

— Зовсім маяк! Дивіться, дивіться!—схвильовано гукнув Джон Мангльс.—Он і ще... і ще вогонь... на самому березі. Ось гляньте, він рухається, він міняє місце.

— Що таке? Нічого не розумію!—сказав учений.

— Острів, мабуть, залюднений, от і все, товариші!—промовив Гленарван.

— Залюднений?—скрикнув географ. — А втім, може й так, тут могли оселитися якісь дикуни.

— В такому разі ми не можемо зсадити туди Айртона.

— Ви маєте рацію, Гленарване; навіть дикуни не заслуговують на такий кепський подарунок,—зауважив Мек Наббс.

Гленарван посміхнувся.

— Не знав я, що з вас така лиха людина, мій друже! Але, звичайно, доведеться шукати иншого острова. Я-ж обіцяв врятувати Айртонові життя і обіцянки цієї додержу. Пам'ятайте, мій друже, насамперед — обережність. Новозеландці мають варварський звичай приваблювати кораблі рухливими вогнями, як колись робило населення Корнивалісу.

Об одинадцятій годині всі порозходилися по каютах. За деякий час вийшли на палубу ще раз подихати свіжим нічним повітрям Мері та Роберт Гранти. Мері думала про майбутнє свойого брата, Роберт про дальше життя сестрине. Вони тужили за своїм батьком. Чи живий? Чи побачать його ще коли? А що, як Гленарван, зазнавши таких тяжких пригод, більше не шукатиме їхнього батька? Батько... Роберт кинувся до Мері, що тужливо схилила голову.

— Не треба, Мері, розпачу. Все вийде на краще. Мері, капітан Джон ще не втратив надію найти нашого батька. Він обіцяв зробити з мене,—ти тільки не гнівайся, Мері—доброго моряка, і ми вдвох обшукаємо геть усі закутки землі. Ти

тільки не стримуй мене, благаю, сестро. Те, що зробив-би для нас наш батько, мусимо й ми, мушу й я зробити. Одну мету собі осягти, однієї прагнути: завжди, скрізь шукати того, хто найдорожчий нам. Сестро, згадай, який добрий він був! Як любив нас, дітей своїх!

— І благородний, і серце яке! Роберте, він був-би слава й гордість нашої батьківщини. Стояв-би серед великих людей всіх часів і народів...

— Так, Мері, так! Тому і я хочу брати приклад з нього в усьому, ти-ж не протився, сестро, я не надовго покину тебе.

Охоплені одним поривом горя брат і сестра міцно обнялися. Гіркі сльози сестрині пекли серце Робертові.

— Мері! — скрикнув знову.—Я добре розумію, що наші друзі ховають від нас свою розпуку; але вони втратили надію відшукати батька. Та я вірю, я знаю, ми побачимо його! Джон каже, що така людина не могла загинути, не виконавши свойого завдання.

Дівчина мовчала, схвильована думками про батька і про молодого капітана, що очевидно без краю її кохав.

— Сестро, ти-ж дозволиш мені стати за моряка під командою Джона Манглься? Дозволиш, правда?

— Певне, мій любий Роберте! Тільки так важко мені розлучитися з тобою!

— Мері, Мері, инакше не можна. А наші друзі, Джон та Гленарван все придумали. Ти житимеш за дочку у лорда Гленарвана в Малькольм-Кестлі. Лорд Гленарван вже казав про це містерові Джону, а той—мені... Ти в замку чекатимеш нашого батька. Ми з Джоном приведемо його до тебе. Не матимеш ні турбот, ні горя, бо віритимеш, що врятуємо батька, а я—в надійних руках.

— Роберте, любий, як радів-би наш батько, щоб міг чути тебе. Як ти схожий на нього! Виростеш, і буде другий капітан Грант.

— О, Мері,—спалахнув хлопець від цієї найкращої йому хвали.

Тиша. В тужливій задумі—дві постаті. Яхта повільно хитається блискучими від фосфоричного світла хвилями океану. Ні звука, ні шелесту в бездонній нічній темряві. Чорне небо, пітьма, глибина чорних хвиль... І тут... Зненацька, з глибини цих хвиль—гучний, але жалібний, рідний голос: „Рятуйте"!

Юнаки здригнулися, кинулися одне до одного:

— Ти чула? Ти мусіла чути?

— Я чула... мені здалося,—Мері тремтіла,—ми в гарячці, Роберте...

— До мене! до мене!—ще раз жабібний поклик повільно завмер в далині.

— Батько! Його голос!—в нестямі Роберт: — Мері! Це батько! Він живий!

Без звуку, без стогону, зомліла дівчина впала додолу.
На крик Роберта збіглися вартові матроси, з'явився Джон Манглс, далі леді Еллен та Гленарван.

Мері й Роберт вдивлялися в нічну пітьму.

— Мій батько там! Сестра вмирає!—одне казав Роберт, втопивши очі в повитий серпанком нічної темряви беріг острова.

Ніхто не зрозумів його слів.

— Я кажу правду, -кричав Роберт,—мій батько там! Ми чули голос його.

Отямившися Мері страшенно, несамовито закричала:

— Мій батько! Там! Він кликав нас!—Зона кинулася-б у море. Рвалася з міцних рук матросів, кричала:

— Може він у морі,.. бореться з хвилями... Рятуйте-ж його!

Вона знову зомліла. Свідки цієї розпачливої сцени гадали, що діти капітана Гранта мали галюцинацію.

— Ти певен, що чув голос свойого батька, Роберте?— і Гленарван ласкаво взяв хлопця за руку.

— О, мілорде! Там, серед води! Він кричав: — До мене, до мене!

— І ти добре пізнав голос?

— Пізнав?—закричав Роберт. — Заприсягаюся! І сестра пізнала. Невже ви думаєте, що ми могли помилитися! Рятуйте його швидче! Спускайте човна!

Гленарван сумно похитав головою. Як йому заспокоїти хворого хлопчика?

— Гавкінсе!—гукнув на керманича.—Ти увесь час був на місці?

— Так, не відходив ані на крок.

— Ти нічого не чув, аж поки міс Грант стало зле? Кричав хтото допомогу?

— Нічогісінько, мілорде. Чув тільки, як містер Грант закричав, що вмирає сестра йому.

— Бачиш, Роберте, ніхто-ж нічого не чув, крім тебе та твоєї сестри.

Хлопець впевнено сказав:

— Коли-б Гавкінсів батько був, він-би почув, запевняю вас. Але це був мій батько. Мій батько, мій батько!

Роберт заридав. І раптом, мов підкошений, також повалився на палубу. Його теж віднесли до ліжка.

— Мені жаль крає серце,—сказав, тяжко зітхнувши, Гленарван.—Ці діти... Спільне горе, мабуть, викликало одночасову галюцинацію.

— Одночасова галюцинація зразу в двох людей! Щось надто вже незвичайне!—бурмотів собі Паганель, прислухаючися до розмов своїх товаришів. Перегнувся за облавок, напружено слухав. Тиша, легкий плюскіт хвиль.

— Хто там на морі?—на весь голос скрикнув. Знову прислухався. Тиша.

— Дивно, дуже дивно, — стиха шепотів, повертаючися до своєї каюти.—Не може це бути тільки галюцинація. Тут щось мусить бути.

Вирішили чекати світанку, щоб переконати дітей, що це тільки хвора уява.

О п'ятій годині ранку всі пасажири „Дункану" повисипали на палубу. Кинулися нетерпляче до прозорних труб і жадібно оглядали беріг. До острова Марії Терезії лишалася одна миля.

Зненацька Роберт так закричав, що серця всіх затремтіли. Він побачив на острові трьох людей, що махали прапорами. Англійські прапори. Гленарван схопив трубу.

-- Човна!—ледве міг вимовити. Одна мить—човен на хвилях. Діти капітана Гранта, Гленарван, Джон Мангльс і Паганель мчали до берега. Товариші з мукою згадували галюцинацію дітей. Їх лякало розчарування, що чекало юнаків на

Постать людини височіла на березі.

березі. Діти чули вночі крик цих англійців, а не їхнього батька. Як-би міг потрапити на цей острів капітан Грант? За кілька сажнів від берега Мері, плачучи й сміючися з радощів, скрикнула: „Мій батько!" На березі стояв високий на зріст чоловік з сміливим, енергійним лицем, схожим на Мері та Роберта. Поруч двоє нижчих людей з типовими обличчями шотландських моряків. Капітан Грант і його два матроси. Він дивився перед себе. Це мара? Чи сон? Його діти.

Простягнув руки до них і мов од удару блискавки, впав непритомний.

Розділ XX.

Острів Табор.

Від щастя рідко вмирають. Капітан Грант і діти отямилися раніше, ніж привезли їх на „Дункана". Ступивши на палубу яхти, капітан Грант насамперед вдався до леді Еллен, Гленарвана та їхніх товаришів, щоб тремтячим схвильованим голосом скласти свою подяку. Підчас короткої подорожи до яхти, діти встигли вже коротенько розповісти батькові всю історію мандрівки на „Дункані", про всю відданість власників його, капітана, майора та Паганеля. Тепле мужнє обличчя капітана Гранта сяяло таким теплим почуттям, такою глибокою подякою, радощами. Це була найкраща нагорода товариству за всі страждання та муки. Навіть у завжди байдужого крицевого майора очі сповнилися слізьми. А Паганель, той плакав струменем, мов дитина. Роберт познайомив з своїм батьком кожного з своїх друзів. Коли дійшла черга до молодого капітана, він увесь так і зашарівся з хвилювання і ледве міг одповісти на ласкаве привітання та сердечну подяку капітана Гранта. Леді Еллен розповіла Гаррі Грантові докладніше про їхню подорож, найбільше спиняючися на дітях його. Розказала також і про кохання між молодими юнаками—Мері та Джоном.

Коли вже про все безліч разів поговорили, Гленарван, нарешті, розповів Грантові про Айртона. Той підтвердив, що злочинець оповів правду.

— Це розумна й відважна людина,—додав капітан Грант,—але вдачі неврівноваженої, з нахилом до злочину. На самоті, далеко від цілого світу, гадаю, він покається і спокутує свої страшні провини перед людьми.

Та раніше, як висадити на острів Айртона, Гаррі Грант пропонував своїм новим товаришам подивитися, як жив він досі на цій скелі. Всі з охотою пристали на це.

Досить було кількох годин, щоб обійти всі дібра капітана Гранта. Колись багато сторіч тому, ще за давніх-давен, ця гора з глибини моря висунулася силою підземного вогню. Минули сторіччя, і згас цей вулкан, а з скелі став острів. З часом вкрився чорноземлею; вигналася рослинність. Якісь ловці на китів висадили на цю землю деякі хатні тварини—свині та кози, що згодом страшенно розплодилися. Тепер—цілі отари овець.

Врятувавшися, капітан Грант та його обидва матроси заходилися давати лад серед цієї дикої природи.

Товариство підійшло до будиночка, що знайшов собі притулок під тінню численних камедних дерев. Перед вікнами

хвилювалося море. Гаррі Грант звелів поставити грубо збитого стола. Всі посідали навколо. Козяча смажена нога, млинці з нарду, молоко, салата з дикого цикорію та свіжа прозора вода—таким обідом почастував своїх несподіваних гостей

Тут справжній рай.

власник пустельної скелі. Паганель захоплено переживав цю здійснену давню мрію свою—зазнати чудового життя на незалюдненому острові.

Гості мріяли послухати на цьому-ж таки острові історію сміливих моряків.

Гаррі Грант почав розповідати.

— Вночі з 26-го на 27-ме червня 1862-го року „Британія“, яку вже аж шість днів кидав страшенний вихор туди й сюди, розбилася об скелю Марії Терезії. Море було страшне, ніч темна, найменшої надії на порятунок. І весь мій нещасний екіпаж загинув. Тільки двом матросам та мені пощастило, після безконечно довгої боротьби, досягти берега. Уранці я оглянув цю землю, що її бачите. Насамперед, позбирали уламки з корабля, струменти, трохи пороху стрільного, зброю та мішки з збіжжям. Перші дні зазнали чималих злиднів, та скоро полювання на дикі кози та ловецтво забезпечували нам досить їжі. Ми заходилися невтомно працювати. Кілька акрів землі засадили насінням, і ми мали рясний урожай овочів. Далі привчили собі за хатніх кількох кіз та свиней. От у нас вже з'явилося й молоко, масло та сир. Взагалі їжею ми цілком були забезпечені.

З уламків „Британії“ збудували ми оцю халупу, вкрили спочатку її просмоленим вітриллям, а потім подранкували. Під гостинною покривлею цієї халупи багато зароджувалося сміливих, але безсилих намірів. Спорудити човна? Чекати спокійно на якого корабля? Але тисячу п'ятьсот миль відділяли нас від найближчої землі. Тут жоден човен не допоможе. І я знав, що ми по-за тією лінією, де пливуть кораблі. Я-ж мав струменти, зробив виміри відповідні й добре знав, де лежить острів. Безконечно тривали години, як сиділи ми на верхів'ї берегової скелі. Тричі на обрії маячило далеке вітрилля... і зникало! Два з половиною роки так проминуло... Учора увечері я помітив вашу яхту. До віку не забути мені цих хвилин. Мої товариші запалили багаття на верхів'ї гори. Ніч надійшла. Жодної ознаки, що наш вогонь помічено з яхти. Розклали нове багаття в иншому місці — і все даремно. Я не міг вагатися. Пітьма вкрила землю, корабель міг поминути острів... Я кинувся в море й поплив до яхти; думка, що це єдина й остання надія додала мені сил. Корабель був близько, коли раптом він рушив за вітром. Тоді я закричав. Цей крик чули діти мої... Із останньої сили я мусів повертати до берега. Мої товариші кинулися до мене і витягнули непритомного назад на беріг. Далі жахлива остання ніч. А на світанку майже божевільні від щастя побачили ми корабля на місці і човна, що прямував до берега. А в човні мої рідні, улюблені діти.

Ледве стримуючи своє хвилювання, своє зворушення, Гаррі Грант скінчив своє оповідання.

Тут він довідався, що врятували його, власне, документи в пляшці; їх кинув він восьмого дня після катастрофи. Що-ж думав тим часом Паганель? Достойний географ тисячу разів повторяв собі загадкові слова документу. Обмірковував всі три, як виявилося, неправдиві тлумачення. Яке-ж з цих напівстертих слів могло позначати острів Марії Терезії? Нарешті,

вчений не витримав, схопив Гаррі Гранта за руку й, благаючи, скрикнув:

— Капітане, скажіть нам точний зміст ваших документів!

Всі з цікавістю чекали. Нарешті, таємницю розгадають.

Айртон непорушно стояв на скелі.

— А ви ще пам'ятаєте точно написаний там текст?

— Ще-б пак!—відказав капітан.—Я що-дня нагадував собі ці слова—нашу єдину надію.

— Скажіть-же, скажіть швидче, — благав сам не свій Паганель.

— Охоче скажу. Ось вам слово в слово французький документ:

„27-го червня 1862-го року трьохщоглова „Британія“ з Глазго розбилася за тисячу п'ятьсот миль од Патагонії в південній півкулі. Викинуті на землю врятувалися два матроси та капітан Грант на острові Табор“.

— Що таке?—скрикнув Паганель.—Табор?

„Там весь час терплячи страшенних злиднів, вони кинули цього документа під 153 довжини та 37°11′ широти. Дайте їм допомогу, инакше загинуть“.

— Чому Табор? Це-ж острів Марії Терезії! — скричав Паганель.

— Звичайно, пане Паганелю,—спокійно відказав Грант:—на німецьких та англійських мапах пишуть його—Марія Терезія, а на французьких—Табором.

В цю хвилину Паганель похитнувся від важкого удару чиєїсь руки. Це огрів його так майор у плече, чи не вперше за своє життя втративши свою байдужість.

— А ще й географ!—зневажливо додав.

Паганель не звернув навіть на це уваги. Що значила майорова рука проти „географічного“ вдару, що доконав його. Хоч кінець-кінцем всі слова документу розгадали правдиво, але це „„gonie“... А головне, це-ж найважливіше слово.

— Так помилитися? — хапався за голову Паганель,—так заплутатися? Яка ганьба секретареві географічного товариства! Я не гідний цієї назви.

— Заспокойтесь, Паганелю,—ласкаво казала леді Еллен.

— Ні, ні, леді, я... осел!

— І навіть вчений осел,—потішив його Мек Наббс.

— Все гаразд, що на добре виходить, — сказала леді Еллен,—ми осягли щасливого кінця. Не варт, отже, і говорити про цю цілком зрозумілу помилку.

Обійшли острів вдруге. Відтак товариство повернулося на яхту. Гленарван хотів рушити того-ж таки дня і наказав висадити боцмана. Розбишаку привели на горішню палубу. Тут він несподівано став перед капітаном Грантом.

— Це я, Айртоне,—сказав капітан.

— Доброго здоров'я, капітане,—спокійно й байдуже відказав Айртон, немов це була звичайна зустріч.—Дуже радий бачити вас здоровим.

— Здається, я велику помилку зробив, Айртоне, висадивши вас на залюднену землю?

— Здається так, капітане.

— Тепер ви замість мене житимете на цьому острові. Сподіваюся, що покаєтеся!

— Амінь!

— Тепер слухайте мої останні слова, Айртоне. Ви будете на самоті. Чудо рідко буває на світі, і не можете, отже, спо-

діватися, що колись звідци вийдете. Проте ми про вас не забудемо. І хоч негідні ви найменшої думки кожного з нас, ми, проте, не забудемо вас, Айртоне. І я завжди зумію знайти це місце. Прощавайте!

— Дякую, мілорде! Хай доля пошле вам щастя!—просто сказав Айртон.

Останні слова Гленарвана та розбишацького отамана Бен Джойса. Човен чекав. Айртон увійшов до човна.

Джон Мангльс заздалегідь звелів одвезти на беріг кілька ящиків консервів, одяг, струменти, зброю, пороху та свинцю. Додали ще й трохи відповідних книг, що могли-б придатися новому пустельникові.

Незабаром човен повернувся до яхти. На березі вирізнявся колишній боцман. Непорушно стояв, руки на грудях схрестивши, дивився на корабель.

— Ми відпливаємо?—запитав Джон Мангльс.

— Так, рушаймо Джоне,—сказав Гленарван, більше схвильований, ніж хотів показати.

— Рушай!—крикнув Джон Мангльс машиністові. Гучно засвистала пара, ґвинт схвилював воду. Над вечір останні верхів'я острова Табора зникли в пітьмі.

Розділ XXI.

Остання Паганелева „помилка“.

Минуло одинадцять днів, і вісімнадцятого березня „Дункан“ підпливав до американських берегів, а другого дня спинився в затоці Талькахуано. П'ять місяців тривала ця мандрівка Атлантичним, Індійським та Тихим океаном навколо цілого світу. Мандрівники побували в Чілі, Пампасах, Аргентинській республіці, на острові Тристан д'Акунья, Архіпелазі Амстердам, в Австралії, Новій Зеландії та на острові Табор.

І сміливі шотландці щасливо поверталися до своєї батьківщини. Набравши харчів, „Дункан“ з Талькахуана поплив уподовж берегів Патагонії, об'їхав мис Горн і попрямував Атлантичним океаном. Всі сяяли. Тільки Мек Наббс инколи замислювався: чому Паганель завжди завинений аж по самі вуха? Чому вчений географ такий мовчазний? Дуже кортіло майорові довідатися в чім річ. Але питання, натяки, прохання— даремні були. Паганель не розстібнув жодного ґудзика. Так, так, навіть тоді, як було 50° тепла.

— Він остільки неуважний, що гадає, ніби є нині в Петербурзі,—казав собі майор, скоса поглядаючи на завиненого географа.

Ще 53 дні минуло і дев'ятого травня в далині мріяли маяки мису Клір. Яхта увійшла до каналу Сент-Джона, пе-

рерізала Ірландське море, і другого дня понеслася Клейдською затокою. Об одинадцятій годині пополудні „Дункан“ закинув кітвицю біля Домбартона. О другій годині вночі мандрівники вступили до Малькольм-Кестлю, де їх зустріли радісними покликами.

Незабаром справили гучне весілля Джона Мангльса та Мері Грант.

Вчений географ славився і своєю вченістю, і своєю розгубленістю. Шотландці та шотландки захоплювалися ним. І ось одна прекрасна стара дівчина, сестра в других Мека Наббса, закохалася в Паганелеві. Вона пропонувала йому свою руку й серце. Дівчина сама була трохи ексцентрична, і з них була чудесна пара.

Та Паганель чогось вагався. Тоді майор вирішив допомогти закоханим. Дуже важко Паганелеві признатися було в своїй таємниці.

— Хіба міс Арабелла вам не до вподоби?—запитав майор.

— О, майоре, вона прекрасна!—скрикнув Паганель.—Вона надто прекрасна до мене. Я навіть хотів-би знайти в міс Арабелли хоч найменшу хибу.

— Заспокойтеся, любий Паганелю, — відказав майор, — знайдете, ще й не одну. Найкраща жінка і та має хиби. Отже, ви зважилися?

— Ні, боюся!

— Але чому, мій вчений друже, ви так вагаєтеся?

— Я не гідний міс Арабелли...

Нарешті, з великими труднощами впертий майор примусив географа розповісти свою таємницю.

— Ловка штука! — скрикнув майор.—Татуйований від маорійців!

— Запевняю вас, що це так!.. — жалібно промовив Паганель.

— Це пусте, мій друже!

— Ви гадаєте?

— Звичайно дурниця; міс Арабеллі це дуже навіть сподобається. Ви ще оригінальніший тепер. Ось зачекайте, я зараз її приведу, вона буде захоплена.

За два тижні ще одне весілля гучно справляли в Малькольмському замкові. У ковнірцях по-під самі вуха Паганель був надзвичайний. Міс Арабелла сяла.

Ніхто-б не знав таємниці географа, але зрадливий майор розказав Гленарвановi; той, звичайно, не міг заховати від леді Еллен, а вона й собі мусіла розповісти це містрис Мангльс. Нарешті, таємниця не минула вуха містрис Ольбінет, а вона виплескала всім.

Річ у тому, що Паганеля, як ото довелося йому три дні перебути в маорійців, з голови до п'ят татуювали. На грудях носив ківі, що клювом впивався в його серце. Це єдина при-

года з подорожи, що її ніколи не міг пробачити географ Новій Зеландії. Кажуть навіть, що саме це стало йому на перешкоді повернутися до Франції. Боявся, що карикатуристи

Подорожні повертаються до Малькольм-Кестлю.

осміють усе географічне товариство, прочувши, що секретар його татуйований.

Радісно зустріла Шотландія капітана Гранта. Знову постало питання, де-б заснувати шотландську колонію. Роберт хоче стати за моряка, мріє про великі подвиги й збирається здійснити ту мрію, що над нею працює його батько.

ЗМІСТ:

ЧАСТИНА ПЕРША

ЧАСТИНА ДРУГА

Стор

ЧАСТИНА ТРЕТЯ